

RROMII. SCLAVIE ȘI LIBERTATE

Constituirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la
nord de Dunăre

1370 - 1914

Cuprins

Introducere.....	3
Capitolul I. Privire istorică asupra rromilor, istoriografie.....	13
Capitolul II. Migrația rromilor la nord de Dunăre. Căderea în sclavie.....	30
Capitolul III. Sistemul juridic și economic al sclaviei.....	63
Capitolul IV. Sclavia - realitate cotidiană a societății românești la începutul secolului al XIX-lea. Abolirea sclaviei.....	101
Capitolul V. Circulație, supraveghere și control în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	156
Capitolul VI. Rromii între două migrații.....	199
Încheiere.....	215
Bibliografie.....	222

Introducere

Abordarea istoriei rromilor ridică de fiecare dată numeroase controverse. Întrebările și prejudecățile legate de rromi generează dezbateri, dezbinări, clivaje ce depășesc ușor cadrul științific și alunecă pe terenuri încă și mai nesigure, care nu duc nicăieri. Lipsa interesului acordat acestui subiect, în principal de către istorici, alimentează luări de poziție greșite, abordări subiective, concluzii cel puțin tendențioase, când nu derivă în rasism.

Poate cel mai mult face polemică întrebarea: *De ce spunem rromi și nu țigani?*, întrebare ce conține în ea însăși răspunsul; pentru că este corect, din punct de vedere istoric, să folosești oricare din cei doi termeni. O a doua interogație vizează motivația istoricului și revelează, în fapt, alte probleme. Când te lovești de ea, reușești să înțelegi de ce istoria rromilor a rămas până astăzi marginală, de ce studierea acestui subiect era complet ignorată de istoricii români, expuși la a fi etichetați drept *țigani* de către colegii lor de breaslă pentru abordarea unui astfel de subiect. O nouă controversă, la apariția acestei cărți, va fi legată de corectitudinea utilizării termenului *sclavie* în paralel și în locul celui utilizat de către toți istoricii români când se referă la dependența rromilor – *robie*. Alegerea mea a ignorat istoriografia și s-a fundamentat pe documentele istorice și pe înțelesul și uzanța actuală în limba română. Documentele private și de cancelarie, anterioare secolului al XIX-lea, nu folosesc niciunul din cei doi termeni, ci utilizează cuvântul *țigan* cu înțelesul de rob/sclav. Doar în codurile de legi, începând cu secolul al XVII-lea, apare termenul de rob. În secolul al XIX sunt folosiți toți cei trei termeni: țigan, rob, sclav. Citirea cărții va furniza mai pe larg argumentele acestei uzanțe, ce vor fi acceptate, sper, de către orice spirit lipsit de prejudecăți.

Imaginea 1 Țara Românească. Document din 11 iulie 1856 din Arhivele Naționale Istorice Centrale, București. Foto Petre Petcuț

Trebuie amintită și ideea populară că rromii n-au avut istorie, pentru că ei nu au participat la războaie (lucru fals, de altfel), nu au ajuns în poziții sociale și politice importante, iar limba rromani nu este o limbă în adevăratul sens al cuvântului, pentru că nu are gramatică ș.a.m.d. Astfel de mesaje se transmit încă de când a început omul de rând să învețe carte, pentru că el a învățat un anumit tip de istorie, centrată pe figura eroului național, salvator al neamului. Țiganul, proaspăt emancipat din sclavie, era văzut ca un cetățean de categoria a doua, fiind de neconceput integrarea lui, altfel decât marginală, în tabloul socio-politic sau cultural. Ar fi fost acceptată o remarcă de genul „Ioan Budai-Deleanu și Petru Maior, doi dintre cei mai de seamă intelectuali ai Școlii Ardelene erau țigani!”? De asemenea, să mai afli că toleranța seculară a poporului român, popor creștin, a făcut posibilă ținerea în sclavie a zeci și sute de mii de oameni vreme de aproape cinci secole? Cum ar putea fi împărțită gloria voievozilor și a vitejilor boieri sau a gloatelor de țărani ce luptau pentru stăvilirea dușmanilor cu turmele de sclavi de pe moșiile patriei, cu lăutarii, mari meșteri în scripcă, țambalagii, cobzari sau guriști? Contează că voievodul avea vizitii țigani? Contează că răsculații ardeleni apelau la meșterii fierari negri la chip pentru a le face arme ca să lupte cu nobilimea maghiară? Se pare că nu.

Prezența rromilor în istoria poporului român a fost providențială, pentru aproape cinci secole (XIV-XIX), cât timp reprezentau un câștig important prin munca lor gratuită iar, după abolirea sclaviei, aceasta s-a transformat într-o sarcină grea, de lepădat. Perioada de dinainte a fost uitată cu totul, ceea ce a rămas fiind doar dorința de a scăpa cât mai repede de ei. Dacă s-ar fi putut să dispară, pur și simplu, ar fi fost foarte bine. Anterior legilor aboliționiste, de la jumătatea secolului al XIX-lea, țiganii sclavi erau de dorit și foarte căutați de toată lumea. Erau buni, alături de animalele de muncă sau în lipsa acestora. Eliberarea i-a trecut în categoria indezirabililor, împinși și aruncați dintr-un loc într-altul, fiind interminabila și cea mai grea povară moștenită de tânărul stat român.

După eliberare, problema rromilor a depășit nivelul social, local, trecând definitiv în sarcina instituțiilor țării pentru a obține o rezolvare. Originile acesteia se găsesc în modul naționalist, comun tuturor popoarelor, de a-și scrie istoria. Educarea cetățeanului s-ar fi complicat, periculos poate, aflând că diferențele ce-l marchează sunt rezultatul unei alte istorii decât cea oficială. Cum totul este relativ, discursul istoric s-a trezit învechit și face astăzi loc unei abordări interculturale și interdisciplinare a trecutului. Cu toate că există încă o rețineră față de acest subiect, istoria rromilor cunoaște numeroase abordări în momentul de față, ca o consecință a încercării Statului român și a altor state europene de a găsi o rezolvare problemelor acestei minorități, din care cea mai vizibilă ține de emigrarea anumitor grupuri în Occident.

Numeroși profesori de istorie reclamă lipsa documentelor, a filmelor didactice și a altor surse despre rromi, care să-i ajute în demersul predării istoriei la clasele mono sau pluri-etnice. Ei recunosc că nu ar fi ușor să predea dacă ar fi solicitați să facă acest lucru, iar golul existent în pregătirea lor profesională îi împiedică să realizeze o educație interculturală a elevilor. Profesorii ar trebui să fie vioara întâi în deconstruirea prejudecăților cu privire la rromi. Această carte poate fi utilizată în completarea informației didactice, cu limitele evidente legate de organizarea materialului în funcție de programa școlară și prin adaptarea limbajului la categoria de vârstă unde se vrea a se interveni.

Această istorie am structurat-o în două părți, separate de momentul abolirii sclaviei. Prima parte se apleacă asupra migrației unei părți semnificative din grupul vechilor rromi de pe teritoriul fostului Imperiu Bizantin către spațiul românesc. Transformarea suferită în aria de limbă greacă îi va marca, într-un fel, pentru tot restul istoriei, pentru că aici au apărut cei doi termeni care-i desemnează până astăzi, de-o manieră atât de diferită și controversată: *rromi* și *țigani*. Punctul cel mai fierbinte al acestei migrații la nord de Dunăre nu este numele ce-l poartă, cât statutul juridic și condiția socială ce le-a fost afectată încă de la început, sclavia. Anacronismul social într-un stat pe cale de modernizare instituțională va duce la *emanciparea socială* a rromilor de la jumătatea secolului al XIX-lea.

Partea a doua tratează această *emancipare în România modernă*. Transformările multiple ce au afectat comunitățile de rromi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt legate organic de modernizarea Statului românesc, cu tot ceea ce implică aceasta: dezvoltarea aparatului administrativ și polițienesc, control sporit al circulației interne, supravegherea străinilor, multiplicarea actelor de identitate și a hârtiilor de tot felul necesare circulației interne și traversării frontierei etc. România nu este singurul stat aflat în plin proces de control al imigrației. Între 1900 și 1914, toate țările europene au luat măsuri legislative și administrative în privința „țiganilor” sau „nomazilor” autohtoni sau străini.¹

Repere cronologice

Perioada cuprinsă în studiul de față are limite cronologice largi, ce corespund instalării rromilor în spațiul nord-dunărean și până la ieșirea din

¹ Henriette Asséo, *L'inclusion exotique. Des Roms de Galicie traverse l'Europe 1907-1930*, Text prezentat la Colocviul din 8 et 9 decembrie 2011, Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

comunism. Totuși, informațiile posterioare secolului XIX sunt date cu scop orientativ și nu tratează în profunzime subiectul.

În secolul al XIV-lea, migrația rromilor la nord de Dunăre va antrena constituirea unei categorii juridice noi, cunoscute în documentele de cancelarie și cele private sub numele de *țigani*, iar în textele legislative sub o denumire dublă, *țigani* și *robi*. Termenul modern, folosit adesea și în Principate, începând cu secolul al XIX-lea, este cel de sclav/sclavie. Apogeul acestei instituții este atins în epoca regulamentară când „exploatarea țiganilor a fost în general mai mare decât înainte”², pentru a se prăbuși rapid, datorită anacronismului său în interiorul unui stat în curs de modernizare, în numai două decenii.

La jumătatea secolului al XIX-lea, Principatele Române au emancipat această categorie administrativă ce cuprindea 7% din populația lor. În scurtă vreme se va ridica problema circulației din interiorul frontierelor Principatelor Unite. Această circulație nereglementată intra în contradicție cu construcția statului modern, bazată pe un control crescut al circulației interne și la frontiere și pe identificarea și supravegherea grupurilor și indivizilor aflați în mișcare. Rromii nomazi vor constitui o parte relativ neglijabilă din fluxul circulatoriu în România modernă, iar numărul lor se va diminua constant datorită așezării în sate sau a emigrației internaționale, pentru a număra în 1942 doar 11 441 indivizi³, deportați în totalitatea lor în Transnistria, din ordinul generalului Ion Antonescu.

În România nu se înregistrează deosebiri semnificative, din perspectiva studiată de noi, între ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele decenii din secolul XX. Expulzările, restricțiile circulatorii și interdicțiile de tot felul (spre exemplu interzicerea impusă ursarilor de a juca ursul în unele localități din România interbelică) sunt comune celor două perioade. Schimbări semnificative se vor petrece prin emanciparea intelectuală și dezvoltarea mișcării asociative din perioada interbelică înăbușite, după 1947, de regimul comunist.

Obiectivul lucrării vizează a identifica maniera în care Statul medieval și modern românesc s-a raportat la țigani (rromi), în ambele lor posturi, de sclavi și de oameni liberi. O serie de politici de excludere și marginalizare au oprit asimilarea acestora în rândul țărănimii și au dus la rămânerea lor în periferie. Rromilor li s-a rezervat de la început un statut juridic aparte ce i-a închis într-un sistem economic și juridic distinct și atât de individualizat încât a fost asimilat comunității etnice. Constituită pe dreptul nelimitat al stăpânului și pe lipsa drepturilor sclavilor, Instituția robiei/sclaviei s-a așezat în afara construcției juridice rezervate oamenilor, iar acest fapt a fost pe deplin conștientizat de contemporani. Falia creată în societate de menținerea ei activă timp de cinci

² Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 79.

³ Lucian Năstasă, Varga Andrea, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, cuvânt înainte de Alexandru Zub, Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2001, p. 461.

secole nu a putut fi micșorată de mișcarea aboliționistă de la jumătatea secolului al XIX-lea, iar intrarea foștilor sclavi în rândul cetățenilor Statului român modern a adâncit-o. O a doua falie, independent de fractura socială cauzată de sclavie, era constituită de opoziția nomazi/sedentari. Aceasta va deveni din ce în ce mai vizibilă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Politica Statului român modern este acordată, atunci când nu devansează, politicilor statelor vest-europene în privința nomazilor, între care se aflau și numeroase grupuri de origine rromani.

Am considerat necesară alegerea unei durate istorice lungi, în primul rând, datorită dificultății în a explica fractura socială din a doua jumătate a secolului al XIX-lea doar prin simpla amintire a abolirii sclaviei. Condiția de cetățeni de mână a doua de care beneficiau țiganii sedentari și expulzările continue întâlnite în dreptul nomazilor nu sunt altceva decât expresia răspunsului clasei politice românești la intrarea în rândurile ei a foștilor sclavi. Cele cinci secole de dependență au generat o separare atât de puternică între *autohtoni* și *alogeni* încât acceptarea acestora din urmă este o provocare nerezolvată deplin nici astăzi, la mai mult de un secol și jumătate de la emancipare. Necesitatea tratării anumitor aspecte din sclavia rromilor ține și de lipsurile existente în istoriografie sau de unele abordări tendențioase. Cercetarea în ultimii ani denotă totuși preocupări de corectitudine istorică, reflectate în articole publicate în reviste de specialitate precum *Revista Istorică* și *Etudes Tsiganes*.

Prezența rromilor în spațiul românesc este sinonimă unei istorii a violenței pe timp de pace. Pentru că nimeni nu a declarat vreodată război sclavilor, ci s-a exercitat o relație de dependență „mai amar și mai cumplit și decât robia străinilor vrăjmași”⁴. Extragerea acestei specificități din cadrul general al societății nu este posibilă fără cunoașterea principalelor momente ale sclaviei. Punerea lor în relație permite identificarea cauzelor ce au determinat eșecul politicii Statului român de asimilare a noilor cetățeni.

Dezrobirea este cel mai important eveniment social din istoria modernă a României. Ea a fost momentul declanșator a cel puțin două fenomene de lungă durată: încercările Statului de integrare/asimilare a noilor cetățeni, neterminate nici astăzi și consacrarea rupturii produse de sclavie în societatea românească, emancipații coabitând dificil, de pe poziții de inegalitate, cu restul populației. Tot în privința dezrobirii este de văzut și participarea directă și influența exercitată de aceasta în extinderea circulației a numeroase grupuri de rromi către Europa de Vest.

Rezumând, lucrarea de față urmărește să surprindă fapte și atitudini manifestate de-a lungul istoriei românești în dreptul rromilor ce vor avea ca finalitate, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, crearea unui grup de cetățeni distinct, caracterizat, pentru cea mai defavorizată parte a sa, de lăsarea

⁴ Hrisovul lui Grigore Ghica, din 1766, vezi p. 78 a prezentei lucrări.

pe drumuri și transformarea a numeroși oameni în vagabonzi, dislocări de populație, schimbări ale rutelor de circulație și grupuri întregi transformate în apatrizi. În prima parte a trebuit revăzută și așezarea rromilor în spațiul românesc, ce debutează către mijlocul secolului al XIV-lea, căderea rapidă în sclavie și componenta sa juridică și economică (evoluția succintă a reglementărilor juridice privitoare la sclavi, până în pragul dezmembrării instituției și tranzacționarea acestora în prima jumătate a secolului al XVII-lea). Răspunsurile date acestor întrebări, aparent elucidate (cum au migrat rromii, când și de ce au fost reduși în sclavie, ce prevedea și cum a evoluat sistemul juridic valah și moldav, cu referire la sclavi, evoluția prețurilor sclavilor, ca indice esențial în sistemul economic al sclaviei) se înscriu în logica unui parcurs istoric singular ce a culminat cu eliberarea de la mijlocul secolului al XIX-lea și punerea bazelor problemei țigănești (ajunsă la maturitate în anii celei de-a doua Conflagrații Mondiale).

Datorită fenomenului imitației în istorie, sensul general al istoriei rromilor este dat de multiplicarea cazurilor particulare, inițiale. O danie de sclavi din secolul XIV, ce a avut ca beneficiar mănăstirea Vodița, s-a văzut reprodușă în atâtea rânduri încât relația dintre Stat și Biserică a implicat un consistent transfer de oameni, până la eliberarea acestora din 1843/1847. La fel s-a întâmplat și în dreptul vânzării-cumpărării de sclavi sau a constituirii sistemului juridic, ce a integrat complet cutuma locală. Înălțuirea acestora creează senzația de mișcare, apropiindu-ne de rromii din prezent, a căror percepție socială nu diferă fundamental față de acum un secol, un secol și jumătate. Obiectivul este fixat întotdeauna pe grupuri și indivizi ce interacționează cu istoria la vedere, care-și valorifică în scris statutul, de sclav sau de om liber. Totuși, istoria rromilor a oscilat întotdeauna între comun și senzațional, vizibilitate și invizibilitate, sedentarism și circulație, rrom și emancipat/român. Dihotomia aceasta este permisivă, conduce la coabitare. În același timp ea solicită o atenție sporită, pentru că istoricul riscă să-și piardă subiecții, ce apar într-un spațiu istorico-geografic, apoi în altul, dispar din nou, reapar. Inițial, mi-am propus să filtrez elementul nomad, pentru că acesta rămâne în continuare o lume necunoscută în esența ei, spre deosebire de sedentari ce interacționează mult mai strâns cu elementele majoritare. Constanța regăsită în documente permite deslușirea câtorva elemente, dar nu și a circulației voluntare. În fapt, circulația nomazilor n-a fost niciodată lipsită de reguli. Ea se reglea în funcție de disponibilitatea terenurilor și a comunelor în a-i primi, apariția conflictelor, evenimente sociale, secetă sau inundații etc. Factorul economic este totuși preponderent. Nomadismul a fost pentru unele grupuri (ursarii și lăieșii Domniei) o manieră de a-și menține un statut privilegiat, ce-i ferea până la un punct de separarea grupurilor și a familiilor prin vânzare sau danie. În unele momente istorice, spre exemplu după dezrobire, el s-a dovedit a fi, la o primă vedere, o realitate mai mult de conjunctură, utilizat pentru surmontarea

transformărilor sociale, sau o stare de fapt în care te-ai născut și care-ți oferea prea puține șanse să ieși din ea. În cursul lucrării vom încerca să pătrundem mai în detaliu acest aspect.

Utilizarea termenului de *rob* (*robie*) ține de uzanța lui exclusivă în spațiul românesc. Termenul are încărcătură juridică și este folosit ca atare și în istoriografia românească. Istoriografia vest-europeană folosește pentru aceeași stare de fapt termenul *sclav* (*sclavie*), atât pentru robia din spațiul românesc, cât și pentru celelalte arii geografice. Sinonimia perfectă dintre cei doi termeni rezultă și din condiția unui țigan, fugit de la stăpânul său din Țara Românească sau din Moldova în statele vecine, care nu devine om liber și poate fi numit sclav, în noua „patrie”. În fapt nu au existat diferențe notabile, având în vedere că boierii noștri cumpărau țigani de la Constantinopol, din Polonia sau de pe unde mai găseau oferte interesante. Numeroase documente românești, emise cu precădere în prima jumătate a secolului al XIX-lea, folosesc în dreptul *țiganilor*, termenul de *sclav*. Astfel, eliberarea rromilor în Moldova (1855) s-a făcut prin desființarea *sclaviei*, cuvânt ce pune pe aceeași treaptă juridică pe rromii de la noi și sclavii de culoare din coloniile engleze și franceze sau afro-americanii din Statele Unite ale Americii. Înțelesul termenilor de *sclav* și *rob* în societatea românească de astăzi ar înclina balanța către primul. Publicul larg este obișnuit cu neologismul *sclav*, în vreme ce *rob* rămâne cu înțeles mai degrabă în limbajul bisericesc. În rândul istoricilor se face deosebire între cei doi, considerându-se situația robilor din spațiul românesc întrucâtva mai bună decât a sclavilor din regiunile amintite anterior. Demn de remarcat, pentru limbile engleză, franceză inexistența cuvântului *rob*, fiind folosit doar acel de sclav (*slave* sau *esclave*). Foarte bine a rezumat istoricul Viorel Achim, într-un interviu acordat ziarului „Adevărul”, din 13 septembrie 2010, condiția juridică și socială a rromilor:

„Rob” în limba română veche însemna „sclav”, iar când în prima jumătate a secolului al XIX-lea limba română a fost modernizată, românii le-au spus acestor oameni „sclavi”. Am precizat acest lucru pentru că există uneori tendința de a prezenta robia de la noi ca o formă blândă, mai umană de sclavie.

Robia din țările noastre a însemnat chiar „sclavie”, desigur, ca și în alte părți, cu diferențe mari de la stăpân la stăpân, de la un grup de robi la altul, și cu diferențe care țin de epocă. Faptul că, multă vreme, cei mai mulți dintre țigani se deplasau prin țară și nu stăteau la curtea sau moșia stăpânului nu înseamnă că erau oameni liberi.⁵

Adoptarea uneia sau celeilalte opinii este relevantă în funcție de publicul căreia i te adresezi și de istoriografia unde te înscrii. Desigur, opinia mea nu este decât o judecată în plus ce se adaugă unei construcții deja existente. Multiplele

⁵http://www.adevarul.ro/interviurile_2_plus_1/Viorel_Achim_-_Marea_migratie_a_tiganilor_abia_incepe_0_334166865.html#commentsPage-1

părerii și ipoteze, când nu sunt expresia unor prejudecăți, sau să slujească unor interese potrivnice corectitudinii istorice, sunt binevenite pentru că dezbaterii purifică scrierea istorică, iar câștigul acesta este benefic tuturor.

Sursele

Lucrarea, datorită întinderii cronologice considerabile, are la bază surse diverse: culegeri de documente, memorii, discursuri politice, fonduri arhivistice, legislație, iconografie. Iconografia, în dreptul subiectului nostru, este specifică secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în România și Franța, în egală măsură. Sursele consultate pentru secolele XIV-XVII au fost publicate sau se află în curs de publicare, iar cele de secol XIX se află încă, în marea lor majoritate, sub formă de manuscris în Arhivele Naționale ale României, în București și în arhivele județene.

Documente editate

Prezența rromilor în spațiul românesc a coincis cu momentul formării statelor feudale Țara Românească și Moldova. În consecință, prezența lor în documentele emise de cancelariile celor două state coboară până în deceniul opt al secolului XIV, în Țara Românească, și deceniul doi al secolului următor, în Moldova. Publicarea integrală a acestor surse, până la jumătatea secolului XVII⁶, asigură vizibilitate deplină și pentru țigani. Orice lucrare privind istoria țiganilor din secolele XIV-XVII se sprijină exclusiv pe culegerile de documente amintite anterior în notă și prezente în Bibliografie. Țigani sunt prezenți și în documente turcești și documente din arhivele poloneze, în care îi întâlnim ca obiect al negocierii bilaterale între două state, fapt ce dovedește interesul crescut, în principal de natură economică, pentru această categorie de „oameni”.

În afara acestora există și alte culegeri de documente tematice, ce cuprind perioada Revoluției de la 1848, documente economice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, documente despre țigani din epoca dezrobirii, publicate recent, *Analele Parlamentare ale României*, pentru perioada 1831-1852 etc. Acestea sunt mult mai bogate în detalii de orice natură și arată extinderea și importanța sclaviei și a sclavilor în cadrul statelor românești, reușind să-i asigure vizibilitate și un contrast puternic cu restul societății.

Legislația

⁶ Ele au fost publicate, până în anul 1656, în cadrul colecțiilor de documente *Documenta Romaniae Historica* (DRH), *Documente privind istoria românilor* (DIR) a *Catalogului Documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* și a *Catalogului Documentelor Moldovei din Arhivele Statului*.

Studierea legislației a fost necesară pentru înțelegerea statutului juridic al sclavilor și al caracteristicilor sclaviei în Țările Române. Întregul ansamblu de mecanisme ce structurează și fac să funcționeze robia nu-și are originea în prevederile legislative, acestea fiind incomplete și mai târzii, ci în cutumă, astfel că el este identificabil prin documentele cu caracter juridic emise de cancelaria domnească. Ruptura de la mijlocul secolului al XIX-lea a fost posibilă prin modificarea legislației celor două principate, în sensul emiterii de noi acte normative care anulau valabilitatea celor vechi, ce ieșeau astfel din cadrul legislativ legal, de funcționare al țării. După abolirea sclaviei, o serie de acte normative (legi, decrete, circulare) au încadrat circulația străinilor și a pământenilor în Principatele Unite și, mai apoi, în România, permițând trierea persoanelor indezirabile și expulzarea lor sub acuzația de vagabondaj.

Ce legătură are circulația în România modernă cu rromii? Răspunsul este simplu. Mobilitatea unei părți a rromilor (nu putem restrânge doar la grupurile de nomazi pentru că există indivizi care circulă și dintre rromii așezați), în mod normal trebuia să se supună regimului general de circulație aplicat, cu unele diferențe, și pământenilor și străinilor. Rromii au cunoscut, cel puțin la trecerea frontierei, un regim diferit, datorat unei politici discriminatorii a Statului, valabilă în egală măsură și în dreptul evreilor. Politica Statului român la adresa rromilor seamănă puternic cu cea a altor state europene din aceeași perioadă. Sunt numeroase administrațiile centrale și locale care se interesează și iau măsuri în vederea limitării circulației nomazilor și a expulzării acelor străini care se aflau pe teritoriul lor. Cu toate acestea, rromii încă beneficiau de un spațiu larg unde se puteau deplasa fără a întâmpina inconveniente majore. Este vorba despre nomazii aflați în interiorul Imperiului Austro-Ungar. Este principalul motiv pentru care nomazii din Europa de Est ajungeau relativ ușor în apropierea țărmului de Est al Atlanticului. Franța a fost o destinație vizată de numeroase grupuri nomade, încă de la jumătatea secolului al XIX-lea.

Memorii. Însemnări de călătorie

Figura țiganului, satele de sclavi, numărul și ocupațiile diverse, relația de dependență față de stăpâni, pedepsele primite se regăsesc în scrierile călătorilor străini ce au traversat Țările Române sau care au activat pentru o perioadă mai lungă aici, în calitate de consuli, consilieri, secretari, atașați comerciali și profesori. O parte a scrierilor lor au fost publicate în cuprinsul mai multor volume, sub titlul *Călători străini despre Țările Române și Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*. Memorialistica autohtonă este și ea o oglindă prețioasă a societății secolului al XIX-lea. Amintirile boierilor moldoveni și munteni despre sclavi evidențiază aspecte numeroase din viața privată a familiilor boierești, în care activau indispensabilii țigani. O parte importantă a acestor scrieri a fost reunită de Vasile Ionescu într-o culegere intitulată sugestiv *O mie de ani de singurătate. Rromii în proza românească*.

Țigani în fondurile arhivistice

Prezența țăganilor în documentele de arhivă este numeroasă și o întâlnim în majoritatea fondurilor documentare. Secolul al XIX-lea, care ne-a interesat cu precădere, este separat în două de momentul abolirii sclaviei. Anterior dezrobirii, țiganii apar în documente sub denumirea de țigan,-i și gavaon,-i; mai fiind întâlniți și sub forma de robi sau sclavi, sau folosindu-se de numele grupului, (rudari, căldărari, lăieși etc). Identificare lor de către istoric este astfel ușoară și sigură.

Dezrobirea a șters în linii mari în documentele administrative diferențele dintre țigani și restul cetățenilor. În anii ce au succedat reformei ei vor fi numiți *emancipați*, termen care ne ajută, știind astfel că avem de-a face cu foști sclavi. Marea majoritate a țăganilor dispăre din textul documentelor, vorbindu-se despre ei doar în cazuri singulare, ajunse în atenția Administrației și unde se specifică etnia țigănească. Titlurile dosarelor din arhive îi încadrează însă în categorii generale, alături de români sau străini, fiind astfel necesară căutarea în textul documentelor pentru a-i identifica. Am întâlnit și consultat asemenea dosare la secțiuni despre vagabonzi, cetățeni români decedați în străinătate, liste de pasageri ce traversează frontiera, documente statistice etc.

Robia a fost tratată foarte pertinent, în aspectele sale generale, de Ioan Peretz, Boris Scurtulescu, George Potra, Viorel Achim. Am considerat necesar nuanțarea anumitor aspecte legate de căderea în robie, mecanismele sale economice și factorii de decizie în pronunțarea eliberării. Nu am putut trece peste controversa rrom/țigan sau a lipsei complete de *locuri ale memoriei* rămase din aceea perioadă, dar trecute astăzi sub tăcere. Poate singura și cea mai folosită imagine în vestul Europei, cu trimitere directă la sclavie, este acel afiș de vânzare al unui grup de sclavi, un fals pe cât de grosolan, pe atât de cunoscut.

Pentru perioada acoperită de colecțiile DRH/DIR, documentele au fost studiate integral, în pofida repetării acestora prin numeroasele întăriri succesive acordate mănăstirilor și boierilor. Secolul XVII aduce informații mai bogate, eventual din unele documente pierdute astăzi, inclusiv pentru documentele anterioare, ce se găsesc reamintite în majoritatea cazurilor de schimbări de domnie.

Regimul economic al sclaviei l-am facut vizibil între anii 1593-1653, deoarece documentele cu informații utilizabile privind prețurile se multiplică, comparativ cu perioada anterioară, cuprinde 6 decenii și permite o împărțire pertinentă a perioadei.

Selecția surselor, pentru documentele nepublicate, s-a făcut după criteriul noutății informației și al relevanței conținutului. Am căutat cu precădere dosare și documente din care reieșea politica Administrației pentru sclavi și emancipați, momentele turbulente din preziua dezrobirii, cum este cazul dosarului despre expulzarea *netoșilor*. M-am orientat, după dezrobire, către

dosarele ce tratau cazuri de vagabondaj, de mobilitate și de așezare a rromilor, de trecere a frontierelor de stat.

Capitolul I. Privire istorică asupra rromilor, istoriografie

Rromii. Repere în istoriografia românească și europeană

Vechile prejudecăți nu mor peste tot și imediat, dar important este că interesul istoric a creat o breșă, suficient de mare, pentru ca istoria critică să-și oțelească mijloacele de care fusese lipsită.

(H. Moniot, *L'histoire des peuples sans histoire*)⁷

Pornind de la Michel de Certeau, ce considera cunoașterea trecutului ca făcând parte integrantă din prezent⁸, scrierile istorice despre rromi, complementar povestirii, nu fac altceva decât să pună în evidență, prin structura lor, atitudini ale istoricului de azi, tributari de cele mai multe ori societății în care s-a format. Prin intermediul înregistrărilor trecutului, sub diverse forme, citim în același timp subiectul și autorul. Astfel rromii sunt văzuți și *traduși* lectorului în varii ipostaze, în tonuri duale de alb și negru, de gri confuz sau puternic colorate, în funcție de ambientul aplecării critice.

Interesul arătat rromilor de către oamenii de cultură europeni este manifestat odată cu pătrunderea lor, în cursul secolelor XIV-XV, pe bătrânul continent. Având un mod de viață și obiceiuri sensibil diferite de cultura europeană, prezența lor declanșa curiozitatea întregii comunități din vecinătatea locului unde se așezau. În documentele din spațiul central și vest-european sunt numiți “egipteni” sau “saraceni” și afirmă că sunt creștini aflați în pelerinaj spre Ierusalim și că au rătăcit drumul. Ipoteza venirii lor din Egipt a avut o largă circulație în Europa și în țările române. Existau și opinii care-i legau de subcontinentul indian, însă de circulație redusă. În spațiul românesc, posibil cea mai veche atestare a originii indiene s-a păstrat de la un italian⁹, ce intrase în slujba principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund Zapolya. Este foarte probabil ca aceste concluzii să fi apărut în urma contactului direct cu acele comunități nomade de rromi ce puteau păstra, pe cale orală, amintirea originii lor indiene. Lumea științifică a ajuns și ea la aceeași opinie trei secole mai târziu, în urma

⁷ Jaques Le Goff, Pierre Nora, editori, *Faire de l'histoire. Nouveaux problèmes, nouvelles approches, nouveaux objets*. Paris, Editions Gallimard, 1974, p. 151.

⁸ Michel de Certeau, *L'écriture de l'histoire*, Paris, Editions Gallimard, 1975, p. 171.

⁹ Este vorba despre Giovan Andrea Gromo (1518-după 1567), ce se afla în anul 1564 în slujba principelui transilvan. Descriind națiunile aflate aici, el notează următoarele: „cea de-a cincina națiune e a țiganilor, care se găsesc în număr mare și sunt răspândiți în diferite cete prin toată țara, ducând același fel de viață ca și în Italia, adică trăind din mici traficuri și din furt. Cu toate acestea ei sunt folosiți în infanterie ca drabanți, căci așa se numesc soldații pedestri. ... Ei se trag din India și mai trăiesc încă până în timpul de față în religia țării lor de baștină <deși> mărturisesc <pe față> religia creștină.” (text publicat în *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, Editura Științifică, București, 1971, p. 337-338)

cercetărilor de natură lingvistică făcute de teologul maghiar Wáli István și apoi de H.M.G. Grellmann și Franz Miklosich¹⁰.

În epocă, lucrările de istoria rromilor s-au bazat puternic pe informația lingvistică și pe observațiile personale asupra modului lor de viață. Între intelectualii români, prima contribuție de acest gen o avem de la Mihail Kogălniceanu. *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, apărută în 1837 la Berlin¹¹, îmbină date istorice, lingvistice¹² și etnografice preluate din alte lucrări de profil, cu observațiile proprii, realizate în Principatele Române. Este o lucrare valoroasă care oferă informații interesante despre viața și obiceiurile rromilor din Moldova aflați în pragul dezrobirii.

Deceniile de mijloc ale secolului XIX au în centrul disputelor de idei problema emancipării rromilor, robia fiind văzută ca o mare "rușine" pentru imaginea poporului român. În spiritul vremii, revoluționarii pașoptiști, în proclamația de la 11 iunie 1848, declarau libertatea rromilor dar fără să prevadă alte măsuri de emancipare, în afara modificării condiției juridice: "Poporul român leapădă de pe sine neomenia și rușinea de a ține robi, și declară libertatea țiganilor particulari. Cei care au suferit până acum rușinea păcatului de a avea robi sunt iertați de Poporul român."¹³ Informații esențiale despre dezrobire găsim la Gheorghe Bibescu¹⁴, domnitor român ce și-a legat numele de eliberarea sclavilor domniei și ai mănăstirilor din Țara Românească¹⁵.

Odată realizată emanciparea juridică, informațiile despre rromi se rezumă la problemele cauzate de nomazi și la nivelul social scăzut al sedentarelor. Există numeroase documente de arhivă despre mișcările de populație ulterioare momentului abolirii sclaviei, în special despre migrarea în mediul urban și treceri peste graniță. Și articolele din presă aduc unele amănunte, mai ales cu

¹⁰ A fost constatarea întâmplătoare, de natură lingvistică, făcută de teologul maghiar Wáli István, aflat la studii de specializare în Olanda, privind asemănarea dintre limba vorbită de foștii lui colegi indieni (malabrezi) și cea vorbită de rromii din Ungaria. Apărută într-o publicație vieneză în anul 1776, H.M.G. Grellmann a preluat informația, a susținut-o și a dezvoltat-o, iar Franz Miklosich a identificat, acum mai bine de un secol, în lexicul rom elemente afgane, persane, armenesti, turcești, grecești, slave, românești etc (c.f. G. Sarău, *Rromii, India și limba romani*, București, Editura Kriterion, 1998, p. 8-9, și V. Achim, *op. cit.*, p. 16).

¹¹ Lucrarea a fost tradusă în 1840 în germană, iar în limba română de Gh. Ghibănescu, cu titlul *Schiță despre țigani*, Iași, 1900.

¹² În traducerea românească lucrarea are un vocabular rom-român de 806 cuvinte.

¹³ M. Kogălniceanu, *Schiță despre țigani*, p. 46.

¹⁴ Gheorghe Bibescu (n. 1804, Craiova - d. iunie 1873, Paris), a fost domnitor în Țara Românească: 1 ianuarie 1843 - 13/25 iunie 1848.

¹⁵ Bibescu *Règne de Bibesco*, par le prince Georges Bibesco, tome I, II, Paris, Librairie Plon. Tome premier: *Correspondance et documents 1843-1856* (1893); Tome deuxième: *Lois et décrets*. 1843-1848.

reprezentațiile lăutarilor peste hotarele României¹⁶. Demersul științific a lipsit însă cu desăvârșire. Un pas mic pe un drum atât de mare a fost făcut de avocatul craiovean Michail T. Stătescu¹⁷, secondat, la mai puțin de un deceniu, cu o lucrare la fel de modestă, de preotul bucovinean Dimitrie Dan¹⁸. Numeroase lucrări de memorialistică, nuvele, piese de teatru sau poezie formează pete de culoare în acest peisaj de iarnă al scrierilor istorice și literare despre romei¹⁹.

În România modernă și contemporană, Istoria, văzută ca un mijloc de cultivare a identității naționale, va rezerva puține rânduri minorității rromilor. Acolo unde apar, informațiile sunt reduse cantitativ și complet marginale. Un exemplu relevant este Nicolae Iorga, ce se rezumă la câteva considerații despre romei, acestea fiind de fapt complementare informațiilor despre geneza statelor medievale românești. În monumentală sa lucrare, *Istoria Românilor*, marele istoric pune venirea rromilor în Țările Române pe seama dominației mongolilor asupra acestor zone. Mongolii ar fi adus cu ei, ca potcovari și lăutari, pe *țigani*. Numele lor este în legătură cu oaia *țigaie*, neagră. Eruditul istoric consideră că rromii au primit numele de “romi” în mediul grecesc²⁰ și că au venit din Rusia sau din părțile grecești “întotdeauna însă printr-o mijlocire tătarească”²¹. Aceasta s-ar fi întâmplat în condițiile în care voievodul Bogdan și fiul său, Lațcu, continuă izgonirea tătarilor și le opresc *țiganii* ca robi²².

Singurele studii sistematice, până la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, sunt cele de antropologie efectuate de Eugène Pitard, în urma a nu mai puțin de șapte lungi deplasări în Balcani, în cursul cărora a efectuat diverse observații asupra rromilor din Dobrogea și din vechiul Regat, uneori având alături personalități autohtone interesate, la rândul lor, de diversitatea grupurilor de romei. Amintim aici cercetările efectuate la Comarnic și Sinaia, în compania prințului Gheorghe Bibescu, la Câmpina (1899), alături de profesorul Istrati, în aceea vreme ministrul Instrucțiunii Publice. În Dobrogea a avut ocazia să-l întâlnească pe locotenentul Gheorghe-Ioan Cantacuzino, aflat la comanda Batalionului de Vânători N° 2, unitate care încorporase

¹⁶ Un exemplu este articolul apărut în ziarul *Adeverul*, din 8 iunie 1891 (anul III, N° 850), în care se aduc elogiul unui mic taraf de lăutari ce au concertat la Amsterdam. Aceștia erau într-un turneu prin Franța, Germania și Țările de Jos, iar pentru anul următor, 1892, își propuneau să participe la Expoziția din Chicago.

¹⁷ Michail T. Stătescu, *Încercări asupra originii Țiganilor*, Craiova, Librar, Editor și Tipograf, Filip Lazăr, 1884.

¹⁸ Dimitrie Dan, *Țiganii din Bucovina*, Cernăuți, 1892.

¹⁹ Fragmente din principalele opere literare au fost selecționate și publicate de Vasile Ionescu, ed., *O mie de ani de singurătate. Rromii în proza românească*, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, București, 2000, într-un efort mai amplu, prezent în cadrul colecției *Restituiri*.

²⁰ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, București, Editura Enciclopedică 1993, p. 102.

²¹ *Ibidem*, p. 110.

²² *Ibidem*, p.179.

numeroși soldați rromi. Lucrarea de căpătâi despre rromi va apărea în anul 1932, la Geneva, sub titlul *Les Tziganes ou Bohémiens. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans*.²³

Prima sinteză de istoria rromilor datează de la sfârșitul deceniului 4 al secolului trecut și poartă semnătura doctorului în litere George Potra²⁴. Valoarea lucrării este dată, în principal, de informațiile despre viața, ocupațiile, obiceiurile și tradițiile rromilor, situația lor din perioade interbelică. În demersul său, G. Potra a fost precedat de C. J. Popp Serboianu.²⁵

Sub impulsul profesorului Ion Peretz, profesor de istoria dreptului vechi românesc la Universitatea din București începând cu 1920, sunt realizate două teze pentru doctorat, semnate de Boris Th. Scurtulescu²⁶ și Adalbert Gebora²⁷, asupra situației juridice a rromilor din Țările Române și din Transilvania. Ion Chelcea, în plin război mondial, publică o monografie rămasă drept referință până astăzi²⁸.

Robii din Țările Române, sunt tratați superficial de Constantin C. Giurescu, în remarcabila sinteză în trei volume *Istoria Românilor*. Sunt date corect primele menționări documentare ale rromilor în spațiul românesc, dar consideră, ca și Iorga, că rromii „au venit cu tătarii, aduși de aceștia”²⁹ și au rămas robi ai domnului care-i dăruiește mănăstirilor și boierilor.

În volumul al treilea se amintește existența robiei doar în cazul rromilor, tătarii dispărând din documente, și sunt notate principalele acte juridice domnești care au influențat statutul juridic al robilor rromi³⁰: *Anafora* din 1766 din Moldova ce hotăra menținerea integrității familiei țiganilor, căci “și ei sunt

²³ Eugène Pitard, *Les Tziganes ou Bohémiens. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans*, Société Générale d’Imprimerie, Genève, 1932.

²⁴ Lucrarea, purtând titlul *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, apare în anul 1939 la București la Fundația regelui Carol I și toate cele 378 de pagini reprezintă o contribuție valoroasă pentru studiul minorității rromilor. Conține 82 regeste de documente și 156 de documente întregi cu informații semnificative despre viața sclavilor rromi din Principatele Române. Deosebit de interesante pentru cercetători se dovedesc explicarea toponimelor specific rome și vocabularul rom-român, atât cât a reușit să adune la vremea aceea.

²⁵ C. J. Popp Serboianu, *Les tsiganes. Histoire, ethnographie, linguistique, grammaire, dictionnaire*, Paris, Payot, 1930. A fost lider al mișcării rome asociative din perioada interbelică, oponent al lui Gheorghe Niculescu, președintele Uniunii Generale a Rromilor din România, principala asociație a rromilor.

²⁶ Boris Th. Scurtulescu, *Situația juridico-economică a țiganilor din principatele române*, teză pentru doctorat, Iași 1938.

²⁷ Adalbert Gebora, *Situația juridică a țiganilor din Ardeal (teză de doctorat)*, București, Tipografia de Artă Leopold Geller, 1932.

²⁸ Ion Chelcea, *Țigani din România. Monografie etnografică*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1944.

²⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, de la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul, București, Editura All, 2000.

³⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 511.

făcuți tot de Dumnezeu ca și ceilalți oameni și este mare păcat de a fi împărțiți ca niște dobitoace”; *Hrisovul* din 1785 al lui Alexandru Mavrocordat, care desființa înrobirea prin căsătorie și *Hrisovul domnesc de așezământ* din 1793 al lui Mihai Șuțu ce legiuia ca țiganii domnești (ursarii și lingurarii) să nu mai fie obiect de danie către boieri sau mănăstiri. Robia este rezumată, ca și la alți autori, doar la atât, pe parcursul a două pagini.

Singura analiză de micro-istorie rămâne cercetarea doamnei Olga Cicanci³¹. Autoarea prezintă viața robilor rromi ai mănăstirii moldovene Secul, reconstituită în urma cercetării documentelor din fondul de arhivă al mănăstirii, majoritatea acestora făcând referire la robii rromi. Apar termeni noi ca “șerbi țigani de-ai mănăstirii” și este remarcată capacitatea juridică a robilor rromi de a “încheia *contracte* sau *angajamente* cu egumenii mănăstirii”, rromii angajându-se “să muncească, să nu mai fugă, să nu se mai răscoale”, drept semnătură punând degetul. Formele de protest utilizate de robii rromi în fața condițiilor inumane de muncă și de viață la care erau supuși mergeau de la a se ascunde și a evita muncile, la fuga de pe moșii și la revolta împotriva vătafilor și a egumenului mănăstirii. Documentele conțin și informații despre regimul de muncă al robilor și obligațiile la care erau supuși de către mănăstire. Statul feudal nu reglementa în nici un fel munca robilor, astfel că egumenii mănăstirii ajungeau să stabilească durata de muncă la o săptămână din trei, fapt nerespectat întocmai în majoritatea situațiilor.

Comunismul a închis, direct sau indirect, drumul către astfel de cercetări, fiind imposibil ca o sinteză de istoria rromilor să treacă de cenzură și să fie publicată.

Perioada postcomunistă este mai fecundă editorial, dar multiplicarea aparițiilor editoriale nu a fost dublată de calitativ. O serie de lucrări apărute în anii '90 pot crea impresia unui adevărat reviriment istoriografic, nefiind altceva decât o impresie falsă, indusă de numărul relativ mare de apariții, comparativ cu perioada precedentă. Lucian Cherata³², Tudor Amza³³, dr. M. Băcanu³⁴, Niculae

³¹ Vezi *Aspecte din viața sclavilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII-XVIII*, în „Studii și articole de istorie”, vol. X, 1967.

³² Lucian Cherata, *Istoria țiganilor*, București, Editura Z, 1994, cu rezumat în limbile franceză și engleză. Autorul reia teoriile lui Iorga despre venirea rromilor în Țările Române prin filieră tătarească, dar acceptă și proveniența sud-dunăreană a unei părți a rromilor, în contextul existenței unui număr mare de robi rromi aflați aici încă din vremea lui Mircea cel Bătrân. Datarea documentară a rromilor în Moldova este preluată de la Kogălniceanu ca fiind anul 1417, ceea ce este greșit, pentru acest an neexistând vreun document care să amintească despre *țigani*. Documentele folosite în analiza istoriei medievale rome din spațiul românesc sunt adunate în principal din lucrările lui Dimitrie Dan, George Potra, George Iorga, ceea ce dovedește o cercetare superficială care nu putea avea alt rezultat decât o istorie a rromilor lacunară, simplistă și scrisă cu neprofesionalism. Gramatica limbii romani și dicționarele “țigan-român” și “român-țigan”, tratate în partea a doua a lucrării, nefiind specialitatea noastră, ne abținem în a face comentarii pe marginea lor.

Crișan³⁵ și-au legat numele de istoria rromilor dar fără a aduce un aport real la îmbogățirea subiectului. Țiganii/rromii sunt obiectul unor cărțuții ieftine în conținut, în care se vehiculează cu ușurătate ipoteze de-a dreptul fantasmagorice, fără nici o bază documentară, ci cel mult folclorică.

Istoricul Neagu Djuvara³⁶ în capitolul șapte al lucrării citate în notă și tradusă în limba română sub titlul: *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, face apel la memoriile boierilor, proprietari de robi, de la jumătatea secolului al XIX-lea, neexploatate până atunci. Autorul descrie situația rromilor din Principate și trasează câteva coordonate esențiale în configurarea cadrului social în care se aflau Țiganii la momentul dezrobirii. Este o abordare romantică de natură a sensibiliza prin relatarea dramelor amoroase datorate robiei (*Țigănușa din iatac și răzbunarea rânđașului Grigore; Bucătarul francez al Doamnei Profira Cantacuzino și emanciparea celor din urmă robi din Moldova*), neomițându-se amintirea situației juridice în care se aflau robii și estimările de epocă despre numărul lor. Acestui tip de întâmplări autorul le dă valoare definitorie în modificarea percepției clasei stăpânitoare despre situația robilor țigani, fapt ce va duce, în consecință, la eliberarea lor.

³³ Tudor Amza, *Țiganii. O lume a contrastelor*, București, 1994. Autorul consideră în lucrarea sa că cercetarea arhivelor oferă suficiente probe “spre a reface istoria, așa cum a fost”, lucru discutabil, fiind cunoscută puținătatea izvoarelor documentare de secol XIV-XVII din Țările Române, comparativ cu alte state din Europa de Vest. Lipsa aparatului critic dă o notă de amatorism lucrării. Același autor, în lucrarea *Țiganii, necunoscuții de lângă noi*, Editura Atlas Lex, București, 1996, avansează date foarte clare ale migrării rromilor din India și are o siguranță a corectitudinii ipotezelor sale, care ne duce cu gândul la articolele de ziar.

³⁴ Dr. M. Băcanu, *Țiganii – minoritate națională sau majoritate infrațională*, București, Editura Bravo – Press, 1996. Lucrarea se înscrie în aceeași linie mediocră a majorității scriiturilor ce au abordat acest subiect după anul 1989. Lipsa completă a aparatului critic și a bibliografiei, cu toate că sunt citate surse variate și posibil interesante, ridică numeroase semne de întrebare în privința corectitudinii reproducerii lor și a justeței interpretării. S-a dorit găsirea de răspunsuri la numeroase întrebări precum: cine sunt rromii, răspândirea lor în teritoriul țării, o scurtă istorie a rromilor din România, seminții și neamuri de rromi, situația lor actuală. Analiza nivelului dezvoltării materiale, culturale și politice a rromilor din perioada contemporană este realizată destul de bine și prezintă amănunte importante pentru cercetătorul interesat de situația anilor '90.

³⁵ Niculae Crișan, *Țiganii. Mit și realitate*, București, 1999. Istoria sa nu reprezintă o modificare substanțială, la nivel de metodă și conținut, comparativ cu marea majoritate a lucrărilor care s-au scris înainte, ea încadrându-se în rândul cercetărilor nepretențioase pe această temă.

³⁶ Neagu Djuvara, *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les principautés danubiennes au début du XIX-eme siècle* – Publications Orientalistes de France, 1989; varianta românească apărută la Humanitas, în 1995, sub titlul: *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, sub traducerea Mariei Carpov. Pentru prezenta lucrare am utilizat ediția a 4-a a traducerii românești, ed. Humanitas, 2006.

Continuarea istoriografiei din perioada interbelică începe cu Viorel Achim³⁷, figură principală între romologii actuali europeni. Sursele valorificate sunt bogate și combină lucrări scrise de autori români și străini cu informația documentară de arhivă. Contextul european beneficiază de informații pertinente, în principal găsite la Angus Fraser³⁸ și François de Vaux de Foletier³⁹. Deși a avut drept rezultat umplerea multor goluri existente în acest segment istoriografic, pentru perioada medievală și modernă, lucrarea se dovedește, în mare măsură, tributară lucrărilor apărute în perioada interbelică, amintite mai sus. Numeroși intelectuali și activiști rromi i-au reproșat persistența unor stereotipuri prezente în text, care nu s-au mai regăsit în contribuțiile ulterioare.

Pe țigani îi regăsim la Corneliu Tamaș⁴⁰, într-o lucrare echilibrată, de tip evenimential, construită pe documente culese din Arhivele județului Vâlcea. El se apropie, prin metodologie și prin cantitatea de documente redată, mai degrabă de Potra, decât de Achim. Silviu Costache și Daniel Dieaconu⁴¹ propun o abordare „istorico-geografică” a prezenței rromilor, a cărei principală caracteristică este abordarea interdisciplinară lipsită de densitate informațională. Problematika anunțată suferă de aprofundare și se mulțumește, în numeroase rânduri, cu informații generale.

Contribuțiile istorice majore se opresc la profesorii Costache și Dieaconu. Nu am luat în considerare tezele de doctorat recente, cum este aceea a Venerei Achim⁴², și tipărirea de surse, privind cu precădere situația rromilor în perioada celei de-a doua Conflagrații mondiale. O parte dintre acestea, în măsura în care s-au constituit în surse pentru lucrarea de față, sunt prezente în Bibliografie.

³⁷ Viorel Achim, *op. cit.* anterior.

³⁸ Angus Fraser, *Țigani: originile, migrația și prezența lor în Europa*, traducere din engleză de Dan Șerban Sava, București, Editura Humanitas. Titlul original în limba engleză este *The Gypsies*, conține bibliografie și note. A fost editată în anii 1992, 1995, 1998, 2008, 2010. Ediția pe care am consultat-o este cea din 2010.

³⁹ François de Vaux de Foletier, *Les Tsiganes dans l'ancienne France* (Académie française, prix Broquette-Gonin) - Paris, Soc. d'édition géographique et touristique, collection „Connaissance du monde” , 1961; *Mille ans d'histoire des Tsiganes* (Académie française, prix Broquette-Gonin) - Paris, collection „les grandes études historiques”, 1970; *Les bohémiens en France au XIXe siècle*, Paris, Edition Jean-Claude Lattès, 1981; *Le monde des tsiganes*, éditions Berger-Levrault, 1983.

⁴⁰ Corneliu Tamaș, *Istoria țiganilor din Țara Românească 1241-1856 – 600 de ani de atestare documentară*, București, Ed. Oscar Print, 2001.

⁴¹ Costache Silviu, Dieaconu Daniel, *Rromii (țigani) din România. Abordare istorico-geografică*, vol. 1, Editura Universitară/Cetatea Doamnei, București/Piatra Neamț, 2011.

⁴² Venera Achim, *Țigani din principatele române în epoca dezrobirii (1830-1860): Aspecte economice și statistice*, teză de doctorat sub conducerea prof. univ. dr. Maria Mureșan, cu rezumat în limba franceză, București, ASE, 2005.

Dintre istoricii europeni ai secolului al XIX-lea amintim doi autori de referință, Paul Bataillard⁴³ și J. A. Vaillant⁴⁴. Istoria contemporană a romilor în spațiul central și vest-european este de urmărit, în special, cu ajutorul contribuțiilor lui François de Vaux de Foletier, Angus Fraser, Henriette Asséo, Marc Bordigoni și Beatrice Jaulin⁴⁵. Cele mai pertinente informații lingvistice le deținem de la Marcel Courthiade⁴⁶, Gheorghe Sarău⁴⁷ și Elisabeth Clanet⁴⁸.

Mai sunt numeroase contribuții de talie și calitate reduse, ce ar putea fi amintite la o eventuală secțiune „diverse”⁴⁹.

⁴³ Paul Bataillard, *Les Derniers Travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale*, Paris, 1872.

⁴⁴ Jean Alexandre Vaillant, *Les Rômes, histoire vraie des vrais Bohémiens*, Les textes essentiels, Paris, 1979.

⁴⁵ Beatrice Jaulin, *Les Roms de Montreuil. 1945 – 1975*, Les Editions Autrement, Paris, 2000.

⁴⁶ Am avut ocazia să particip la câteva conferințe unde profesorul Courthiade a luat cuvântul, precum și la discuții particulare pe care a avut amabilitatea să mi le acorde în perioada 2006-2010.

⁴⁷ Gheorghe Sarău, *Rromii, India și limba romani*, București, Editura Kriterion, 1998, are drept obiectiv principal studiul limbii și mai puțin al istoriei rromilor. Abordarea interdisciplinară, istoricul studiilor de limbă romani, clarificarea unor probleme ridicate de cercetarea acesteia, în principal cele legate de locul limbii romani în rândul limbilor neoindiene, dialectele rome vorbite pe teritoriul României etc., prezentate în strânsă legătură cu determinările și condiționările istorice, configurează un cadru amplu și bine definit, necesar înțelegerii istoriei rromilor. Bibliografia ilustrează bogat lucrări de căpătâi în domeniul cercetării limbii și istoriei rromilor, argumentând, o dată în plus, importanța lucrării și necesitatea consultării ei de către oricine, specialist sau nespecialist, care dorește să cunoască mai multe despre rromi.

⁴⁸ Clanet Elisabeth, „Fils du « Vent de l'Histoire ». Un autre approche sur l'histoire de la migration des ancêtres des Roms, Sinté et Kalé”, în *Etudes Tsiganes*, n. 39-40, p. 218.

⁴⁹ *Carte despre rromi. Cutumă justițiară – judecata de pace a rromilor*, editată la “Gorjeanul” în anul 2000, poartă amprenta evidentă a formației juridice a lui Nicolae Bobu, unul dintre liderii rromi de după anul 1989, și face parte din teza susținută de autor în urma absolvirii stagiului de pregătire juridică organizat sub egida Înaltului Comisariat pentru Drepturile Omului al ONU, de la Geneva și a Institutului Internațional pentru Drepturile Omului “Rene Cassin” din Strasbourg. În paginile acestei lucrări se încearcă o îmbinare între tradiția rromilor privind judecata țigănească (criss sau divano) cu legile statului de drept, pentru a nu intra în contradicție una cu cealaltă. Discursul este mai degrabă o pledoarie pentru acceptarea criss-ului drept cutumă romă, care poate avea un rol benefic pentru comunitatea de rromi și justiția statului de drept prin îndrumarea părților către împăcare în cazul infracțiunilor civile. Cuprinsul este bogat și te incită la studierea cărții. Noțiunile generale despre judecata țigănească cuprind analiza interesantă a aspectelor “metodologice” necesare a fi îndeplinite în cadrul criss-ului pentru a se realiza o “compatibilitate” cu legile juridice ale oricărui stat de drept. Considerațiile istorice ale autorului trebuie luate cu grijă, deoarece rigoarea științifică este aproape inexistentă. În realitate, lucrurile nu sunt atât de clare pe cât le-a prezentat Nicolae Bobu și, drept urmare, se întâlnesc unele confuzii și greșeli care dovedesc o cercetare destul de superficială a surselor. De certă valoare rămân informațiile legate de cutuma justițiară a *criss-ului*, așa cum este el întâlnit astăzi în multe comunități de rromi, mai mult sau mai puțin tradiționale, experiența personală, prezentată prin prisma formației sale de avocat rom, fiind inedită din multe puncte de vedere.

Două lucrări dedicate special robiei rromilor⁵⁰, apărute la “ Editura Centrului rromilor pentru politici publice <Aven Amentza>”, reprezintă excelente materiale de lucru, în special pentru studenți. Pe lângă acestea semnalăm și un prim volum de documente medievale despre rromi⁵¹, culese de

Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens à part entière? (1995), tradusă în limba română în anul 1998 în forma: *Țiganii din România – o minoritate în tranziție* are ca autor pe Emmanuelle Pons și este o lucrare axată în special pe înțelegerea problemelor rromilor apărute în societatea contemporană românească, cauzalitatea lor avându-și originile, după părerea autoarei, în instituția sclaviei din cele două principate.

Depășind majoritatea lucrărilor despre rromi apărute după 1989 printr-o analiză lipsită de stereotipiile prezente la alți autori, Emmanuelle Pons păstrează o linie de mijloc în dreptul rromilor. Problemele importante cu care se confruntă minoritatea romă, în special în dreptul relațiilor de conlocuire cu populația majoritară și înapoierea în principal economică, sunt analizate cu atenție, multe conflicte grave petrecute între rromi și ne-rromi regăsindu-se în paginile lucrării. Pe ansamblu, se încearcă prezentarea situației rromilor, a problemelor care lovesc comunitatea romă din interior și din exterior și identificarea cauzelor cele mai importante care generează aceste destabilizări colective.

⁵⁰ Robia Țiganilor în Țările Române. Moldova, București, Editura Centrului rromilor pentru politici publice <Aven Amentza>, 2000, colecția “Restituiri”, coordonator Vasile Ionescu și include o serie de studii și documente istorice precum: textele referitoare la robi din legiuirile române, prezente la Ion Peretz: Carte românească de învățătură, Pravila de la Govora, Îndreptarea legii, Manuscrisele grecești, Pravilniceasca condică, Legiuirea Caragea, Codul Callimach etc. sunt redată studiile lui Ion Radu Mircea: Termenii rob, șerb și holop în documentele slave și române; N. Grigoraș: Sclavia în Moldova; Alexandru I. Gonța: Cercetări cu privire la robia Țiganilor din Moldova, în veacurile XIV-XVI; Olga Cicanci: Aspecte din viața robilor de la mânăstirea Secul, în veacurile XVII-XVIII; T. G. Bulat: Țiganii domnești din Moldova la 1810; Mihail Kogălniceanu: Schiță asupra moravurilor și limbii Țiganilor și, de același autor, Desrobirea Țiganilor.

Robia rromilor în Țările Române. Țara Românească, apare un an mai târziu sub aceleași coordonate și reia textele lui George Potra (Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România) și Boris Th. Scurtulescu (Situația juridico-economică a Țiganilor în Principatele Române). Foarte valoroase sunt materialele despre Țigani, care cuprind extrase din codurile de legi din Țara Românească și o serie de documente din secolele XVII, XVIII și XIX oglindind diferite situații în care se puteau găsi sclavii rromi în raporturile cu stăpânii lor. Se redau mai departe diverse studii cu tematică romă și anume: Gh. T. Ionescu – O anaforă din domnia lui Constantin Hangerli privind un interesant caz de eliberare din sclavie prin căsătorie; Aurora Ilieș – Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în veacul al XVIII-lea; C. Șerban – Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: Țiganii rudari în secolele XVII-XVIII; C. Șerban – Despre vătășia lăutarilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea; M. Gr. Poslușnicu – O istorie a lăutarilor; Nicolae Iorga – Originea lui Ștefan Răzvan; Ștefan Andreescu – Un cuvânt și o expresie folosite de Mihai Viteazul; Constantin A. Stoide – Contribuția studiului lui Mihail Kogălniceanu la teza de doctorat a lui F. R. Spengler, din 1839; Al. G. Sevastos – Un document de epocă despre coarnele pentru tortura robilor; T. G. Bulat – Dregătoria armășiei și Țiganii la sfârșitul veacului al XVIII-lea, și Arhimandritul Iosaphat – Discurs pronunțat, la 27 ianuarie 1756, în biserica română din Paris, cu ocazia dezrobirii Țiganilor.

⁵¹ Petre Petcuț, editor, *Rromii din România. Documente*, Editura ISPMN/Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, 498 p.

subsemnatul dintre documentele publicate deja, în scopul facilitării accesului la informația documentară de bază. Inițiativa culegerii acestor studii de istoria rromilor este remarcabilă și de un real folos pentru cercetători și publicul larg, realizându-se prin paginile acestor două lucrări despre robie piatra de temelie a istoriei medievale a rromilor din cele două principate române.

În afara lucrărilor amintite aici, numeroși autori germani, francezi, englezi și italieni, cu opere importante pentru istoria rromilor, oferă cercetătorului o bogăție informațională extraordinară, în continuă expansiune.

Trei etnonime ce incită dezbateri : Rrom, Țigan și Gavaon

Țigani sau Rromi, cei doi termeni s-au constituit în ultimul timp într-un clivaj ce implică istoric denumiri foarte vechi, date aceluiași popor. Puțin cunoscut între specialiști și complet necunoscut de publicul larg este termenul *Gavaon*. Propun alăturarea lui primilor doi termeni, folosind inițial explicația de pe site-ul <http://dexonline.ro>: „**gavaón (-ni)**, s.m. – Țigan. – Var. *găvăun*. De la numele propriu *Gabaón*”⁵².

Țigan este cel mai cunoscut și cel mai răspândit, pornind de la primele documente ce s-au păstrat în spațiul românesc și până astăzi. Conform acestora, țiganii sau ațiganii sunt un grup etnic distinct ce apare în scrierile de cancelarie din Țara Românească începând cu 3/16 octombrie 1385, când 40 de sălașe de ațigani sunt dăruite mănăstirii Tismana⁵³. Etimologia termenului este cunoscută, provine din grecescul *athinganoi*⁵⁴. Este un popor ce pătrunde în cursul secolelor XIV – XV în tot spațiul european, iar denumirea de țigan este utilizată în majoritatea statelor bătrânului continent. Concomitent, o largă circulație cunoaște denumirea de egipteni sau faraoni, în legătură directă cu Egipt, ca spațiu de origine. Lucrând cu surse ce provin din exteriorul comunității, istoricul surprinde în cvasitotalitatea cazurilor acești doi termeni.

Principala întrebare care se ridică este dacă sunt ei înșiși purtători ai denumirilor de țigani/egipteni sau sunt termeni prin care sunt identificați de străini? Nu este ușor de dat un răspuns, însă, dacă luăm exemplul Germaniei din secolul al XVI-lea, neunificată teritorial și lingvistic, în totalitatea documentelor istorice întâlnim apelativul *zigeuner*, fapt ce atestă transmiterea lui de către țigani înșiși. O autoidentificare diferită, spre exemplu cea de rromi, ar fi fost

⁵² Informația prezentă pe <http://dexonline.ro> este preluată de la Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic român (DER)*, Ed. Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966.

⁵³ *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, B, Țara Românească, vol. I, p. 19 – 22.

⁵⁴ *Athinganos* însemnând în greaca medievală – de neatins, c.f. <http://www.myetymology.com/greek/athinganos.html>

redată ca atare în documentele Ducelui de Saxonia, a Contelui Palatin de Rhine sau a Regelui Boemiei. Dar aceasta lipsește. Și această constatare este valabilă pe tot teritoriul european.

O primă ipoteză este că în urma lungii șederi în spațiul grecesc, subiecții noștri au primit și asimilat denumirea de țigani/ațigani, pe care au transmis-o apoi în Europa. Evoluția ulterioară dezastruoasă a relațiilor dintre țigani și non țigani a condus la încărcarea termenului cu numeroase conotații negative ce aveau să determine mai târziu dezicerea și blamarea lui de către o importantă parte din populația romă. Fracturarea grupului în țigani și rromi este interesantă și ține de mai mulți factori, poate cei mai importanți fiind factorul istoric și factorul lingvistic. Aceștia doi nu sunt însă complet separați, ci au o sorginte comună. Revenind în istorie, cu secole în urmă, contextul economico – social a separat grupurile de țigani în două categorii, cu locuire, obiceiuri, obligații sensibil diferite. Modul de viață întâlnit în comunitățile de țigani așezați, în sate și pe moșii (vătrașii), a fost mai aproape de cel al familiei țărănești decât al grupurilor semi-nomade. Pierderea limbii romani de către o importantă parte a vătrașilor este în legătură directă cu prevalarea termenului *țigan* în detrimentul celui de *rom*. Vorbirea exclusivă a limbii române peste tot, în relațiile țiganului cu statul și societatea în care se afla, a dus la pierderea completă a celui de-al doilea (rom).

Grupurile semi-nomade, diferențiindu-se categoric de vătrași și de celelalte comunități rurale și urbane, vor păstra nealterate, ca într-un vas închis ermetic, obiceiurile, tradițiile și limba romani. Evident, orice comunitate umană este supusă influențelor, schimbului, transferului cultural. Semi-nomazii au realizat toate acestea în interiorul grupurilor. Mai exact spus, șatrele din spațiul românesc interacționau cu șatre din spațiul austro-ungar și cu șatre din Imperiul Otoman. Acestea, la rândul lor, circulau spații vaste și intrau în contact cu grupuri din Orientul Apropiat și până în Europa de Vest.

Deosebiriile dintre vătrași și semi-nomazi, văzute prin ochii celorlalți, nu erau suficiente pentru a-i denumi diferit (țigani pe vătrași și rromi pe semi-nomazi) așa ca a fost utilizat termenul țigan pentru o definiție comună. Acceptarea sau refuzul acestuia s-a făcut în funcție de natura relațiilor și complexitatea schimbului cultural dintre vătrași/semi-nomazi și ceilalți.

Vătrașii, am amintit deja, erau strâns legați prin obligațiile de muncă (sclavi de câmp și de curte) și de locuire (așezați în sate ori la curtea stăpânilor) de societatea românească. Contactele, transferul cultural și influențele de orice fel cu grupurile semi-nomade erau minime și insuficiente inițial pentru o hrănire lingvistică reciprocă. Adăugând și pierderea parțială a limbii romani, este relativ normal că a circulat și a fost folosit termenul de țigan, în interiorul și în exteriorul comunității.

Semi-nomazii reprezintă o lume aparte, puțin vizibilă și care a lăsat informații sărace pe baza cărora să putem încerca explicații la întrebările

numeroase ce caracterizează acest subiect. Nu există nici un studiu privind relațiile dintre șatrele de semi-nomazi așa că nu putem avea decât o cunoaștere fragmentară, construită exclusiv pe evenimential (căsătorie, diverse sărbători ce reunesc mai multe șatre într-un loc, la o dată anume). Un fapt puțin cunoscut este și rolul și capacitatea informativă deținută de numeroase grupuri și pusă în slujba diverselor state europene. Putem nota totuși o bună organizare și o sensibilitate crescută la transformările de ordin socio-economico-militar ce apăreau în aria lor de deplasare. Semi-nomazii au rămas astfel în afara zonei de influență lingvistică non romani în care se aflau Țiganii așezați.

Rob = Țigan

Suprapunerea sclaviei peste o întreagă minoritate etnică în cele două principate românești a condus la asimilarea Țiganului cu sclavul/robul domnesc, bisericesc sau boieresc. În perioada sclaviei, nu au funcționat cuvinte distincte (rob și Țigan) pentru a separa cele două categorii. Acest fapt a fost acceptat și asimilat de Țiganii în cauză, în pofida încărcăturii lui negative. Că aceasta din urmă a existat încă de timpuriu, în sclavia românească și în afara ei, ne-o atestă mai multe situații din care voi aminti doar două. Primul exemplu este din anul 1576, în Transilvania, când morarii brașoveni chemau la judecată pe morarul din Hălchiu⁵⁵ care își făcuse o breaslă de Țigani. Nuanțarea ulterioară, că doar s-ar asemana cu o breaslă de Țigani, nu-i suficientă pentru achitarea lui, judecătorul acordându-i un termen necesar dovedirii celor afirmate, în caz contrar urmând a fi pedepsit. Din păcate nu am găsit informații despre derularea ulterioară a conflictului. Deosebit de interesant ar fi fost să cunoaștem cu exactitate atributele ce însoțeau în epocă asocierea cu Țiganii. Situația din Țara Românească este puțin mai detaliată din această perspectivă. Domnitorul țării, Matei Basarab, la 28 septembrie 1639, întărea căpitanului Costandin Gălățeanul seliștea Broștenilor de pe Mostiște, anume partea numită *Țigănească* (s. n.). Partea de seliște primise numele de Țigănească deoarece „toți oamenii din această seliște au fost cnezi cu ocinile lor (țărani liberi, posesori de pământ – s.n.), iar în zilele domnului, moștenii satului Broșteni, pentru câțiva oameni *răi și fugari* (s.n.) de bir și de dajdia bisericească, au fugit, rămânând delnițele și casele pustii, și văzând domnul *viclenia* (s. n.) lor a miluit cu ele pe Costantin căpitanul pentru dreaptă și credincioasă slujbă domnului și țării”⁵⁶. Atributele de *răi, fugari și vicleni*

⁵⁵ Hălchiu este o localitate de lângă Brașov; în principatul Transilvaniei, robia Țiganilor neexistând aici sub formă instituționalizată precum în Țara Românească și în Moldova.

⁵⁶ *Catalogul Documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale* (CDTR), vol. IV (1635-1639), întocmit de: Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vatafu-Gaitan,

par să aparțină țiganilor, sclavi ai domniei, Bisericii și particularilor. Fuga era principala modalitate de contracarare a nenumăratelor abuzuri administrative, pentru țărani și pentru sclavi în aceeași măsură. Atribuirea denumirii de *țigănească*, pentru o moșie locuită integral de țărani români (ce erau *răi, fugari și vicleni* – asemenea țiganilor) atestă o stigmatizare deja puternic înrădăcinată în limbajul administrativ al secolului al XVII-lea. Cazul anterior, cel al morarului din Hălchiu, dovedește prezența aceleiași stigmatizări a țiganilor, cu șase decenii mai devreme și într-un spațiu social diferit. Toate categoriile sociale, de la țărani și până la nobili, împărtășesc opinii negative despre țigani. Oprobiul ce apăsa asupra denumirii de țigan este sesizat și de călătorii străini, indiferent de epocă. În deceniul doi al secolului al XIX-lea, diplomatul britanic Wilkinson remarcă în mod just „cu toate că țiganii alcătuiesc aici o parte atât de însemnată a comunității, ei sunt priviți cu cel mai mare dispreț de către ceilalți locuitori care, într-adevăr se poartă cu ei puțin mai bine decât cu animalele, și epitetul insultător de *hoț* sau oricare altul echivalent ar putea fi tolerat mai ușor decât acela de *țigan*”.⁵⁷

Circulația intensă din epocă va facilita răspândirea rapidă a încărcăturii apelativului țigan. Nu doar în spațiul românesc, ci și în toată Europa și în Imperiul Otoman denumirea de țigan este de evitat. Înlocuirea acestuia cu cea de Rom, care pune atâtea probleme în zilele noastre, datează din Evul Mediu și ține de mai multe aspecte. Credem că acest fapt s-a petrecut în spațiul grecesc/otoman. Sunt mai multe păreri în privința originii denumirii etnice de Rom/Rromi. Există mai multe cuvinte foarte apropiate și care erau folosite în același spațiu geografic și temporal. *Romaioi* li se spunea grecilor bizantini, *Rumi* erau grecii pentru arabi, în același fel erau denumiți turcii de către indieni și nu în ultimul rând *Romanioles* desemna pe evreii elenizați.

Țigan nu are nici o semnificație în limba romani, fiind o denumire acordată foarte posibil de către greci. În schimb, numeroși alți termeni sunt mult mai apropiați de romani și implică cu mai multă semnificație. *Rom* are înțelesul de bărbat, soț în limba romani. Asemănarea sa puternică cu *Rum*⁵⁸ în răstimpul posibilei lor șederi în acest sultanat, sau cu *romaioi*, cetățean al Imperiului Bizantin, a rezultat într-o preluare normală a termenului de *Rom* pentru autodenumire etnică. Imperiul Bizantin era numit și Romania, iar partea lui balcanică, după cucerirea otomană din secolul al XIV-lea, va fi cunoscută până

București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1981, doc. 1554.

⁵⁷ William Wilkinson, *Relațiile despre principatele Țării Românești și Moldovei*, în „Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea”, serie nouă, vol. I (1801-1821), Editura Academiei Române, București, 2004, p. 655.

⁵⁸ Conform http://fr.wikipedia.org/wiki/Sultanat_de_Roum, Sultanatul de Rum (adică al țării romanilor) a fost întemeiat de turcii selgiukizi în Anatolia între 1077 și 1307.

în secolul al XIX-lea drept Rumelia. Locuind în Sultanatul de Rum și în România, rromii (adică bărbații) și romniile (adică femeile) au extins în mod natural înțelesul casnic, de individ al termenului la unul de grup. Influența grecească este vizibilă și în dreptul cuvântului țară, în limba romani – *them*. Imperiul Bizantin era împărțit, de la sfârșitul secolului al VIII-lea, în diviziuni administrative numite theme. Țara lor fiind o *themă* din cadrul Romaniei, ei nu se pot numi altfel decât rromi. Acest fapt semnifică o ruptură cu spațiul indian și adoptarea unei noi patrii, prin alăturarea termenilor de rom/romni (bărbat/femeie) la cel de them (țară). „Din punct de vedere politic, prin termenul de "romani" - *romaioi* sunt desemnați toți cei care în trecut sau în prezent s-au aflat sau se află în situația de a fi supuși împăratului. Altfel spus, cetățenii romani, deveniți creștini începând cu Constantin cel Mare și caracterizați printr-o serie de trăsături nu doar politice, ci și culturale și religioase. El poate fi aplicat și romanilor din vremea lui Caesar, locuitorilor de limbă greacă din Constantinopol din vremea lui Iustinian sau Heraclius, mercenarilor huni din armata lui Iustinian”⁵⁹. Pe aceeași logică, el a putut fi atribuit și zecilor de mii de indieni ajunși în spațiul fostului imperiu. Există însă o ruptură în cadrul acestei populații ce ajunge în Orientul Apropiat la începutul secolului al XI-lea. Dacă sosirea lor acolo a fost compactă, răspândirea lor ulterioară s-a făcut în valuri succesive. Au rezultat astfel diferențe între cei plecați primii și cei care au rămas în spațiul grecesc/otoman câteva secole în plus. Dacă primii duc cu ei denumirea de țigani, ceilalți, supuși unei influențe grecești mai îndelungate, se autodenumesc rromi și refuză a fi numiți țigani. Este foarte posibil ca acest fapt să semnifice un început de conștiință etnică, nedezvoltat pe deplin din lipsa unor condiții propice.

Pentru Alexandre Paspati (1814-1891), un remarcabil savant francez care a publicat în limba franceză la Istanbul, realitatea solicitată de rromi astăzi era evidentă încă din 1870: „Ceea ce este de mare interes, în istoria acestui popor, este numele Rom pe care și-l dau, pretutindeni unde se găsesc, fie în Turcia, fie în țările cele mai îndepărtate ale Europei. Pentru ei, orice altă denumire este străină și evită termenul țigan, care este un termen rușinos”.⁶⁰ Nu este singurul autor francez care remarcă acest lucru. În 1857, J.-A. Vaillant⁶¹ publica o istorie a Rômilor și nu a țiganilor, pe care avusese ocazia să-i observe și să-i cunoască încă din noiembrie 1829 când sosise în București. Tot în secolul al

⁵⁹Ecaterina Lung, *Istoria și politica la începuturile evului mediu european*, 2003, <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/siteecaterina/32.htm>.

⁶⁰ Alexandre G.Paspati, *Études sur les Tchinghianés, ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople, impr. de A. Koroméla, 1870, p. 19.

⁶¹ Jean Alexandre Vaillant a fost fondatorul Colegiului pentru băieți din București și al școlii gratuite de fete și profesor de literatură franceză la școala națională Sfântul Sava. În anul 1857 a publicat lucrarea *Les Rômes, histoire vraie des vrais Bohémiens*, ediția consultată de noi, poartă același titlu și a fost publicată în 1979, la Ed. Les textes essentiels, Paris.

XIX-lea îi putem aminti pe Paul Bataillard⁶², Victor Tissot⁶³ și numeroși alți savanți francezi, englezi și germani care studiază și produc numeroase materiale despre limba și istoria rromilor.

Într-o Românie eliberată recent de povara sclaviei, cartea avocatului Stătescu⁶⁴ constată aceeași autodenunire (rromi) la țigani din Oltenia, pe care o întâlnește și Paspati la țigani de pe malul Bosforului. Informațiile lor sunt culese de la oameni simpli, ceea ce exclude orice interes, indiferent care ar fi fost acesta, în a trece altceva decât erau în realitate. Stătescu remarcă autodenunirea de Rom în exercițiul limbii romani și nu într-o exprimare în limba română. Paspati subliniază și el că Rom este numele „pe care și-l dau” ei înșiși, cel mai probabil în limba romani de asemenea. De ce nu a avut aceasta (denunțarea de rom) răspândirea pe care a cunoscut-o apelativul *țigan*? O posibilă explicație poate fi caracterul vernacular al limbii romani. Posibilitatea ca rromii să fi fost aduși ca sclavi din India în Asia Mică, apoi pătrunderea lor în Europa, în condiții incerte și pe ușa din dos a istoriei, fără a cunoaște gloria învingătorilor sau măcar pe cea a învinșilor, a făcut ca limba romani să circule fără excepție în interiorul grupurilor de rromi. Primind denunțarea de țigani în limba greacă, limbă cu o largă circulație în sud-estul Europei, aceasta s-a transmis fără nici o problemă în celelalte arii lingvistice vehiculare. Eticheta pusă de greci (athinganos) a fost preluată și dusă mai departe de „țigani” și non țigani în limbile de circulație de la aceea vreme.

Foto carte Stătescu

Foto Petre Petcuț

Secolele de ședere în spațiul grecesc/otoman au condus la cunoașterea implicată a limbilor greacă, turcă, posibil arabă la care se adăuga limba maternă romani. Acest fapt le-a facilitat comunicarea inițială în restul Europei. Era inutil să explice cuiva în limba romani că ei se numesc rromi, pentru ca nu s-ar fi făcut înțeleși. Același lucru se traducea în greacă prin termenul de țigan. Ori greaca trebuie că a fost principala unealtă lingvistică pentru a comunica într-un prim contact în spațiul european.

Abolirea sclaviei în Principatele Române și modernizarea generală a societății românești au făcut posibilă apariția unor studii autohtone despre istoria și limba romani. În aceeași perioadă s-a cristalizat și o pre elită politică deosebit de activă ce a sesizat problemele de imagine puse de utilizarea

⁶² Paul Bataillard, *Sur les origines des bohémiens ou tziganes: Les tziganes de l'age du bronze: études à faire sur les bohémiens actuels*, Paris, Ed. E. Leroux, 1876.

⁶³ Victor Tissot, *Voyage au pays des tziganes: (La Hongrie inconnue)*, Paris, E. Dentu editeur, 1880.

⁶⁴ Michail T. Stătescu, *Încercări asupra originii Țiganilor*, Craiova: Librar, Editor și Tipograf, Filip Lazăr, 1884. Autorul constată la pagina 12 diferențele existente între rom și țigan, în funcție de limba utilizată de vorbitor.

termenului *țigan* și a militat pentru înlocuirea acestuia cu cel de *rom*. Uniunea Generală a Rromilor din România este prima organizație romă de anvergură din România contemporană⁶⁵. Ea a editat în perioada interbelică, cu întreruperi, ziarul „Glasul Rromilor”, organ de presă în paginile căruia „țiganul” are un rol marginal, în favoarea „romului”. Autoritățile statului, la rândul lor, îl vor utiliza frecvent pe acesta din urmă, de multe ori alternativ cu „țigan”.

Gavaon

Cel de-al treilea termen ce desemnează același popor, gavaon, nu are nici pe departe anvergura celorlalți doi dezbatuți mai sus. El a avut o circulație documentară extrem de redusă, cu toate că este posibil ca în româna medievală vorbită să fi avut un rol mult mai important. Întru-un document emis de Alexandru voievod, la Târgoviște, în 14 ianuarie 1617, ni se dezvăluie, printre altele, o diferență dintre „vlahi” (români) și țigani, diferență capitală dacă ar fi să analizăm motivele pentru care a fost posibilă sclavia în Principatele Române. Dar nu ne interesează faptul că vlahii erau creștini, iar țiganii nici pomeneală, ci denumirea acestora din urmă „cărora li se spune în limba lor Gavaoni.”⁶⁶ Mai mult de 750 de documente anterioare vorbesc doar despre „țigani”, fără a se aminti nimic despre gavaoni. Ulterior acestui document, mai sunt încă două ce-i numesc pe țigani simplu „gavaoni”. O vânzare a două familii, dintre care una era formată de un Dumitru „gavaon covaci” cu Dochina și trei copii, Radu, Stoica și o fată⁶⁷ iar a doua este pomenită simplu „un sălaș de gavaoni”, format din Bodea cu femeia Neaga și fiul, Albul.⁶⁸

O primă explicație a acestui termen trebuie căutată, în primul rând, în limba romani. „Gav” înseamnă sat, „gavutn/o, -e” însemnând sate/an, -ni.⁶⁹ O a doua, mai degrabă o coincidență, se referă la prenumele bretone și galez, explicate de Thierry Kerreg.⁷⁰ „Gavaon” ar fi o variantă a prenumelui „Gauvain”, ce provine din vechiul dialect breton sau galez, semnificând șoim, războinic sau rătăcitor. Gavaon este apoi o formă veche de scriere a cetății Gabaon, al cărui popor s-a aliat cu triburile israelite în momentul cuceririi Palestinei sub conducerea lui Iosua. Coincidență sau nu, „Gavaon” este și numele unei localități din nordul Indiei de astăzi⁷¹. Această ultimă pistă de cercetare cred că ar merita luată în considerare într-o eventuală încercare de

⁶⁵ Uniunea Generală a Rromilor din România a fost înființată de G. A. Lăzăreanu-Lăzurică în 1933. Pentru detalii privind statutul și programul asociației, vezi Viorel Achim, op. cit., p. 129 și următoarele.

⁶⁶ *Documente privind istoria românilor* (DIR), B, Țara Românească, veacul al XVII-lea, vol. III, p. 87 – 89.

⁶⁷ *DRH*, B, Țara Românească, vol. XXIV, doc. 347, din data de 5 august 1634.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. XXV, doc. 407, din data de 5 noiembrie 1636.

⁶⁹ Gh. Sarău, *Dicționar rom-român*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2000, p. 76.

⁷⁰ <http://www.prenoms-bretons.com/results.php>

⁷¹ <http://wikimapia.org/12438196/Tulja-Bhavani-Mandir-Gavaon>

explicitare a termenului și de introducere a lui printre ipotezele stabilirii unui punct inițial în migrația vechilor rromi spre vest.

Țigan, Rom și Gavaon sunt trei denumiri extrem de vechi, acordate aceluiași popor, astăzi păstrându-se doar primele două. Aproximarea dintre rom și român nu este o simplă coincidență, ci are rădăcini istorice prin prisma locuirii celor două popoare în România sau spațiul vechiului Imperiu Roman/Bizantin. Evoluția istorică ulterioară a făcut ca vlahii să aibă un stat național modern pe care să-l denumească România, iar țiganii să fie în ultimele două decenii, datorită autodenumerării istorice ca Rromi, într-un conflict inegal cu populația majoritară a României.

Capitolul II. Migrația rromilor la nord de Dunăre. Căderea în sclavie

Originea indiană. Migrația către Europa.

Acest capitol conduce la o istorie veche, ce începe în jurul anului 1 000 în India, pentru a ajunge în spațiul românesc către jumătatea secolului al XIV-lea. Grupurile de indieni, numiți în documentele Țării Românești *ațigani*, după denumirea din spațiul de cultură elenă, sunt dăruți de către domnitorii mănăstirilor și boierilor fideli, după modelul înzestrărilor în sate și pământ. Diferența este dată de caracterul alogen și posibil necreștin al noilor veniți, precum și de fragmentarea organizatorică, fapt ce va permite înrădăcinarea la scară statală a unor practici ce amintesc de lumea antică și aproape stinse de sute de ani. Migrația rromilor recrează și dă consistență sclaviei nord-dunărene.

Au trecut mai mult de 600 de ani de la prima atestare a prezenței țiganilor pe teritoriul României și trebuie adăugate cu siguranță alte câteva sute, dacă ne gândim la prezența lor în Grecia. Avansarea către perioade mai vechi, anterioare trecerii lor în Europa, pune serioase probleme din mai multe motive: lipsa surselor interne, trecerea lor voluntară sau impusă în invizibilitate sau interesul redus arătat de către istoricii din vechime sau cei contemporani. Această „bogată” bibliografie se traduce de asemenea în rândul specialiștilor prin luări

de poziție variate și adesea contradictorii ce nu fac decât să confirme că doar ce-i provizoriu este sigur, restul fiind incert.

Nu mi-am propus să încerc reconstituirea, pentru moment imposibilă, a originii rromilor. Când vorbim despre originea unui popor la ce ne referim? Este mai importantă cunoașterea zonei de apartenență inițială a indivizilor sau zona unde aceștia au devenit un grup sudat, prezentând mai toate caracteristicile unui popor (limbă, credințe, obiceiuri, producție culturală omogenă)? Această provocare a dat naștere unor numeroase ipoteze, mai mult sau mai puțin savante, dintre care, cele mai credibile se sprijineau pe descoperirea naturii indo-ariene a limbii romani, argumentată științific în secolul al XVIII-lea, dar atestată în unele scrieri cu două secole mai înainte. Dar originea limbii rromani nu garantează și suprapunerea ariei geografice asupra ariei lingvistice în formarea unui popor. De ce nu s-ar fi întâmplat acest lucru undeva în Asia Mică sau chiar în acel « Petite Egypte » ce nu este altceva decât o feudă în spațiul de influență grecească din Europa medievală? Origine indiană, cert, dar formarea ca popor s-a petrecut, foarte posibil, mai aproape decât suntem tentați să spunem. Toate popoarele europene au venit la un moment dat din Est, a diferit doar momentul. Diversitatea nemurilor de rromi se poate explica printr-un transplant de populație dintr-o zonă geografică compactă, din India, direct în spațiul bizantin? La fel de bine putem vorbi despre o populație multicoloră ce s-a sudat lingvistic în Grecia. Diferențele lingvistice, cel mai adesea minore, atestă diferențe ocupaționale inițiale suficient de puternice pentru a refuza amestecul dintre grupuri, în unele situații chiar și până astăzi. Este adevărat? De ce nu ar fi diversitatea recentă altceva decât expresia unei realități istorice vechi? Să zicem, produsul interacțiunii cu popoarele europene, începând cu secolul al XIV-lea?

Circulă numeroase astfel de ipoteze, cele mai pertinente fiind avansate de lingviști. În rândul lor o putem cita pe cea propusă de către Marcel Courthiade și Elisabeth Clanet, construită pe baza informațiilor din *Kitab al-Yamini* ce vorbește despre deportarea a 53 000 de indieni, locuitori ai orașului Kannauj, în iarna anului 1018. Deplasarea lor către Kabul și vânzarea, mai apoi, ca sclavi comercianților din Khorassan pot semnifica primele pagini din istoria migrației indienilor, cunoscuți mai târziu în Europa, ca rromi și țigani.

O caracteristică importantă a migrației și neelucidată încă deplin este nomadismul comunităților rome; ușurința reluării acestuia de către generații de sedentari sau nomadismul sezonier pe acre îl regăsim și astăzi. În urma acestor considerente, se pune întrebarea dacă avem de-a face cu un popor nomad încă din perioada indiană a istoriei lui sau această caracteristică apare odată cu strămutarea sa spre vest? Era organizarea socială, coroborată cu meseriile practicate, suficient de relevantă cât să furnizeze parametrii principali ai acestei migrații? În lipsa documentației

vechi, informațiile pe care le avem din perioada medievală se pot dovedi extrem de valoroase în încercarea de a descifra mecanismele interne comunităților de rromi, ce au favorizat deplasarea în Europa.

Interdicția de a părăsi India, în ideea că orice indian ce părăsește acest teritoriu devine impur și rupe ciclul reîncarnării, ne determină să considerăm că deplasarea unui grup destul de numeros în afara granițelor Indiei nu este rezultatul unei decizii interne și a unei acțiuni proprii grupului ci, mai degrabă, generată de acțiuni și forțe externe. Luarea în sclavie a fost ceva frecvent din Antichitate și până în Epoca Modernă. Este foarte plauzibilă și ideea că nu a fost deplasat un popor ci un grup de oameni, divers și multicolor social, dar vorbind basilecte înrudite și care locuiau un tip de regiune cunoscut în istoriografia românească drept „țară”. Aceste considerente sunt necesare în explicarea ulterioară a apariției unui popor „Rom” în Anatolia secolelor XI-XIII.

Puternica influență persană din limba și cultura romani se explică prin largă circulație a persanei, ca acrolect, din Orientul Apropiat și până în India.

Bătălia de la Manzikert, din anul 1071, încheiată cu înfrângerea împăratului bizantin Roman IV Diogene, de către sultanul seldjukid Alp Arslan, a permis succesorilor acestuia din urmă constituirea Sultanatului de Rum (1077-1307). Acest stat va fi locul unde sclavii indieni dezrădăcinați de către Mahmud Ghazni vor începe a se forma ca grup etnic distinct, identificându-se pe mai departe sub denumirea de Rromi. Finalizarea acestei transformări, etnică și lingvistică, va avea loc către secolul al XIV-lea. Este foarte posibil ca emanciparea lor socială să aibă loc după înfrângerea sultanatului, suferită în fața mongolilor, la 26 iunie 1243.

Privită în ansamblul ei, această mișcare de populație poate fi separată în două etape. O primă etapă corespunde unei deplasări forțate a unui grup de indieni, în postura de prizonieri/sclavi ai turcilor, din India și până în Estul Asiei Mici.

A doua etapă, ce a fost posibilă ca urmare a decăderii Sultanatului de Rum și a eliberării din sclavie, este o migrație voluntară a unui grup etnic distinct, din Asia Mică către Europa. Intrarea lor pe teritoriul bizantin a fost una graduală, însumând mai multe decenii. Aici ei au primit numele de *Athinganoi*, posibil preluat după apelativul folosit de turci *Çigan*, la rândul lui acesta derivând din persanul *tchugan* ce desemna un fel de ciocan utilizat în jocul de polo și care a dat, de altfel, în limba română cuvântul *ciocan*⁷².

Pentru istorici, istoria rromilor/țiganilor, reconstituită pe baza mărturiilor documentare, începe în Imperiul Bizantin. O scrisoare a patriarhului Constantinopolului, Gregorios II Kyprios (1283-1289), unde se

⁷² Elisabeth Clanet, *art. cit.*, p. 236.

vorbește de taxele care trebuie luate de la așa-numiții egipteni și țigani este considerată drept cea mai veche menționare sigură a rromilor în Bizanț⁷³. Din Asia Mică, teritoriul Turciei de azi, țiganii au trecut în Peninsula Balcanică, fapt petrecut probabil la începutul secolului al XIV-lea. Există mai multe menționări, nesigure cei drept, despre prezența lor în această parte a Europei.

În anul 1322, în insula Creta, la Iraklion, potrivit călugărului franciscan Simeon Simeonis, se găseau urmași din neamul lui Ham, fiul lui Noe, “ce locuia în corturi și grote, nerămânând mai mult de 30 de zile într-un loc”⁷⁴.

Începând din anul 1346, după alții din 1386, sau în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s-a creat în insula Corfu (Kerkira) o feudă “țigănească”, “feudum acinganorum”, care a ființat până în secolul al XIX-lea și în care membrii săi, în mare parte fierari și căldărari, nu depindeau decât de bulibașa lor. Ștefan Dușan, țarul Serbiei, în anul 1348, legiferează dările în potcoave pe care trebuie să le achite “cingarie” (potcovari și șelari)⁷⁵.

Așezarea rromilor la nord de Dunăre

O invazie moderată

„Invazia” rromilor s-a petrecut pe ușa din dos a istoriei, de unde și apariția atâtor legende și mistificări ce au avut drept rezultat ideea că sunt în continuu niște străini pe continentul european. Tocmai această lipsă de informații concrete este favorabilă numeroaselor ipoteze privind sosirea rromilor în spațiul nord-dunărean. Este de altfel și motivul pentru care prefer să restrâng acest episod, limitându-mă la prezentarea surselor documentare care au putut fi consultate personal, în forma lor publicată sau în manuscris.

Către mijlocul veacului XIV, grupuri de rromi au părăsit Peninsula Balcanică și au trecut la nordul Dunării. Motivele continuării migrației țin de conflictele turco-creștine care vor provoca și pe parcursul secolelor următoare importante mișcări în rândul întregii populații din peninsula. Acest fapt reiese cu claritate din mărturia lui Walerand de Wavrin, comandant al flotei burgunde, care participă sub comanda lui Iancu de Hunedoara la cruciada încheiată cu înfrângerea de la Varna (1444). El consemnează că, la cererea lui Vlad Dracul, i-a ajutat „să treacă pe acești creștini bulgari peste râul Dunării, până vor fi în țara sa, pentru a-i scoate din sclavie. Și le-a trebuit trei zile și trei nopți încheiate pentru a trece. Căci erau mai bine de 12 mii de

⁷³ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 17.

⁷⁴ Gh. Sarău, *op. cit.*, p. 28.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 29.

oameni: bărbați, femei și copii, fără <a mai socoti> lucrurile lor și vitele; și ziceau cei care i-au văzut că erau oameni cam de același fel cum sunt țiganii”⁷⁶. Ce putem înțelege din această ultimă afirmație? Cine și cum erau țiganii? Care sunt elementele ce-i apropiau pe bulgarii creștini de grupurile de țigani? Este vorba aici despre o asemănare strict vizuală, ce dispăre la o analiză atentă a detaliilor? Creștinismul bulgarilor este amintit în opoziție cu păgânii otomani? Țiganii erau creștini sau păgâni? Asemănarea lor cu bulgarii creștini i-ar plasa mai degrabă în religia acestora, decât printre musulmani. Cert este că informațiile referitoare la aspectul exterior al țiganilor din secolul al XV-lea lipsesc, de asemenea nici despre bulgarii creștini nu putem spune mare lucru. Singura concluzie înțeleaptă ar fi constatarea asemănării țiganilor cu restul populațiilor locale, din sudul sau nordul Dunării.

Instabilitatea ridicată a populației, la care putem adăuga o densitate demografică redusă, lăsa cu ușurință impresia unei deplasări masive, dar care astăzi s-ar putea asemăna cu aglomerarea unei localități turistice în timpul sezonului estival. Niciun document nu atestă o migrație a rromilor de amploarea transferului de bulgari amintit anterior. Țiganii nu erau astfel, singurul grup ce se deplasa, în funcție de condițiile climatice, economice, politice sau sanitare. Țăranii de pretutindeni înregistrau o mobilitate ridicată, în special din cauza războaielor, a epidemiilor sau a fiscalității ridicate. Noțiunea apartenenței la un stat nu funcționa după criteriile cu care ne-am obișnuit astăzi. Cei care plecau schimbau doar protectorul feudal.

3/16 octombrie 1385 – începutul istoriei de dependență

Pe malul stâng al Dunării, prima atestare documentară, cea din 3/16 octombrie 1385, consacră pierderea libertății rromilor pentru următoarele cinci secole din istoria lor în Țările Române. Faptul, important pentru noi astăzi, este prezentat sumar, printr-o enumerare simplă de bunuri și proprietăți acordate unei mănăstiri, la sfârșitul cărora sunt menționați și țiganii. Nimic în plus. Nici un cuvânt despre originea lor, numărul exact al indivizilor, meseriile practicate sau orice altă informație care ne-ar putea ajuta în vreun fel la reconstituirea momentului. În maniera în care erau scrise documentele în epocă, ar fi putut eventual să fie trecute numele capilor de familie, după exemplul moldav, trei decenii mai târziu. Astfel, Dan I, domnitorul Țării Românești, într-o donație a sa, confirmă mănăstirii Tismana posesiunile care aparținuseră anterior mănăstirii Vodița. Toate bunurile donate de Vladislav I către mănăstirea Vodița, cândva între 1370-1371, se regăsesc și în donația lui Dan I, aici apărând în plus și 40 de sălașe de

⁷⁶ Holban Maria, editor, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, p.112-113.

ațigani⁷⁷. Din ce cauză aceste familii nu apar în prima, ci doar în a doua donație? Fiind vorba de un act de cancelarie de secol XIV, iar lista bunurilor donate fiind destul de lungă, este posibil ca diacul să fi omis trecerea în document a ațiganilor.

Foto document 3/16 octombrie 1385

Arhivele Naționale Istorice
Centrale, București. Foto
Petre Petcuț

O altă ipoteză este donarea lor mănăstirii printr-un act ulterior⁷⁸ și care a fost apoi încorporat de către Dan I într-un singur document. Această a doua ipoteză este de preferat, deoarece acuratețea actelor de cancelarie era verificată de emitent și apoi de beneficiar, fiind puțin probabil ca egumenul Nicodim să accepte omiterea lor din actul inițial de donație. Ulterior, oricine ar fi putut lua cu sila țigani mănăstirii, iar aceasta nu ar fi putut face dovada proprietății lor. Un document din iulie 1648, emis de Matei Basarab, probabil la cererea egumenului Tismanei, reia întregul istoric al donațiilor și înzestrărilor mănăstirii, încă de la întemeierea ei, de către călugărul Nicodim. Conform acestui document „A mai dăruit <unchiul> lui Dan v.v., Vladislav v.v., mori, satul Jidovștița și moara Vârbița, vârtejul din mijloc de la Poarta de Fier ... satele Varovnic și Bresnița și 40 sălașe de țigani”⁷⁹. Dovada daniei lui Vladislav există, chiar dacă este mai târzie, neexistând motive întemeiate să nu fie acceptată.

După obiceiul rescrierii documentelor medievale, pierdute sau distruse adesea în conflicte, ațiganii mănăstirii Tismana sunt amintiți în toate confirmările ulterioare ale posesiunilor acesteia din secolul al XIV-lea și următoarele, mergându-se, cum am văzut mai sus, cel puțin până în vremea lui Matei Basarab, la jumătatea secolului al XVII-lea.

Foto 1438

« 1437-1438 » august 8. Întărire de ocine și țigani înfăptuită de Vlad Țepeș. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București

Această apariție a rromilor în istorie, oarecum surprinzătoare prin lipsa informațiilor anterioare, și raportată succint pentru a fi înțeleasă și a ne permite formularea unei ipoteze privind sosirea lor în spațiul românesc actual, trebuie pusă în relație cu regiunea geografică unde s-a petrecut.

⁷⁷ DRH, B, I, p. 19-22.

⁷⁸ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 21.

⁷⁹ *Catalogul Documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (CDȚR)*, vol. VI (1645 – 1649), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1993, doc. 1192, p. 444.

Poziția mănăstirii Vodița, situată la câteva sute de metri de linia Dunării și în imediata vecinătate a Serbiei și a Regatului Ungar, dovedea ambițiile de suveranitate valahe, dar a fost depășită de evoluția ulterioară a evenimentelor. Această primă mănăstire a fost construită în Țara Românească cu ajutorul călugărilor sârbi, conduși de Nicodim, cu scopul declarat de a-l ajuta pe Vladislav în eforturile sale în stoparea avansării catolicismului și a influenței maghiare. Același Nicodim este la originea deciziei de construire a Tismanei, câțiva ani mai târziu. Ocuparea temporară a Banatului de Severin de către maghiari îl va obliga pe călugărul Nicodim, supranumit și Valahul, să se mute împreună cu frații călugări la mănăstirea Tismana. Aici, pe amplasamentul unei mai vechi construcții monahale distruse în timpul unei lupte, el a fondat, cu sprijinul domnitorului Radu I (1377-1383), biserica, ce a fost consacrată în 1378. Este interesant de reținut că Nicodim călătorise în 1326 la muntele Athos, în Grecia, iar mai apoi, la Constantinopol. Cu siguranță, în timpul acestor două călătorii, a avut posibilitatea să-i cunoască și să-i observe pe athinganorii (ațigani) ce-i vor servi mai târziu din postura de sclavi la Tismana și, chiar și anterior, la Vodița. Este, de asemenea, foarte probabil ca Nicodim însuși să fi fost cel care i-a cerut domnitorului român cele 40 de familii de ațigani, pentru slujirea nevoilor mănăstirii și ca Vladislav I să fi consacrat, prin donația sa către Vodița, instituția sclaviei rromilor în Țara Românească.

Putem afirma cu certitudine că Biserica a fost elementul esențial în activarea dependenței personale a rromilor? Sau ea a profitat doar de pe urma unei practici deja existente în Țara Românească? Legarea Bisericii de sclavia țiganilor în primele documente istorice ce atestă această practică socială ne determină să-i atribuim un rol activ în nașterea instituției sclaviei în statele medievale românești.

„Umbra lui Mircea la Cozia”

De numele domnitorului Mircea cel Bătrân se leagă momente cruciale pentru consolidarea statului muntean, la sfârșitul secolului al XIV-lea. Edificarea mănăstirii Cozia și înzestrarea sa cu numeroși sclavi au fost două evenimente cu puternică semnificație socială, dar cărora istoria le-a acordat valori simbolice opuse. Înzestrările mănăstirilor cu sclavi vor deveni, în scurtă vreme, frecvente și considerabile. Izvorâte din teama de moarte, sentiment alimentat de Biserică, daniile cu țigani vor pune bazele unei istorii de violență socială fără corespondent în Europa.

Amploarea fenomenului înrobirii în epocă este de necontestat, iar cel mai bine o argumentează un act de donație din 1388 al domnului Mircea cel Bătrân către mănăstirea Cozia, de “300 de sălașe de țigani”⁸⁰, un număr considerabil de

⁸⁰ DIR, B, I, doc. 26, p. 41-43.

sclavi care ne duc cu gândul la pătrunderea masivă a rromilor în nordul Dunării cândva către mijlocul secolului XIV și chiar mai devreme. Istoricul și arhivistul Corneliu Tamaș a demonstrat însă că aceste 300 de sălașe sunt rezultatul modificării ulterioare de către călugării mănăstirii, a actelor de donație înfăptuite de către domnitor, numărul familiilor de țigani dăruite fiind de fapt mult mai redus⁸¹. La ce a servit acest fals în acte? Cu siguranță el a permis solicitarea altor sclavi către țigănia domnească, sau justificarea unui număr mai ridicat de sclavi decât cei aflați în documentele din proprietatea mănăstirii.

Imagine Mănăstira Cozia 1

Situația mănăstirilor Tismana și Cozia se regăsește și în spațiul laic al societății românești, în secolul al XV-lea, toți marii stăpânitori de pământuri având sclavi țigani.

Tot de numele lui Mircea cel Bătrân se leagă și atestarea țiganilor în Transilvania, în Țara Făgărașului. Un act emis de către domnitorul muntean cândva, între anii 1390 și 1406, în virtutea stăpânirii cu titlu de feudă a Amlașului și Făgărașului, amintește 17 țigani corturari, aflați sub stăpânirea boierului Costea⁸². Este prima atestare directă a țiganilor nomazi din spațiul românesc. În Transilvania, țiganii nomazi au fost mult mai numeroși decât în Țara Românească și în Moldova. În aceste două state constrângerile sclaviei au obligat numeroase grupuri la lucrul în agricultură, în defavoarea comerțului.

Transilvania, în totalitatea ei, va constitui un spațiu de refugiu pentru toate categoriile sociale din Țara Românească și Moldova, sclavii nefăcând excepție. Chiar dacă sclavia nu a existat ca instituție în Transilvania, țiganii ce ajungeau aici din celelalte două țări române nu aveau parte de nici o modificare a statutului lor juridic de sclavi. Ei deveneau, cel mai adesea, monedă de schimb în jocul intereselor economice și politice dintre Transilvania și statele românești de la Răsărit și Sud de Carpați. În ceea ce privește relațiile lor sociale și de muncă, întâmpinau aceleași constrângeri juridice, anterioare sosirii lor în Transilvania.

Au fost cneji peste țiganii liberi?

Atestarea țiganilor în documentele de cancelarie, în secolul al XV-lea, este suficient de laconică pentru a lăsa loc la supoziții de tot felul despre maniera în care s-a realizat așezarea lor în Țările Române și relațiile cu potențaii locali și cu domnia. Spre exemplu, nu știm dacă înrobirea a fost un proces violent, direct sau o renunțare treptată la libertatea juridică

⁸¹ Corneliu Tamaș, *op. cit.*, p. 53.

⁸² DRH, B, I, p. 32-33.

inițială. În secolele XIV-XV, dependența personală era departe de semnificația pe care o va avea începând cu secolul al XVI-lea, când instituția sclaviei cuprinde întreaga populație de țigani și se solidifică pe întreg teritoriul celor două state românești.

Poate cel mai relevant document din istoria timpurie a instalării țiganilor în Moldova, prin specificul informației transmise, este cel din 2 august 1414, emis la Suceava, prin care Alexandru cel Bun dăruiește lui pan Toader Pitic pentru “credincioasa lui slujbă” trei sate: „un sat la Cobâla, unde este casa lui, unde [este] a fost Veriș Stanislav, iar alt sat la gura Jeravățului, unde cade în Bârlad, anume unde au fost cneji Lie și *Țigăneștii* (sublinierea n.s.), iar al treilea sat pe Bârlad, unde este altă casă a lui, unde sunt cneji Tamaș și Ivan”⁸³. Într-o danie din 25 aprilie 1420 apare din nou cuvântul *Țigănești*⁸⁴, desemnând un alt sat din Moldova. Este o dovadă în plus că venirea țiganilor s-a realizat în secolul al XIV-lea și în statul medieval moldav. Istoriografia actuală consideră documentul din 1414 ca prima menționare documentară *indirectă* a rromilor în Moldova, fiind acceptat drept prima atestare directă, documentul din 8 iulie 1428⁸⁵, în care domnitorul Alexandru cel Bun înzestra mănăstirea Bistriței, ce poartă hramul Adormirea Maicii Domnului, cu 31 de sălașe de “țigani”: “cneazul Coman, Marco, Sinata, Cotoră, Ivașco, Curchea, Costea, Vlad, Nan, Ehava, Mircea, Șofultea, Cernat, Ivan, Danciul, alt Nan, Giurgiu, Herman, fiii lui Toma, Zavid, Mătasă, Coman, Beal (rupt și șters) ...a, Cernat”⁸⁶. Documentul din 1414 a fost folosit de V. Costăchel în 1957 pentru a atesta vechimea denumirii de “cneji de țigani” în Moldova⁸⁷, iar P. P. Panaitescu în 1964 argumenta cu documentul respectiv în problema existenței obștilor care fuseseră stăpânite de cnezi și apoi date cu uric boierilor: “unde au fost cneji Lie și *Țigăneștii*”⁸⁸. Sub ce statut juridic au fost țiganii prezenți în Moldova la 1414? Documentul, dacă este să îi dăm crezare lui Costăchel, atestă existența comunităților de țigani, peste care erau cneji familia *Țigănescu* (la plural *Țigăneștii*). În Evul Mediu românesc, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, “cnejii de țigani” erau etnici rromi și aveau rol de intermediari între comunitate și stat. Totuși, considerăm că este prea devreme să fi fost deja organizați în acest fel de către Stat, situație care este atestată sigur, documentar, mai târziu și nici nu suntem pe deplin convinși că la aceea dată

⁸³ *DIR*, A, XIV-XV, I, p. 33; *DRH*, A, I, p. 52, doc. 37.

⁸⁴ *DRH*, A, I, p. 67, doc. 47.

⁸⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 338.

⁸⁶ *DRH*, A, I, p. 109-110, doc. 75.

⁸⁷ Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Științifică, 1957, p. 155.

⁸⁸ P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova; orânduirea feudală*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 68.

țigani erau într-adevăr sclavi. Mult mai posibil este că acești țigani cneji au fost conducătorii grupurilor de rome liberi ce pătrundeau la aceea dată în Europa. Semnificativ este și textul documentului care poartă data de 1414, dar se referă la o situație din trecut (“unde au fost cneji Lie și Țigăneștii”).

Pentru o înțelegere mai bună a semnificației documentului trebuie să avem în vedere că, în genere, cneazul era cel care întemeiase satul, acțiune realizată de regulă prin deștelenire sau defrișare. Familiei cneazului i se alăturau treptat alte familii ce constituiau noua așezare. Ea avea drepturi sporite față de ceilalți săteni asupra terenului arabil, a pășunii și a resurselor de apă ce se aflau pe teritoriul satului. Cea mai importantă atribuție a cneazului era cea de conducere și reprezentare a comunității în relația cu ceilalți. Dacă în document este vorba despre o familie de cneji moldoveni care, având pe pământurile lor rome, primiseră numele de *Țigănescu* (*Țigăneștii*) din partea celorlalți membrii ai obștii peste care stăpâneau, se poate pune întrebarea: cu cât timp înainte se așezaseră țigani acolo pentru ca un *pământean* să accepte să i se spună *Țiganu* sau *Țigănescu* de către ceilalți săteni? În condițiile unei societăți medievale xenofobe, care privea cu reticență niște oameni considerați eretici, de o altă culoare, *ex solum*, pare puțin plauzibilă ipoteza ca un lider local să accepte un nume cu atâtea atribute infame.

Pe de altă parte, dacă ținem seama de obiceiul că numele provenea de la originea (moldovean - Moldoveanu, muntean - Munteanu, ungur - Ungureanu,), ocupațiile (fierar - Fieraru, cioban - Ciobanu, lăutar - Lăutaru, croitor - Croitoru) sau trăsăturile fizice (șchiop - Șchiopul, orb - Orbul, mut - Mutu) ale unei persoane, putem concluziona că *Țigăneștii* era numele dat de autohtoni alogenilor, sosiți și instalați în Moldova.

În concluzie, *Țigăneștii*, familie de țigani, întemeiază către anul 1400 un sat de oameni liberi, populat cel mai probabil tot de către țigani. Acesta va ajunge, după stăpânirea uneia sau a mai multor generații ale întemeietorului, prin danie domnească, în stăpânirea unui boier pământean. Primul domnitor moldovean de care se leagă sclavia țăganilor fiind Alexandru cel Bun, este foarte posibil ca el să fie la originea introducerii acestei instituții în organizarea socială moldovenească.

Aceste prime atestări documentare diferențiază cu claritate stăpânii sclavilor, precum și relațiile dintre ei. Astfel, sclavii se aflau în posesia domnitorului țării, a boierilor și a Bisericii. În pofida anumitor slăbiciuni de organizare, Statul, Biserica și boierii au fost întotdeauna garanții unei lungi tradiții a dependenței corporale, parțial păstrată la nivel local, cutumiar, parțial importată din Bizanț. Existența sclaviei în sânul Bisericii creștine a reprezentat o realitate persistentă încă de la începuturile cristalizării sale, cândva în deceniul cinci al secolului I, d.Hr. „Toți ecleziastici posedau,

acolo unde servitutea face parte din obiceiuri, sclavi”⁸⁹. Heers se referă la realități din zona mediteraneană. Biserica ortodoxă din Țara Românească și Moldova nu face însă distincție. Schimbarea viziunii sale va trebui să aștepte schimbarea viziunii laice asupra sclaviei, fapt realizat cinci secole mai târziu. Atitudinea ei mărturisește despre o exemplară conformitate socială și concordă nevoilor economice și financiare din ce în ce mai ridicate, datorate importanțelor înzestrări cu moșii, din partea laicilor. În Evul Mediu timpuriu se constată o unitate de vedere între Orient și Occidentul creștin. Sclavia este, după spusele lui Augustin (354-430), deplorabilă dar justificabilă, pentru că nu este altceva decât o consecință îndepărtată a păcatului original. Acest punct de vedere avea să fie întărit opt secole mai târziu de către Thomas d’Aquino (1228-1274), ce vedea absolut normal ca „anumiți oameni se nasc pentru a fi, în timpul vieții lor, servitorii celorlalți”⁹⁰.

Trecerea romilor în nordul Dunării a fost un proces lent și eminent economic. Conflictul din Balcani au jucat un rol major în circulația acestora, fără să fie determinante. Documentele mai târzii, din secolele XVI-XIX, atestă mișcări ale grupurilor de romi în scopul îndepărtării de zona de conflict, pentru a reveni la locul de baștină după terminarea acestuia, uneori chiar după câteva decenii. Avansarea turcilor în Peninsula Balcanică nu le-a pus romilor probleme de ordin religios, cum s-a întâmplat cu bulgarii, sârbii sau vlahii creștini. Trecerea lor la mahomedanism a fost logică și le-a asigurat un tratament corect din partea turcilor, iar pe cei care au trecut în Țările Române i-a ferit de transformarea lor în sclavi. Turcii nu au permis niciodată ca un mahomedan, pe timp de pace, să devină sclav la necredincioși, exceptând cazurile de vânzare voluntară.

„Țigani în istoria României”

Am dat acest subtitlu gândindu-mă la cartea istoricului Viorel Achim și la impactul produs de apariția ei în societate, similar cu noutatea lucrării profesorului Potra în România anilor 1940. În societatea actuală există un curent ce readuce în discuție memoria istorică, în sensul în care aceasta este înțeleasă de Pierre Nora⁹¹. Ea legitimează decizii politice și politici educaționale și culturale, fiind în același timp un continuu teren de luptă

⁸⁹ Jacques Heers, *Esclaves et domestiques au Moyen Age dans le monde méditerranéen*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1981, p. 95.

⁹⁰ Cristian Delacampagne, *Une histoire de l’esclavage, de l’Antiquité à nos jours*, Paris, Edition Le Livre de Poche, 2002, p. 107.

⁹¹ *Les lieux de mémoire* - lucrare colectivă sub direcția lui Pierre NORA, în trei tomuri: *La République*, 1984; *La Nation*, 1986; *Les France*, 1992; Paris, Éditeur: Gallimard.

între cei puternici și cei slabi, majoritari și minoritari. Înlăturarea statuilor lui Stalin și ale altor lideri sovietici în majoritatea țărilor din fostul bloc comunist după destrămarea URSS, este expresia unei voințe politice de a se distanța de aceea perioadă istorică și a șterge din memoria poporului artefactele și amintirile care mai mențineau legătura cu trecutul apropiat.

Tot ca o intervenție asupra memoriei istorice trebuie privită și ignorarea celor câteva vestigii istorice ce au mai rămas din perioada sclaviei rromilor. În afara câtorva toponime ce au rezistat indiferenței politice și istorice, sclavia este ștearsă complet din memoria românilor, sechelele rămase la nivelul mentalului colectiv fiind puse pe seama moravurilor îndoielnice intrinseci rromilor și pe o ordine naturală a lucrurilor.

Ce urme mai găsim astăzi, după mai bine de un secol și jumătate de la abolirea sclaviei în spațiul românesc? Toponime precum *Dealul Robului* - o podgorie la Nord de Segarcea, *Fântâna Robului* în munții din Mehedinți, satul *Dezrobiții* din Vâlcea, numeroase străzi în marile orașe ce poartă numele *Dezrobirii* și mai sunt cu siguranță și alte asemenea toponime ce conțin rădăcina *rob*.

Mult mai numeroase sunt toponimele ce derivă din *țigan*. *Fântâna Țiganului*, loc a numeroase lupte între Țara Românească și Moldova; pare-se că ar fi de fapt două astfel de locuri, aflate pe aceeași axă rutieră, *Țigănești*, *Țigănia*, *Țigăncușa* etc. Aceste câteva amintiri ale sclaviei se pot dovedi a fi în realitate mult mai numeroase, așteptând doar să fie căutate și dezgropate.

Ce mi se pare totuși anormal este „scăparea” de a aminti pe o placă comemorativă, pe o bucată de sticlă, de lemn sau o amărâtă de hârtie, prima atestare a țiganilor la nord de Dunăre, în complexul monahal de la Tismana. Cum ar putea totuși niște țigani să stea alături de atâția iluștrii sfinți și domnitori, prezenți peste tot în scrieri și picturi și cum ar reacționa turistul venit să se destindă sau să se roage, văzând prezența țiganilor atât de veche și atât de aproape de cele sfinte? Nu-mi pot imagina cu exactitate reacția lor, însă o cunosc pe cea a unui rom căruia i-am arătat chipul înaintașului lui sculptat în piatră pe interiorul fântânii mănăstirii Cozia. Nu-i venea să-și creadă ochilor. Și-a chemat mai apoi și restul familiei pentru a le arăta minunea. Era de-a dreptul exaltat.

Cel mai probabil că o marcarea a atestării țiganilor la Tismana (1385) sau la Cozia (1388) ar crea un precedent incomod, pentru că urmarea firească ar fi realizarea unui monument al sclaviei, eventual marcarea locului *Țigăniei* Mitropoliei în București și a multor asemenea „locuri ale memoriei”, după formula lui Pierre Nora, unde rromii s-ar putea aduna, cinsti memoria înaintașilor, rememora istoria și, nu în ultimul rând, conștientiza specificitatea etnică și de grup. Redau mai jos câteva repere materiale ce se leagă de existența directă a rromilor din perioada sclaviei.

Sclavii mănăstirii Cașin din Moldova

Comuna și localitatea Mănăstirea Cașin se află în județul Bacău, iar mănăstirea de acolo a fost construită între anii 1656-1657 de Gheorghe Ștefan v.v.

Imagine Mănăstirea Cașin

De asemenea, cu prilejul construirii mănăstirii Cașinului au fost aduși circa 800 de sclavi țigani⁹² care au lucrat la înălțarea bisericii, a zidurilor și a celorlalte construcții interioare. Cine erau acești sclavi aduși în număr așa de mare? În proprietatea cui se aflau ei? În condițiile unei densități reduse de populație, cum era cazul Moldovei la jumătatea secolului al XVII-lea, transferul a 800 de muncitori, împreună cu familiile lor, trebuie că s-a făcut puternic simțit în zona de unde au fost dislocate cele aproximativ 2000 – 4000 de persoane. Doar dacă nu au fost adunați din țigăniile mai multor mănăstiri sau exclusiv din țigănia domnească.

Transferul de populație a fost însoțit și de un transfer de proprietate, pentru că oamenii noștri au rămas pe mai departe lângă mănăstirea nou construită, slujind cel mai probabil nevoilor ei, la curte sau la lucrul câmpului. Aceasta ne determină să presupunem că este vorba despre sclavi din țigănia domnească, singura ce-și putea permite o astfel de danie, ce au fost dăruiiți mănăstirii odată cu înzestrarea cu sate și pământ.

Șantierul s-a întins pe o perioadă de trei ani, timp suficient pentru cei 800 de sclavi, împreună cu familiile lor, să se stabilească în jurul mănăstirii. Satul nou format a funcționat ca țigănie a mănăstirii, iar după eliberarea din 1844 s-a numit „Dezrobiții Mănăstirii Cașin”. El a fost asimilat, în 1929, comunității de români din vecinătate.

Imagine Fântâna Cozia 2

Cap de țigan, pe interiorul fântâniei

Fântâna cu patru capete de la mănăstirea Cozia

Mănăstirea Cozia, pe care am amintit-o deja mai sus, este un complex monahal situat la 5 km de stațiunea Călimănești, pe malul drept al Oltului și la cca. 20 km nord de municipiul Rm.Vâlcea. Inițial apare în documente sub denumirea de mănăstirea „Nucet” însă, mai târziu, a primit numele de „Cozia”, după muntele din apropiere, aflat în stânga Oltului. Ceea ce ne interesează pe noi cu deosebire, în afara înzestrărilor numeroase cu sclavi țigani de care a beneficiat mănăstirea de-a lungul timpului, este fântâna ce s-a construit în

⁹² *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 158. Informația ne este lăsată de Paul de Alep, în 1657.

vremea lui Neagoe Basarab, în anul 1517, cu ocazia restaurării generale a clădirilor, și care poartă numele domnitorului valah. Există din aceeași perioadă și o a doua fântână, construită sub foisorul chiliilor nordice și care servea nevoilor curente ale mănăstirii, aflându-se aproape de vechea bucătărie. Fântâna din fața bisericii avea rosturi mai deosebite, pentru nevoile materiale și spirituale ale credincioșilor⁹³.

Imagine Fântâna Cozia 1

Fântâna mănăstirii Cozia

Ea se situează aproape de colțul sud-vestic al pridvorului bisericii mari. Bazinul de piatră are formă octogonală și este înalt de 0,95 m, cu latura de 0,37 m, având la mijloc o cruce de piatră cu inscripție. Este o lucrare tipică epocii lui Neagoe Basarab și poartă numele de “fială”, “baptizer” sau “izvorul”. În interiorul acestei fântâni se pot observa patru capete de oameni sculptate în piatră, unul dintre acestea având o mustață mare, răsucită în sus, ce-i ajunge până la urechi. Paul de Alep menționează în scrierile sale din 1657 și această fântână din fața bisericii de la Cozia. În interiorul bazinului acestei fântâni sunt patru chipuri din ale căror guri curgea apă ce „încântă simțurile”: „unul este chipul unui maghiar, celălalt este capul unui turc, cu turbanul său, al treilea este chipul unui domn și al patrulea cel al unui rob”⁹⁴. Prima întrebare ce se ridică ține de semnificația celor patru, ce anume a vrut să reprezinte artistul prin alăturarea unor simboluri atât de diverse. Să le luăm pe rând. Maghiarul este străin de plaiurile vâlcene, este catolic, aliat prețios contra turcilor, dar și inamic în nenumărate rânduri. Turcul reprezintă imaginea dușmanului și a necredinciosului feroce, ce arde sate și-i duce pe locuitori în sclavie. Aceste două chipuri se pot astfel apropia până la un punct în imaginarul popular al secolului al XVI-lea. Domnitorul reprezintă țara, cu toți supușii săi. Locul domnitorului, alături de cei doi, este de înțeles din perspectiva conflictelor de autoritate ce-i opuneau în nenumărate rânduri. Prezența sclavului țigan, alogen, probabil păgân, deklasat dintre oameni, este cel puțin surprinzătoare. Țigani nu constituie o prezență militară, ce s-ar putea opune vreunui dintre cei trei (fiecare dintre aceștia reprezentând o categorie în sine) amintiți anterior, nu există ca ființă socială, iar din perspectivă religioasă, cel mai adesea trebuie convertit. Ce semnificație i se poate da acestuia? Așezarea lui în stânga domnitorului țării, în dreapta turcului și cu un maghiar în față îl emancipează, îl valorizează enorm. Forma musteței și a sprâncenelor îl apropie domnului, dar este la capătul opus al scării sociale. Opera lui Neagoe Basarab este literalmente

⁹³ <http://www.manastirea-cozia.go.ro/fantani.htm>. Textul este preluat din lucrarea arhimandritului Gamaliil Vaida, *Cozia, vestita ctitorie a lui Mircea Voievod cel Mare*, ediția a III-a, Editura Episcopiei Râmnicului și Argeșului, Râmnicu Vâlcea, 1986.

⁹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 183. Imaginile celorlalte trei chipuri sunt redată în anexă.

inexplicabilă astăzi, în special prin alăturarea la grup a sclavului. Doar dacă n-or fi muncit și sclavii țigani, alături de maghiari și de turci, sub conducerea domnitorului, la restaurarea complexului monahal. Așa am putea explica alăturarea celor patru într-o lucrare spirituală, întru slujirea unui singur Dumnezeu.

Originea sclaviei

Sclavia – câteva considerații generale

Sclavia este un fenomen și o instituție ce se detașează în istoria romilor prin repercusiunile avute asupra factorului uman, economic și identitar rrom și român până în zilele noastre. Studiarea ei nu s-a făcut decât marginal și doar ca urmare a curiozității istoricului și a unui atașament personal, eventual cu legături de prietenie, față de una din numeroasele comunități de rromi din România. Nu a existat niciodată un interes major pentru studiul sclaviei cum nu a existat nici pentru perioadele mai recente. Imensul material arhivistic este trecut cu vederea, iar cercetări arheologice în satele de țigani care și-au păstrat până astăzi așezarea din jurul mănăstirilor lipsesc cu desăvârșire. De ce toată această negare, prin tăcere, a unui fenomen unic, prin amploare și durată, în istoria europeană? Pentru perioada comunistă am putea spune că presiunile mediului politic au frânat orice preocupări în acest sens. Țiganii erau o minoritate ce trebuia asimilată, iar istoria românilor era și istoria lor. Sclavia nu slujea acestor scopuri. Chiar dacă perioada comunistă a trecut de mai bine de două decenii, în istorie nu s-a remarcat o schimbare de atitudine fundamentală. Cert, interesul este mai mare, documentația mai accesibilă, dar rezultatele întârzie să apară. O explicație a acestei vechi dar reînnoite atitudini poate fi crezul în inutilitatea imediată pentru sfera socială și științifică a unei asemenea cercetări. Idee pe deplin falsă. Sclavia nu a fost un sistem care să-i privească exclusiv pe țigani. Prin integrarea lui deplină în sistemul economic feudal românesc, ea a afectat și categoria țăranilor aserviți, relațiile de muncă și prețurile acestora. De asemenea, prezența gratuită a sclavilor în casele și pe moșiile proprietarilor a redus simțitor ponderea slujitorilor cu plată aflați în serviciul clasei stăpânitoare.

Indiferent de epocă, sclavia/robia conferă unora dreptul de proprietate asupra indivizilor, la fel ca și un ansamblu de practici ce pun la dispoziția unui stăpân nu doar lucrul, ci și pe lucrător. Nu este vorba de un sistem static, ci de unul care evoluează și se transformă pe măsură ce se inserează în dezvoltarea relațiilor de schimb, înscriind lucrul, în calitate de bun abstract,

în procesul circulației bunurilor⁹⁵. Atunci când vorbim despre robi, ne reprezentăm imaginea cvasi clasică a „sclavilor cel mai adesea originari din țări îndepărtate, smulși popoarelor și familiilor lor, dezrădăcinați, transplantați într-un mediu etnic, lingvistic și social nou”⁹⁶. Conceperea unei asemenea realități în propria curte este greu de realizat. Sclavul nostru este autohton, născut și crescut aici, descendent al multor generații de ... localnici. Acesta din urmă este tipul sclavului din Țările Române.

Conținutul noțiunii de sclavie/robie se înscrie în cadrul exploatării omului de către om. El comportă exercițiile cele mai diverse de violență asupra celor slabi și oprimați, dar și diferite modalități de exploatare a lucrului, precum sclavia prin îndatorare, servajul sau alte forme încă și mai compozite⁹⁷.

Exploatarea muncii sclavilor este tributară și directă. Prelevarea unei părți a producției obținute este valabilă cu precădere în dreptul aurarilor, ce au de îndeplinit anumite cote pentru visteria domnitorului țării. *Nomazii*, în ansamblul lor și indiferent de stăpânii de care aparțin, sunt atinși și ei de această măsură de impozitare. Exploatarea directă îi privește pe *vătrași*, sclavi ce sunt folosiți la toate treburile casei și curții stăpânului și pe moșiile acestuia. Dezvoltarea pieței de sclavi este mai puternică în orașe și în cetățile port și de frontieră și în legătură directă cu creșterea numărului de țigani din Țările Române, prin spor natural și prin migrație.

Sclavie europeană și balcanică

Prezența sclavilor în Evul Mediu timpuriu, pe întreg cuprinsul Europei, precum și în Asia este o certitudine, dar aceștia erau în principal prizonieri de război sau victime ale acțiunilor piraterești din Mediterana, care nu aveau posibilitatea să se răscumpere. Cei mai activi comercianți de sclavi sunt venețienii, ce se folosesc de comptoarele lor, în special Coron și Modon, pentru comercializarea sclavilor greci și musulmani ce ajung astfel în Italia, Franța și Spania. Mai târziu, vânătorii și comercianții de sclavi catalani și genovezi se alătură venețienilor. Apartenența la creștinismul ortodox nu împiedică căderea fidelilor săi în sclavie, în statele catolice. Justificarea potențailor catolici este că orice schismatic poate fi făcut sclav.

Christian Delacampagne consideră că aprovizionarea pieței vest-europene cu sclavi din Orient s-a diminuat considerabil după cucerirea Constantinopolului și a Balcanilor de către turci⁹⁸. De remarcat că piața de sclavi la nord de Dunăre se dezvoltă considerabil începând tocmai cu acest moment. Blocarea surselor

⁹⁵ Myriam Cottias, Stella Alessandro, Vincent Bernard (coord.), *Esclavage et dépendances serviles: histoire comparée*; postfață de Claude Meillassoux, Paris, Edition l'Harmattan, Coll. Inter-National, 2006, p. 245.

⁹⁶ Jacques Heers, *op. cit.*, p. 7.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 239.

⁹⁸ C. Delacampagne, *op. cit.*, p. 110-111.

mediteraneene de către turci nu a influențat negativ situația din Țările Române, deoarece piața locală s-a dezvoltat pe baza surselor interne și mai puțin datorită țiganilor sclavi cumpărați din Imperiul Otoman.

Cazul Țărilor Române este aparte de restul statelor din Sud-Estul și Estul Europei, unde se întâlnesc sclavi țigani, pentru că la noi, dacă erai *țigan*, erai automat sclav. Deoarece excepțiile erau foarte rare, în scurt timp țigan a ajuns să însemne rob/sclav și astfel, în documentele vremii, sunt puține cazurile când apare cuvântul rob/sclav în dreptul rromilor ci se menționează simplu *țigan*.

Vechimea sclaviei rromilor în Țările Române coboară cel puțin până la momentul atestării lor în Țara Românească și în Moldova, documentul din 1385 al domnului muntean Dan I și cel din 1428 al domnului moldovean Alexandru cel Bun, amintindu-i în postura de supuși ai domnului țării, urmare a daniei, ei devenind sclavi ai mănăstirilor.

Erau țiganii sclavi anterior sosirii lor în spațiul românesc?

Conform opiniei mai multor istorici, referitor la vechimea robiei țiganilor în spațiul românesc, dintre care cea mai recentă îi aparține istoricului Viorel Achim, românii ar fi preluat instituția robiei de la vecinii lor din răsărit, tătarii⁹⁹. Aceștia obișnuiau să-și transforme prinșii de război în robi. Răscumpărarea din robia tătarească era însă posibilă. Pentru documentele moldovene din secolul al XV-lea avem mai multe menționări ale robilor tătari, prima dată într-un document din 1402 al lui Alexandru cel Bun prin care dăruiește mănăstirii Moldovița patru case de tătari¹⁰⁰. Prezentată astfel, inițiativa transformării țiganilor în sclavi nu a aparținut românilor creștini, ci tătarilor păgâni.

Mergându-se pe același raționament, se opinează că țiganii erau sclavi în Peninsula Balcanică, iar trecerea lor la nordul Dunării nu a făcut altceva decât să ducă la schimbarea stăpânilor¹⁰¹. Este o ipoteză ce conduce la același rezultat, de a neutraliza rolul factorilor de putere din spațiul românesc în înrobirea unui popor întreg. Acceptând ipoteza sclaviei vechilor țigani în teritoriul controlat de turcii selgiukizi, migrația lor, independentă de mutațiile geografice și politice cunoscute de statul selgiukid, este echivalentul libertății câștigate prin acțiunea personală. Acest fapt nu are nimic în comun cu transferul de proprietate realizat în urma unei cuceriri armate sau al unui schimb comercial. Sclavul care iese de sub stăpânirea stăpânului său, indiferent de mijloacele folosite, și nu mai este revendicat niciodată de acesta, devine și rămâne un om liber. Ori turcii otomani,

⁹⁹ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 32.

¹⁰⁰ DRH, A, I, p. 23.

¹⁰¹ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 33.

moștenitorii statului selgiukid și ai Imperiului Bizantin, nu au revendicat niciodată stăpânirea asupra sclavilor țigani de la nord de Dunăre, fapt ce denotă lipsa unei relații de dependență a romilor cu un stat din Peninsula Balcanică sau din Asia Mică, sau desfacerea acesteia cu foarte mult timp în urmă, de unde și posibilă ei ignorare de către otomani. Existența în documentele moldovenești din secolul al XV-lea a mai multor menționări ale robilor tătari¹⁰², trebuie văzută în contextul practicilor vremii de a folosi prizonierii de război ca monedă de schimb pentru eliberarea propriilor oameni, o captivitate temporară ce căuta mai curând un profit imediat din răscumpărarea captivului decât vânzarea sau utilizarea lui ca sclav¹⁰³.

Sclavia a existat la nord de Dunăre încă din perioada antică și, probabil, s-a aflat la originea sclaviei medievale românești. Acest fapt a fost foarte bine sesizat de unii istorici medievști: „Originea instituției robiei medievale trebuie pusă în legătură cu sclavia patriarhală, care în momentul constituirii statului feudal se găsea în stare de dezagregare, relațiile feudale fiind anterioare apariției statului”¹⁰⁴.

Înrobirea țăganilor este dificil de reconstituit datorită lipsei de documente. Țiganii apar, după cum am mai spus, în actul de înzestrare al domnitorului Alexandru cel Bun către mănăstirea Bistrița, din 1428, dar nu este vorba despre sclavi, ci despre un grup de indivizi, aflați pe teritoriul Moldovei, în frunte cu un “cneaz”. În istoriografia românească, termenul de “cneaz” desemnează inițial stăpâni de sate sau de părți de sate, iar după cuprinderea stăpânirii lor de către boieri ajunge să-i desemneze pe oamenii liberi. Dacă proveniența țăganilor în Moldova este sud-dunăreană, via Țara Românească, și există dovezi documentare în acest sens din sec. XV până către sec. XIX, atunci înseamnă că inițial nici în Țara Românească țăganii nu au fost sclavi.

Documentul din 1385 al lui Dan I specifică indirect statutul lor juridic anterior donației. Ei fuseseră dăruși anterior de către Vladislav, iar Dan I întărește dania. Dar în ce postură juridică s-au aflat țăganii înaintea daniei lui Vladislav? Acest act de înzestrare a avut doar o semnificație singulară, acționând doar în dreptul celor 40 de familii, restul țăganilor din țară fiind liberi până la următoarea danie? Se poate vorbi deja despre sclavi ai Domniei sau despre supuși ai acesteia?

¹⁰² Prima informație dintre cele ce ni s-au păstrat se află într-un document din 1402 al lui Alexandru cel Bun prin care dăruiește mănăstirii Moldovița patru bordeie de tătari (DRH, A, I, p. 23).

¹⁰³ Antoni Furio, *Esclaves et salaries. La fonction économique de l'esclavage dans la Péninsule Ibérique au bas Moyen Âge*, în Myriam Cottias, Alessandro Stella et Bernard Vincent (coord.), *op. cit.*, p. 253.

¹⁰⁴ Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *op. cit.*, p. 145.

Cea mai probabilă ipoteză este că, la venirea lor în Țările Române, țiganii au avut statut de oameni liberi și suntem îndreptățiți să credem asta în virtutea documentelor emise în Moldova la 1414 și 1428 (șefii țigani sunt numiți cnezi), a statutului lor de oameni liberi în Transilvania și a nespecificării situației lor juridice din Țara Românească, anterioară donației lui Vladislav către Vodița. Un vechi obicei al pământului era că țăranii liberi, după 12 ani petrecuți pe moșia unui boier, deveneau rumâni. Acest fapt a generat o mobilitate ridicată pe moșii, în rândurile țăranimii. Este foarte posibil ca acest obicei, transpus în dreptul țăganilor, să însemne mai mult decât servajul, să fie egal cu sclavia. Niciodată țăganii nu au fost tratați juridic laolaltă cu masa țăranilor. Acest lucru apare cu atât mai mult posibil luând în calcul și caracterul pașnic al noilor veniți, care se deosebeau fundamental de firea războinică și organizarea militară a migratorilor anteriori.

Influența Bisericii

Biserica Ortodoxă este veriga esențială pentru căderea și menținerea romilor în sclavie. Fiind într-o perioadă de început a constituirii sale ca instituție în spațiul românesc, ea acceptă toate înzestrările domnitorilor și ale boierilor, indiferent că sunt în pământ, păduri, ape, vămi, bucate, animale sau oameni. Materialul devine preponderent spiritualului. Familiile de romi sunt străine țării, ei nu sunt creștini, sunt diferiți pământenilor din foarte multe puncte de vedere. Este aceeași optică în Est, Vest, Nord sau Sud, oriunde te-ai afla pe bătrânul continent. „Păgâni, musulmani și evrei se situau în afara comunității creștinilor; aceștia erau străini și, cel mai adesea, inamici”¹⁰⁵. Alteritatea joacă astfel un rol definitoriu în procesul căderii romilor în sclavie într-o țară creștină. „Aceste mentalități colective favorabile sclaviei explică atitudinea severă față de toți cei ce rămân sau se plasează în afara Bisericii creștine.”¹⁰⁶. Sclavia este întâlnită și acceptată și în biserica apostolică, ce transforma în sclavi copiii rezultați în urma căsătoriei dintre un preot catolic și o femeie liberă. Bulgarii, văzuți ca schismatici și bogomili (adică păgâni), vor avea aceeași soartă odată ajunși în posesia cruciaților, cei vând masiv pe piețele italiene între anii 1200-1300.

Este foarte probabil ca instituția sclaviei în spațiul românesc să-și fi tras rădăcinile mai recente și din argumentația ideologico-legislativă, din experiența și moștenirea bisericii mamă din Bizanț. Practicile întâlnite mai târziu în Țările Române aveau o veche istorie în mănăstirile grecești. Naucraces, discipol al lui Théodore Stoudite, nota în Enciclica morții acestuia că „sunt călugări ce duc o

¹⁰⁵ Jacques Heers, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 67.

viață de comercianți și sunt alții care fac negoț cu sclavi”.¹⁰⁷ Goana după câștig făcuse să treacă în plan secund considerațiile morale și religioase, când era vorba să se folosească de mână de lucru puțin costisitoare pentru economia marilor domenii bisericești. Învățăturile creștine erau ignorate, ca și cele ale unui umanism ancorat la fel de mult în tradiția religioasă și în cea seculară.

Théodore Stoudite, în regula sa monastică scrisă între 797 și 806, nu a uitat să avertizeze călugării asupra pericolului deținerii de sclavi: „Tu nu vei avea sclavi, ce au fost creați după chipul lui Dumnezeu, nici în slujirea ta personală, nici a mănăstirii tale, nici pentru lucrul câmpului; precum căsătoria, folosirea sclavilor este iertată doar laicilor; tu trebuie să te dai ca rob voluntar fraților tăi ce au aceleași sentimente ca și tine și nu contează dacă, în aparență, ești considerat drept domn sau stăpân”.¹⁰⁸ Nu exista însă un punct de vedere comun în rândul ecleziasticilor. În apărarea sclaviei, teologii creștini se inspirau dintr-o combinație de surse religioase, civile și intelectuale. Raționamentul lor nu considera sclavia ca moralmente rea. În fapt, ea existase la vechii israeliți, fără ca aceștia să o condamne. Apostolii nu o condamnaseră nici ei în lumea greco-romană, după cum nici Biserica creștină a primelor secole nu o făcuse. Ecleziasticiii citau adesea diverse texte din Vechiul Testament ce mărturiseau în favoarea unei societăți israelite compuse din două clase, cea a oamenilor liberi și cea a sclavilor. În argumentația lor, nu luau în considerare formarea poporului israelit în Egipt și sclavia la care fuseseră supuși acolo vreme de patru sute de ani. Acest fapt făcuse ca existența sclavilor în cadrul societății și al familiei să fie considerată ceva normal, după cum era cazul și pentru poligamie. Pe aceasta din urmă însă Biserica creștină, nefiind interesată economic, nu a preluat-o și nu a acceptat-o niciodată.

Influența Islamului

Interesant este modul de a acționa al celeilalte mari religii monoteiste, mereu în conflict cu creștinismul și sub a cărei autoritate se găseau o bună parte dintre țigani, islamul. Legea islamică admite două modalități prin care un om liber este transformat într-un sclav. Prima dintre acestea este jihadul sau războiul sfânt, a doua fiind reproducerea. Copiii născuți din părinți sclavi erau și ei, la rândul lor, sclavi. Mulțumită acestor două metode, era posibil de a controla fenomenul, având asigurarea, în același timp, că doar non-musulmanii erau înrobiți.

Pentru propagandiștii islamului, jihadul reprezenta o autorizație excelentă în declanșarea unui război necredincioșilor. Prizonierii de război din aceste

¹⁰⁷ Anne Hadjinicolaou Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, l'Institut Français d'Athènes, 1950, p. 49.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 48.

conflicte, din perspectiva Coranului, puteau fi transformați în sclavi.¹⁰⁹ Nu și cei care îmbrățișaseră religia cuceritorilor. Astfel că, la sud de Dunăre, rromii ce adoptaseră religia islamică scăpaseră de lanțurile sclaviei în care căzuseră deja numeroase grupuri ce trecuseră în Țara Românească și Moldova. Pătrunderea rromilor în nordul Dunării, pentru cei care nu erau mahomedani ori nu aveau deja un stăpân, însemna automat sclavie.

Slăbiciune a Domniei?

Este foarte posibil ca în a doua jumătate a secolului XIV și la început de secol XV, când autoritatea domnească era încă slabă, în incapacitate de a putea exercita o autoritate eficientă asupra întregului teritoriu al Țării Românești¹¹⁰, boierii să înrobească ușor micile grupuri de nomazi și sedentari așezați pe moșiile lor. Mai târziu domnul nu poate decât să confirme o stare de lucruri deja existentă și, în virtutea lui *dominium eminens*, să dispună de rromii stabiliți în țară (dar nu de cei de pe moșiile boierești sau mănăstirești) după “buna credință”. Nu credem să greșim considerând că la venirea lor în nordul Dunării rromii erau liberi dar, încetul cu încetul, clasa dominantă i-a înrobit cu forța. Un model este și aservirea obștilor țărănești libere din Țara Românească și Moldova. Țăranii au devenit servi, iar elementul străin, fie că era tătar, fie că era țigan, a fost constrâns să cadă în sclavie. N. Djuvara consideră că “În secolul al XIV-lea, țiganii începuseră să treacă Dunărea, în grupuri mici; pe măsură ce soseau erau reduși la robie de către domnitorii și marii proprietari din Țara Românească”¹¹¹. Un element important care să confirme această ipoteză a libertății inițiale a rromilor ar fi o serie de libertăți cu siguranță existente anterior căderii în sclavie și care au fost confirmate de stăpâni sclavilor. Între acestea putem enumera libertatea de mișcare în țară, sclavii semi-nomazi plătind doar o dare anuală către stăpâni, și autonomia comunității, indiferent dacă era nomadă sau sedentară, în exercitarea dreptului de judecată intern.

Rromii așezați prezintă caracteristici similare stilului de viață țărănesc. Nomazii sunt însă o categorie de sclavi atipică, prin faptul că nu erau supravegheați și constrânși să lucreze în aceeași manieră în care aceasta se petrecea cu sclavii sedentari. Acest fapt nu se datorează unei saturații de brațe de muncă din economie, ci caracterului aparte de care dădeau dovadă

¹⁰⁹ Murray Gordon, *L'esclavage dans le monde arabe: VIIe – XXe siècle*, Edition Robert Lafont, 1987, p. 30.

¹¹⁰ Mircea cel Bătrân scria în 1407 ‘tuturor satelor care sunteți sub stăpânirea mănăstirii Tismana, mari și mici împreună și astfel vă poruncește domnia mea: aceasta v’am dat de știre ca niciunui cneaz sau boier al domniei mele să nu fiți de ocină și de ohabă” și mai departe ”Cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele, ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviți în cap” (DIR, B, I, p. 52, doc. 36)

¹¹¹ N. Djuvara, *op. cit.*, p. 289.

comunitățile nomade, ce au refuzat sistematic sedentarizarea și, implicit, restrângerea drastică a libertăților de care beneficiau. Rămânerea lor în sclavie a fost posibilă doar prin acordarea sistemului administrativ și judiciar după pulsul vieții nomazilor. În acest fel, sclavia devine compatibilă cu libertatea de circulație, dacă vrem să utilizăm un termen actual; cu străbaterea țării și a teritoriilor vecine în lung și-n lat, fără a întâlni piedici importante. Probabil că, local, s-au făcut încercări de sedentarizare a nomazilor, forțată sau benevolă, fără succes însă și cu un grad ridicat de risc în a-i pierde definitiv. Din acest motiv, nomazii sunt vânduți cel mai adesea în grup, în lipsă, au prețuri mai mici, iar relațiile lor cu sclavii sedentari sunt destul de restrânse. Stăpânii de sclavi particulari și autoritățile statului interzic amestecul celor două categorii, din perspectiva în care nomadismul era deosebit de atrăgător pentru un pălmaș ce trudea de dimineața și până seara pe moșia boierului sau a mănăstirii. Situația era aidoma și pentru cei ce slujeau în curțile acestora.

Viețuirea nomazilor într-o lume ce se intersecta doar în fața anumitor nevoi cu societatea sedentarelor va conserva dreptul de judecată intern, aflat în mâinile șefului de ceată, numit cneaz, voievod sau bulibașă. Chiar și astăzi, în secolul XXI, în comunitățile de rromi din România sau în cele emigrate de curând în vestul Europei, în caz de conflict, se face apel la „judecata țigănească”, sau „romani criss”, sau „romano divano”.

Categorii de sclavi

Populația rromani din Țările Române împarte, cu puține excepții, un statut juridic identic. Primul termen în identificarea lor este unul universal, toți sunt țigani (sclavi). La acesta se adaugă, cel mai frecvent, un al doilea, legat de stăpân sau de meseria practică (ex. țigan domnesc sau țigan ursar). Deși, la o privire superficială, țiganii pot constitui un grup unitar, diferențele sunt numeroase și semnificative, mai puțin la nivel lingvistic. Ele sunt conștientizate intra-comunitar și structurează cu claritate diversele grupuri de sclavi.

Țigan domnesc, țigan călugăresc, țigan boieresc

Împărțirea sclavilor pe categorii se poate face în funcție de numeroase criterii, noi oprindu-ne asupra acelor care reies din analiza documentelor ce constituie fundamentul acestei lucrări. Sunt criteriile utilizate în epocă și care-i separă pe sclavi în funcție de stăpânii lor (țigănie domnească – țigan domnesc, țigănie boierească – țigan boieresc și țigănie călugărească sau

mănăstirească – țigan călugăresc sau mănăstiresc) sau după modul de acceptare a statutului de sclav (țigani *buni și stătători ori răi și fugarnici*¹¹² – această din urmă tipologie având un rol deosebit în prețul cerut pentru un sclav). Meseriile au constituit și ele criterii de separare a sclavilor, individual sau pe grupuri. Amintim căldărarii, spoitorii, aurarii, rudarii, ursarii, lăieșii, lingurarii, lăutarii, ciocănașii, zavrații, lăcătușii, potcovarii, fierarii și multe alte denumiri ce țin în principal de ocupațiile avute la curtea boierilor, a mănăstirilor, la curtea domnească, în orașe sau la sate. Odată cu trecerea timpului și pe măsură ce societatea românească se complică sau, altfel spus, se modernizează, după model occidental, sclavii ajung să fie dați ca ucenici la diverși meșteri pentru a deprinde meserii de care era absolută nevoie în gospodăria stăpânului sau chiar sunt puși să învețe carte. Astfel, statutul sclavilor diferă în funcție de tipurile de constrângeri ce-i afectau munca. Este de remarcat articularea problematicii statutului cu aceea a sistemelor de exploatare a muncii.¹¹³ Aurarii au rămas mereu țigani domnești, din rândul cărora nu se făceau danii și înzestrări, pentru a nu se deregla sistemul de contribuții în aur ale acestora în folosul domniei. Diverși autori separă simplu populația rromani în două categorii, în funcție de modul de viață¹¹⁴: nomazi și sedentari. Termenul de nomad este folosit cu precădere în documentele de secol XIX, fiind utilizat în special în dreptul lăieșilor, cei mai mulți fiind sclavi ai statului.

La nivel macroeconomic, domnul țării este principalul actor în piața internă de sclavi, el împărțind familii și indivizi celorlalți doi mari proprietari, Biserica și boierii. Începând cu secolul al XVI-lea, acumulările masive de sclavi realizate de către boieri în urma înzestrărilor domnești și a achizițiilor de pe piață, le permit acestora danii importante către Biserică, în ideea obținerii grației divine. Comerțul cu sclavi este atestat de numeroase documente de vânzare și schimb, în special între particulari. Vecinătatea Imperiului Otoman va favoriza comerțul frontalier. Acest comerț se făcea de cele mai multe ori în detrimentul domnitorului valah sau moldovean, ai căror sclavi fugiți în Imperiul Otoman erau vânduți de acești negustori cu profituri însemnate¹¹⁵. Fuga țiganilor din cele două țări române nu era sinonimă cu libertatea pentru sclavi, ci cu schimbarea stăpânilor. Bunele relații dintre

¹¹² Catalogul Documentelor Țării Românești, vol. V, doc. 184, din 01 septembrie 1640.

¹¹³ M. Cottias, coord., *op. cit.*, p. 242.

¹¹⁴ Este vorba, mai curând, despre un sistem economic, deoarece sedentarizarea multor țigani nomazi s-a produs ca urmare a modificărilor economice din societate, fapt ce le-a impus reorientarea profesională și renunțarea la nomadism

¹¹⁵ La 20 februarie 1560, un firman al sultanului Suleiman Magnificul porunca vameșilor de pe malurile Dunării să înceteze traficul cu țigani din Țara Românească, practicat de anumiți „ticăloși” din Giurgiu, aceștia fiind utili domnului muntean (Catalogul Documentelor Turcești, Direcția Generală a Arhivelor Statului, întocmit de Mihai Guboglu, vol. I, București, 1960, doc. 13, p. 31).

Țara Românească și Poartă vor determina emiterea a numeroase firmane de înapoiere a țiganilor fugiți la sud de Dunăre¹¹⁶. Situația este aceeași până în secolele XVIII-XIX¹¹⁷.

Țigani nomazi

Numiți, începând cu perioada comunistă a României „țigani tradiționali”, foștii nomazi (cel mai spectaculos grup fiind acela al căldărarilor) au circulat în spațiul românesc de la sfârșitul Evului Mediu și până către 1960. Ei prezentau caracteristici ocupaționale și de organizare comunitară diferite de tipurile țărănesc sau orășenesc ce structurau restul populației. Prin „nomazi” sau „semi-nomazi” înțelegem grupurile de țigani care circulau pe anumite trasee, intra și interstatale, în principal datorită specificului lor economic. Era o circulație pe baze familiale ce se desfășura de la începutul primăverii și până toamna târziu. Toată averea nomadului se afla adunată în căruța acoperită sau nu, ce adăpostea întreaga familie. Aceasta era construită cu îndemănare, fiind folosite adesea doar cuie din lemn, fără amestecul fierului sau al altui metal. Ea slujea drept pat, masă și cuțar. La acoperirea căruței se utiliza pânza cortului. Acesta era întins în fiecare seară și la popasurile mai îndelungate, iar din motive de securitate și confort, căruța era așezată în interior. Descrierile călătorilor străini¹¹⁸ de secol XIX detaliază deplasările grupurilor nomade prin țară și arată uneori o situație economică excelentă. Caravanele erau însoțite de „cirezi de cai și de vite cornute, precum și de care cu boi. Femeile ... cu capul acoperit de o mulțime de bani de aur și argint” completează tabloul unui grup puternic, dirijat probabil către comerțul de vite și cu obiecte casnice. Acesta era suficient de profitabil pentru a permite acumularea de bani de aur și argint, după modelul familiilor boierești și spre deosebire de țărănime. Exceptând momentul deportării lor în Transnistria între 1942 și 1944 și al „sedentarizării” forțate din deceniul șase al secolului trecut, practică de comuniști, semi-nomazii au constituit, la un moment dat, o pată de culoare în peisajul oricărui sat, târg sau oraș românesc, în căutarea de debușee pentru economia grupului. Ei se diferențiază clar de țigani așezați în sate prin neamestecul legăturilor de rudenie și prin păstrarea limbii rromani. Fără excepție, căruța este locuința de peste zi, iar cortul este locuința de noapte. Deplasările lor erau scurte, până la atingerea unei noi localități cu potențial comercial, loc unde se stabilea tabăra și se rămânea câteva zile.

¹¹⁶ Sultanul Selim II porunca, la 3 august 1568, cadiului din Rusciuc să ia măsuri urgente pentru repatrierea țiganilor în Țara Românească, fiind ceruți de însuși domnitorul Alexandru Mircea. Cei care se vor opune, urmau a fi trimiși cu forța. (Ibidem, doc. 70-71, p. 40).

¹¹⁷ Ibidem, doc. 217, p. 68; doc. 2162, p. 434.

¹¹⁸ Paul Cernovodeanu, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, Vol. I, 1801-1821, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 175.

Aceste grupuri sunt formate în principal din 10-15 căruțe ce însoțesc 40-50 de persoane, înrudite între ele. Uneori grupurile erau chiar mai mici. Sunt constatate și regroupări mai mari, de mai multe sute de persoane, însă doar în ocazii speciale. Cauzele principale sunt legate de satisfacerea mai ușoară a nevoilor economice și a vizibilității reduse generate de un grup mai mic. Apoi, regroupările familiilor de semi-nomazi antrenau imediat supravegherea și intervenția autorităților pentru a-i separa și îndepărta de acolo.

Trecerea din vizibilitate socială în invizibilitate a constituit principala armă utilizată de semi-nomazi față de eforturile constante de control depuse de potențaii locali și de autoritățile centrale. Acest joc continuu era facilitat de mobilitatea lor ridicată și de buna cunoaștere a drumurilor lăturalnice. Păstrarea aproape neschimbată a numeroase elemente culturale și în special a limbii romani mărturisesc despre succesul strategiei lor în fața politicilor restricționiste de tot felul.

Sclavii Domniei

Țiganii domnești erau cei mai numeroși sclavi din țară și aparțineau atât domnitorului, cât și doamnei țării¹¹⁹. Numărul lor ridicat se explică prin faptul că orice țigan ce intra în Țara Românească și în Moldova și nu avea stăpân sau religie musulmană, devenea automat sclav al domnitorului respectivei țări. Globnicii domnitorului umblau prin țară și unde găseau țigani fără stăpân, îi scriau ca sclavi pe listele de dări. În rândurile sclavilor domnești erau majoritatea nomazilor ce practicau meserii sezoniere sau un comerț ambulant. În afara nomazilor, se regăseau toate celelalte categorii profesionale cu ocupațiile lor specifice, descrise mai jos.

Aurarii erau grupul cel mai numeros și plăteau domnului o anumită cantitate de aur scoasă din râurile ce străbat Moldova și Țara Românească. Procedul de lucru folosit de aurari era spălarea nisipului și pietrișului adus de ape din munți¹²⁰. Perioada cea mai propice pentru lucru era începând cu

¹¹⁹ Țiganii doamnei erau în principal aurarii. O primă mențiune despre robii doamnei este într-un document moldovean din 10 februarie 1429, emis de Alexandru cel Bun la Suceava, prin care dăruia soției sale, Marena, 7 familii lărgite de țigani. (DRH, A, I, doc. 84, p. 126)

¹²⁰ Descrierea locurilor spălării nisipului aurifer ne-a rămas de la Anatole de Démidoff (*Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Ediția a doua, revizuită și adăugită, Editor Ernest Bourdin, Paris, 1854, p. 55): „... din singuraticile așezări în jurul acestor râuri, cei care ne-au interesat mai mult sunt aurarii; împrăștiați pe insule sau prunduri izolate, acești sârmani, spălând fără încetare nisipurile Dunării, culeg particulele de aur ce le rostogolește fluviul?; modul în care se înfăptuia acest lucru fiind următorul: „pe un plan înclinat, căptușit cu pâslă sau postav ordinar, curge neîncetat apa care trece mai înainte printr-o grămadă de nisip și pietriș grămadit pe o leasă în partea mai ridicată a instalațiunei; astfel fluturașii microscopici ai prețiosului metal sunt opriți în țesătură. Ne-am apropiat să vedem acești nenorociți care, fără alt adăpost decât enorma lor claie (de păr) de pe cap, se ocupă cu

lunile mai sau iunie, când se topeau zăpezile și scădea debitul torentelor și al râurilor. E.D. Clarke semnală la 1802 că aurul astfel cules era dus la oraș spre a fi vândut.¹²¹ Ei sunt atestați, ca grup separat, pentru prima dată în anul 1620 în Țara Românească. Alături de aceștia mai erau *băieșii transilvani*, care se deosebeau de primii prin aceea că scoteau aurul din pietrele munților, din locurile numite băi, având un anumit procedeu pentru curățirea lui¹²².

Există numeroase surse documentare ce pun semnul egalității între aurari și rudari, considerându-i a fi, alături de lingurari, ramuri ale aceluiași grup.¹²³ Astfel, ocupațional, vara s-ar fi cules aurul din nisipul râurilor, iar iarna, datorită apei reci, se lucra lemnul pentru realizarea de ustensile și vase de uz casnic. Pe de altă parte, sunt documente din care reies caracteristici particulare și în care se face distincție între aurari și rudari. A se delimita cu certitudine între cele două grupuri este dificil, deoarece se poate argumenta în ambele sensuri. Aș căuta mai degrabă o explicație legată de economia specifică celor două grupuri. Ambele ocupații depind de proximitatea unui curs de apă. Dacă rudarilor le era suficient orice râu din Principate, aurarii aveau nevoie de râuri puternice, ce izvorăsc adânc din munte, pentru a antrena pepite de aur din filoanele Carpaților. Ne gândim aici la râurile Jiu, Olt, Argeș și Dâmbovița. Aurarii trebuiau să se poziționeze de-a lungul acestor râuri, în zonele de deal și de munte, unde debitul este mai scăzut și permite filtrarea mai ușor a nisipului adus de ape. Este foarte posibil ca pe timp de iarnă, datorită temperaturilor scăzute de la munte, aurarii să fi coborât la câmpie, așezându-se mereu în apropierea râurilor și lucrând lemnul moale de salcie. Rudarii, de asemenea, colindau țara peste tot, indiferent de relief. Există toponime ce le atestă prezența¹²⁴ indiferent de relief, ceea ce denotă o practicare a meseriei în orice arie geografică.

În același timp, Administrația din Principate nu avea de ce să interzică prelucrarea lemnului de către două grupuri distincte, interesate fiind de randamentul economic. Din considerente de supraveghere și

această muncă fără sfârșit, și călăuza noastră ne-a asigurat că bieții oameni, care lucrează toată ziua, expuși la strășnicia cerului, abia câștigă pe zi valoarea a cincisprezece bani franțuzești”

¹²¹ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, 2003, p. 58.

¹²² Boris Th. Scurtulescu, *op. cit.*, în V. Ionescu, *Robia rromilor în Țările Române. Țara Românească, Rromii din România – studii și documente istorice*, București, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, 2001, p. 90.

¹²³ Paul Bataillard, *Sur les origines des bohémiens ou tsiganes: Les tsiganes de l'age du bronze: études à faire sur les bohémiens actuels*, Paris, Ed. E. Leroux, 1876, p. 34-35.

¹²⁴ În județul Vâlcea, pe malul drept al Oltului, la aproximativ 20 km de Râmnicu-Vâlcea, se găsește un loc numit *Zăvoiu Rudarilor*. Acolo își aveau bordeiele numeroase familii de rudari ce au fost nevoiți să se mute în satul din apropiere datorită lucrărilor de sistematizare a Oltului din a doua jumătate a secolului trecut.

control, strânsul aurului, asemenea tăiatului sării în ocne, pentru ciocănași, va rămâne apanajul exclusiv al aurarilor.

Foto Rudar 1

Rudar din zona
Mănăstirii
Govora, 2005.
Foto Petre
Petcuț

Ocupația rudarilor se aseamnă puternic cu cea a lingurarilor. Rudarii și lingurarii vor forma mereu două grupuri distincte în ciuda practicării, la un moment dat, a aceleiași meserii. Registrele de impozit din secolul al XIX-lea prezintă separat cele două grupuri. Meseria de aurar se va restrânge puternic, până la dispariție, odată cu eliberarea sclavilor statului în 1843, moment în care aurarii au fost liberi să plece din punctele unde practicaseră această meserie pentru mai multe secole.

Lingurarii prelucrau lemnul, în special cel de salcie, din care confecționau linguri, blide, albi și alte lucruri casnice. Obiectele de dimensiuni mai reduse erau făcute și din oase. Ei obișnuiau să se așeze prin locurile umede și împădurite, cu copaci buni; cel mai adesea prin crânguri și pe malul apelor.

Lăeșii (lăeșii), care erau de meserie *fierari*. Ei erau în acele vremuri meșterii cei mai iscusiți în lucrarea fierului. Vechile hrisoave și documente îi pomenesc când erau chemați adesea de către domn și boieri¹²⁵, chiar și de țărani răsculați¹²⁶ pentru a făuri unelte și arme. Prima atestare documentară în Țara Românească este din timpul lui Radu cel Mare (1495 - 1508). În martie 1502, un grup numeros de țigani, între 45 și 50 capi de familie, împreună cu copiii lor, sunt întăriți boierilor Radu și Petru, din Țara Românească. „Faurul” (nume propriu) făcea parte din grupul acestor sclavi¹²⁷. Marea majoritate duceau un mod de viață semi-nomad, practicându-și meseria la marginea satelor și târgurilor pentru ca, după saturarea pieței, să plece în zone mai îndepărtate, chiar și în țările vecine.

O ramură a lăieșilor au constituit-o fierarii sedentari, așezați la curtea boierilor, a mănăstirilor și în sate. Ei apar în documente mai ales sub numele de

¹²⁵ În documentul din 13 decembrie 1578 apare Manea „săbieriu”, ce fusese răscumpărat de la moarte ca urmare a furtului unor cai. Vezi Petre Petcuț, editor, *Rromii din România. Documente*, Editura ISPMN/Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, p. 429.

¹²⁶ La 26 noiembrie 1784, Mihail Brukenthal scria comitatului Hunedoara că țiganii fierari au confecționat arme pentru răsculați (Ștefan Pascu, editor, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A, Diplomataria, vol. V, Editura Academiei Române, București, p. XLI).

¹²⁷ P. Petcuț *op. cit.*, p. 120 – 121..

*faur*¹²⁸ și *covaci*¹²⁹. Tot din rândurile fierarilor făceau parte și *potcovarii*¹³⁰, *săbierii*¹³¹, *lăcătușii* și *rotarii*.

Căldărarii prelucrau arama și confecționau căldări și vase de bucatărie, cazane pentru țuică etc. Duceau un mod de viață semi-nomad, asemănător lăieșilor, cu care se înrudeau. Prima atestare documentară a căldărarilor este din 11 decembrie 1535, când „Boia căldărarul și cu copiii” sunt dăruiți mănăstirii de la Arhanghel¹³². Căldărarii vor deveni cel mai numeros și mai bogat neam al țiganilor, fiind principalul grup ce va migra spre vest în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Foto căldărari

Căldărari din prima jumătate a secolului XX. Biblioteca Academiei Române

Un alt neam puternic al țiganilor era cel al *spoitorilor*, care se ocupau cu spoitul căldărilor și al ceaunelor. Sunt țigani turciți, ce au trecut la mahomedanism și sunt numiți în limba rromani drept „xoraxane” (horahané). Caracteristicile meseriei practicate i-a determinat, asemenea căldărarilor și ursarilor, la păstrarea modului de viață semi-nomad până către jumătatea secolului XX.

Foto spoitori

jumătate a secolului XIX.

C. Popp de Szathmary,
Spoitori rromi din a doua
Biblioteca Academiei Române.

Zlătarii apar în documente încă din secolul al XVI-lea. În 1519, Neagoe Basarab voievod (1512 - 1521) întărea marelui sluger Dragomir, printre altele, jumătate din satul Zlătărei¹³³. Câțiva ani mai târziu, la 10 aprilie 1520, același Neagoe Basarab întărea mănăstirii Bistrița, ctitoria boierilor Craiovești, mai multe bunuri, printre care și pe „Danciul zlătarul cu copiii lui”¹³⁴. Nu avem informații despre meseria lor decât relativ târziu, la începutul secolului al

¹²⁸ DIR, B, I, doc. 357.

¹²⁹ DRH, B, XXIV, doc. 347.

¹³⁰ DIR, B, I, doc. 357.

¹³¹ Ibidem, III, doc. 178. În acest document din 1 aprilie 1618, Pârvul clucer vinde mănăstirii Coșuna 7 sălașe de rromi, unul dintre ele fiind al unui săbier.

¹³² DRH, B, III, p. 361.

¹³³ P. Petcuț, *op. cit.*, p.158.

¹³⁴ Ibidem, p. 167.

XVIII-lea¹³⁵. Confeccionând inele și alte bijuterii din aur și din argint, o parte dintre ei va primi și denumirea de *inelarii*.

Lăutarii cântau la Curtea Domnească, la curțile boierilor și în crâșmele din satele și orașele țării. Sunt unul dintre cele mai vechi neamuri ale țiganilor, fiind amintiți în documente foarte vechi, încă din Imperiul Bizantin, sub denumirea de muzicanți. În Țările Române, prima atestare documentară este din 25 ianuarie 1568, în dania lui Petru cel Tânăr (1559 - 1568) către marele postelnic Dinga, regăsindu-se și Stoica „alăutar” sau Stoilă „bătușariul”¹³⁶. Fiecare stăpân cu un număr însemnat de sclavi avea un taraf de lăutari, răspunzători cu veselia de la petreceri sau chiar de la mesele obișnuite. Lăutarii făceau parte și din peșitul fetelor de către junii boieri. În afara ocaziilor în care trebuiau să cânte la masa stăpânului, lăutarii erau liberi să-și practice meseria la crâșma din sat, ori la diverse ocazii festive din viața comunității sătești. Alături de fierari și căsași, lăutarii sunt perfect integrați în societatea românească, fie că se află la oraș sau la sat. Cu timpul ajung să se organizeze în bresle, cel mai cunoscut șef de breaslă fiind Barbu Lăutarul, în Iași, la mijlocul secolului al XIX-lea.

Pieptănarii se ocupau cu confecționatul pieptenilor din oase. Specificul meseriei îi consacra ca vânzători ambulanti și participanți la târguri. Umblau cel mai adesea singuri, cu traista de piepteni la spinare. Uneori erau însoțiți de unul sau două ajutoare, de obicei băieții din familie.

Ursarii sunt un neam comparabil cu cel al căldărarilor, prin numărul lor ridicat. Unii autori afirmă că ar fi chiar înrudiți cu lăutarii, ipoteză care ni se pare puțin plauzibilă, având în vedere vechimea atestării lăutarilor ca neam aparte în rândul țiganilor. Ursarii se îndeletniceau cu purtarea urșilor îmblânziți prin sate și mahalalele târgurilor, unde îi jucau „fie cu tamburine sau bătând tactul cu un fel de pinteni mari pe care și-i leagă de călcâie și care fac mult zgomot când se lovesc între ei”¹³⁷. Erau nomazi și locuiau în corturi. Urșii erau prinși de pui, de către țigani sau de către țărani români, de la care îi cumpărau și îi dresau pentru a juca „tananaua”. Se mai ocupau și cu creșterea catârilor și confecționarea ciururilor și a altor obiecte mărunte din fier. O parte dintre ei, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până către sfârșitul secolului trecut,

¹³⁵ Mihail Racoviță afirma, la 30 iulie 1719, despre un țigan rob zătar că era „trebuitor curții domnești”, fiindcă lucra la „bolduri de rădvane domnești și la cocii ce se fac pentru treaba mărilor sale hanilor și altor agi și spoiește hierlii” (Arhivele Naționale, Istorice Centrale, București, M-rea Sf. Sava, XXXIII/38, apud Grigoraș, *op. cit.*, p. 135). În București este și astăzi (1846) mănăstirea cu hramul Nașterii Maicii Domnului, numită Zlătari, de la constructorii ei (țigani) zlătari” (*Din călătoria lui Uspenschz pe la noi, 1846*, traducere de Ștefan Berechet, București, 1920, p. 7 apud G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, p. 30), Bușă Daniela, coord., *Călători străini ...*, SN, vol. IV(1841-1846), 2007, p. 450, 454.

¹³⁶ P. Petcuț, *op. cit.*, p. 307.

¹³⁷ P. Cernovodeanu, coord., *op. cit.*, 2003, p. 671.

au început producția de cărămizi, dată fiind cererea de atunci, consacându-li-se astfel denumirea păstrată și astăzi, cea de *cărămidari*.

Foto ursari
Szathmari, *Ursari*.

C. Popp de

Biblioteca

Academiei Române

Geambașii aveau ca ocupație caracteristică vânzarea și cumpărarea cailor sau chiar și furtul acestora. Erau sedentari și, cu timpul, ajung principalii comercianți de cai în târgurile celor două principate românești¹³⁸. Chiar și în vestul Europei, în țări ca Franța și statele germane, geambașii țigani formau o concurență puternică negustorilor de cai autohtoni. Dacă în vestul Europei existau măsuri din partea autorităților pentru a-și proteja negustorii, în spațiul românesc nu au existat politici împotriva negoțului lor.

Între numeroasele meserii practicate de romi este și cea de *clopotar*. Nu era vorba doar de trasul clopotului la diversele ocazii, ci și de confecționarea de clopote pentru biserici. În Transilvania, în special, din rândul țiganilor erau recrutați călăii.

Sclavii mănăstirești

Țiganii mănăstirești se ocupau cu treburile lumești de la mănăstire și lucrarea moșiilor. Numărul lor era relativ ridicat, mănăstirile constituindu-se treptat în cei mai mari proprietari de sclavi romi. Aceștia proveneau îndeosebi din înzestrări din partea Domniei¹³⁹, testamente și donații ale boierilor¹⁴⁰, schimburi, cumpărări. Condițiile lor de viață erau grele, asemănătoare sclavilor ce munceau pe moșiile boierești, motiv pentru care fuga de pe domeniile mănăstirilor este raportată frecvent în documente. Țiganii mănăstirești nu puteau fi vânduți de către egumenii așezămintelor bisericesti, ci erau realizate doar schimburi compensatorii, în special în cazul căsătoriilor. Vânzarea sclavilor ce fuseseră primiți în danie era posibilă doar cu „adeverire dă la

¹³⁸ Într-o scrisoare din 22 iunie 1818, Hotenli Hașim, aian de Bercovița, făcea cunoscut boierului Hagi Ianuș că voievodul din Șehirkoy a cumpărat niște cai pentru hanul său, cai procurați de doi țigani geambași din Țara Românească. (CDT, 1960, doc. 1285, p. 253)

¹³⁹ La 12 septembrie 1614, Doamna Neaga a Țării Românești dăruia mănăstirii Aninoasa 4 sălașe din țiganii domniei sale (DIR, B, II, doc. 256).

¹⁴⁰ O astfel de donație este cea din 17 iunie 1617, când banul Udrea dăruia mănăstirii Panaghia toți țiganii lui (DIR, B, III, doc. 129); sau cea din 15 iulie 1617, când vistierea Dochia își dăruia toți țiganii către mănăstirea Strâmba (DIR, B, III, doc. 132).

arhiereu și cu știre dă la domniia mea la cele ce să cade, va fi cu statornicie, iar într-alt chip nu să va ținea în seamă”¹⁴¹.

O categorie profesională aparte este cea a sclavilor (țiganilor) *ciocănași*. Ei se ocupau cu scoaterea sării din salinele de la Ocnele Mari. Până către mijlocul secolului al XVIII-lea aceasta se făcea exclusiv cu ciocănașii țigani ai mănăstirilor Cozia și Govora¹⁴² care, pentru munca lor, primeau simbrie. Există numeroase porunci ale domnilor valahi date vătafilor de la Ocnele Mari pentru a-i lăsa în pace pe sclavii rudari ai mănăstirii Cozia și a nu-i forța să lucreze în ocnă, în afara celor care au fost acolo din vechime. Țiganii ciocănași erau scutiți de orice dare, în afara dajdiei. Aceasta era plătită mănăstirii de care aparțineau și se ridica, în anul 1620, la 300 de bani pe an, sumă care le era oprită de cămărași din simbrie și dată mănăstirii “cum a fost obiceiul și mai denainte vreme”¹⁴³.

Ciocănașii erau tăietori de sare în ocne. Sunt un grup aparte din mai multe motive, ei fiind poate prima categorie ce pentru munca lor primeau salariu și o cantitate de sare numită *mertic*. Acesta era vândută la țăranii din sate și târguri, în afara monopolului domnesc. Ciocănașii se diferențiază din rândul sclavilor mănăstirești în urma daniei lui Mircea cel Bătrân a unei guri de ocnă către mănăstirea Cozia, gură de ocnă ce va fi exploatată de mănăstire cu ajutorul sclavilor țiganii primiți anterior de la același domn Mircea. După câțiva ani de la darea ocnei, Mircea o ia înapoi mănăstirii, pentru menținerea monopolului exploatarea sării, păstrându-i și pe țiganii mănăstirii ca tăietori de sare. Aceștia depindeau în continuare de mănăstire, dar munceau pentru domnie. Amintirea ciocănașilor se regăsește la Ocnele Mari, în județul Vâlcea, prin zona „Țigăniei”, după cum am putut constata personal, denumire veche ce astăzi cuprinde casele de pe șoseaua principală, acolo unde aceasta cotește spre vechile ocne de sare.

Daniile domnești cu sclavi rromi către mănăstiri, din secolul al XV-lea, erau net superioare în Țara Românească, comparativ cu Moldova. Donațiile din statul valah sunt considerabile, în vreme ce domnitorii moldoveni nu-și pot permite mai mult de două-patru sălașe. În secolul următor se va oscila între unu și zece sălașe donate către mănăstiri. Daniile către Biserică sunt susținute de superstiții, teama de moarte și de Iad, dorința de a-și răscumpăra păcatele și a accede în Paradis. Dăruirea este sinonimă cu cumpărarea bunăvoinței lui Dumnezeu. În plus, când este

¹⁴¹ *Acte judiciare din Țara Românească. 1775-1781*, Ediție întocmită de Gh. Cronț, Al. Constantinescu, Anuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, București, Editura Academiei RSR, 1973, p. 822.

¹⁴² Ilieș, Aurora, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în veacul al XVIII-lea*, în *Robia rromilor în Țările Române. Țara Românească*, Editura Centrului Rromilor pentru politici publice “Aven Amentza”, București, 2001, p. 172.

¹⁴³ DIR, B, XVII, III, doc. 413.

vorba de a dăruii oameni păgâni, trecerea în proprietatea ecleziasticilor este calea normală pentru creștinarea acestora. „Biserica a popularizat și susținut ideea robiei, a robului bun, credincios și harnic”¹⁴⁴. Nevoia unui număr cât mai mare de sclavi era determinată de necesarul brațelor de muncă pentru rezervele de pământ ale mănăstirilor. S-a ajuns chiar la dislocarea forței de muncă a sclavilor mănăstirești către alte mănăstiri, mai sărace în lucrători, contra unor sume de bani. Fiecare mănăstire își avea înscriși sclavii în izvoade sau condici, unde erau trecuți cu familiile lor, locul de proveniență și eventualele meserii știute. Se obișnuia ca la fiecare schimbare de domn să se ceară întărirea donațiilor anterioare, pe baza acestor condici.

Sclavii boierești

Țiganii boierești cuprindeau, ca și în cazul celor de la mănăstiri, “*țigani*” de curte și “*țigani*” de ogor”. Sclavii de ogor munceau moșiile boierilor, iar cei de curte aveau ocupații precum: slujnice sau feciori în casă, croitori, bucătari, servitori la masa stăpânului, spălătorese, cusătorese, pitari, sacagii, vizitii, birjari, cizmari, lăutari etc.¹⁴⁵. O categorie aparte o formau argații, îngrijitorii și crescătorii de animale: vâcari, porcari, bivolari, herghelegii, găinărese etc. Sclavii erau conduși de către un vătaf rrom, care era răspunzător de faptele lor în fața stăpânului. Ei au locuit, până la jumătatea secolului XX în bordeie, în satele aflate în proprietatea aceluiași boier sau în apropierea conacului. O parte a sclavilor din casă și de la curte locuiau în numeroasele dependințe, alături de ceilalți slujitori.

Foto bucătar
Szathmary, *Bucătar*:

Academiei Române

C. Popp de

Biblioteca

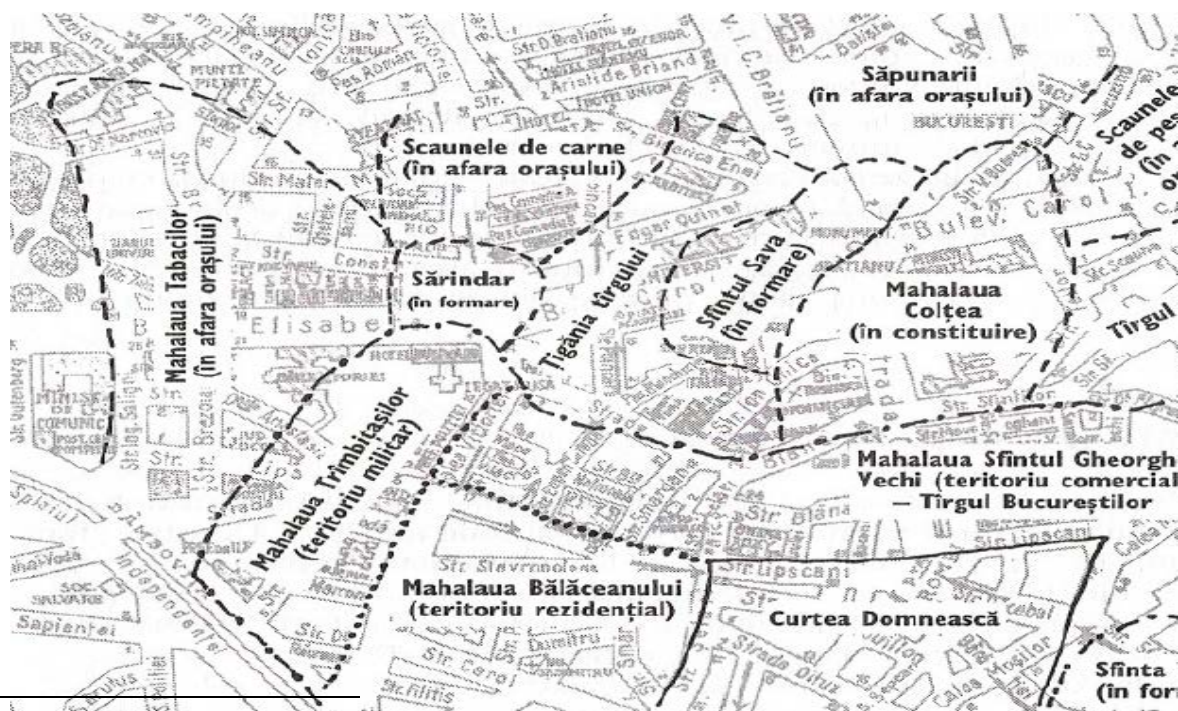
Teritoriul ocupat de sclavi este cunoscut sub numele generic de „țigănie”. Documentele amintesc existența a trei tipuri de țigănie, legate direct de stăpânirea exersată asupra sclavilor: țigănie domnească, țigăniei boierească și țigănie mănăstirească sau călugărească. Astfel, țigănia putea fi a unui oraș, a

¹⁴⁴ N. Grigoraș, „Robia în Moldova”, în *Robia țiganilor în Țările Române. Moldova, Rromii din România – studii și documente istorice*, antologie de Vasile Ionescu, București, Editura Aven Amentza, 2000, p. 90.

¹⁴⁵ La 30 aprilie 1633, este semnalat un bucătar țigan în casa spătarului Andrei Rudeanu (DRH, XXIV, doc. 42); la 28 iunie 1639 o țigancă cusătoreasă este obiectul unui schimb între Necula paharnic și Dumitru Filieșanu mare pitar, acesta din urmă dând pentru Tudora cusătoreasa și cu fiica ei, pe Stirian cu un copil (CDȚR, IV, doc. 1510); la 5 octombrie 1597, Necula cizmarul este întărit de Mihai Viteazul mănăstirii Stănești (DRH, B, vol. XI, p. 351).

unei episcopii, a domnitorului sau a oricărui proprietar funciar. Acesta desemnează și astăzi, printre altele, cartiere locuite preponderent de romi sau care au fost în trecut majoritar rrome. Același termen desemna și factorul uman, totalitatea indivizilor aflați în proprietatea cuiva. Astfel, țișăniile variau în funcție de numărul de sclavi și de așezare, aflându-se în zona rurală sau în interiorul orașelor. În secolul al XIX-lea țișănia mănăstirii Cozia ajunsese să numere nu mai puțin de 2.088 indivizi, iar țișănia mănăstirii Mărgineni, 1.891 de indivizi. Prima atestare documentară a unei țișănii este din 17 aprilie <1560 – 1568>¹⁴⁶, când se amintește de „țișănia marelui vornic” și de „țișănia marelui postelnic” unde se pare că fugiseră câțiva țișani ai mănăstirii Tismana.

Țișănia orașului București este distinctă de restul țișăniilor prin dinamica pe care a suferit-o orașul și care a afectat și dispunerea așezărilor de sclavi. De asemenea, în București erau concentrați o parte din țișanii Mitropoliei și din cei ai Domniei, precum și numeroși alți țișani aflați în slujba familiilor de boieri ce constituiau Aparatul Central de Stat. Datele catagrafiei din 1838 din Capitală (Vopseaua Galbenă), ce au făcut obiectul a două articole semnate de Georgeta Filitti în *Revista Arhivelor*¹⁴⁷, arată dispersia slujitorilor țișani în casele și la curțile boierilor și negustorilor din București, astfel că, în afara țișăniilor Domniei și Mitropoliei, sclavii erau prezenți pe tot cuprinsul orașului.



¹⁴⁶ P. Petcuț, *op. cit.*, p. 280.

¹⁴⁷ Georgeta Filitti, *Observații pe marginea Catagrafiei din 1838 (Vopseaua Galbenă, București)*, în *Revista Arhivelor*, anul LXXX, vol. LXV, nr. 1-2/2003 pentru partea I și anul LXXXI, vol. LXVI, 1-2/2004 pentru partea a II-a.

În secolul al XVI-lea Țigănia târgului București era situată în Nord-Vestul orașului. Exista și o a doua țigănie, cea a Mitropoliei, diferită de Țigănia târgului, aflată la sud de Dealul Mitropoliei.¹⁴⁸

În concluzie, migrația grupurilor de rromi din a doua jumătate a secolului al XIV-lea este un eveniment istoric și social, în aprecierea noastră, cercetat și documentat insuficient; pentru că studiul documentelor de arhivă nu a fost dublat de cercetări arheologice. Caracteristicile acestei migrații precum și ale indivizilor ce au format-o sunt neclare și lasă loc de îndoială. Instituția sclaviei este rezultatul intrării rromilor într-un sistem de dependență feudal încrucișat cu o ideologie creștină alterată de considerente economice. Daniile de țigani către Biserică au alimentat decisiv mecanismele de implementare a Instituției sclaviei, permițând dezvoltarea acesteia și în interesul marilor proprietari feudali. O reacție de respingere și condamnare a sclaviei de către Biserică ar fi asigurat diminuarea practicilor de transfer de țigani pe piața internă, reducând considerabil interesul economic pentru aceștia și permițând existența unei clase numeroase de rromi liberi, după cum era situația în toate statele medievale europene. Biserica s-a dovedit însă a nu fi altceva decât o seamă de proprietari feudali disimulați sub o cuvertură religioasă.

Sclavii sunt numeroși, interesanți datorită utilizării lor în toate sectoarele economice și încep să constituie, și prin aglomerările de habitat, periferia societății. Diversitatea grupurilor aflate sub incidența sclaviei ridică o serie de întrebări legate de proveniența acestora istorică și a momentului trecerii la nord de Dunăre. Rezistența de care au dat dovadă grupurile de rromi în păstrarea individualității comunitare timp de șase secole și jumătate nu se poate explica doar prin diferitele nișe economice în care au fost implicați, ci este mai degrabă rezultatul unor puternice diferențe istorice inițiale ce s-au mai estompat, dar nu definitiv, odată cu trecerea timpului.

Capitolul III. Sistemul juridic și economic al sclaviei

¹⁴⁸ Harta este preluată din Adrian Majuru, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, Editura Compania, București, 2003, p. 21.

Codificarea cutumelor pe parcursul a cinci secole de sclavie, sub influența directă a legislației bizantine reprezintă obiectul primei părți al acestui capitolul. Obiceiul pământului va intra treptat în alcătuirile de legi de la jumătatea secolului al XVII-lea, legi ce se vor nuanța pe parcursul secolului următor, pentru a pregăti apoi terenul, este drept, prin semne mai mult decât firave, emancipării de la jumătatea secolului al XIX-lea.

Regimul economic al sclaviei, analizează piața de sclavi valahă din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Evoluția crescătoare a prețurilor mărfii umane explică puternica înrădăcinare a sclaviei în societatea și economia celor două țări române. Echivalarea bărbaților, femeilor și a copiilor în bani de argint și aur este nota comună limbajului negustorilor și al proprietarilor. Anii de după emancipare nu reușesc să șteargă amprenta lăsată foștilor sclavi de fierul roșu al dependenței juridice și economice totale.

Statutul juridic al sclavilor rromi. Secolele XV-XIX (1831-1832)

În istoria timpurie a statelor medievale românești este creat un statut special pentru o populație incert definită dar din ce în ce mai numeroasă, dacă este să luăm în considerare numărul crescător de documente ce o atestă odată cu trecerea timpului. Intrarea grupurilor de rromi în societatea medievală valahă și moldavă a avut drept rezultat constituirea unei categorii juridice separate de restul populației și marginală în textele juridice. Statutul juridic al sclavilor din Țările Române în secolele XIV-XVI, nu cunoaște reglementări scrise care să cuprindă situațiile conflictuale ce puteau apare între aceștia și alte persoane. Însă documentele, în special cele din secolul al XVI-lea, oglindesc în mare măsură obiceiul “din vechime” privitor la sclavi, obicei care intră treptat în alcătuirile de legi din veacurile XVII-XIX. Reglementările moldovene completează pe cele din Țara Românească, neexistând deosebiri majore în statutul juridic al sclavilor din cele două țări române. În consecință, sclavia a avut drept rezultat secundar nivelarea multor diferențe de structură din cadrul comunităților de rromi. În același timp ea a păstrat destul de bine linia de demarcație dintre țărani și sclavi.

Încadrarea juridică a sclaviei nu a ridicat probleme ideologice sau teologice, inserându-se perfect într-o societate în curs de formare, ce se va ierarhiza puternic, după modelul tuturor societăților feudale. În vârful acesteia, simbol al puterii absolute și exersată personal sau prin delegare, se află capacitatea juridică nelimitată a domnitorului, bazată pe dreptul de stăpânire superioară (*dominium eminens*). În dreptul sclavilor ea este tradusă prin actele de judecare, confirmare și întărire a dependenței de un stăpân sau

altul. În practică, în marea majoritate a cazurilor, este vorba despre confirmări ale unor acte proprii sau de proveniență mai veche. Un motiv pentru care domnitorii se fereau să schimbe acte importante se datorează și blestemelor ce însoțeau de obicei încheierea unor astfel de acte. Când nedreptatea este însă stabilită în Divan, este posibilă revocarea documentului anterior.

Lămurirea pricinilor, în special a clarificării apartenenței la un stăpân, se făcea de către domn prin delegarea unor boieri de încredere care să cerceteze cazul și aducerea martorilor (boieri sau oameni buni, chiar și sclavi) care mărturiseau în cazul respectiv, iar mărturia lor era hotărâtoare în aceste întâmplări. De asemenea, domnul consulta cărțile scrise de înaintașii săi și ce hotărâseră ei în această privință. Când era vorba despre pricini petrecute în Oltenia, poate și datorită distanței sau neimportanței acestora, domnitorul putea delega astfel de judecăți marelui ban al Craiovei, primul boier în rang, după el.

Rromii, pe parcursul întregii perioade de sclavie, nu au beneficiat de un statut juridic care să le ofere drepturi minime și să-i apere în judecăți. Georgescu și Sechelarie¹⁴⁹ constată că “robul nu este subiect de drepturi”, el fiind asimilat proprietăților stăpânului. Conflictul dintre sclav și o persoană liberă, străină de familia stăpânului sclavului, devenea un conflict între stăpânul sclavului și persoana în cauză. Sclavul nu este răspunzător pentru actele sale, acestea privindu-l pe stăpân, dar în cazuri mai grave (furt de cai, ucidere etc.) stăpânul poate renunța la sclav și nu mai acordă despăgubiri sau nu mai plătește deșegubina (principiul compoziției), sclavului urmând a-i fi aplicată pedeapsa care poate fi cea capitală¹⁵⁰.

Se disting în dreptul *rumânilor-vecinilor* și al *robilor* țigani trei feluri de litigii:

1. “procesele pentru stabilirea sau contestarea stării (statutului) de șerb sau de rob;
2. procesele legate de îndeplinirea obligațiilor decurgând din acest statut semi servil sau servil;
3. procesele de stare civilă, de proprietate și de relații patrimoniale care nu intrau în nici una din cele două categorii precedente”.

În procesele privind starea de rob, capacitatea de a sta în justiție a robului s-a impus în vechiul drept românesc, fără a se cere celui a cărui libertate era contestată, un garant procesual, ca în dreptul roman. Stăpânul

¹⁴⁹ Alexandru Georgescu, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. 1611-1831*, București, Editura Academiei, 1982, capitolul I (1611 - 1740), *Pricina (cauza, litigiul). Părțile în proces. Chemarea la judecată*.

¹⁵⁰ Foarte bine ilustrează acest obicei un document din 17 mai 1652 care ne spune că Radu mare comis răscumpără de la moarte, cu suma de 40 de ughi un “copil de țigan pe nume Necula”, al popii Manea din Mărăcineni, care ucisese pe „femeia lui Pătru Lăcătușul” (CDȚR, VII, doc. 688).

unui sclav își apăra direct interesele legate de această calitate prin acte energice săvârșite în virtutea puterii cu care era investit și care nici ea nu închidea recursul la justiția domnului. Țiganii fără stăpân (este vorba despre sclavii Domniei) aveau o mai largă capacitate procesuală. Ideea că “țiganul-rob este în mod absolut asimilat, ca la Roma, cu un lucru (*res*), nu-și mai are o aplicare mecanică: mai mult decât ceilalți, țiganul fără stăpân avea un început de personalitate juridică”¹⁵¹.

Primele atestări documentare ale rromilor, începând cu secolul al XIV-lea, deschid un capitol istoric ce beneficiază de un bogat material documentar pe baza căruia se poate configura instituția sclaviei până la încheierea oficială a existenței sale. Documentele păstrate din această perioadă sunt, în principal, de proveniență non rromă, existând totuși și documente scrise la cerința rromilor și pe care aceștia le semnează prin punerea degetelor, atunci când nu se mulțumesc doar cu trecerea numelui la sfârșitul documentului. Obiceiul unor astfel de semnături se regăsește mai ales către începutul secolului al XIX-lea¹⁵² și continuă până către prima jumătate a secolului XX. Faptul este absolut normal, în virtutea inexistenței lor ca persoane juridice, ce ar fi putut depune plângeri sau deține cu acte anumite proprietăți, precum și prin lipsa științei de carte. Rromii mai funcționează ca producători-emitenți de document scris în condiția de persoane libere, aceste cazuri fiind foarte puține, proporțional cu numărul împlicinaților. Documentul cu valoare juridică este rezultatul deciziilor domniei, urmată de divanul domnesc sau administrativ. Respectarea cutumei se regăsește adesea în expresia „ca și mai ‘nainte vreme”. Până la începutul secolului al XIX-lea, termenii utilizați în documentele de cancelarie și private sunt *țigan* și *gavaon*, iar în pravile și colecțiile de legi *rob* și *țigan*.

Ce înțelegem prin țigan?

Există două păreri diametral opuse referitor la valabilitatea termenului folosit pentru a defini o apartenență de neam, în speță țigan/rrom, considerându-se cel mai adesea că *țigan* trimitea mai curând către un statut social decât la un grup etnic distinct de restul populației. Conform acestei opinii, termenul *țigan*, departe de a defini o apartenență de neam, etnică, desemna mai curând un statut social. Opinia aceasta este însă contrazisă de mărturii numeroase (vom aminti doar câteva dintre acestea) ce fac o separație clară între țigani și restul grupurilor etnice ce populau spațiul românesc.

Prima dintre acestea, deja amintită anterior, îi aparține lui Walerand de Wavrin, în descrierea căruia se regăsesc unguri, turci și bulgarii creștini, aceștia

¹⁵¹ Ibidem, p. 8.

¹⁵² Vladimir Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente. 1800 -1848*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 52.

din urmă solicitând domnului Țării Românești dreptul de a se muta la nord de Dunăre și care, amănunt esențial, semănau cu țiganii¹⁵³.

În ceea ce privește Transilvania, Giovan Andrea Gromo scria, la 1566, că este locuită de cinci națiuni (în sens etnic și nu juridic): „ungurească, săsească, românească, leșească și țigănească”¹⁵⁴.

Maciej Strykowski, cronicar și poet polonez, este al treilea martor al prezenței țiganilor ca etnie distinctă în spațiul românesc. Cu ocazia unui drum la Constantinopol, a trecut prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea, și a remarcat prezența pe teritoriul românesc a unui „popor amestecat: munteni, sârbi, țigani, greci și italieni”¹⁵⁵.

Țiganiile sunt identificați etnic și nu social în aproape toate notele de călătorie, scrisorile sau jurnalele observatorilor străini. La rândul lor, documentele de cancelarie fac distincție clară între robii tătari, țigani și bulgari. Deja amintita danie a domnitorului moldovean Alexandru cel Bun către mănăstirea Bistrița, din 8 iulie 1428, implica „trezeci și unu de sălașe de țigani și douăsprezece bordeie de tătari”, astfel că nu putem vorbi despre irelevanță etnică a termenului *țigan*.

Evident că există o diferență de accent și de nuanță între străini și autohtoni, aceștia din urmă fiind familiarizați cu prezența țiganilor în societatea românească, diferențierea făcându-se pentru ei la nivel social și nu neapărat etnic. Este de altfel absolut normal, având în vedere tipul de relație existent între străini și țigani pe de-o parte (relație bazată pe observație), autohtoni și aceiași țigani, de cealaltă parte (relații socio-economice suficient de strânse și îndelungate pentru a prevala asupra diferențelor etnice). Cu puține excepții, toți țiganiile sunt sclavi. Nu au fost singurii, însă congruența juridică a determinat un fenomen de asimilare a tuturor celorlalți sclavi în masa țiganilor mult superioară numeric, de unde și rezultatul că acest termen (țigan – înțeles etnic) a ajuns în timp să fie similar cu rob (uzanță socială).

Sclav și sclavie în Țara Românească și Moldova

Lipsa unei definiții a robiei, ca dependență juridică, de către textele juridice din cele două Țări Române ridică probleme în stabilirea cu certitudine a caracteristicilor sale. Situațiile concrete întâlnite în documente arată că același termen, *rob*, *robie* desemna stări sociale apropiate ca înțeles, dar diferite în substanță. *Rob* și *dus în robie* este creștinul căzut prizonier de război la turci și la tătari, *robi* ai lui Dumnezeu erau cu toții, întreaga suflare, începând cu

¹⁵³ Maria Holban, editor, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, p.112-113. În textul original, țiganiile apar sub denumirea de „Egiptiens”, fapt ce exclude orice identificare cu o clasă socială.

¹⁵⁴ Maria Holban, Paul Cernovodeanu, editori, *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1970, p. 333.

¹⁵⁵ Ibidem, p. 448.

domnul țării și până la cel din urmă dintre supușii săi, *rob* este însă și *țiganul* și *tătarul* aflat în stăpânirea potentatilor valahi și moldavi. Termenii însă diferă în limbajul de epocă. Astfel, în documentele slavo-române care vorbesc despre robii de pe teritoriul Țărilor Române, începând cu secolul al XV-lea, se întâlnesc termenii de *celead*, iar apoi, după 1600, *holop*, prizonierii de război fiind numiți *pas*¹⁵⁶. În limba română, *pas* este folosit atât pentru rob, cât și pentru prizonier de război. *Celead* desemnează, în același timp, sălașul de țigani¹⁵⁷ și starea socială.

Caracteristicile sclaviei reies din legislația privitoare la sclavi și din actele și documentele cu valoare juridică. Robia, ca formă de servitute corporală, nu este definită, ci se face apel, de regulă, la obiceiul din vechime, generându-se astfel diverse interpretări ale acesteia, în sensul apropierii sau al distanțării de rumânie sau vecinie. În interiorul sclaviei au existat diferențe concrete de statut între sclavi, în funcție de modul de viață sedentar sau semi-nomad, de apartenența lor la domnie sau deținerea lor de către Biserică și boieri.

Țiganii domnești se considerau supuși ai domnului țării și nu sclavi. Categoric, erau supuși ai domnului, însă nu era sclavii oricui, precum ceilalți țigani. Se considerau a se afla pe o treaptă de dependență mai ușoară. Aveau acte care atestau apartenența lor la domnie și statutul special de supuși ai domnului cu garanția rămânării în această poziție, fără posibilitatea de a fi înstrăinați sau separați. În Moldova, dăruirea țiganilor domnești către particulari sau Biserică este sinonimă cu intrarea în sclavie, fiind de neacceptat. Hrisovul lui Alexandru Șuțu din 20 iunie 1802 arată tratamentul diferențiat de care beneficiau ursarii și lingurarii din țigănia domnească, comparativ cu alte neamuri de țigani: „... bulubașul și giuzăi di țigani domnești lingurari și ursari cu arătări că ei din vechiu au fost mulți la număr, și era Vistieriei folositoari cu soma dajdiilor, ci da, pentru că di niamul lor n-au fost obiceiul ca să dia danie pi la mânăstiri și pi la boeri, păzându-să atunci privilegiile ce-au avut prin domneștile hrisoave, iar în anii trecuți după ci sau rătăcit dila mâna lor hrisoavile ce-au avut, mulți dintrânșii s-au dat danie cu hrisoavi, iar cei mai mulți, văzând aceasta și spăimântându-să ca să nu cadă și ei la robie, au fugit în țări streine, și ei au rămas foarte puțini la număr...”¹⁵⁸.

Echivalența termenilor de *țigan* și *rob* este vizibilă în numeroase documente de cancelarie și private. În textele juridice aceasta apare în Moldova

¹⁵⁶ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Științifică, 1957, pp. 145-147.

¹⁵⁷ A se vedea documentul din 3/16 octombrie 1385, în care sunt dăruite m-rii Tismana 40 sălașe de ațigani.

¹⁵⁸ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. IV, Hrisoavele Domnești, București, Tipografia Carageale, 1931, p. 76.

odată cu *Sobornicescul Hrisov*¹⁵⁹ (1785), fiind făcută distincția între moldovean și țigan (liber și rob). Se poate deduce și un firav înțeles etnic, pentru că țiganul slobod sfârșea prin a fi înrobit din nou (se vindea singur din cauza datoriilor și a lipsei pământului) sau reușea să se ridice social și se asimila în rândul moldovenilor. În Țara Românească întâlnim distincția țigan/om slobod în *Pravilniceasca Condică*¹⁶⁰ (1780) iar *Legiuirea Caragea*¹⁶¹ (1818) constată potrivirea țiganilor din Principat în a exemplifica înțelesul termenului generic de rob. *Codul Calimach* (1814) este singurul ce conține o definiție a robiei mai detaliată, ce căuta a umaniza robul, acordându-i o formă de personalitate juridică în relația cu persoane străine de stăpân și familia acestuia. De asemenea pune în discuție legitimitatea robiei, fără a o condamna, încă din prima frază a citatului următor:

„Robia și aceia cu privire către dânsa urmată stăpânire, deși sunt împotriva firescului drit al omului, s-au urmat din vechime în prințipatul acesta, însă nu așa precum romanii într-o vreme au urmat, ci cu o mare deosebire. Căci aice puterea stăpânului nu poate vreodinioară supt nici un cuvânt sau pricină a se întinde asupra vieții robului; iar asupra averii lui, atunce numai, când nu va avea legiuiri clironomi sau când, fugind fără a se mai întoarce, nu va avea neapărați clironomi (precum sunt fiii și părinții), sau când va vătăma ori va păgubi pe stăpânul său prin furtușag sau alte rele urmări. Dintre aceste vederat se cunoaște că robul nu se socotește întru toate ca un lucru, ci în cât faptele, legăturile, driturile și îndatoririle lui privesc cătră alții, iar nu cătră stăpânul său, se socotește el ca o *persoană* [omul cu politicești drituri și îndatoriri]; drept aceia este robul supus pământestilor legi și se apără de către ele”¹⁶².

Atestată documentar, existența țiganilor liberi în cele două state medievale românești, mult redusă ca număr, îmbracă diferite forme sociale. Ei sunt întemeietori de sate, unii au o poziție juridică și socială asimilată țăranilor liberi, sunt meșteșugari sau chiar funcționari în aparatul de stat. Persoanele libere, de regulă sclavi eliberați sau descendenții unor astfel de cazuri, sunt întâlnite în calitate de proprietari, de martori la procese sau la vânzarea ori cumpărarea unei proprietăți, existând și cazuri, cum am amintit anterior, când se vând singuri ca sclavi.

Texte legislative despre robie și țigani

¹⁵⁹ „un moldovan de va vrea să ia țigancă sau țiganul să ia moldovancă [...] rămâind cu această pricină, în robie partea cea slobodă [...]”, *Sobornicescul Hrisov*, p. 28.

¹⁶⁰ „oricare țigan va îndrăzni de acum înainte să se cunune cu muere slobodă, adică nu țigancă [...]”, *Pravilniceasca Condică*, 1780, p. 148.

¹⁶¹ „Slobozi sunt aceia care nu sunt dobândă altuia [...] robi sunt câți sunt dobândă altuia; acest fel sunt țiganii în Țara Rumânească”, *Legiuirea Caragea*, p. 10.

¹⁶² *Codul Calimach*, pp. 73-75.

Sclavia Țiganilor a funcționat în Țările Române pe baza „Lex terrae”, în traducere însemnând legea țării sau obiceiul pământului. Importanța dreptului consuetudinar, indiscutabilă și indispensabilă în absența normelor legislative scrise, s-a păstrat în esență până la abolirea sclaviei. Apariția textelor legislative nu-l anulează deoarece „în procesul de codificare a normelor juridice, obiceiul pământului a constituit una din sursele de inspirație pentru diferite coduri precum: Codul lui Calimach (1817 în Moldova) sau Codul lui Caragea (1818 în Țara Românească)”¹⁶³. Textele de lege sunt puține, destul de târzii și nu înregistrează evoluții semnificative în privința sclavilor până în secolul al XVIII-lea.

Cartea românească de învățătură stabilea pentru prima dată, la 1646, pentru Moldova, câteva repere în privința drepturilor și obligațiilor sclavilor Țigani. Astfel, robul cumpărat era dator să-și ajute stăpânul¹⁶⁴, iar robul care se face vinovat de ceva în fața stăpânului trebuie să-i suporte pedeapsa, administrată cu “măsură”, cu “toiag sau cu biciu”, putându-se împotrivi doar dacă stăpânul folosește “arme goale” și el este în pericol de a fi omorât. În acest caz, robul își poate chiar ucide stăpânul, fără a suporta vreo pedeapsă¹⁶⁵. „Ascultarea este parte componentă a acestei stări de dependență personală, ea implicând dreptul stăpânului de a-i porunci, de a-l constrânge sau pedepsi pe robul său”¹⁶⁶. Împotrivirea sclavului este permisă, teoretic, în fața morții iminente. Cum ar fi putut sclavul pedepsi să se împotrivescă stăpânului său înarmat și să-și caute dreptatea? Nu am întâlnit documente care să relateze astfel de situații improbabile prin decalajul de forțe. Uciderea stăpânului de către sclav, conform cu legea și justificabilă în urma unei asemenea altercații, trebuia dovedită pe baza mărturiei unei terțe persoane, excluzând sclavii. Marturia favorabilă sclavului devine astfel dificil, dacă nu imposibil de obținut, indiferent de context.

Țiganii sunt prezenți succint, doar într-un text, fără a li se specifica condiția juridică: „Țiganul sau Țigancă lui sau copilul, de va fura o dată, sau de doao ori sau și de trei ori, găină, găscă sau alt lucru micșor, atunci să se iarte, iară de va fi alt lucru mai mare furat, atunci să se certe ca și fiecă furt”¹⁶⁷. Toleranța legislatorului este explicabilă cel mai probabil prin frecvența acestui gen de furt și specificul social al vinovatului. Foarte posibil că multe din aceste furturi aveau loc din averea stăpânului. Pedeapsa ținea atunci de justiția

¹⁶³ Lucreția Dogaru, *Teoria generală a dreptului (curs 3)*, disponibilă online la adresa: http://studentladrept.blogspot.fr/2009/01/lucretia-dogaru-teoria-general-dreptului_2119.html, consultată în 20 mai 2012.

¹⁶⁴ *Carte românească de învățătură*, p. 105, glava 12/21.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 101, glava 11/14.

¹⁶⁶ Florina Manuela Constantin, *Robia în praxilele românești ale secolului al XVII-lea. Îndreptarea Legii (1652)*, în *Revista istorică*, tom XX, nr. 1-2, 2009, p. 80.

¹⁶⁷ *Îndreptarea legii 1652*, glava 346, zăceala 22, p. 319.

domestică și era pronunțată de stăpân și pusă în aplicare de vătaful de țigani. Același stăpân avea autoritate și pentru furturile petrecute în satele de rumâni de pe moșia sa. Legea are relevanță, în acest caz, pentru grupurile nomade ce cutreierau țara liber, fără piedici ce ar fi ținut de dreptul de proprietate asupra pământurilor. Care era totuși urmarea unui al patrulea furt de acest fel, certarea sau achitarea?

În secolul al XVII-lea dependența sclavilor atinsese limitele sale maxime într-o societate creștină. Aplicarea oricărei pedepse sclavilor era permisă, indiferent de natura ei, cu singura constrângere în a se evita uciderea publică. Legea era ca, dacă un sclav era omorât, ucigașul trebuia să-l plătească¹⁶⁸ sau putea să plătească cu viața proprie crima. Un document muntean, din 28 mai 1634, ne adeverește acest fapt¹⁶⁹ ce a produs, cu siguranță, indignarea clasei stăpânitoare sau, cel puțin, a domnului țării. Jupânița Marica, nu cunoaștem contextul, sugrumase doi copii de țigan cu mâinile ei și este chemată în fața domnului Radu vodă, care vrea s-o omoare. Femeia scapă cu ajutorul unei minciuni atent direcționate, la care domnitorul nu avea cum să rămână indiferent: deconspirarea unui presupus act de trădare a domnitorului de către un boier ce-și va găsi sfârșitul în temniță. Această prevedere avea totuși o aplicabilitate discutabilă, depinzând de poziția socială a ucigașului sau de justetea domnitorului ori a boierului judecător. Este evident că nu se aplica niciodată aceeași pedeapsă unui țaran sau unui boier de rang înalt. Robert Walsh va înregistra în 1824 decăderea treptată a situației țiganilor: „și așa de mare este degradarea la care au fost duși, încât dacă unul din ei este omorât de stăpânul său, nu se dă nici o atenție acestui fapt; dacă însă a fost omorât de un străin, moartea sa este plătită cu o amendă de optzeci de florini”¹⁷⁰.

Alte articole ale legiurii puneau roaba, teoretic, pe același plan cu femeile libere¹⁷¹ dar, robul care siluia fata stăpânului era ars de viu, iar dacă și fata a fost de acord, avea aceeași soartă cu a robului¹⁷². Pentru ce această pedeapsă atât de aspră, în cazul unei relații consimțite de ambele părți? Pentru că sclavul țigan era așezat pe o treaptă puțin superioară unui animal, dar nu în toate cazurile. Schimburile de țigani cu vaci, cai sau boi de jug erau frecvente, astfel că o relație cu un țigan aducea a zoofilie. Însemna degradarea extremă a unei ființe umane. Doar moartea putea spăla o astfel de rușine sau de vină. Zoofilia era pedepsită cu arderea, atât a omului cât și a

¹⁶⁸ DRH, B, XXIII, doc. 190.

¹⁶⁹ Ibidem, XXIV, doc. 330.

¹⁷⁰ Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 124 – 125.

¹⁷¹ *Carte românească pentru învățătură*, p. 130, glava 32/12: « Răpirea roabei reprezintă aceeași vină ca și răpirea unei fecioare, femei măritate, văduve etc. »

¹⁷² Ibidem, p. 138, glava 36/4.

animalului. Pedepsa este de inspirație biblică.¹⁷³ Tot cu arderea mai erau pedepsite și violurile comise de către sclavi și slugi.

Sclavul era parte din averea stăpânului și nu conta ca individ¹⁷⁴. Există totuși o prevedere ce-l diferențiază pe sclav din rândul bunurilor stăpânului și-l individualizează ca om. Astfel, ocară (sudalma) asupra robului adresată de către altul, în afara stăpânului său, este ocară asupra stăpânului și necesită pedeapsă, dar ocară numai pentru vina robului nu este ocară și pentru stăpân.

Aceste legiuiri se regăsesc și în Țara Românească prin *Îndreptarea Legii*, din 1652, care reia și dezvoltă mai amănunțit hotărârile *Cărții românești de învățătură*, completându-le cu hotărârile diferitelor soboare bisericești din epocă¹⁷⁵.

Un alt element juridic ține de dreptul permanent de proprietate asupra sclavilor. Natura prevederii se explică și prin valoarea sclavilor pentru stăpâni. Pierderea lor era un lucru de neacceptat. Când un sclav fugea de pe moșie în “Țara Ungurească” sau în principatul românesc vecin, erau depuse toate eforturile pentru a-l aduce înapoi. Urmarea actului lor era întărirea supravegherii și înăsprirea modului de viață. O altă destinație pentru fugari o reprezenta Imperiul Otoman unde, odată ajunși, se întâmpla uneori să se turcească. La 15 februarie 1634, Pătrașco din Bucșani și jupâneasa sa, Maria, vând cu 22 de ughi lui Tudor fost mare sluger un sclav fugit în “Țara Turcească”. Urma ca acesta să fie adus înapoi, altfel Pătrașco trebuia să returneze galbenii¹⁷⁶.

În documentul din 14 noiembrie 1644 se specifică foarte clar care este obiceiul din vechime al Țării Românești în privința dreptului de stăpânire asupra sclavilor. Chiar și după 20 de ani, fiind aflați în stăpânirea lui Mihai, judele Brașovului, Matei Basarab cere reînțoarcerea lor la vătaful lui, Luca

¹⁷³ Dacă un om se culcă cu o vită, **să fie pedepsit cu moartea; și vita s-o omorâți**. Dacă o femeie se apropie de o vită, ca să curvească cu ea, să ucizi și pe femeie și pe vită; să fie omorâte: sângele lor să cadă asupra lor. (Leviticul 20:15-16)

¹⁷⁴ *Legiuirea Caragea* nu va face deosebire între robii rromi și obiecte, aceștia “nu sunt slobozi să mărturisească nici să jure” (partea VI), stăpânii fiind slobozi să-i vândă și să-i dăruiască după voie (partea I, cap. 7). Abia *Codul Calimach* la începutul secolului XIX va aduce posibilitatea ca robul însuși să poată sta în instanță, deoarece “robul nu se socotește întru toate ca un lucru, ci în cât faptele, legăturile, driturile și îndatoririle lui privesc către alții, iar nu către stăpânul său, se socotește el ca o persoană; drept aceia este robul supus pământestilor legi și se apără de către ele” Așa stând lucrurile, înseamnă că robul este capabil să stea în instanță, când are să-și apere drepturi față de orice altă persoană decât stăpânul său. Dacă fostul stăpân își revendică din nou ca rob “țiganul iertat”, și devenit liber, procesul care privea în fond valabilitatea dezrobirii se purta între fostul stăpân și dezrobicul, pretins rob. Acesta nu avea nevoie de vreo asistență judiciară pentru a putea sta ca pârât în justiție. (Georgescu, Sechelarie, *op. cit.*, p. 113).

¹⁷⁵ *Carte românească pentru învățătură*, p. 154, glava 46/5.

¹⁷⁶ DRH, B, XXIV, doc. 200.

logofăt, stăpânul de drept¹⁷⁷. Acest obicei se va regăsi în scris abia în Codul Callimach, ce prevedea că, pentru asemenea situație, nu există prescripție în Moldova; stăpânii sclavilor și moștenitorii lor “după pământescul obicei, pot de-apurare și de la oricine să ceară pre robii lor cei fugiți sau de către alții însușiți”¹⁷⁸.

Căsătoria

Considerată drept celulă de bază a societății românești, cel puțin din perspectivă fiscală, familia este tratată sensibil diferit în dreptul sclavilor. Datorită lipsei de orice valoare atribuită de către ceilalți actori sociali, căsătoria și, implicit, familia sclavilor nu ajung să constituie un element solid în relațiile de putere dintre stăpân și sclav, determinând o instabilitate crescută în interiorul țișăniei și în relațiile dintre acestea. În urma exceselor și a îngrădirilor de tot felul manifestate de către proprietari, cazurile de căsătorie nelegitime erau frecvent întâlnite. Acestea implicau sclavi ai aceluiași stăpân sau a doi stăpâni diferiți. Tot atât de frecvente vor fi și despărțirile forțate, fiecare încercând să-și recupereze sclavul. Astfel, căsătoria și familia sunt văzute ca mijloace de creștere a numărului de sclavi și implicit a avuției proprietarului.

Țara Românească

Căsătoria a doi sclavi era considerată legală numai dacă se avea acceptul stăpânului sau a ambilor stăpâni, când sclavii proveneau din țișănii distincte. Respectarea cutumei implica plăți sau schimburi compensatorii între proprietari, de natură a mulțumii ambele părți. Pentru această situație, majoritatea documentelor secolului al XVII-lea specifică “țișăn pentru țișăn, după cum este legea”. În documentul din 29 iunie 1634 apare faptul că “țișănul” Radu Guze, din țișănia mănăstirii Bistrița, era căsătorit cu o “țișăncă” a căpitanului Răzvan. Stăpânii nu-i despart, dar Radu Guze plătea dajdia separat¹⁷⁹. Mai mult decât un act umanitar, este vorba despre o strategie economică ce avea în vedere păstrarea unității familiei pentru reproducere și împărțirea ulterioară a copiilor. Plata separată a dajdiei, fiecare dintre cei doi soți achitând-o proprietarului de drept, era de natură a evita certuri și conflicte între mănăstire și căpitanul Răzvan în privința dreptului de proprietate.

Căsătoriile între țișăni ce aparțineau a doi proprietari distincți, efectuate fără consimțământul acestora, de regulă nu erau ținute în seamă,

¹⁷⁷ CDȚR, V, p. 618.

¹⁷⁸ *Codul Callimach*, p. 123, § 178.

¹⁷⁹ DRH, B, XXIV, p. 415.

așa că femeia cu copiii ei revenea stăpânului ei¹⁸⁰. Căsătoriile consimțite de stăpâni generau împărțirea progeniturilor. Cel mai adesea, cu ocazia despărțirii familiei (soț de soție) și a împărțirii copiilor proveniți din căsătorii, aveau loc abuzuri extraordinare ce provocau grave tulburări în rândul sclavilor.¹⁸¹ Se impunea juzilor țigănești să supravegheze ca astfel de căsătorii să nu se facă, în caz contrar erau pedepsiți atât ei, cât și sclavii în cauză¹⁸².

La 6 februarie 1622, țiganii Radului paharnic din Frijureni, i-au bătut pe călugării mănăstirii Mislea care veniseră să ia o țigancă pe nume Ana, ce era de moșie a mănăstirii și fugise în țigănia paharnicului unde, probabil, se căsătorise. Se pare că aceștia nu au acceptat așa ușor să o lase pe mâna călugărilor și le-au aplicat acestora o corecție serioasă, de vreme ce este menționată în document¹⁸³. Unitatea și solidaritatea din interiorul țigăniei, ce reiese din acest document, este de neimaginat. Țiganii în cauză știau cu siguranță că se expun la pedepse serioase, deoarece împotrivirea în fața autorității juridice și spirituale a călugărilor putea atrage chiar pedeapsa domnească. Aceasta nu i-a împiedicat inițial să se împotrivească luării Anei de către călugări, ajungându-se chiar la utilizarea forței.

Într-un document din 21 iunie 1637 “Matei Basarab întărește mănăstirii Sf. Troiță și egumenului Thanasie pe țiganul Neagoe, fiul Moșei (Mușei), pentru care s-a pârât cu mănăstirea Râncăciiov, închinată Mitropoliei, care zicea că este făcut cu un rumân al ei. În zilele lui Șerban v.v., Mușa a luat un țigan al mănăstirii Râncăciiov, care a murit fără să aibă copii cu el, apoi, în vremea foametei rele, în zilele lui Șerban v.v., ea a ajuns la flămânzie, la un turc ce strângea unt, seu și ceară, care a ținut-o ca o femeie patru-cinci luni și, după aceea, umblând cu tot felul de oameni, a făcut pe Neagoe. Apoi, măritându-se cu Stan, țiganul mănăstirii Sf. Troiță, în zilele lui Radul v.v., au fugit toți trei la Giurgiu, de unde i-a scos egumenul Thanasie, cu multă cheltuială. În zilele lui Alexandru v.v., fiul lui Radu v.v., l-a chemat vlădica Luca pe Thanasie să-l dea pe Neagoe dar, dându-se blestem Mușei, aceasta a mărturisit că nu știe al cui este Neagoe...”¹⁸⁴, Matei Basarab hotărând în favoarea egumenului Thanasie. Dreptul de proprietate asupra lui Neagoe este direct legat de lipsa drepturilor paterne. Dacă Neagoe ar fi rezultat din legătura Mușei cu rumânul mănăstirii Râncăciiov, mănăstirea avea tot dreptul să-l ceară în stăpânire, potrivit cutumei ce prevedea că la împărțirea copiilor

¹⁸⁰ B. Scurtulescu, *op. cit.*, p. 21. Căsătoria se înfăptuia fără cununia în biserică și fără asentimentul stăpânilor. Cel mai adesea, stăpânii aflau despre legăturile dintre robii lor după ce rezultaseră și copii din ele, fapt ce ducea, în majoritatea cazurilor, la despărțirea familiilor.

¹⁸¹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 103.

¹⁸² B. Scurtulescu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁸³ DIR, B, XVII, IV, doc. 100.

¹⁸⁴ CDȚR, IV, doc. 1020.

sălaşului de sclavi ce aveau stăpâni diferiți, fetele urmează soarta mamei, iar băieții pe cea a tatălui¹⁸⁵. Este importantă și menținerea unității sălaşului, însă nu ar fi fost suficient în fața dreptului de proprietate dovedit.

Alexandru Ipsilanti, în *Pravilniceasca Condică* din 1780, porunca ca țiganii domnești să aibă adeverință de la vel armaș pentru cununie¹⁸⁶. Se putea astfel verifica că ambii sclavi făceau parte din țigănia domnească și se evita amestecarea aurarilor cu alte neamuri. Sclavilor aflați în posesia particularilor li se solicita o adeverință scrisă de la ambii stăpâni. Era preferabilă evitarea oricărei încurcături legate de dreptul de proprietate decât lămurirea a numeroase procese mai târziu. Sclavii care se căsătoreau cu o femeie slobodă erau despărțiți de îndată și copiii care se nășteau între timp deveneau slobozi. Copiii de sclavi născuți dintr-o căsătorie nelegitimă urmau soarta mamei lor¹⁸⁷. Menționarea cununii implică existența unei confirmări religioase a legăturii celor doi soți, fapt deosebit de rar în deceniile și secolele anterioare. Obiceiul era ca țiganul să-și ia țigancă, adică nevastă, direct, fără slujbă religioasă. Țăranul își lua femeie. Să însemne aceasta că asistăm la începutul convertirii la ortodoxie a rromilor?

În secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, schimbările legislative cele mai semnificative, privitoare la dreptul sclavilor, ating tocmai aspectul căsătoriei. Respectarea legăturii de căsătorie în dreptul sclavilor este o consecință directă a modificării opticii autorității laice aflate sub influențe iluministe (posibil și ca urmare a influenței Bisericii), prin creșterea importanței legământului religios dintre soți, prevalent afacerilor laice.

Moldova

Modificarea regimului căsătoriei este rezultatul direct al reformelor domnitorilor „iluminați”. *Așezământul Țării Moldovei* al lui Constantin Mavrocordat, din 1741¹⁸⁸, interzicea despărțirea căsătoriilor dintre sclavi aparținând unor stăpâni diferiți, despăgubirea celui ce-și pierdea sclavul făcându-se prin schimburi, fără împărțirea copiilor. Căsătoriile mixte, ce anterior generau reducerea la starea de sclavie a partenerului liber sau a copiilor rezultați în urma acesteia, sunt permise în continuare, dar persoana liberă nu mai putea fi înrobătită. Fiecare dintre cei doi soți își păstra situația juridică anterioară căsătoriei. În scopul stopării căsătoriilor mixte s-a apelat la introducerea unor taxe însemnate (150 de lei pentru țigancă, cununie și nași), sclavul care intenționa să se căsătorească cu o persoană liberă trebuind să plătească dublul acestei sume.

¹⁸⁵ Florina Manuela Constantin, „Robii țigani din Țara Românească în justiție”, în *Revista istorică*, serie nouă, tomul XVIII, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2007, p. 100.

¹⁸⁶ *Pravilniceasca condică* 1780, p. 146/6.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 148/7-8.

¹⁸⁸ Apud I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. IV, *Hrisoavele Domnești*, pp. 45-47.

Hrisovul lui Grigore Ghica, din 1766¹⁸⁹, interzicea și el împărțirea copiilor și despărțirea acestora de părinți: „De vreme ce la împărțirile de țigani se făcea multe amestecături cu nedreptate și despărțirea copiilor de părinții lor [...]. Cunoscându-se aceasta mai amar și mai cumplit și decât robia străinilor vrăjmași, despărțindu-se părinte de fiu și frate de frate, că de se numesc ei țigani, dar a lui Dumnezeu zidire sunt, fiind un lucru foarte fără de cale a se împărți ei ca niște dobitoace [...] ca să se taie această faptă necuvioasă și cu totul fără dreptate [...] de azi înainte împărțeală de copii de țigani să nu mai fie”. Schimburile compensatorii sau despăgubirea achitată în bani (30 de lei pentru femeie și 40 de lei pentru bărbat) erau în continuare utilizate între stăpânii a doi sclavi ce se cununau, iar țiganul sau țiganca ce se căsătoreau cu persoane libere erau numiți *slobozi*.¹⁹⁰ Formularea anterioară este o recunoaștere explicită, provenind de la cel mai înaltă autoritate a statului, a nedreptății și dureroasei realități a sclaviei țiganilor. Ne-am fi așteptat ca motivația religioasă a apartenenței țiganilor la creația umană a lui Dumnezeu să vină din partea unei autorități bisericești, în sprijinul condamnării sclaviei, ci nu din partea autorității laice. Celelalte argumente din motivația lui Grigore Ghica au încărcătură juridică și umanistă precursorare argumentației aboliționistilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Sobornicescul Hrisov (1785¹⁹¹) este cel mai important act normativ intern până la Codul Calimach. Prevederile sale au rămas în vigoare și sub regimul Regulamentului Organic, continuând să fie aplicate adesea. O lege din 1844 va menține interdicția căsătoriei între moldoveni și țigani, fără a mai fi desfăcute căsătoriile deja încheiate. Totuși sclavul era dator să se răscumpere printr-o sumă stabilită prin lege, pentru care se putea împrumuta din fondul veniturilor bisericești destinate pentru binefaceri. Toți membrii familiei și descendența acestora vor rămâne de-a pururi slobozi. De remarcat și modificarea sumelor ce trebuiau plătite de către stăpâni, atunci când aveau loc căsătorii între sclavi a doi stăpâni diferiți. Partea femeiască era evaluată la 50 de lei, iar bărbatul la 70 de lei. Dacă sclavul știa un meșteșug sau mai multe, în locul lui trebuiau dați atâția “țigani” pentru câte meșteșuguri știe, judecătorul hotărând, în ultimă instanță, corectitudinea schimbului¹⁹². *Sobornicescul Hrisov* a fost abrogat formal prin Codul Civil din 1865.

Codul Callimach prevedea, la 1814, ca: “dacă prin neștiință s-au cununat un om slobod cu o roabă, să nu se dezlege însoțirea, dacă va voi și dacă va fi el în stare ca să plătească prețul roabei stăpânului ei”, având la

¹⁸⁹ Vasile Ionescu, *Robia țiganilor*, 2000, pp. 42-47.

¹⁹⁰ Idem, *Robia rromilor în Țările Române*, 2001, pp. 92-93.

¹⁹¹ *Sobornicescul Hrisov*, 1785, 1835, 1839. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București, Editura Academiei RPR, 1958.

¹⁹² Vasile Ionescu, *Robia rromilor*, 2001, p. 94.

dispoziție treizeci de ani pentru aceasta, stăpânul sclavului sau a sclavei, după caz, neputând cere “despăgubirea sa pentru slujba lor de carea s-au lipsit”¹⁹³. Cununarea făcută cu știința omului liber este interzisă, soții fiind despărțiți și sclavul rămânând stăpânului său, dacă acesta nu va voi să-l elibereze sau să-l vândă persoanei libere. Dacă stăpânul își dă acordul în privința căsătoriei lor, își pierde sclavul, care devine liber și este mustrat spre pilda altora. Preotul care îi va cununa este obligat să plătească stăpânului prețul sclavei sau al sclavului, în situația în care stăpânul nu a știut nimic despre aceasta; copiii lor devin slobozi; sclavii domnești cununați cu persoane libere devin liberi, preoții trebuind să cunune numai cu acordul protopopilor și cu adeverințe de la ambii stăpâni, dacă este cazul, pe care să le păstreze. Dacă preotul sau protopopul nu au acordul celor doi stăpâni și, totuși, cunună doi sclavi, trebuie să plătească la Cutia Milei, prețul unuia sau ale celor doi sclavi, după caz.

Căsătoria între sclavi este reglementată foarte strict, fiind prevăzute schimburile compensatorii realizate de stăpâni sau, după situație, vânzarea-cumpărarea acestora la prețul stabilit de judecător¹⁹⁴. Se confirmă astfel prevederile anterioare, mai puțin în privința căsătoriei, ce nu mai putea fi ruptă, hotărându-se în schimb pedepsirea vinovaților de încălcarea legii.

De ce această înverșunare pentru stoparea căsătoriilor dintre sclavi și persoane libere? Țiganul continuă să fie privit și pe mai departe drept o ființă inferioară țăranilor, neputând, în viziunea legislatorului, chiar și în situația obținerii libertății, a se ridica din decăderea animalică seculară unde fusese adus la poziția mult mai sănătoasă pe care o împărtășeau țăranii. Însotirea celor două categorii reprezenta astfel o anomalie socială și umană. De ce totuși se practica fără probleme folosirea doicilor țigănci pentru copiii de boieri, a bucătarilor, cameristelor și a multor altora în posturi ce atingeau direct persoana stăpânilor? Cu siguranță era vorba despre fete și băieți frumoși, inteligenți, fără cusur fizic, ce beneficiau de o oarecare instrucție și îngrijire fizică, fiind îmbrăcați adecvat pentru poziția ocupată în angrenajul gospodăriei stăpânului. Dar aceste aspecte nu schimbau în esență percepția proprietarilor despre sclavii ce nu aveau altă menire mai importantă în viață în afara celei de a sluji și a fi pe placul celui puternic.

Regulamentele Organice au continuat linia restrictivă de până atunci, ce împovăra căsătoriile dintre romei cu tot felul de autorizații. Era absolut necesar acceptul proprietarilor, în caz contrar acestea erau complet interzise și supuse nulității. Unirile voluntare dintre oameni liberi și țigani, cu sau fără știință, cădeau și ele sub incidența legii, care prevedea plata unor sume de bani ce

¹⁹³ *Codul Callimach*. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București, 1958, § 155-156, p. 117.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 117 - 121.

trebuiau achitate de partea liberă. Acceptul proprietarului, în cadrul căsătoriilor mixte, antrena pierderea sclavului și măsuri de pedepsire pentru stăpân¹⁹⁵.

Prevederile acestea, în totalitatea lor, au fost concepute în scopul precis de a controla la maximum căsătoria sclavilor și descendența acestora, indiferent de situația în care se găseau. Se dorea păstrarea ordinii sociale existente, în limitele unei construcții de dependență ce-și verificase funcționalitatea timp de aproape cinci secole. Incoerența privește modernizarea societății ce nu mai putea fi continuată prin ignorarea la nesfârșit a sclaviei. Limitările în privința căsătoriilor mixte sunt expresia decalajului uman dintre sclavi și liberi. Singurele accesibile rămân căsătoriile în cadrul aceleiași țișanii.

Eliberarea din sclavie

Sclavia, prin însăși natura ei, este un sistem de dependență personală construit în scopul menținerii statu-quoului social și al restrângerii la minimum a posibilităților de evadare din el. Eliberarea este un act de grație, oferit de stăpân. Acumularea de bunuri de către sclav nu era de natură a obliga proprietarul să accepte auto-răscumpărarea sclavului. În consecință, eliberarea din sclavie este întâlnită foarte rar în documente. Între puținele cazuri, se consemnează cel mai adesea testamente cu astfel de dispoziții. Astfel, la 6 mai 1634, Lazăr paharnic lasă scris ca după moartea lui și a soției sale, Marga, Tudora țișanca și un copil al ei să fie iertați de robie și nimeni să nu schimbe aceasta¹⁹⁶. Un alt caz este cel din 10 mai 1642, când Anca din Vlădueni, fiind în prag de moarte, hotărăște s-o elibereze din sclavie pe țișanca Mușa care, după cum consemnează documentul, “este bătrână”¹⁹⁷. Lipsa descendenței în familia stăpânilor reprezenta motivul cel mai frecvent al eliberărilor individuale după moartea stăpânilor. Astfel de eliberări testamentare au valoare juridică definitivă și atacarea lor în justiție nu servește la nimic. Prezența actului de eliberare garantează fostului sclav menținerea condiției juridice de om liber.

În 30 septembrie 1776, Alexandru Ipsilant v.v. dădea o carte de „iertăciune” lui Gheorghe țișanul, ce fusese sclav al marelui clucer Pantazi Câmpineanul, iar acesta l-a eliberat pe baza meritelor tatălui său, sclav și el, și care-i slujise toată viața cu credință. Ulterior, clucerul Pantazi s-a răzgândit și a încercat să-l tragă iarăși în sclavie pe Gheorghe, fără succes, de unde și cartea de confirmare a iertării dată de domn¹⁹⁸.

Exista, cel puțin în teorie, și procedeul răscumpărării. Atunci când ajungea să aibă puterea financiară necesară, sclavul putea să se înțeleagă cu stăpânul său în privința unui preț pe care, plătindu-l, ajungea să fie liber. De

¹⁹⁵ Scurtulescu, *op. cit.*, p. 24 – 25.

¹⁹⁶ DRH, B, XXIV, doc. 257.

¹⁹⁷ CDȚR, vol. V, doc. 678, p. 301.

¹⁹⁸ *Acte judiciare din Țara Românească. 1775-1781*, p. 208.

remarcat însă că proprietarul putea să refuze o astfel de eliberare, legea neobligându-l în nici un fel. S-a practicat și eliberarea prin răscumpărare plătită de soțul liber. În 22 decembrie 1779, Alexandru Ipsilant întărea eliberarea Mariei țiganka, căsătorită cu Iane grecul, „să fie slobodă întocmai ca o rumâncă”. Acesta se căsătorise cu Maria în urmă cu șapte ani, crezând că este rumâncă, după care, în urma plângerii stăpânului ei și a judecății Departamentului de Crementalion a fost nevoit să o răscumpere cu 30 de taleri. În acest caz, Iane grecul nefiind supus valah, nu poate fi făcut sclav în urma căsătoriei și-și poate răscumpăra soția „ca să fie slobodă și apărută, ea și toți copiii câți se vor trage dintr-însa”.¹⁹⁹

Legislația epocii prevedea două situații ce, în mod normal, duceau la eliberarea roabelor. Ele se referă la țiitoarele stăpânilor²⁰⁰ decedați și la cazurile de prostituție forțată²⁰¹. În pofida numărului mare de țiğânci ce beneficiau de favorurile stăpânilor, nu avem informații despre transpunerea acestor prevederi în practică. În astfel de cazuri, copiii acestor țiitoare, rezultați în urma relației cu stăpânul lor, îngroșau numărul sclavilor din țiğănie, iar țiitoarea, odată cu trecerea anilor și a tinereții ei, redevenea servitoare sau slujnică în casa stăpânului.

Proprietatea

În dreptul de proprietate de care puteau beneficia rromii în Evul Mediu, trebuie făcută, încă de la început, distincție între situația sclavilor și a rromilor liberi.

Sclavii, teoretic, nu aveau proprietăți de nici un fel; ei, ca persoană, aparțineau, cu tot ce aveau, stăpânului lor. În practică, cu toții posedau cel puțin hainele de pe ei, meseriași deținând, în plus, unelte de lucru, iar lăutarii, instrumentele de cântat. Acest fapt este vizibil în timpul eliberării prin despăgubire, decretată de guvernul revoluționar la 1848, dându-se instrucțiuni Poliției să vegheze ca foștii stăpâni să permită emancipaților să-și ia cu ei hainele și alte efecte casnice ce le aparțineau. Spre deosebire de țărani aserviți, ce beneficiau de un drept (minim) asupra bucății de teren lucrat, sclavii nu sunt altceva decât unelte pentru lucrarea acestuia. Nu au nici un drept asupra pământului și această situație se va perpetua până după momentul abolirii sclaviei, când se pune problema sedentarizării nomazilor și a așezării emancipaților ce fuseseră scoși din casele și de pe domeniile foștilor stăpâni.

¹⁹⁹ Ibidem, p. 822-823.

²⁰⁰ *Codul Callimach*, p. 123, § 176: roabele țiitoare al căror stăpân – “soț” decedând și neapucând s-o elibereze ea și copiii lor devin liberi.

²⁰¹ *Carte românească de învățătură*, p. 125, glava 28/3: stăpânul care-și va da roaba să se prostitueze își pierde puterea asupra ei și roaba devine liberă, iar stăpânul este obligat să o mărite (incluzând zestrea), altfel va intra la ocnă.

Când un sclav era eliberat sau se răscumpăra de la stăpânul lui, atunci putea să fie și proprietar de pământ sau “chinez” (cneaz). De altfel, romii liberi posedau proprietăți de tot felul, asupra cărora dispuneau după voință; le puteau vinde, schimba, dona sau lăsa prin testament. Ion Peretz arată un astfel de caz în care, încă de la 1572, Ioan Vodă cel Cumplit întărea lui Nicola *țiganul* (s. n.) pământul cumpărat de el: “am dat acestui țigan, anume Nicola, a treia parte din a cincina parte satul de la Balotești și vad de moară la Putna, ce el sie-și-a cumpărat pentru 120 de zloți tătarești, încă în zilele lui Alexandru Vodă, de la Toma și sora lui, Stana, și nepotul lor, Dumitru, când și-a plătit Toma capul, și să-i fie lui cu tot venitul”²⁰². Un alt act de vânzare-cumpărare este cel din 1 iunie 1760, prin care Chiriac “țiganul” cu soția sa, Ioana, au vândut, cu suma de 25 de lei, un loc al lor din târgul Bârladului²⁰³. Documentele nu specifică statutul juridic al țiganilor, dacă erau sclavi sau liberi. Totuși, ca să poți vinde pământ sau proprietăți de tipul caselor și al terenurilor din interiorul localităților trebuia să fi liber, fără un stăpân ce ar fi putut revendica ulterior proprietatea.

Bărbatul avea drepturi și asupra persoanelor din familie. Șeful familiei era în măsură să-și vândă copiii după bunul plac. Un document din 18 ianuarie 1620 ne spune că un anume Stanciu *băiașul* vinde o *țigancă*, Brândușa, negustorului Necula și fratelui său, Gheorghe, pentru 1.600 de aspri²⁰⁴. La 20 august 1646, Dobre și Neaga, soți rromi, eliberați din sclavie, își vând fata lui Melchisedec, egumenul mănăstirii Câmpulung, pentru 17 ughi, deoarece se căsătorise cu un *țigan* al mănăstirii²⁰⁵. Mai mult ca sigur că decizia vinderii fetei a fost cauzată de căsătoria ei cu un sclav, ceea ce ar fi avut ca urmare implicată și trecerea ei în rândul sclavilor mănăstirii. Ne putem întreba *de ce o persoană care a fost o dată eliberată alege din nou calea sclaviei?* Răspunsul se găsește în acțiunea ce o întreprinde: se căsătorește. Găsirea unui soț în rândurile țăranilor se poate dovedi adesea o grea încercare pentru o fată ce poartă un dublu stigmat: cel de țigancă și pe cel de fostă roabă. Acesta din urmă îi interzicea, de altfel, căsătoria cu o persoană liberă, astfel că este nevoită să redevină roabă pentru a-și putea împlinii menirea de soție și de mamă.

La 25 ianuarie 1647, frații Ibrahim Cacemac și Husu, țigani turciți, surlari, care umblau prin țară, vând, cu 14 taleri, egumenului Pahomie de la mănăstirea Sadova pe Husain, fiul fratelui lor, Carali, înecat în Dunăre²⁰⁶.

²⁰² Ioan Peretz, *Robia – Curs de istoria dreptului român*, București, 1939, p. 106.

²⁰³ B. Th. Scurtulescu, *op. cit.*, p. 28.

²⁰⁴ DIR, B, XVII, III, doc. 419. Porecla acestuia, «băiașul» vine de fapt de la țiganii ce spălau nisipul aurifer din râuri, numiți băieși, fapt ce emite ipoteza originii lui rome. Există posibilitatea ca femeia respectivă să fi făcut parte din familia lui sau să-i fi fost roabă.

²⁰⁵ CDȚR, VI, doc. 591, p. 230.

²⁰⁶ Ibidem, doc. 732, p. 281.

Problema ce se ridică aici privește statutul acestora. Din document reiese că erau de religie musulmană. Conform legislației, ȧiganii musulmani nu puteau fi făcuți sclavi, astfel că circulau liberi în cele două țări române. Oare cum a fost posibil să vândă ca sclav pe fiul unui supus turc, fără a avea nici un fel de restriște? Singura explicație plauzibilă este că, având de-a face cu o administrație puțin densă și mai mult decât îngăduitoare cu astfel de situații, iar obiectul tranzacției fiind un copil ce nu-și putea reclama drepturile, cei doi frați și-au vândut nepotul fără să întrebe cineva de unde și al cui este și fără ca tatăl său, fiind mort, să-l mai poată căuta.

Este bine cunoscută crearea de „slobozii” pe moșiile domnești, boierești sau mănăstirești părăsite de țărani. Se avea în vedere atragerea țărănilor și repopularea acestora, printr-o serie de înlesniri fiscale acordate pe mai mulți ani de zile. Un caz atipic este slobozia, propusă ȧiganilor, din 9 ianuarie 1648²⁰⁷, la Măxineni²⁰⁸. Probabil că lipsa temporară a ȧiganilor ce puteau fi dăruși din ȧigănia domnească²⁰⁹ l-a determinat pe domnitorul Matei Basarab să încerce realizarea unei asemenea slobozii la mănăstirea Măxineni, cu scutire de orice globnic, domnesc sau boieresc, singura autoritate ce urma să fie exercitată asupra lor fiind aceea a egumenului mănăstirii. Sunt vizați ȧiganii fără stăpân din Moldova și din Imperiul Otoman, așa-zișii ȧigani liberi, ce urmau a deveni sclavi ai mănăstirii. ȧiganii nu urmau a deveni proprietari pe terenurile date în folosință, propunându-li-se în schimb un sistem de dări scutit de impunere domnească și boierească. Singura lor grijă și obligație era ascultarea de egumenul mănăstirii pentru împlinirea nevoilor acesteia, beneficiind în contrapartidă de resursele asigurate de întinsele proprietăți ale mănăstirii, pe care le puteau utiliza în folosul propriu.

Un caz particular de proprietate, citat de George Potra²¹⁰, se regăsește în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În 1670 Antonie voievod întărea pitarului Radu ȧigănescu²¹¹ stăpânirea unui loc de pe care să gonească pe rumânii și ȧiganii care au acolo case (să-și facă altele unde vor putea) și să-i oblige să-și plătească chiria până la aceea dată. Situație din care rezultă că

²⁰⁷ G. Potra, *Contribuțiuni*, p. 225.

²⁰⁸ Mănăstirea Măxineni cu hramul “Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul” este una dintre mănăstirile ȧării Românești, fiind ctitorie a lui Matei Basarab între 1637-1651.

²⁰⁹ Unele grupuri de ȧigani domnești beneficiau de privilegiul de a nu fi dăruși particularilor sau mănăstirilor. Este cazul ursarilor și lingurarilor din Moldova. Vezi Ioan Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. IV, Hrisoavele Domnești, București, Tipografia Carageale, 1931, p. 79.

²¹⁰ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei, 1961, p. 72.

²¹¹ Numele pitarului Radu ȧigănescu ne duce la ideea unei familii de ȧigani ce nu erau robi poate de două sau mai multe generații și care reușiseră să se ridice pe scara socială până la demnități precum cea de *pitar*. O a doua posibilitate ar fi deținerea unui număr aprecibil de robi, de unde și porecla, devenită ulterior nume, de ȧigănescu.

respectivii rromi nu se aflau în proprietatea pitarului Radu Țigănescu, de vreme ce-i plăteau chirie acestuia, ci puteau foarte bine să fie sclavi domnești ce beneficiau de o libertate crescută, în raport cu sclavii particularilor (existența caselor țiganilor pe domeniul pitarului exclude posibilitatea locuirii acolo a unor rromi nomazi sau seminomazi).

În lipsa descendenților direcți, la moartea sclavului, avutul îi revenea stăpânului. Ion Peretz citează un document de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în favoarea ideii că la moartea sclavului averea acestuia revenea stăpânului: „înștiințez pe dumneata pentru straile ce rămasău a lui Petre țaganul, că după porunca dumitale le-am vândut unui telial din țara turcească pentru cari trimisăi dumitale și izvod ce lucruri au avut și cu ce preț s-au vândut fiiștecare lucru, din care bani plătindu-i datoriile lui, 70 de lei, au mai rămas 21 de lei 54 bani și iată îi trimisăiu dumitale. Mă rog să aibu răspunsu că s-au luat”²¹².

Ștefan Răzvan, un „țigan” la conducerea Moldovei

Existența rromilor liberi în cele două state medievale românești îmbracă diferite forme sociale. Ei sunt întemeietori de sate, unii au o poziție juridică și socială asimilată țăranilor liberi, sunt meșteșugari sau chiar funcționari în aparatul de stat. Persoanele libere sunt întâlnite în calitate de proprietari, de martori la procese sau la vânzarea ori cumpărarea unei proprietăți, existând și unele cazuri când se vând singuri ca sclavi. Posibilitatea ca un țigan să ajungă în vârful ierarhiei feudale românești, în poziția de domn al țării, era practic nulă datorită instituției sclaviei, ce-i situa pe un plan inferior condiției umane. Rromii liberi nu erau văzuți diferit față de marea majoritate a confrăților lor ce erau sclavi. Libertatea lor nu era întotdeauna de durată. Părinții poate fuseseră sclavi și obținuseră libertatea în schimbul plății unei răscumpărări sau prin testament. Armașii și juzii de țigani, atât cei domnești, cât și cei mănăstirești și boierești, căutau continuu să-i tragă în sclavie pe puținii rromi liberi din țară. În aceste condiții, mai devreme sau mai târziu, rezultatul nu putea fi decât unul singur: trecerea în condiția majorității, sclavia. Societatea medievală era puternic ierarhizată social, ascensiunea realizându-se cel mai adesea în urma unor fapte de vitejie întreprinse în desele războaie cu vecinii țării. Ea este urmată și de creșterea corespunzătoare a averii celui în cauză. Coborârea uneia sau a mai multor trepte se datorează în principal unei cauze politice pierdute sau a unui deces. Pierderea proprietăților în ansamblu sau doar a unei părți dintre acestea este implicită decăderii în rang. Posibilitatea avansării pe scara ierarhiei sociale, dublată de libertatea personală, va conduce la un caz singular în istoria medievală a statelor românești: încoronarea unui domnitor țigan.

²¹² Ion Peretz, *Curs de istoria Dreptului român – monumentele vechiului Drept român*, vol. II, Partea I, București, 1928, pp. 104-105.

Realitate interesantă a istoriei statului moldovean de la sfârșitul secolului al XVI-lea, domnia lui Ștefan Răzvan va constitui motiv de inspirație pentru B. P. Hașdeu ce-l plasează ca personaj principal în drama *Răzvan Vodă* (1867) numită apoi *Răzvan și Vidra* (la ediția a III-a din 1869). Piesa lui Hașdeu va fi una de succes în secolul al XIX-lea și mai apoi în secolul XX, făcându-l celebru posterității pe Răzvan.

Documentele afirmă că provenea din Țara Românească, fiind bine cunoscut de domnitorul Mihai Viteazul. Acesta arată că Ștefan Răzvan era *țigan*, supus al său din Țara Românească. Există și alte surse care îi atestă originea etnică, ele subliniind, în totalitate, caracterul deloc înălțător al acesteia²¹³.

Foto Ștefan Răzvan

De la curier în Moldova lui Petru Șchiopul, în slujba lui Mihai Viteazul și a lui Aron Vodă, Răzvan și-a croit drum spre dregătoria militară, de agă, avută în statul moldovean, „portar de Suceava”²¹⁴, „căpitan general” și „general al călăreților și pedestrașilor” ceea ce însemna același lucru. Proclamat domn la Iași, posibil la 24 aprilie 1595, sub numele său de botez Ștefan vodă, este detronat la 3/13 decembrie 1595, în urma unei bătălii ce a avut loc în câmpia Sucevii, de către protejatul polonez Ieremia Movilă.

Mormântul lui Ștefan Răzvan nu este cunoscut, după cum nu este nici locul nașterii.

²¹³ Despre originea lui Ștefan Răzvan, în Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 782-783, în rezumat mai departe: Aurel Decei, *Literatura română veche, (1402-1467)*, II, București, 1919, p.28-30, unde se arată că Răzvan era de neam țigănesc; Martin Broniowski, *Tartariae Descriptio*, Köln, 1595, p.17, după care Ștefan era din neamul „filistinilor sau țiganilor”; în instrucțiunile marelui sol polon la Poartă, S. Gulski din vara lui 1597, Răzvan era numit „tâlhar țigan” care a pus mâna pe Moldova (Ilie Corfus, *Documente [...] Secolul al XVI-lea*, p.379, 382; idem, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „RdI”, XXVIII (1975), nr. 4, p. 533); „polonii voiesc să aibă o vecinătate cum au avut-o și mai demult cu moldovenii, decât una cu păgânii sau cu țiganii. Căci se spune că acest Răzvan era țigan”, în *Kronika polska Marcina Bielskiego*, p. I 732. C.F. și P.P.Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 136; secretarul regelui Poloniei, Reinhold Heidenstein spune despre Răzvan că avea „mamă româncă” în timp ce tatăl era dintre cei care se numesc „în mod obicinuit țigani”, în *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 315. Chipul lui Răzvan, cu coroană regală, ni s-a păstrat pe aversul unei monede (vezi imaginea de mai sus), un gros, încadrat cu litere latine; pe reversul acesteia fiind trecut anul 1595 (Rezachevici, *op. cit.*, p. 792).

²¹⁴ DIR, A, XII-4, p. 105, 106. 117.

Prețurile sclavilor în Țara Românească (1593-1653)

Componentă importantă a economiei, instituția sclaviei a fost vreme de cinci secole cel mai sever arbitru în destinul rromilor din Țara Românească și Moldova. Condiția de viață a sclavilor cunoaște cele mai spectaculoase răsturnări de situații odată cu modificarea stării financiare a stăpânilor, vânzarea lor fiind de multe ori cea mai la îndemână modalitate de a stinge o datorie sau de a se răscumpăra din sclavia turcească sau tătărească. Daniile diverse cântăresc de asemenea greu în ansamblul transferurilor de proprietate, direcția dominantă având la capătul drumului Biserica ortodoxă drept beneficiar principal.

Sclavul rrom se grefează bine modelului mediteranean, unde sclavul era „o monedă foarte apreciată în cursa pentru putere din jurul Mediteranei. Era un semn de putere și servea, în funcție de situație, drept monedă, drept cauțiune sau de garanție.”²¹⁵

Sclavia rromilor, ce devine vizibilă în documente începând cu ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, va cunoaște puține schimbări majore până în deceniul patru al secolului al XIX-lea.

Informațiile documentare se îmbogățesc cantitativ și calitativ (cu precădere materialul documentar produs de Cancelaria Statului) pe măsură ce ne apropiem de emanciparea din secolul al XIX-lea. Din această perspectivă, analiza de față se situează oarecum la jumătatea intervalului. Evoluții sunt însă vizibile, la o scară mai mică, chiar și în cadrul acestor șase decenii studiate.

Exceptând perioada de dinaintea emancipării, nu a existat o legislație aparte care să acționeze asupra prețului sclavilor. Dreptul cutumiar era singurul în stare să-l influențeze în sus sau în jos, după caz. El intervenea în situații specifice, spre exemplu când exista un litigiu în cazul cumpărării unui sclav, în virtutea dreptului de preempțiune. Astfel, cumpărătorul putea fi obligat să cedeze sclavul la prețul său inițial („i-a vărsat banii înapoi”) chiar dacă între timp valoarea acestuia pe piață crescuse considerabil. Este cel mai adesea cazul răscumpărării sclavilor de către membrii familiei vânzătorului inițial, ce nu fuseseră informați de actul vânzării sau care nu au avut, într-o primă instanță, mijloacele financiare pentru a-l cumpăra. Atunci când vânzarea sau schimbul se făcuse de multă vreme, domnitorul țării, ca ultimă instanță judecătorească, putea decide menținerea transferului de proprietate prin prisma timpului îndelungat ce trecuse de atunci.

Acest subcapitol își propune să analizeze evoluția prețurilor sclavilor țigani și, prin intermediul acesteia, câteva elemente pentru o mai bună cunoaștere a sclaviei în contextul socio-istoric valah. Documentele utilizate

²¹⁵ Malek Chebel, *Sclavia pe pământ islamic*, București: Editura Artemis, 2009, p. 72.

acoperă șase decenii (între domnia lui Mihai Viteazul și cea a lui Matei Basarab) și menționează vânzări, cumpărări și danii de bărbați, femei, copii și de grupuri. Alegerea acestei perioade se datorează accesibilității și numărului ridicat de documente. Ea coincide și unei rupturi socio-politice. Domnia lui Mihai Viteazul (1593 - 1600) a atins și modificat puternic societatea valahă prin creșterea considerabilă a numărului de rumâni, suprimându-le, în același timp, libertatea de mișcare inter-domenială. Sate întregi sunt aduse în servaj și în timpul domniei lui Matei Basarab, iar sclavii țigani devin astfel mâna de lucru cea mai mobilă și cea mai căutată de către proprietari. Marii boieri depun eforturi importante în a-și consolida poziția dominantă prin creșterea numărului de proprietăți funciare²¹⁶ și implicit de sclavi. Războaiele cu Imperiul Otoman aveau ca rezultat depopularea a numeroase regiuni, iar repriza socială și economică necesita mai mulți ani de pace. Evident, aceia care posedau elementul uman necesar lucrului pe domenii ajungeau să-și diminueze cel mai repede pierderile și să-și sporească influența politică.

Caracteristici generale

În viziunea proprietarilor, sclavii sunt buni la orice, sunt echivalați cu orice are valoare, sunt vânduți, sunt dăruți la cununie ca zestre, dați pomană la mănăstire pentru a le fi amintite stăpânilor numele la slujbe, sunt schimbați pe animale pentru „nădragi de postav”, dați „cap pentru cap” la eliberarea din rumânie, iar în cazul în care nu se vor supune și „vor umbla de capetele lor, cu semeție, să-i bată mult”²¹⁷.

Situațiile, deși extrem de variate, pot fi grupate în două mari tipuri de tranzacții: pe de-o parte schimbul în natură (în lipsa unor studii aprofundate privind economia Țării Românești²¹⁸ fiind mai dificil de evaluat), pe de altă parte tranzacții cu plata în numerar la cumpărarea de sclavi. Persoana unui sclav vândut mănăstirii Meledic de către mănăstirea Vaideei este evaluată la 100 de vedre de vin²¹⁹ – probabil sfinții părinți avuseseră o recoltă proastă de struguri în anul acela; un altul este schimbat pentru o iapă cu șa, frâu și mânz²²⁰, sau o femeie este înlocuită prin schimb cu un cal bun, echivalentul a 4.000 de aspri. Nu lipsesc nici schimbul pe boi, vaci și câte și mai câte. Lumea materială este pusă și în slujba nevoilor spirituale. În 26 aprilie 1619,

²¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul Domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 49.

²¹⁷ CDȚR, vol. V, doc. 838.

²¹⁸ În prezent nu există studii privind prețurile rumânilor sau ale vitelor, care ar permite comparații pertinente cu prețurile robilor țigani.

²¹⁹ CDȚR, vol. V, p. 429, doc 1008.

²²⁰ DRH, B, XXV, doc. 408.

Iarma, jupâneasa din Târgoviște, vinde mănăstirii Jitian doi băieți pentru 20 de sărăcuste de care avea probabil nevoie pe lumea cealaltă²²¹.

Analiza noastră se va opri doar asupra actelor de vânzare în numerar și a bunurilor a căror valoare în bani se regăsește în document sau există posibilitatea de a le stabili, prin echivalență, prețul. Valoarea bunului schimbat pentru un sclav este totuși indicată în majoritatea documentelor. Tranzacțiile a căror valoare nu este clară și care nu au fost incluse în analiza noastră sunt puține și rămân astfel neconcludente.

Din aproape 8.000 de documente câte conțin izvoarele cercetate, țiganii sunt amintiți în aproximativ 800, 452 conținând prețuri de sclavi care au putut fi echivalate în aspri și folosite în calculele noastre. Vânzările cuprind 1.088 de persoane, cu o valoare de 2.367.741 de aspri, reprezentând 727.858 de grame argint. Sunt tranzacționați 348 de bărbați, 272 de femei și 339 de copii, în cadrul a 452 de operații de vânzare-cumpărare. Diferența de 129 de persoane (până la 1.088) este cauzată de vânzarea grupurilor, unde nu se specifică sexul persoanelor din componența lor.

Analiza prețurilor a necesitat transformarea monezilor în care se găsesc acestea exprimate în documente într-una singură, care să permită echivalarea ei în grame argint. Am ales în acest scop moneda turcească de argint numită *aspru* sau *akcea*, care este moneda preponderent utilizată în prețurile de vânzare-cumpărare a sclavilor țigani grosso-modo între anii 1593-1623; între 1624-1635 raportul este aproximativ egal între aspru și ughi pentru ca, din 1636 și până în 1653 când se oprește cercetarea noastră, ughiul sau galbenul să treacă pe primul loc.

Transformarea diferitelor monezi în asprii și a asprilor în grame argint s-a făcut conform datelor furnizate de *A Monetary History of the Ottoman Empire*²²², tabelele de la paginile 136 și 144, și de Vâlcu Aurel²²³, acestea fiindu-ne de cel mai mare ajutor. Documentele ne-au furnizat în mai multe rânduri și raportul de 1 ughi la 200 de aspri, facilitându-ne o transformare a ughiilor în asprii după rata de schimb a vremii.

Anul	1586	1600	1618	1624	1625	1632	1641
Conținutul în argint	0,38	0,32	0,31	0,17	0,31	0,22	0,31

Conținutul în argint al asprului între anii 1586 și 1641

²²¹ DIR, B, sec. XVII, vol. III, doc. 317. „Sărăcustele” sunt slujbe de pomenire a morților făcute în sămbetele postului Paștilor, parastas, praznice, ospățuri la înmormântare.

²²² Şevket, Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, University Press. [Date?]

²²³ Aurel Vâlcu, *Circulația monetară în Țara Românească în secolul al XVII-lea* (lucrare de masterat), Universitatea București, Facultatea de Istorie, 1998, p. 66.

Perioada studiată de noi a fost structurată pe durate de câte cinci ani, considerând această împărțire drept cea mai bună, dacă avem în vedere optimizarea utilizării materialului furnizat de documente.

Prețurile au fost clasificate în funcție de genul persoanelor tranzacționate, realizându-se patru coloane ce cuprind bărbați, femei, copii și diverse, adică prețurile unde se găsesc laolaltă persoane din cele trei categorii anterioare, combinate în toate felurile cu puțință. Drept urmare, fiindu-ne imposibil să stabilim ce valoare din prețul total revine unui bărbat, unei femei sau unui copil după caz, am format o coloană separată în scopul utilizării ei în calculul evoluției generale a prețului sclavilor țigani.

Obiectul și actorii pieței

Ca obiect al unei relații de proprietate, sclavii se regăsesc în toate situațiile ce caracterizează un produs de pe o piață comercială sau un bun aflat în posesia unei terțe persoane. Orice schimbare de proprietar necesita confirmarea domnitorului. Aceste tranzacții erau supuse dreptului de preempțiune, după modelul proprietății asupra pământului. Vânzarea de sclavi se desfășura conform aceluiași reguli: străinii nu puteau cumpăra înaintea celor din familia vânzătorului sau a vecinilor acestuia. În consecință, piața de sclavi era îngreunată considerabil de acest drept al preempțiunii. Doar daniile (spre exemplu a unui boier către o mănăstire) și zestrea la căsătorie aduceau schimbări semnificative de proprietate.

Putem totuși semnala câteva cazuri particulare:

- țigani condamnați la moarte; în acest caz cumpărătorul nu este constrâns de preempțiune, oricine putând plăti și salva viața unui sclav ce era abandonat de stăpânul său;

- țigani liberi, veniți din afara țării, se vindeau ca sclavi unui stăpân și la un preț stabilit de ei înșiși. Acest tip de vânzare este în general motivat de imposibilitatea plății unei datorii sau de către foametea ce bântuia uneori prin țară.

La o privire globală asupra perioadei studiate, numărul de țigani vânduți sau schimbați nu este spectaculos, doar 1.088 de persoane. În pofida acestui fapt, documentele permit o analiză pertinentă a valorii lor de necontestat. O mare parte a transferurilor de proprietate nu implică vânzare, ci donație.

Pe de altă parte, documentele nu atestă existența piețelor de sclavi, excepție făcând cetățile otomane de pe linia Dunării, care nu se aflau sub jurisdicția Țării Românești sau a Moldovei. Tranzacțiile se făceau pe loc, în orașe, sate și la curtea boierilor. Chiar și în secolul al XIX-lea „în țară nu se face un comerț regulat cu acești sclavi, nici nu se obișnuiește să expui în public pe cei care urmează să fie vânduți. Atât vânzarea, cât și cumpărarea se fac pe cale

particulară ...”²²⁴. Acest fapt dovedește caracterul cu precădere regional și închis al sclaviei. Din acest punct de vedere, comerțul cu sclavi se apropie de vânzarea țăranilor aserviți, care nu a depășit limitele planului local. Constatăm astfel că nu este vorba despre un trafic sau un comerț cu sclavi la scară mare, ci de un fenomen mai curând regional, nedisociabil de contextul politico-economic al Țărilor Române feudale.

În mecanismul comercial al spațiului care ne interesează, țigani s-au regăsit în două posturi diametral opuse:

- rol activ de comercianți și artizani ambulanti, în special nomazii străini (țigani mahomedani veniți din Imperiul Otoman, liberi din punct de vedere juridic);

- rol pasiv de *obiect* al tranzacțiilor comerciale întreprinse de stăpânii lor.

Vânzarea unui individ izolat, a unei familii sau a unui grup corespundea unor circumstanțe diverse și variate. Se vindea, spre exemplu, un singur individ pentru că era singurul sclav aflat în proprietatea stăpânului său, care avea o nevoie financiară urgentă. Sunt, de asemenea, numeroase cazuri de schimb „țigan pentru țigan” sau „cap pentru cap”, în special pentru a încheia o căsătorie între sclavi ce aparțineau a doi stăpâni diferiți.

Cumpărarea de familii întregi, datorită prețului ridicat, era mai ales la îndemâna proprietarilor bogați. Se prefera achiziționarea unui sălaș cu precădere, datorită stabilității și adaptabilității pe noul domeniu, pericolul fugii țiganilor fiind astfel considerabil redus.

Toate aceste situații privesc pe sclavii stabiliți în sate sau la curtea stăpânului, fie în țigănie boierească sau mănăstirească.

Nomazii, aflați majoritar în proprietatea Statului, formau o categorie de sclavi atipică, prin faptul că nu erau supravegheați și constrânși să lucreze după modelul sclavilor sedentari. Vânzarea nomazilor se petrece întotdeauna în grupuri, în prezența sau chiar în lipsa acestora. Prețul lor este mai scăzut, iar relațiile cu sclavii sedentari sunt extrem de reduse. Șatrele puteau cuprinde un număr variabil de sălașe, depășind adesea 10 corturi. În momentul donării lor către particulari, nomazii suferă presiunea unei sedentarizări mai rapide decât în proprietatea Statului.

La nivel național, domnitorul țării este cel care reglementează posesia de sclavi, împărțind familii sau indivizii nou veniți din afara țării către celelalte două categorii de proprietari: Biserica și boierii. Totuși importanța domniei pe piața de sclavi este scăzută în raport cu marii boieri, prin prisma numărului ridicat al acestora din urmă ca posesori de sclavi implicați în „comerț”.

Nobilimea, cu posesiunile sale, rămâne totuși vulnerabilă schimbărilor de domnie. Adesea, cazurile de hiclenie sau de exil sunt urmate de un transfer de

²²⁴ Paul Cernovodeanu, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, Vol. I, 1801-1821, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 653.

proprietate, bunuri mobile, imobile și sclavi. Marea majoritate a celor care vând sau cumpără țigani este formată din foști sau actuali dregători ce-și consolidează averea în detrimentul marilor familii de boieri săracite. Boierii mici și mijlocii sunt prezenți și ei pe piața de sclavi, dar cu un număr de tranzacții mai modest, ce implică un singur individ sau, cel mult, o familie. Putem astfel estima că reconfigurarea globală a prezenței țăganilor pe teritoriul Țării Românești este strâns legată de reînnoirea boierimii și de istoria politică a principatului. Schimbarea proprietarului nu implică neapărat o deplasare a numeroase familii pe distanțe importante, ele rămânând atașate curții boierești și satelor unde lucrau pământul sau își desfășurau meșteșugul.

Biserica Ortodoxă, deținătoare de multiple proprietăți funciare și cu nenumărate nevoi în cadrul așezămintelor monahale, este parte activă în transferul de proprietate asupra sclavilor și a avut un rol deosebit de consistent în repartitia teritorială a țăganilor. Aglomerările de sclavi sau, în limbajul de epocă, „țigăniile” Mitropoliei și ale diferitelor biserici și mănăstiri de pe tot cuprinsul Țării Românești concentrau grupuri însemnate de persoane și limitau în acest fel integrarea și asimilarea lor în masa țăranilor români. „Patrimoniul uman” deținut de Biserică evoluează mai curând ca urmare a daniilor venite din partea Domniei și a boierilor, care ținteau înmormântări cât mai aproape sau chiar în interiorul capelei. Câțiva sclavi erau de obicei suficienți unui suflet păcătos pentru a obține iertarea ecleziasticilor și pace în sufletele lor. Slujitorii Bisericii cumpărau sclavi și pentru beneficiul personal sau pentru a întregi familia atunci când unul dintre soți aparținea altui stăpân.

Creșterea presiunii otomane asupra Principatelor Române îi va aduce pe comercianții turci de sclavi și la nordul Dunării. Aceștia acționau în strânsă legătură cu vameșii din cetățile și raialele de frontieră și din Dobrogea, dintre care cele mai importante erau Vidin, Giurgiu, Turnu, Brăila, Chilia și Cetatea Albă²²⁵. Stadiul actual al cercetărilor nu permite cunoașterea precisă a amplitudinii pe care a avut-o implicarea otomană pe piața de sclavi, însă a existat, cu siguranță, o deosebire între piața internă, în cvasitotalitatea ei controlată de actori autohtoni, și zonele limitrofe sau chiar îndepărtate ale Principatelor, controlate de turci, armeni sau evrei.

În concluzie, constatăm că marea majoritate a vânzărilor sau daniilor de sclavi a fost mai curând controlată de boieri, fapt ce le leagă indisolubil la istoricul militar și politic al Principatelor Române.

Sursele care alimentează schimbul de sclavi

²²⁵ Într-un document din 1 iulie 1635 de la Iași, Pătrașco Bașotă mare logofăt, Savin mare vornic, Gavril hatman și Șoldan mare vornic întăresc învoiala dintre Lupul Prăjescu clucer și Dumitru Cărăbăț de la Lăpușna asupra împărțelii între ei a copiilor țăganului Costea, fost pe moșia lui Prăjescu și cumpărat de Cărăbăț de la un turc din Cetatea Albă. (CDM, vol. II, 1621-1652, p. 230, doc. 1089).

Comerțul cu sclavi țigani se dezvoltă în interiorul principatului, dar este prezent, de asemenea, și în afara granițelor Țării Românești. Aceste două piețe sunt corespondentele a două surse care alimentează cu precădere comerțul intern. Astfel, piața principală rămâne în Țara Românească, fapt confirmat de numărul de documente care vorbesc despre schimbări de proprietate în interiorul statului muntean, mult mai ridicat decât cel în care surprindem un transfer de proprietate transfrontalieră.

Obiceiul pământului, confirmat de la jumătatea secolului al XVII-lea de dreptul scris, atribuia Domnitorului țării, ca sclavi, pe toți țiganii fără stăpân. Acest fapt, conjugat cu intensa circulație a țiganilor, din sud la nord de Dunăre, va constitui o bogată sursă de sclavi pentru statul muntean și pentru protejații săi.

Piața externă înglobează teritoriile limitrofe, unde se tranzacționează romi localnici sau aduși chiar din teritorii îndepărtate. În afara plusului de indivizi care sunt cumpărați pentru nevoile boierilor români, vecinătățile Țării Românești constituie un refugiu limitat în timp pentru sclavii fugiți de la stăpânii lor. În scurtă vreme, demersuri costisitoare sunt întreprinse în vederea unei repatrieri grabnice. Este vorba astfel, în multe cazuri, de recuperarea propriilor sclavi și nu de cumpărarea altora noi.

Acest tip de comerț transfrontalier se făcea adesea în detrimentul statelor românești, ai căror sclavi fugiți în Imperiul Otoman erau revânduți de către comercianți, cu profituri însemnate. Bunele relații dintre Țara Românească și Poartă vor determina încercarea unei normalizări a situației prin emiterea progresivă a mai multor firmane de retrimiteră a sclavilor romi la nord de Dunăre. Un astfel de ordin este dat de către Soliman Magnificul în 20 februarie 1560, cerând vameșilor de pe malurile fluviului să stopeze traficul de țigani din Țara Românească, practicat de anumiți „ticăloși” din Giurgiu, aceștia fiind de mare utilitate domnului țării²²⁶.

Sultanul Selim al II-lea porunca, la 3 august 1568, cadiului de Rusciuc luarea unor măsuri urgente pentru repatrierea țiganilor din Țara Românească, fiind ceruți de însuși domnul acestui vilaiet, Alexandru II Mircea. Cei care se vor opune urmau a fi trimiși cu forța²²⁷. Îndatoririle fiscale ce determinau pustiiri de sate și mișcări de populație din și către Imperiul Otoman vor antrena, până în secolul al XIX-lea, și o parte din țiganii sclavi ai Statului sau particularilor²²⁸.

Documentele atestă cumpărări de țigani de către boierii valahi nu doar în Imperiul Otoman, ci și în Transilvania, Moldova sau Polonia. Acest transfer de proprietate se face în toate sensurile, în funcție de conjuncturile economice

²²⁶ CDT, 1960, p. 31.

²²⁷ *Ibidem*, p. 40.

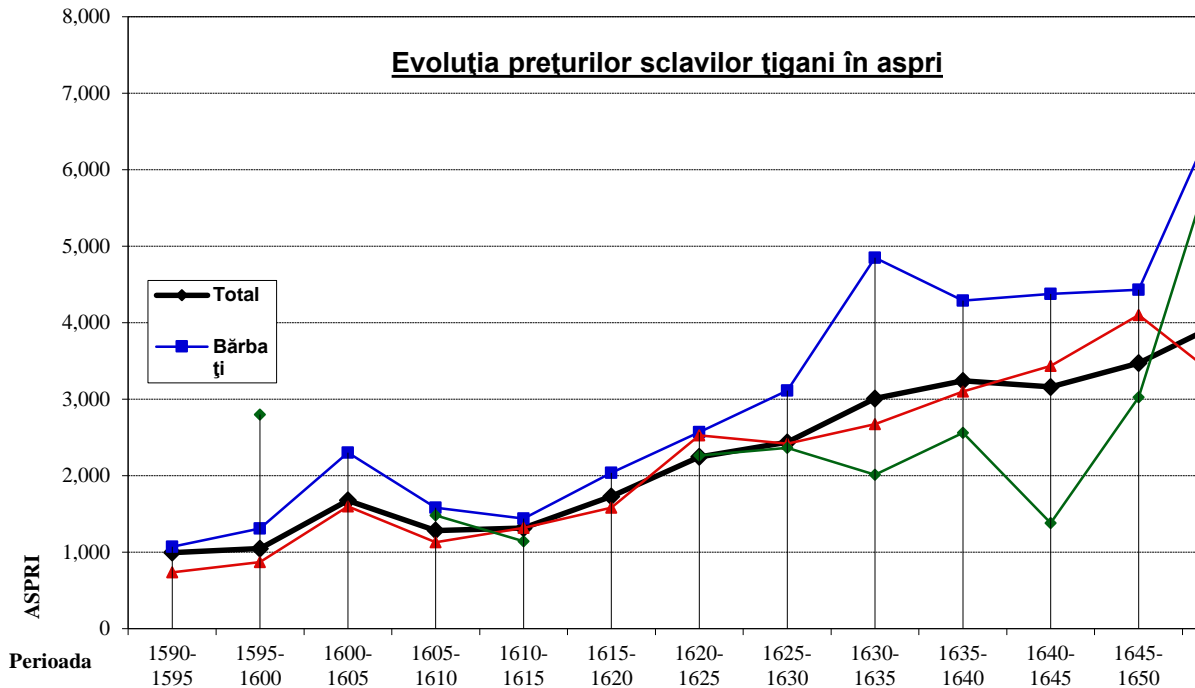
²²⁸ *Ibidem*, doc. 217, p. 68; doc. 2162, p. 434.

locale sau regionale. În secolele XV–XVII, Moldova se va alimenta cu țigani în principal din Țara Românească, prin cumpărări sau prin deplasări de sclavi, mai importante numeric, cu ocazia războaielor dintre cele două state românești. În numeroase rânduri, Transilvania va face același lucru. Importanța economică a sclavilor determina pe stăpânii acestora ca la stabilirea păcii să plătească sume importante pentru a-i recupera, uneori depășindu-se valoarea lor inițială.

Toate aceste fapte arată rolul cheie deținut de românii sclavi în economiile Principatelor Române, lucrători fără de care cele două state se găseau în dificultate chiar în a plăti tributul Porții. Nu credem că exagerăm cu această apreciere, dacă luăm în calcul asistența oficialilor turci în acțiunile de repatriere a țiganilor valahi.

Evoluția comparativă a prețului diferitelor categorii de sclavi

În evoluția lui, prețul mediu al sclavilor înregistrează o creștere semnificativă începută chiar din primii ani studiați, cantitatea de grame argint pe care cumpărătorii trebuiau să o plătească pentru un sclav crescând de la 366 de grame în 1593 la 1.299 de grame în 1653. Perioade de scădere ușoară sunt înregistrate între 1603-1608 (revenirea prețurilor după creșterea înregistrată pe timpul războiului) și 1628-1638. În 1593, față de media generală de 366 de grame argint (963 de aspri), prețurile bărbaților variază între 342 de grame argint (900 de aspri) și 456 de grame argint (1.200 de aspri), iar prețurile femeilor între 228 de grame argint (600 de aspri) și 266 de grame argint (700 de aspri).



Următorii cinci ani aduc o creștere ușoară, aproape insesizabilă, de 20 de grame dar, din 1598, aceasta devine mai accentuată până în primii doi-trei ani ai secolului XVII, cu punctul culminant în anul 1603, când valoarea medie atinge 536 de grame argint, ceea ce semnifică o creștere cu aprox. 30% față de perioada anterioară.

Această perioadă corespunde războiului din vremea lui Mihai Viteazul, schimbări de domnie și robiri ale turcilor și tătarilor. Oamenii părăsesc satele, generând o acută lipsă a mâinii de lucru, uneltele de muncă se pierd, având ca rezultat scăderea producției și a productivității muncii.

La 1602 este semnalată o foamete atât de mare, încât mureau oamenii pe drumuri. În aceste condiții, apariția epidemiilor nu mai este un lucru neobișnuit, ciuma din 1603 făcând adevărate ravagii. Toate acestea au dus la scăderea simțitoare a populației în raport cu ultima perioadă a secolului al XVI-lea²²⁹.

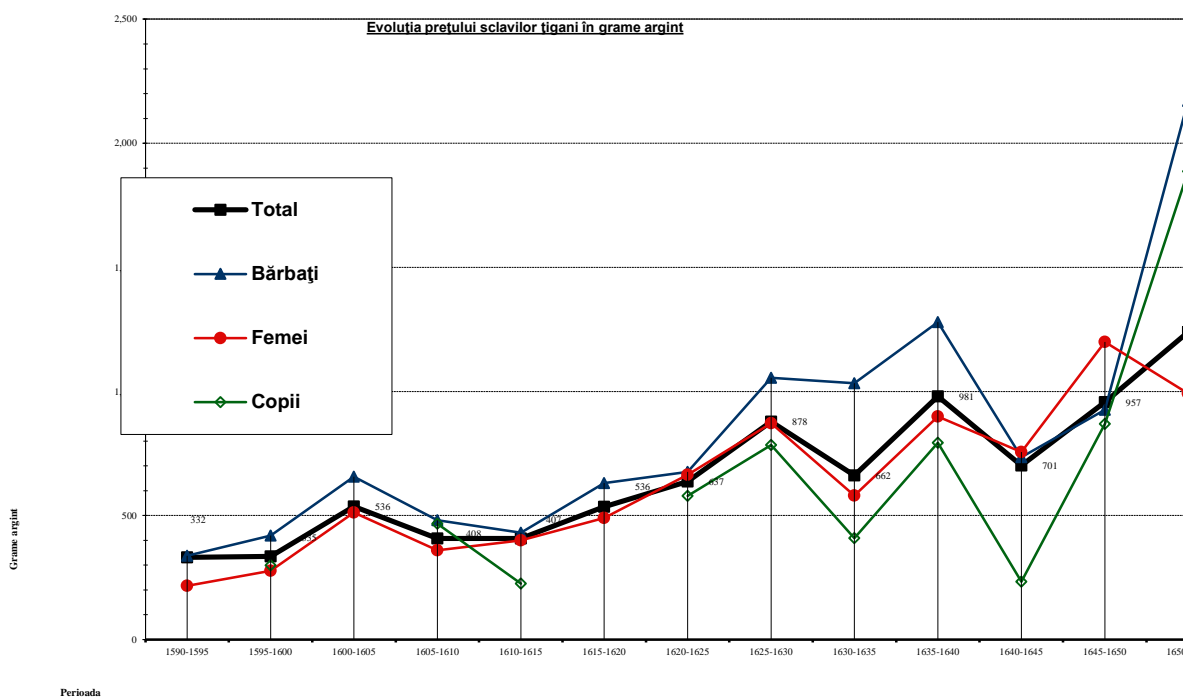
Anii de după criză aduc o cădere a prețurilor către 400 de grame argint (411 grame în 1608 și 421 de grame în 1613), fiind iarăși o perioadă revenire a economiei țării, determinând o stabilitate efectivă, cu o variație foarte mică. Pentru un deceniu și jumătate urmează o creștere susținută, într-

²²⁹ Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VII, 1974, 1974, p. 166.

un ritm aproape identic, realizându-se o majorare cu 334 de grame a prețului, iar numărul persoanelor vândute ridicându-se la 367 (cu o valoare totală de 753.353 de aspri / 102.830 de grame argint). Următorii zece ani aduc o scădere la 713 grame argint (în 1638). Din acest moment și până la sfârșitul perioadei analizate, prețurile cresc necontenit și aproape constant, cu o ușoară scădere de 73 de aspri în intervalul 1643-1648, per total într-un deceniu și jumătate realizându-se o creștere de 580 de grame argint.

Comparativ cu anul 1593 până la finalul perioadei analizate se realizează o scumpire a sclavilor cu 915 grame argint ceea ce reprezintă o creștere de 373%.

Valoarea medie a bărbaților se află, în aproape întreaga perioadă, deasupra mediei generale. Doar undeva între 1645-1648 prețul lor scade cu câteva zeci de grame, în 1848 având valoarea de 1.055 de grame argint la o valoare medie de 1.076 de grame argint. În rest, bărbații înregistrează valori superioare mediei și celorlalte categorii.

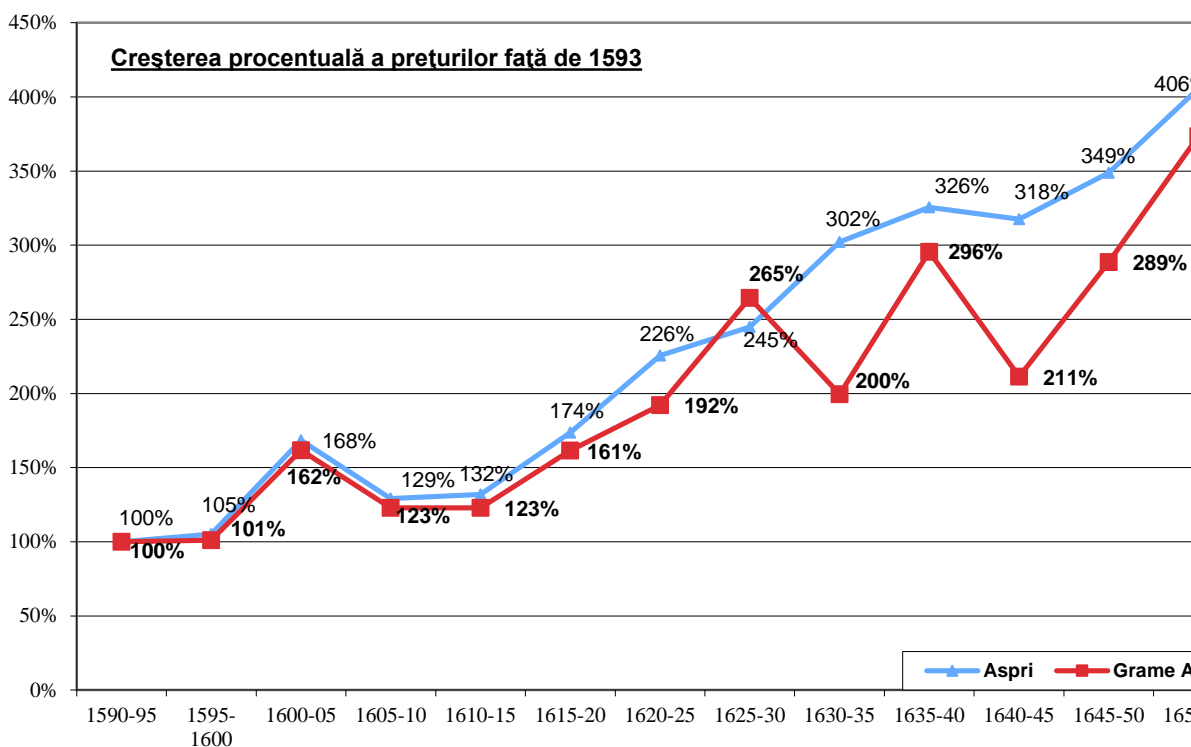


În 1603 ating 656 de grame, 30 de ani mai târziu, deja ajung la 1.079 de grame (față de 710 grame ale mediei generale). Diferența cea mai mare de medie este la final, în 1653, când scăderea accentuată a valorii femeilor (992 de grame) face ca și media să coboare substanțial (1.293 de grame argint față

de 2.170 de grame argint pentru bărbați și 2.067 de grame argint pentru copii). În acest interval de timp, numărul de vânzări la bărbați, femei și copii, păstrat de documente, este foarte scăzut, mult mai numeroase fiind vânzările în grup.

Menținerea mediei generale la valori destul de ridicate în 1633, după șocul inițial al devalorizării asprului, se datorează exclusiv creșterii valorii bărbaților, femeile și copiii înregistrând scăderi semnificative. De remarcat că această creștere a mediei prețului bărbaților se datorează în bună măsură câtorva prețuri individuale foarte mari, de 9.000 de aspri, 12.000 de aspri, 12.500 de aspri și multe altele cuprinse între 4.000 și 8.000 de aspri; eșantionul inferior, sub 4.000 de aspri, aparține cu precădere femeilor și copiilor (vezi graficul *Dispersia prețurilor*).

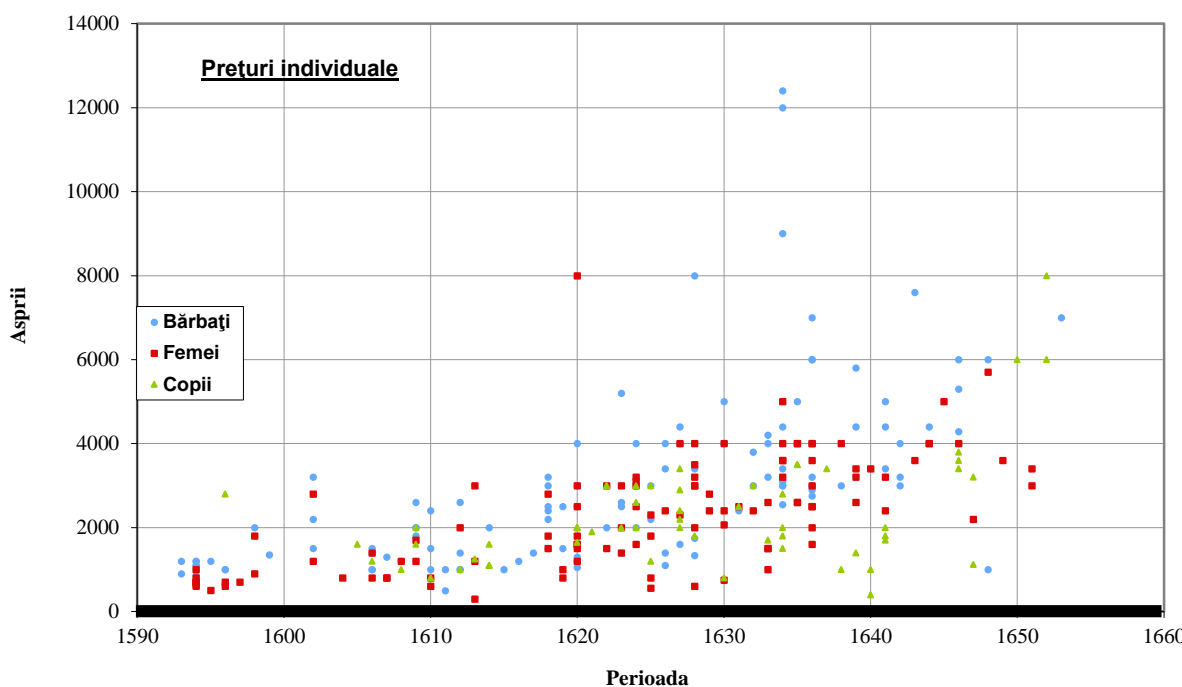
Perioada de scădere a mediei generale a prețului real (exprimat în grame argint) corespunde unei creșteri semnificative a prețului nominal (exprimat în aspri), dar această creștere este suficientă pentru a compensa devalorizarea asprului doar în dreptul bărbaților.



Media la care aceștia erau vânduți variaza pozitiv în cinci ani (1628-1633) de la 3.113 aspri la 4.850 de aspri, prețul real crescând de la 905 grame argint la 1.079 de grame argint.

Evoluția prețului nominal al femeilor roabe indică o creștere continuă, începând cu anul 1628, dar aceasta este insuficientă pentru a compensa

devalorizarea monetară. Cu toate că, din 1628 (media era de 2.416 aspri pentru o roabă) și până în 1633 prețul este pe o pantă ascendentă (2.675 de aspri în 1633), creșterea de 239 de aspri în realitate reprezintă o scădere de 108 grame argint, ceea ce înseamnă o devalorizare puternică a asprului, proprietarii pierzând realmente din vânzarea femeilor rome. Începând cu 1633, piața se reglează, prețul femeilor în aspri crescând mai susținut (3.100 de aspri în 1638, creștere aproape dublă comparativ cu perioada precedentă), tendință mult accentuată în deceniul 1638-1648, când femeile depășesc cu mult valoarea bărbaților și a copiilor (în 1648 prețul femeilor este de 1.271 de grame argint, în timp ce prețul bărbaților atinge abia 1.055 de grame argint, iar copiii, aflați într-o creștere spectaculoasă față de anii precedenți, ating 937 de grame argint). După acest moment, se constată o scădere cu 900 de aspri (4.100 de aspri în 1648 și 3.200 de aspri în 1653), prețul real coborând și el de la 1.271 de grame argint, la 992 de grame argint. Comparativ cu anul 1593, femeile cunosc creșterea cea mai accentuată în 1648, când se realizează un plus de 1.103 grame argint în prețul real (crește de aproape cinci ori) și de 3.364 de aspri în prețul nominal (crește de mai bine de patru ori).



Față de punctul de pornire, în 1653 creșterea este de 2.464 de aspri (crește cu 77%) și de 734 de grame argint (crește cu 74%). Acest fapt ne arată echilibrul care s-a realizat între prețul nominal și prețul real.

Copiii nu sunt tranzacționați individual între 1593-1595, 1596-1600, 1601-1605 și 1616-1620, fiind bineînțeles prezenți în vânzările de grup, mai ales în cadrul familiilor. În 1598 un bărbat și doi copii sunt vânduți pentru suma de 2.800 de aspri, adică 1.064 de grame argint. Dacă de aici scădem valoarea medie a bărbaților (498 de grame argint) rămânem cu 566 de grame, de unde ne rezultă un preț mediu de 283 de grame argint pentru un copil. Valoarea este sub media generală (398 de grame argint) și reprezentând 56% din valoarea unui bărbat și 85% din valoarea unei femei.

Intrarea copiilor în vânzări, individual, se petrece în 1608, media prețului înregistrată fiind de 474 de grame (superior mediei generale de 411 grame), dar coboară în cinci ani la jumătate (233 de grame argint în 1613). Prețurile înregistrate de documente sunt puține (5 prețuri) ceea ce poate conduce la ipoteza că sunt neconcludente, dar au fost culese din singurul material documentar existent. Decada următoare nu conține prețuri individuale de copii, în 1623 acestea revenind cu o valoare medie de 2.263 de aspri (543 de grame argint), până în 1628 menținându-se în ritmul creșterii generale a prețurilor. Urmează o scădere cu punct terminus 2.013 aspri (de la o valoare de 2.363 de aspri), dar prețul real scăzând mai accentuat (224 de grame argint), indicând puternica devalorizare a asprului de la 1633. Numărul de vânzări se menține identic cu cel al perioadei precedente la opt (vezi graficul *Vânzări persoane*). O redresare substanțială este urmată de o nouă cădere drastică, prețul căzând la 1.380 de aspri în 1643 (2.560 de aspri în 1638), realul prăbușindu-se și el de la 563 de grame argint (1638) la 294 de grame în 1643. Numărul de vânzări în acest deceniu și în perioada imediat următoare rămâne constant la cinci persoane, creșterea fantastică a valorii copiilor din ultimul deceniu trebuind luată cu implicite semne de întrebare datorate unui număr redus de vânzări (opt în total). Astfel, în 1648 se ajunge la 937 de grame argint (cu puțin sub media prețului general), iar în 1653 valoarea crește de mai bine de două ori, atingând 2.067 de grame argint (6.667 de aspri).

Categoria (categoriile sunt codificate sub denumirile de *bărbați, femei, copii și grupuri "diverși"*) cu prezența cea mai ridicată în operațiunile de vânzare-cumpărare a sclavilor romi este constant cea a *grupurilor "diverși"*, reprezentând grupuri de două sau mai multe persoane (grupul poate ajunge și la 20 de persoane) de sex diferit - de unde și imposibilitatea atribuirii unei valori corecte persoanelor de diferite sexe și vârste care îl compun. În grafic, ponderea *grupurilor diverși* urmează, în linii mari, tendința generală a întregului ansamblu, pornind de la o valoare egală cu a bărbaților (în perioada 1593-1598 vânzările grupurilor cu persoane diferite ca sex sunt în număr de opt), în perioada următoare rămânând pe prima poziție cu șapte tranzacții (în ordine descrescătoare, femeile totalizează șase, bărbații cinci și copiii - unu). Între 1600 și 1605, bărbații și femeile sunt la

egalitate (câte trei tranzacții), copiii nu mai apar, necunoscuții scăzând la două tranzacții.

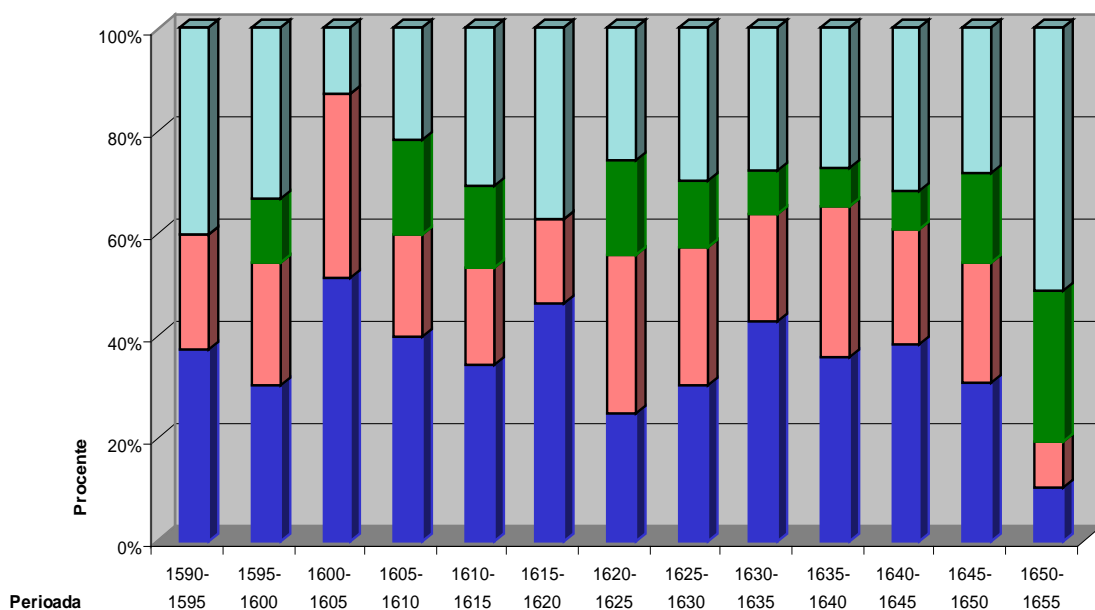
Între 1605 și 1635 este o creștere constantă a grupurilor ”diverși”, înregistrându-se, succesiv, valori de 9, 10, 12, 21, 21 și 24 de tranzacții, ceea ce arată creșterea interesului proprietarilor pentru achiziționarea de familii de sclavi sau chiar grupuri mai mari, în genere înrudiți între ei. Nu atât diferențele destul de mari față de perioadele precedente ne trimit la această concluzie, cât diferența față de celelalte trei categorii prezente în vânzări. Spre exemplu, între 1625 și 1630, necunoscuții sunt prezenți în 21 de cazuri, în timp ce a doua categorie clasată – femeile, înregistrează 16 cazuri, pe locul trei sunt bărbații cu 14 cazuri, copiii fiind prezenți în numai opt situații.

Următorii cinci ani aduc o modificare a raportului doar între femei și bărbați, aceștia din urmă depășind femeile cu un raport de 17/15 tranzacții, grupurile ”diverși” adăugându-și trei unități valorice. În această perioadă se atinge numărul maxim de vânzări a bărbaților și a grupurilor cu diverse persoane, femeile fiind cel mai mult tranzacționate între 1620 și 1625 (18 situații). Copiii depășesc zece prezențe individuale în operațiunile de vânzare-cumpărare a sclavilor o singură dată (1620-1625), însumând 12 cazuri. Cele mai multe vânzări per ansamblu se petrec în perioada 1620-1625, acestea ridicându-se la 65.

Ponderea valorică a diferitelor categorii tranzacționate

Analizând procentual, din numărul total de aspri cheltuiți, cât revine bărbaților, cât revine femeilor, cât copiilor și cât totalizează tranzacțiile grupurilor, se poate constata că între 1593 și 1595 lipsesc vânzările de copii, iar grupurile ”diverși” și bărbații sunt cele mai căutate, totalizând 41% și 40% din tranzacții, femeile rămânând cu 19%; în intervalul 1596-1600 copiii lipsesc, femeile au 25% și bărbații 30%, cumpărarea de familii fiind iarăși preferată de proprietari (46%). Nici următorii cinci ani nu includ prețuri de copii, totalul tranzacțiilor fiind împărțit între bărbați (50%), femei (35%) grupurile diverși având 15%. Între 1606 și 1610 vânzările bărbaților totalizează aproape 40%, femeile 20%, copiii 17% și grupurile 23%.

Procente preturi aspri



Situația este asemănătoare și în perioada următoare, fiind de adăugat că grupurile mai câștigă 10% pe seama bărbaților. Aceștia sunt din nou cei mai tranzacționați între 1616-1620, când copiii iarăși nu sunt prezenți individual, totalul repartizându-se astfel: 45% bărbați, 17% femei și 38% grupuri. Singura dată când femeile totalizează cele mai multe vânzări se întâmplă la mijlocul intervalului studiat de noi, adică între anii 1621 și 1625. Acum prezența bărbaților scade masiv, până la 23%, femeile sunt cel mai mult prezente în tranzacții, cu 30%, iar copiii sunt pe aceeași treaptă cu bărbații, având cam 20% din vânzări, iar grupurile 27%. Din anul 1626, aceștia vor crește din nou către 30%, între 1631-1635 ajung la 42%, scad apoi către 35%, cresc încă puțin (38%) pentru ca în ultimul deceniu să scadă la 30% (1646-1650) și la 10% (1651-1653). Femeile se mențin relativ la procente apropiate ca valoare de la o perioadă la alta, având 25% între 1626-1630; 20% între 1631-1635; 30% între 1636-1640; 23%, 24% și 9% în următorii 15 ani.

Copiii totalizează 15% între 1626-1630; pentru următorii 15 ani rămân constanți la valoarea de 8-9%, crescând între 1645-1650 la 16% pentru ca în ultimii trei ani să fie prezenți în 30% din totalul prețurilor întâlnite în documente. Vânzările grupurilor de persoane diferite ca sex (în grafic - *Grupuri*

diverși) și unde ne-a fost imposibil de stabilit exact cât anume din prețul total revine fiecăreia în parte, cuprind, între 1593-1595, 1616-1620 și 1651-1653, 41%, 39% și 52% din totalul tranzacțiilor, în restul perioadelor variind în jurul a 30% (vezi graficul *Ponderea valorică a diferitelor categorii tranzacționate*).

Prețurile sclavilor calificați

Studiul lui Damaschin Mioc²³⁰ asupra prețurilor din Țara Românească împarte în trei mari categorii prețurile întâlnite în documentele de secol XV-XVI:

- a) “pământul cultivat și unele construcții (sate, vii, ocine, case, locuri de casă, prăvălii, locuri de prăvălie, pivnițe, mori);
- b) omul, ca forță de muncă silită (rumâni, robi *țigani* (s. n.));
- c) mărfuri propriu zise (cereale, animale, alimente diverse, produse meșteșugărești, podoabe etc.)”.

Asupra prețurilor acționează influențe de natură generală (afluxul metalelor prețioase americane) și locală (calamități naturale, războaie, invazii străine, progres tehnic etc.), fiecare dintre acestea acționând separat sau împreună asupra categoriilor de mărfuri tranzacționate. În cele două secole de modificări economice suferite de Țara Românească, sclavii rromi reprezintă “*marfa* cu prețul cel mai constant în această vreme”.

Această inerție a prețurilor sclavilor este văzută de D. Mioc ca fiind generată de lipsa modificării veniturilor pe care le putea obține clasa stăpânitoare de pe urma sclavilor, spre deosebire de situația rumânilor, mai valoroși în raport cu sclavii tocmai datorită unei eficiențe economice sporite de care beneficia stăpânul feudal.

Numărul vânzărilor în perioada 1591-1600 este cifrat la 11 și al sclavilor vânduți la 16²³¹ dar, din calculele proprii, numai pentru perioada 1593-1600 avem 40 de vânzări de sclavi prin care își schimbă stăpânii 32 de bărbați, 32 de femei și cel puțin 17 copii. Așadar vânzările sunt de 3,6 ori mai multe, iar numărul persoanelor de cinci ori mai mare. Prețul mediu se dovedește a fi aproape identic, la D. Mioc fiind de 1.078 de aspri pentru un sclav, rezultatul la care am ajuns noi cifrându-se la 1.073 de aspri (am calculat pentru bărbați, femei și copii la un loc) sau 2.825 de grame argint.

²³⁰ Mioc Damaschin, „Prețurile din Țara Românească în secolele XV-XVI și dinamica lor”, *R.I.* Nr. 2/1980, p. 317-318.

²³¹ *Ibidem*, p. 318.

În cele ce urmează am încercat să stabilim dacă există diferențe de preț între sclavii rome meseriași și cei fără meserii specificate în documente. La 8 iulie 1609, Papa al doilea vistier cumpără de la Ivan din Cojești pe Țiplea zlătar cu femeia lui, cu 1.800 de aspri. Același Papa vistier cumpără de la Necula din Solomonești pe Cărstian potcovar cu 2.000 de aspri și de la Colțea din Orboești pe Cota care, fiind faur, valora 2.600 de aspri²³². În primul caz avem două persoane cumpărate cu 1.800 de aspri, putând considera un preț de 1.000 de aspri pentru bărbat și 800 de aspri pentru femeie. Putem spune deci că un zlătar valora 1.000 de aspri, un potcovar de două ori mai mult (2.000 de aspri), iar un faur este cel mai scump, costând 2.600 de aspri. Papa vistier mai cumpără pe nevasta lui Cota, cu 1.700 de aspri; pe Sava pentru 1.000 de aspri plus un alt sclav rom; pe nevasta acestuia cu 1.200 de aspri; un copil, Dumitru, pentru 2.000 de aspri. De ce ar fi valorat un copil mai mult decât un zlătar cu nevasta sa și tot atât cât un potcovar? Probabil că era puternic, sănătos și cunoștea și o meserie pentru a fi plătit la fel ca un potcovar.

Un preț ridicat pentru un faur și nevasta lui plătește și logofătul Stoica, care la 12 octombrie 1614 trebuie să scoată din buzunar considerabila sumă de 10.800 de de aspri²³³. Există o copie puțin mai târzie după acest document, în ea fiind trecuți doar 1.800 de aspri. În calculul nostru am inclus doar documentul original, dar l-am semnalat și pe cel de-al doilea. Alți fierari rome sunt vânduți cu 50 de ughi (10.000 de aspri) la 15 mai 1631, împreună cu nevastă și cu doi copii²³⁴; cu 27 de ughi (5.400 de aspri) la 28 mai 1632, împreună cu doi băieți²³⁵; cu 60 de ughi (12.000 de aspri) la 5 august 1634, împreună cu nevastă și cu doi copii²³⁶; cu 30 de ughi (6.000 de aspri) în 20 iulie 1648, fiind răscumpărat din sclavie de la tătari²³⁷.

Dacă la 1609 un potcovar costa 2.000 de aspri, în 1635 un potcovar și un copil “mic de țâță” sunt vânduți cu 5.000 de bani (echivalentul a 5.000 de aspri), ceea ce arată o creștere netă de aproximativ 2.000 de aspri (am calculat valoarea unui copil la suma de 1.000 de aspri, conform cu prețul unui sugar vândut în anul 1638 de popa Voicu, Ghiurmei căpitan²³⁸).

O altă categorie profesională este cea a lăutarilor. La 1 octombrie 1623 Radu paharnic vinde lui Hrizea vistier pe Stan “alăutarul” și pe Preda pentru 25 de ughi (5.000 de aspri), însemnând un preț mediu de 2.500 de aspri pentru fiecare dintre ei. Prețul mediu pentru bărbați este în acest an 2.568 de aspri de persoană, ceea ce ne indică o valoare comună a celor doi cu

²³² DIR, B, XVII, I, doc. 357.

²³³ Ibidem, vol. II, doc. 292.

²³⁴ DRH, B, XVII, vol. XXIII, doc. 241.

²³⁵ Ibidem, vol. XXIII, doc. 386.

²³⁶ Ibidem, vol. XXIV, doc. 347.

²³⁷ CDȚR, vol. VI, doc. 1183.

²³⁸ Ibidem, vol. IV, doc. 1167.

media bărbaților. O familie de lăutari (bărbat, femeie și 4 copii) este vândută în Băbeni, Ialomița, la 1 aprilie 1636, lui Dumitru vel vistier, pentru considerabila sumă de 100 de ughi (20.000 de aspri). Dacă adunăm prețul mediu al bărbaților din această perioadă – 4.569 de aspri, cu prețul mediu al femeilor – 2.887 de aspri și al copiilor – 2.286 de aspri (acesta îl vom înmulți pentru 4 copii) ne rezultă un preț de 16.600 de aspri, reprezentând un preț mediu pentru o familie cu 4 copii (6 persoane). Se observă diferența de 3.400 de aspri, care poate fi rezultatul a două lucruri. Primul și cel căruia tindem și noi să-i acordăm întâietate, ține de calificarea celor doi părinți (probabil și a unora dintre copii, deoarece meșteșugul se moștenește de la părinți la copii); cel de-al doilea ar fi explicarea valorii superioare datorită vânzării unei familii (*sălaş* în text) întregi, nedespărțite. Cel mai aproape de adevăr am fi, poate, dacă am combina aceste două posibile explicații spunând că menținerea integrității familiei de lăutari dădea stăpânului certitudinea continuării practicării meseriei și de progeniturile acesteia, ca atare aveau și o valoare mai mare.

Capitolul IV. Sclavia - realitate cotidiană a societății românești la începutul secolului al XIX-lea. Abolirea sclaviei

„Chiar pe ulițele orașului Iași, în tinerețele mele, am văzut ființe omenești purtând lanțuri la mâini și la picioare, ba unii chiar coarne de fier aninate de frunte și legate prin colane împrejurul gâtului. Bătăi crude, osândiri la foame și la fum, închidere în închisori particulare, aruncați goi în zăpadă sau în râuri înghețate: iată soarta nenorociților țigani”.

Mihail Kogălniceanu.

Discurs din 1/13 aprilie 1891 la Academia Română

„... m-am interesat aici dacă s-a făcut ceva pentru a le îmbunătății caracterul și condiția socială. Ce vreți să facem? mi-a răspuns ministrul de Interne. *Îndată ce le îngrădești apucăturile de vagabonzi fug în țările vecine. Austria i-a pierdut așa pe ai ei, emancipându-i și încercând să le dea condiția țăranilor liberi și a cultivatorilor*”.²³⁹

Charles de Bois-Le-Comte, Moldova, 1834

„Am fost trezit din reverie de sunetul tobei, care venea din curtea unui boier. Mi-am încordat atenția și eram curios să aflu cauza. Am crezut mai întâi <că e vorba de> o licitație de casă, ceea ce în București este un eveniment curent. Examinând mai îndeaproape lucrul, este adevărat că era vorba de o licitație, dar de o licitație a oamenilor. După cum i-am numărat, // 48 de sclavi țigani, bărbați și femei, erau în curte stând într-un rând de care. La mijloc, mai mulți boieri străluciți licitau prețul sclavilor servitori. Am privit lung acest <târg>, am văzut când mama era despărțită de fiica ei de 8 ani, de soț și de frate poate pentru totdeauna. Am văzut, am auzit când fratele cel mic, cu o rugămintă, stărnind mila, cerea cumpărătorului să-l cumpere și pe el și să nu-l rupă de fratele său. Dar ei, cumpărătorii semenilor lor, râdeau la cererea băiatului, iar stăpânul care-i vindea l-a mânat înapoi în casă tocmai atunci, când voia să-și ia rămas bun <de la fratele său> sărutându-l, și au continuat licitația. În sfârșit au fost vânduți toți oamenii marfă: plecarea era numai la urmă, plecare ce însemna pentru frații de sânge sclavi, despărțire. Fiecare își mâna sclavul cumpărat, legat de mâini, spre casa lui [...]”²⁴⁰

Imaginea țiganului în operele de artă și în scrierile călătorilor străini aflați în trecere prin Principate este una diversă și bogat reprezentată. Din perspectivă instituțională, Regulamentele Organice nu aduc schimbarea necesară emancipării rromilor. În deceniul patru al secolului al XIX-lea, politica Statului valah de menținere a sclaviei, concomitent cu modernizarea statală, este complet incoerentă și lipsită de orizont. Expulzarea netoților peste Dunăre constituie dovada irefutabilă a acestei abordări socio-economice falimentare.

Abolirea sclaviei și eliberarea rromilor, proces petrecut între 1843 și 1856, constituie partea a doua a capitolului. Curentul aboliționist autohton, conectat celui european, va atinge clasa conducătoare din Principate, ai căror domnitori decid eliberarea sclavilor Statului și ai Bisericii. Proprietarii particulari sunt

²³⁹ Daniela Bușă, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, București, Editura Academiei, 2006, p. 135.

²⁴⁰ Ibidem, vol. IV, 2007, p. 327.

suficient de puternici pentru a împiedica finalizarea reformei. Revoluția de la 1848 arată importanța capitală a stabilității politice în reușita unui asemenea proces. Peste mai puțin de zece ani toate condițiile au fost îndeplinite, iar procesul va fi finalizat.

Figura „țiganului” în operele artiștilor și scriitorilor români și străini

La începutul secolului al XIX-lea se continuă linia juridică și socială de până atunci în privința sclaviei, fără a lăsa să se întrevadă schimbările ce vor interveni curând în dreptul rromilor. Deceniul cinci consemnează apariția unui nou grup etnic în rândul cetățenilor celor două principate românești. Denumiți curent în limba română drept *țigani* și auto-identificându-se în limba romani ca *rromi*, sclavi vreme de cinci secole ai Statului, Bisericii și particularilor, libertatea lor va fi câștigată în același moment cu unirea Moldovei cu Țara Românească. Sfârșitul deceniului șase marchează punctul de pornire al unei noi probleme sociale, aflată exclusiv în sarcina Statului, în care sunt incluși, cu predilecție, recenții emancipați.

Moștenirea secolului al XIX-lea este vizibilă până astăzi, iar dezbaterile legate de țigani sunt chiar mai puternice decât în vremea dezrobirii. Diferențele sunt axate în principal pe seama corectitudinii folosirii unui cuvânt sau altul (robie/sclavie, țigan/rom etc.), a rolului și locului țiganului/romului în societatea românească etc.

Informațiile ajunse până la noi sunt abundente și așteaptă să fie folosite. Memorii, poezii, scrieri de tot felul, zeci de mii de pagini de arhivă, picturi, gravuri, schițe, fotografii, toate acestea se înlănțuiesc în jurul figurii sclavului și mai apoi a emancipatului. Memoriile lui Radu Rosetti, scrierile lui Costache Negruzzi, Leon Negruzzi, Vasile Alecsandri, Gheorghe Sion, Mihail Kogălniceanu, Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici și ale altora, aduc detalii folositoare înțelegerii vieții cotidiene a sclavilor în momentele de dinaintea eliberării. Unele informații sunt de natură a reconstrui imaginea romantică a sclaviei românești, văzută de numeroase persoane ca fiind total diferită de realitățile crude ale sclaviei din America de Nord.

Circulația accentuată a unei părți a rromilor în, din și către spațiul românesc se petrece în condițiile abolirii sclaviei și ale sedentarizării parțial nereușite a nomazilor, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Studiul legislației aboliționiste este astfel necesar înțelegerii fenomenului reconfigurării prezenței rromilor pe teritoriul României.

Un unghi de vedere distinct, complementar informațiilor documentare, este dat de privirile din exteriorul Principatelor Dunărene. Pelerinajul unor călători, pictori și desenatori străini, atrași de pitorescul și „exoticul” locului sau aflați doar în trecere, continuă și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, lăsând în urma lor reprezentări prețioase, complementare documentelor de arhivă²⁴¹.

Auguste Lancelot (1822-1894) a fost un artist francez care, pe lângă picturi, a lăsat posterității și însemnări din călătoria prin Țările Române. Pentru el, „cârciumile scunde acoperite cu stuf sau șindrila, răsună de sunetele vioaie ale viorilor sub arcușurile mânuite cu multă patimă de acești țigănuși. Hanurile, cu lungile lor cerdacuri pe care sunt așezate tarafurile de lăutari sunt singurele locuri distractive pentru pătura țărănească și burghezime, atât în zi de supărare, cât și în zi de veselie”²⁴².

Un alt artist francez, Michel Bouquet (1807-1890), a vizitat Țările Române prin 1840, lăsând numeroase desene și tablouri prețioase, în acuarelă sau guașă. El merită amintit pentru opera sa *Căruțaș țigan*.²⁴³

Theodore Valerio (1819-1879), gravor, pictor și litograf francez, elev al lui Charlet, va călători de nenumărate ori în Ungaria, Principatele Dunărene și țările vecine acestora, surprinzând în lucrările sale, pe parcursul anilor 1853 – 1865, numeroase aspecte din viața ungarilor, românii și slavilor. Pitorescul țiganilor nu avea cum să-i scape privirii și penelului, astfel că ne-au rămas de la el câteva opere interesante prin detaliul costumelor, al meseriilor sau al chipului sclavului țigan din Țara Românească și Moldova sau al țiganului liber din Ungaria și Transilvania²⁴⁴.

Auguste Raffet (1804 – 1860) este gravorul și pictorul francez care a lăsat cele mai interesante desene despre rromii din Valahia și Moldova. *Bărbierul țigan* din târgul Giurgiului sau *Familia de țigani în voiaj* din Principatul Moldovei ne immortalizează momente unice din cotidianul sclavilor în anul 1837. Modelele artiștilor se aflau oarecum la îndemână, la începutul secolului al XIX-lea rromii reprezentând un grup etnic întâlnit pe toată întinderea Principatelor Române, la sat și la oraș²⁴⁵, în concentrații numerice sensibile la rangul și la

²⁴¹ În afara artiștilor străini, merită amintiți autohtonii Carol Popp de Szatmary (1812 - 1887), Theodor Aman (1831 – 1891), Constantin Artachino (1871 - 1954), Octav Băncilă (1872 - 1944), Petre Bellet (1865 - 1924), Cecilia Cruțescu-Storck (1879 - 1969), Ion Georgescu (1856 - 1898), Nicolae Grigorescu (1838 - 1907), Dumitru Hârlescu (1872 - 1923), Iosif Iser (1881 - 1958), Kimon Loghi (1873 - 1952), Ion Marinescu Vâlsan (1866 - 1935), Jean Neylies (1869 - 1938), Nicolae Vermont (1866 – 1932) etc., care au avut la un moment dat creionul și pensula îndreptate înspre modele țigani.

²⁴² G. Potra, *Contribuțiuni*, p. 95.

²⁴³ Ibidem, p. 96.

²⁴⁴ O parte din aceste imagini sunt reproduse în anexele acestei lucrări (anexele 5 și 6).

²⁴⁵ Vincenz Batthyány, în scrisoarea a unsprezecea, din 1805, sesiza la Iași o „mulțime de români, evrei și țigani” ce se înghesuiau pe ulițe spre târgul orașului. Paul Cernovodeanu,

nevoile stăpânilor. Ei uimesc și atrag atenția nu doar artiștilor, ci și oamenilor politici, misionarilor sau a simplului călător. Dacă artiștii preferă individul, însemnările străinilor vizează cu precădere comunitatea. Aurarii sunt cel mai mult prezenți în descrierile acestora, uimindu-i prin îndemânarea de care dădeau dovadă în culegerea aurului din râuri.

Sedentarii, în majoritatea lor sunt „robi în casă, vizitii, bucătari, cofetari, brutari și slugi ale nobilimii, aruncați încoace și încolo, după capriciile brutalilor lor stăpâni și bătuți fără nici un motiv și fără milă.”²⁴⁶ Bătaia nu era chiar gratuită, greșeala sclavului declanșând-o fără îndoială, dar și lipsa oricărei preocupări a stăpânilor pentru a le îmbunătății condiția îi condamna la perenitatea condiției socio-economice mizere.

Dimitri Bantâș-Kamenski nota, la 1808, drept o curiozitate faptul că, în Iași, boierii care umblau călare au în urma lor câte un țigan desculț care fuge în urma calului, iar când boierul se dă jos, îi ține calul de căpăstru²⁴⁷. În cealaltă capitală, unde sclavii erau mai numeroși, la București, era obiceiul ca seara, în fața caleștilor boierești să alerge doi țigani desculți, ținând în mână câte o făclie.²⁴⁸

Numărul sclavilor. Categorii

Estimările de epocă sunt diverse, însă oferă totuși o idee în privința importanței sclaviei în societatea valahă și moldavă. În același an 1808, Pavel Gavrilovici Divov indica numărul sclavilor ce locuiau în sălașe ca fiind de 30.000, iar al nomazilor de 5.000.²⁴⁹

William Wilkinson, cel de-al doilea reprezentant diplomatic britanic în Principate (1814-1818), estima numărul rromilor din cele două țări la 150.000 de indivizi aflați în stare de sclavie. 80.000 dintre aceștia se aflau în stăpânirea Statului.²⁵⁰ Numeroși bărbați lucrau la ridicarea clădirilor publice, contra hranei zilnice și a unei plăți ce li se deducea din capitația anuală.²⁵¹ Andrew A. Bonar și Robert Mc Cheyne, doi misionari scoțieni care au observat societatea românească în toamna anului 1839, remarcă aptitudinile deosebite ale rromilor, în special ale fierarilor și ale zidarilor. Femeilor rrome le era rezervată, în schimb, bucătăria.²⁵²

coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Vol. I, 1801-1821, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 105.

²⁴⁶ Ibidem, p. 378.

²⁴⁷ Ibidem, p. 403.

²⁴⁸ Ibidem, p. 409.

²⁴⁹ Ibidem, p. 439.

²⁵⁰ Ibidem, p. 652.

²⁵¹ Ibidem, p. 654.

²⁵² D. Bușă, coord., *op. cit.*, vol. III, 2006, p. 787.

Consulul general al Franței, A.L. Cochelet, estima numărul rromilor sclavi din Țara Românească și Moldova la peste 250.000. El spune despre nomazi că „stau în corturi și străbat orașele și satele, vânzând cărbuni sau lucrând diferite obiecte de lemn sau de fier.”²⁵³

După socoteala lui Charles de Bois-Le-Comte din 1834, bazată pe datele recensământului din 1831, în Țara Românească se aflau 4.453 de familii (22.265 de indivizi) de țigani domnești și 14.458 de familii (72.290 de indivizi) de țigani boierești. În București, recensământul special din anul 1832 nota, în casele de boieri, 887 de țigani, 1.229 de țigănci, 617 băieți țigani și 599 de fete țigănci²⁵⁴.

Foto Bucureștii Noi

Așezarea rromilor sclavi în oraș se configurează după averea și influența stăpânilor, fără a atinge concentrații ridicate, în principal din considerente economice. Moșiile aflate la marginea Bucureștilor necesitau o prezență mai numeroasă de sclavi, pentru efectuarea muncilor agricole. Hărțile din prima jumătate a secolului al XIX-lea atestă astfel o țigănie situată între Crângași și Giulești-Sârbi, colibe de țigani la Boldu, în nordul Capitalei și puțin mai la est de Pipera, o așezare numită Căldărari, aflată la est de Cățelu²⁵⁵.

Foto Harta București

În „Planul București” din 1842 al lui Râmniceanu²⁵⁶ apare în Sud, între Șoseaua Alexandriei și Șoseaua Giurgiului de astăzi, după ce se trecea de Dealul Filaret și de viile care-i urmau, o zonă numită Țigănești, fiind cel mai probabil vorba despre vechea țigănie a Mitropoliei ce a fost împinsă treptat în afara orașului, aflat în expansiune.

Foto Râmniceanu

Un tablou statistic mai detaliat al sclavilor rromi din Țara Românească, ce aparțineau Statului, ne este furnizat la 1820 de călătorul rus Ignati Iakovenko. Conform datelor acestuia, aurarii erau în număr de 700 de familii, ursarii – 1.000 de familii, lingurarii – 800 de familii, fierarii – 700 de familii. Rromii sclavi ai mănăstirilor și ai particularilor erau de șase ori mai numeroși, numărul

²⁵³ Ibidem, p. 232.

²⁵⁴ Ibidem, p. 100 – 101.

²⁵⁵ Biblioteca Academiei Române (BAR), H II 1886, „Plan goroda Buharesta”, material cartographic, 1849?, color, față, 61x52cm. Țigănia aflată între Giulești și Crângași este notată și pe Harta Bucureștii Noi din 1911, (36x30cm) păstrată deasemenea la BAR, 1253 – D. XXXVIII.1.

²⁵⁶ BAR, H 1256, AD XXXVIII 4, Râmniceanu, „Planul București”, 1842, (19,5x36).

lor cifrându-se la aproximativ 20.000 de familii.²⁵⁷ Recensământul din 1831 nota în dreptul țiganilor Statului următoarea împărțire pe meserii: tâmplari – 1517, zlătari (aurari) – 1306, crescători de catâri – 1269, fierari – 918, lucrători manuali – 352, topitori de cositor – 210, bandiți și hoți incorigibili – 45, vânzatori de păsări de pradă – 16. Din acest total de 5.633 de capi de familie, 255 erau considerați drept săraci, iar 620 vagabonzi.²⁵⁸

Rromii sunt împărțiți în categorii diverse, ce nu coincid întotdeauna tuturor călătorii străini pentru că se informau din surse diferite. Se pot totuși diferenția două grupări, chiar dacă uneori poartă alte denumiri:

- a) nomazii care mai sunt numiți și lăieși sau țigani de lae;
- b) sedentarii ce-i includ pe vătrași sau țiganii de curte (câșașii) și pe țiganii de ogor, folosiți în agricultură.

La unii autori apar și *netoții*, ca o categorie distinctă și mai mult decât exotică. O discuție în privința lor se impune în cadrul acestui capitol.

Primele modificări legislative în statutul sclavilor. Regulamentele organice

Regula primă care dădea suflu sclaviei țiganilor în Țara Românească și Moldova, amintită și anterior, spunea că toți țiganii fără stăpân trebuiau înscriși imediat în rândul țiganilor ce aparțineau domnului țării. Această cutumă se regăsește în corpul a numeroase documente de secol XV-XVII, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea fiind introdusă și în textele legislative din cele două țări române. Generalizarea sclaviei a fost astfel posibilă și a permis prin sistemul de înzestrări, dani, moșteniri și vânzarea-cumpărarea de indivizi și familii, contaminarea întregii societăți. Inițiativa înlăturării acesteia s-a cristalizat tot la nivelul conducerii Statului. Țiganii liberi vor rămâne până la abolirea sclaviei din secolul al XIX-lea o excepție rareori întâlnită.

Foto Raffet Moldova

Auguste Raffet, „Familie de țigani în călătorie”,
Moldova, 1939

Schimbările legislative majore din anii treizeci ai secolului al XIX-lea vor accelera transformarea societății românești și vor face posibilă abolirea sclaviei. Nu s-a avut în vedere cu precădere îmbunătățirea situației rromilor, aceasta rămânând periferică ansamblului general, ci s-a acționat pentru modernizarea

²⁵⁷ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, vol. I, 2003, p. 865.

²⁵⁸ D. Bușă, coord., *op. cit.*, vol. III, 2006, p. 101.

societății în totalitatea ei. Evenimentul declanșator a fost ocupația rusească și reformele impuse de puterea „protectoare” din Răsărit.

Noile constituții ale principatelor, ce fuseseră prevăzute în Tratatul de la Adrianopol din 1829, vor fi cunoscute sub numele de Regulamentele Organice și sunt produsul a două comisii, formate fiecare din patru boieri, ce lucrau sub supravegherea cancelariei generalului Pavel Kiseleff²⁵⁹. Justificarea acestora, în viziunea generalului, era ”o chestiune necesară pentru buna stare a unor regiuni vecine cu împărăția noastră și ca o măsură ce va întări temelia influenței noastre politice asupra Orientului”²⁶⁰. Aplicare începând cu luna iulie a anului 1831 în Țara Românească și din ianuarie 1832 în Moldova, ele vor avea o abordare mai atentă, ce dorea să îmbunătățească situația sclavilor rromi.

În perioada Regulamentelor Organice, aristocrația din Principate este în continuă transformare. Numărul boierilor crește spectaculos, fiind dublat de transfer și deplasări consistente de averi și, implicit, proprietate funciară. Regulamentele Organice au desființat privilegiile feudale, legate de existența rangului sau de proprietatea asupra pământului. Este anulat și dreptul boierilor de a avea scutelnici, breslași, slugi ale rangului și ale moșiei. Această prevedere va crește importanța sclavului particular, ce rămâne o categorie neimpusă la dare și, în mod evident, atractivă economic.

Pentru că majoritatea celor ce formau Adunarea Națională Extraordinară de revizuire a Regulamentelor Organice în fiecare din cele două principate românești, erau proprietari de sclavi ce doreau, mai curând, îmbunătățirea capacității de supraveghere și control a acestora și nu eliberarea lor, reformele juridice importante se vor înfăptui doar la inițiativa domnitorului.

Comisia Adunării din Țara Românească

Într-o primă etapă, președintele Adunării muntene a propus, în sesiunea din 21 martie 1831, constituirea unei comisii de anchetă pentru a identifica situația acestei „categorii de oameni, constatarea șederii și a ocupațiilor lor”, iar pe viitor găsirea de mijloace pentru a le ameliora condițiile de viață, așezându-i cu casa și trecându-i la agricultură²⁶¹. Patru membrii ai comisiei au fost delegați să îndeplinească această misiune. Aceștia erau logofătul Scarlat Mihailescu, trezorerul general al Statului, Alexandru Nenciulescu, mareșalul curții, Filip Lenj și paharnicul Constantin Brăiloiu.

Trei zile mai târziu, înaintea prezentării raportului comisiei, logofătul Manoil Băleanu a propus un amendament articolului 94 din cel de-al treilea titlu

²⁵⁹ Anastasie Iordache, *Principatele române în epoca modernă*, vol. I, București, Editura Albatros, 1996, p. 216.

²⁶⁰ Apud Manuel Guțan, *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, București, Editura All Beck, 2005, p. 3.

²⁶¹ Analele Parlamentare ale României (APR), Imprimeria Statului, Bucuresci, 1890, Tom I, Partea I (1831), p. 10.

al Regulamentului financiar, care recomanda că „acești țigani vor fi așezați și vor plăti toți capitația la fel ca ceilalți țărani; cei fără un domiciliu stabil (ce locuiesc în cort) nu vor putea să se stabilească pe un domeniu, fără acordul proprietarului”²⁶². Acest amendament a reunit toate voturile membrilor comisiei. Se încerca astfel determinarea nomazilor să se așeze în sate pentru a plăti impozite mai ușoare, după modelul țăranilor.

Raportul comisiei a împărțit țigani în șase tagme, în funcție de ocupațiile și obiceiurile lor²⁶³:

„1. Tagma țiganilor lingurari. Aceștia se chivernisesc cu lucrarea lemnului, adică cu facere de hălpii, copăi, fuse, linguri și altele, precum și unii dintr’enșii, ulucă și parcea. Lăcuința lor este în apropiere de păduri, statornică prin bordeie și case și sînt supt îngrijire de Vătași orenduiți din partea Otcârmuitorului lor.

Se cuvine dar ca aceștia să nu se strămute din locul lor, și dacă Țigani ce se află acum lăcuind pe marginea unui sat vor fi de la 40 familii până la 50, asupra acestora îngrijitorul lor va orendui un Vătaf din cel mai de credință și vrednic, ca să-i otcârmuiască întru voințele Stăpânirii, adică a nu se strămuta din locul lor, a se îndeletnici la munca pământului și a le strânge banii birului ce se vor legiui, pe cari-i va respunde la Zapciul lor. Iar de vor fi mai mulți peste 50 familii, atunci se vor orendui asupra-le duoi Vătași sau câți va cere trebuința, după suma familiilor ce vor fi. Acești Țigani se vor îndatora ca pe la moșiile unde vor lăcui, să clăcuiască stăpânilor moșiilor, ca și ceilalți pământeni, dând și zeciuală din semenăturile și fînețele lor; dar și stăpânii moșiilor să le dea locuri de arături, fenețe și pășune la vite, după întocmirile făcute prin Regulamenturi; și pentru lemnele ce vor avea trebuință de ale lor meșteșuguri, prin învoială și tocmelă cu stăpânii pădurilor, și vor înlesni a lor trebuință. Iar pentru lemnele de încălzit și de fiertură, proprietarul va urma și la ei ca și la cei-alți lăcuitori ai Prințipatului.

2. Tagma Țiganilor Aurari. Dintre aceștia o parte se chivernisesc cu venarea aurului, adică cu prisosul ce vor putea strânge în natură mai mult peste trei dramuri datorita Statului; altă parte, cu lucrarea meșteșugului de lemn ca și cei de sus Lingurari; iar alte duoe părți se hrănesc cu facere de cărămidă, săpări de șanțuri, heleștaie și altele.

Și aceștia fiind cu lăcuință statornică, tot ca și cei de sus Lingurari, se va păzi și la denșii întru tote buna orenduială, după cum în Pontul înteu se arată.

3. Tagma Țiganilor Ursari. Aceștia se chivernisesc cu jucarea ursului prin orașe și sate, cu negoțul catârilor, cu lucrare de ciure și alte hiare merunte, cum adică darace, undrele, herestrae, burghie și altele asemenea. Sălășluirea lor prin corturi și nestatornică.

²⁶² Ibidem, p. 11-12.

²⁶³ Ibidem, p. 511-516.

De aceea se cuvine ca îngrijitorul lor să-i adune de pe unde vor fi risipiți și să le așeze și lor sălășluire statornică pe la locuri cuviincioase, cu apropiere de sate și păduri, însumându-i la câte un loc cu analoghie după mărimea moșiei, în cât să se poată îndeletnici proprietarul a le da locuri trebuincioase de arături, fenețe și pășune de vite, și se-i dea supt ocârmuire de Vătași, precum s-au vorbit la Pontul 1, cari vor fi îndatorați către proprietarii moșiilor unde vor lăcui drepturile lor, precum și proprietarii către denșii folosurile lor, cum s-au vorbit la acest Pont. Și fiindcă acest neam de Țigani nu sunt obicinuiți la lucrarea pământului, de aceea îngrijitorul lor va întrebuița tote mijlocele spre a-i îndemna și a-i supune ca să se apuce și ei de munca pământului, făcându-și semenăturile trebuincioase pentru hrana lor și chivernisela lor și fenețe pentru a dobitocelor lor.

4. Țiganii Zavragii, la numer ca la 300 familii, ce sunt tot din tagma Ursarilor, dar cu osebite la ale lor obiceiuri, cari se chivernisesc cu salahorlucul pe la binale, și reu nărăviți în furtișaguri, precum și nestatornici, plimbători cu corturile, aceștia firesce și-au meșteșugul herăriei; iar cu pricina salahorlucului, și-au părăsit acest meșteșug.

Ca să se potă dar înfrâna despre năravul hoțiilor, să se renduiască prin sate de către îngrijitorul lor; prin știința Ispravnicului Județului numai câte cinci, șese familii la un sat, statornicindu-i cu case sau bordeie, și vor fi și aceștia legați iarăși sub îngrijire de Vătaf vrednic și de credință, care Vătaf va ocârmiu familii de la 4 sau 5 sate ce vor fi cu apropiere unul de altul, și va fi îndatorat acel Vătaf, cu mare strășnicie, ca apururea se cerceteze de stau statornici pe la locurile unde se vor așeza, și de se portă cinstit și cu urmări bune între săteni; iar pe de altă parte să-i supue la munca pământului și să nu-i slobodă fără de adevărînța lui în scris a se depărta din sat cu trupurile, fără pricină bine cuventată și cunoscută lui; căci într-alt chip, purtându-se fără acestă băgare de seamă, va fi în respundere acel Vătaf pentru veri-ce împotriva urmare a acelor familii.

Când însă va cunosce acel Vătaf că familiile acelea se abat din datoriile lor și nu păzesc ale lui povățuiri, atunci numaidecât să se dea de știre la îngrijitorul lor ca să-i pue subt nizamul cel cuviincios. Vor fi și aceștia îndatorați a-și respunde către proprietarii moșiilor drepturile lor, precum și proprietarii către denșii folosurile lor, cum s-au vorbit la Pontul I.

5. Țiganii Lăeți, cari sunt cu meșteșugul fierăriei și al căldărăriei, fiindcă unii dintr-înșii sunt statornici, lăcuintori pe la margini de sate, prin case și bordeie, și petrecerea lor ferită de năravuri neplăcute, cu aceștia se va urma întru toate tot ca și cu cei de la Pontul I; iar alții dintr'enșii; ce se adună peste familii 150, și sunt nestatornici, plimbători cu corturile, fiind nărăviți la fapte de hoții, se va urma cu dânșii întru toate ca și cu cei de la Pontul al 4-lea.

6. Țigani Netoți, cari de vre-o 40 de ani sunt veniți în pământul țerei din Țera Nemțescă și se adună în familii peste 50, aceștia măcar de sunt din tagma Ursarilor, dar pentru ale lor urâte obiceiuri, sunt supt această numire de Netoți.

Fiindcă aceștia nici un meșteșug nu au, ci se îndeletnicesc, bărbații și femeile numai la fapte netrebnice, adică la hrăpiri de lucruri și bani de prin sate, la jefuire în drumuri pe căletori, și de multe ori și la ucideri, iar mai vertos că nici o lege nu au, murdari și spurcați cu totul la hrana și îmbrăcămintea lor, aceștia, ca niște vătemători obștei și de puțin folos Statului, să se izgonescă din Prințipat a se duce la locul de unde au venit.

Din cele de sus pomenite tagme de țigani de la Pontul 1 până la al 5-lea, fiindcă dintr-enșii sunt cei mai mulți depărtați de datoriile Pravoslavniciei credințe, va fi datore Mitropolia și Episcopiile ca să poruncească protopopilor de prin județe și preoților de prin satele unde vor lăcui țigani, ca apurerea să aibă cu dinadinsul îngrijire a-i îndemna și a-i povățui spre paza slujbelor Sfintei Biserici, a se duhovnici la orenduitele vremi, a-și boteza copiii lor la legiuita vreme, a păzi zilele Sfintelor Posturi, a se însoți prin cununii după orenduiala bisericească și a-și îngropa morții lor prin slujba preoților.

Iar îngrijitorul lor, după ce va avea și însuși îngrijirea la tote acestea, apoi va privighia cu neadormire ca să-i supue a se îndeletnici cu dinadinsul la munca pământului, depărtându-i prin mijloce și sfătuirii cuviincioase de nădejdea ce ar putea hrăni că vor mai veni în cea dinteiu a lor petrecere.

Fiindcă pe lângă acești țigani ai Statului sunt și alți țigani mănăstirești și boerești, a căror petrecere este tot nestatornică, plimbători cu corturile, cu meșteșuguri herari, căldărari și zlătari, dintre cari unii sunt și nărăviți la furtișaguri și mai cu toții depărtați de orenduelile pravoslavniciei credințe, se va urma și la aceștia de către stăpânii lor buna orenduială în toate și întocmai ca și la Țigani Statului”.

Politica Statului viza în mod categoric locuirea statornică, pe moșiile Statului sau ale particularilor, organizarea lucrului, în special direcționarea capacității de muncă înspre agricultură, recoltarea dărilor și ordonarea vieții de familie, în strânsă legătură cu orânduiala bisericească. Lingurarii, aurarii și o parte dintre lăieți reprezentau două grupuri relativ integrate în economia domenală, folosind resursele acesteia și plătind dări și îndeplinind clacă în maniera țăranilor. În dreptul lor era necesară supravegherea în vederea păstrării acestui mod de viață. Ursarii reprezentau o categorie intermediară, ce nu reprezenta un pericol potențial la ordinea publică și părea corigibil, ca stil de locuire, în ochii Legislativului. Numărul lor nu este specificat în raportul Comisiei. În 1820 Ignati Iakovenko avansase numărul de 1.000 de familii, cifră demnă de luat în considerare, în condițiile în care doar 50 de familii de netoți vor fi în măsură să genereze dezordini aparent serioase în principat. 500 de familii de zavrăgii, lăieți și netoți se află la baza scării valorice inventată de

Comisie și necesită măsuri speciale de supraveghere, control și impunere a unui mod de viață conform standardelor enunțate anterior.

Dintre toate aceste categorii de țigani, Statul a cunoscut experiența cea mai usturătoare cu ultima categorie și cea mai redusă numeric, cea a netoșilor. Pornindu-se de la caracterul lor agresiv și nesupus și găsindu-se în situația de a privi neputincioși la inadvertența măsurilor luate pentru contracararea acțiunilor acestora, Statul se va opri asupra măsurii prognozate de Comisie și anume „să se izgonească din Prințipat”.

Proiect de repartizare a impozitelor robilor Statului

La articolul 95 din Regulamentul Organic se tratează aspectele privitoare la realizarea la fiecare șapte ani, după modelul catagrafiei generale de populație, a unei „deslușite catagrafii de toate familiile țiganilor Statului”. Tot aici erau șterse diferențele dintre țiganii Statului și țăranii clăcași: „Țiganii Statului vor plăti toți impozite în același fel ca toți ceilalți țărani clăcași, pe moșiile unde sunt așezați; cei fără domiciliu stabil (care locuiesc în corturi) nu vor fi liberi să se așeze pe un teren, fără acordul proprietarului terenului respectiv, deoarece, în acest fel vor fi obligați să se sedentarizeze”. Acest proiect, ce conținea primele norme de așezare în sate a nomazilor a fost semnat și adoptat în 28 aprilie 1831²⁶⁴. Este un prim pas spre normalizare, ștergându-se diferențele de impozitare dintre sclavii Statului și țăranii, fără a se schimba statutul juridic. Rromii rămâneau pe mai departe sclavi. Realizarea catagrafiei era legată de recoltarea mai strictă a impozitelor din partea țiganilor, în special a celor nomazi. Se reducea substanțial perspectiva sustragerii de la impozitare a tinerilor deveniți adulți și a familiilor nou constituite. Sedentarizarea acestora era de dorit din perspectiva omogenizării corpului social impozabil și a reducerii personalului administrativ utilizat în administrarea țiganilor nomazi.

Odată cu raportul Consiliului administrativ din 13 octombrie, proiectul relativ la un nou mod de repartizare a impozitelor către țiganii Statului a fost prezentat Adunării Generale ordinare și citit de către marele vistier Alexandru Nenciulescu²⁶⁵. Această nouă repartizare a impozitelor amintea că articolul 95 din Regulamentul Organic legifera realizarea unei catagrafii a țiganilor Statului la fiecare șapte ani. Aurarii erau cuprinși într-o categorie diferită, deoarece fiecare dintre ei trebuia să plătească 50 de lei pe an, în vreme ce restul țiganilor erau obligați la plata a 30 de lei pe an. Problemele financiare vor obliga autoritățile să organizeze mai explicit, la secțiunea I, măsurile ce reglementau activitatea aurarilor. Astfel, pentru a putea lucra, aceștia trebuiau să dețină autorizație de la Vornicia Temnițelor (art. 1 și 2) ce le permitea să caute aurul în toate râurile țării (art. 3), pentru care plăteau un impozit de 55 de lei anual, din

²⁶⁴ APR, I/I, p. 558.

²⁶⁵ APR, III/I, p. 126-127.

care 50 de lei Vistieriei și 5 lei orașului sau locului unde se aflau. Au fost reglementate chiar și condițiile impuse țiganilor ce vroiau să facă parte din categoria aurarilor. De notat că existau și familii de români ce aveau această ocupație și purtau același nume, de aurari. Aurarii plăteau cel mai ridicat impozit dintre toate categoriile de contribuabili din principat. Și câștigul lor era pe măsură. Meseria de aurar devenea deosebit de atractivă din perspectiva practicării ei și a înscrierii într-o altă categorie profesională și de impozitare. Măsurile nou introduse converg către eliminarea unei astfel de posibilități, de sustragere parțială de la plata impozitului datorat. Ceilalți țigani ai Statului urmau să plătească un impozit anual de 30 de lei de familie, la care se adăuga zeciuală de 3 lei. Suma de 33 de lei reprezenta impozitul la care erau supuși toți ceilalți contribuabili ai țării. Plătirea capitației le dădea posibilitatea țiganilor să practice oricare dintre meseriile cerute de piață, mai puțin aceea de aurar²⁶⁶. Articolul 7 menținea sub dependența starostiilor corporațiilor pe țiganii ce se ocupau cu diferite meșteșuguri și locuiau în orașe. Prevederea aceasta era conformă cu § 2 din art. 95 din Regulamentul Organic.

Secțiunea a doua era consacrată percepției și utilizării impozitelor țiganilor Statului. Articolele 12 și 13 tratau răscumpărarea țiganilor de către Stat, utilizându-se în acest scop banii ce rămâneau din impozitul aurarilor (4 lei /an) și al celorlalți țigani (2 lei/an). „Spre acest sfârșit, vornicul temnițelor este îndatorat ca unde va auzi sau va simți vânzare de țigani, ori de vatră sau de lae să îngrijească a-i cumpăra prin bună tocmeală și a-i înnumera numaidecât între dajnicii țigani ai Statului. Asemenea sunt chemate și toate tribunalurile de întâia cercetare ca pentru ori câți țigani se vor pune la vânzare de mezat numaidecât să înștiințeze pe vornicul temnițelor”²⁶⁷. Suma era derizorie comparativ cu nevoia reală de fonduri, generată de multitudinea de tranzacții cu sclavi. Eliberările romilor din 1848 și 1856 vor fi argumentate și de ineficiența procedurii răscumpărărilor de sclavi de la particulari, datorată fondurilor insuficiente alocate acestei operațiuni.

Proiectul a fost remis în 12 decembrie 1832 Președintelui Plenipotențiar al Divanelor, Generalul Pavel Dimitrievici Kiseleff care l-a sancționat în 29 decembrie²⁶⁸, conform dispozițiilor articolului 49 din Regulamentul Organic.

Impozitele solicitate sclavilor romi în Moldova erau reglementate într-un proiect al vel Vistierului pe anul 1832 ce prevedea ca plata pe anii următori să se facă direct „sameșului ținutului unde se află ceata, care va adeveri primirea banilor scriind în dosul filei”. Până la acel moment, plata impozitelor continua să se facă după modelul anterior, adică „a rămânea atât bulubașii cetelor, cât și ocolașii, precum și zapcii aflători pe lângă dânșii”²⁶⁹. Toți aceștia erau scutiți de

²⁶⁶ APR, III/I, p. 128.

²⁶⁷ APR, III/I, p. 129.

²⁶⁸ APR, III/I, p. 131.

²⁶⁹ APR, III/II, p. 279-280.

dări și, în plus, primeau un leu de la fiecare sălaș, „dupe pilda vorniceilor satelor”. Anterior, un țigan fruntaș plătea în fiecare trimestru 16 lei (64 de lei/an), țiganul din a doua stare plătea 13 lei și 20 de parale (52,8 de lei/an), iar cel de-al treilea 7 lei (28 de lei/an). Cum aproape toți țiganii se aflau fără patentă de meseriași, după noua organizare a impozitului, ei plăteau 30 de lei/an și făceau în plus câte cinci zile pe an la „facere de hindichi împrejurul orașelor și alte publice folositoare lucrări”²⁷⁰.

Țiganii Statului erau pe mai departe organizați într-o instituție numită Nazarie²⁷¹, ce avea ca șef un boier nazâr care anterior fusese ales numai dintre boierii de prim rang; prin respectivul proiect se propunea numirea oricărui boier, indiferent de rang, doar să fie „cunoscut ca om drept și cu bune purtări”. Suma totală a impozitelor adunate de la sclavii Statului totaliza, în 1832, 96.000 de lei²⁷². În aceeași vreme, impozitul total plătit de țiganii din Muntenia se ridica la 90.000 de lei.

Soarta sclavilor Statului se va înrăutăți însă în perioada de dinaintea eliberării lor. Ei sunt tot mai des închiriați de Stat către marii boieri, în încercarea de a se câștiga mai mult de pe urma lor, fapt ce avea repercusiuni asupra obligațiilor acestora în muncă. Plata capitației la Stat a continuat să le fie solicitată, fiind dublată de plata dijmei și a clăcii către boierii pe moșiile cărora fuseseră distribuiți. Statul încasa capitația și plata chiriei pentru sclavii cedați proprietarilor particulari. Marii și singurii perdanți ai acestei transfer de muncă au fost sclavii. Felix Colson a sintetizat foarte bine situația:

„Țiganii Statului, al căror număr se ridica în Valahia la 27.910 indivizi, au fost anul precedent trecuți în rândul țăranilor. Nu au fost așezați pe moșiile Statului, ci printr-un șiretlic ce-i aduce rușine prințului Ghica, el i-a dat la particulari, partizanii săi politici, sau la familii ce voia să le câștige de partea sa. Să nu credeți că a fost din considerente umane, cum a îndrăznit să afirme un ziar german plătit pentru aceasta. Țiganii Statului nu plăteau Vistieriei decât între 30 și 50 de piaștri. Meseriile lor îi ajutau să trăiască, lucrul lor le era suficient lor înșile. Astăzi ei trebuie să plătească Statului o contribuție egală sau chiar mai mare și, în plus, ei plătesc proprietarului domeniilor unde s-au stabilit taxele multiplicat ale unui țăran. La acest târg, nu văd decât pe boieri în câștig; ei și-au dublat veniturile”²⁷³.

²⁷⁰ APR, III/II, p. 281-282.

²⁷¹ APR, III/II, p. 33.

²⁷² APR, III/II, p. 280.

²⁷³ Felix Colson, fost funcționar al Consulatului francez din București, în anii 1830, devine consilierul lui Ion Cămpineanu și va redacta în limba franceză un proiect de Constituție pe care-l va și publica în anul 1839, la Paris, sub titlul: *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de la Moldavie et de la Valachie*.

Expulzarea netoșilor la Sud de Dunăre

Opiniile negative în privința netoșilor sunt unanim prezente în limbajul administrației sau în scrierile autorilor străini și autohtoni. Aceștia sunt văzuți drept „păgâni semi-sălbatici, aproape goi, întotdeauna rătăcitori, trăind din prădăciuni și fiind mână de lucru în construcții”²⁷⁴. Imaginarul colectiv este incredibil de bogat la adresa acestora, subiectivismul și contradicțiile făcând casă bună în cadrul aceleiași fraze. „... întotdeauna rătăcitori, trăind din prădăciuni ...” are un sens însă continuarea dată de autor - „... și fiind mână de lucru în construcții” – contrazice și anulează prima afirmație. Un grup ce se află mereu în mișcare, dacă acesta este sensul la care s-a gândit autorul, nu poate fi mână de lucru în construcții, pentru că nu-i vorba de o zi sau două, maximum o săptămână cât ar dura ridicarea unei case țărănești fără pretenții. Mâna de lucru în construcții, în mediul rural, nu putea fi asigurată de nomazi, pentru că aceștia se deplasau în grup și nu puteau fi absorbiți de ridicarea uneia sau a două case. Cel mai probabil la astfel de șantiere participau rudele celui în cauză, eventual și câțiva dintre romii sedentari din sat. „Fiind mână de lucru în construcții” semnifică o prezență numeroasă, angajată în cadrul unor lucrări de mai mare amploare decât ridicarea unei case. Astfel de lucrări erau instrumentate de către Stat sau de către antreprenori ce contractaseră lucrări de la Stat. Înțelegem prin acestea lucrări de construcție a unor edificii publice, amenajarea de drumuri sau căi ferate și sistematizarea cursurilor de apă. Concluzia că netoșii lucrau în cadrul unor astfel de șantiere nu este însă compatibilă cu un mod de viață încontinuu rătăcitor, în care subzistența grupului se baza pe prădăciuni.

Care poate fi explicația cea mai plauzibilă, având în vedere că un personaj de talia lui J.A. Vaillant²⁷⁵ nu poate fi suspectat de a fi reprodus informații eronate sau doar din auzite? Cu siguranță printre obiceiurile netoșilor se aflau și nomadismul dublat de unele furtișaguri, când apărea ocazia. Dar această stare de lucruri nu era una eternă, pentru că același Vaillant spune că netoșii erau și mână de lucru în construcții. Nomadismul se explică astfel prin nevoia economică, a deplasării de la un șantier la altul, conform unui model funcțional și astăzi în diferite tipuri economice, aflate pe diverse trepte de dezvoltare. Doar că-l numim migrația sezonieră a muncii. Ar fi ridicol să considerăm nomadismul netoșilor și al lăieșilor drept un mecanism utilizat pentru deja clasicele

²⁷⁴ J. A. Vaillant. *România sau istoria, limba, literatura, orografia, statistica Românilor*, în D. Bușă, coord., *op. cit.*, vol. IV, 2007, p. 378.

²⁷⁵ J.A. Vaillant este un fin cunoscător al Principatelor Române și autor, printre altele, al unei lucrări de istoria romilor, amintită în introducerea acestei lucrări.

„furtișaguri” din lumea rurală. A pune semnul egalității între trecerea nomazilor printr-o localitate și multiplicarea implicită a hoțiilor cărora le cădea victimă satul respectiv, ar fi însemnat tulburarea gravă a mediului economic în care-și duceau existența nomazii și închiderea lui pentru anii următori. O astfel de ruptură economică și socială nu putea fi susținută prin utilizarea altor resurse. Atitudinea Statului va fi însă deosebit de dură în privința lor.

Mai mult de patru secole Principatele Române obținuseră profituri importante de pe urma numărului mare de țigani străini care, odată trecuți la nord de Dunăre, deveneau automat sclavi ai domnului țării. Modernizarea instituțională, accelerată prin Regulamentele Organice, va intra însă în contradicție cu profilul nomad al unui important număr dintre sclavii Statului.

Mobilitatea grupurilor de nomazi le permitea un stil de viață atipic, considerat de societate drept „vagabond”. Nemulțumirile societății erau multiple. Furtișagurile de tot felul și distrugerile provocate pe câmpurile comunale erau urmate de părăsirea rapidă a acelor locuri, făptașii scăpând cel mai adesea nepedepsiți. Autoritățile dispuneau de instrumente de control în cea mai mare parte ineficiente față de caracteristicile nomazilor. În consecință, se încuraja emigrația, voluntară sau forțată prin măsuri polițienești. Complementar acestei atitudini, revenirea în țară se făcea cu probleme foarte mari sau nu se mai făcea deloc. Pentru nomazi, trecerea frontierei în statele vecine reprezenta continuarea firească a unei circulații intra-europene practicate de secole. Nomazii puteau dispărea un an sau chiar mai mult, după care reapăreau pe vechile trasee din Țara Românească și Moldova.

Acordurile medievale bilaterale făceau posibilă revenirea sclavilor la stăpânul lor, fără a se pune în vreun fel problema actelor de identitate, deoarece aceștia nu posedau așa ceva. Erau utilizate, în schimb, documente ce atestau dreptul de proprietate asupra țiganilor respectivi (acte de danie, de moștenire sau de cumpărare). După acordarea statutului de cetățeni țiganilor, act finalizat în 1855/1856 prin emanciparea sclavilor particularilor²⁷⁶, noile reglementări de circulație internă și externă vor restrânge semnificativ libertatea de mișcare și, în special, reintrarea în țară.

Toate rapoartele și proiectele de lege din secolul al XIX-lea afirmau necesitatea sedentarizării nomazilor, pentru a stopa conflictele tot mai dese cu țărani și pentru a-i impozita mai ușor. Însă toate aceste proiecte nu au avut în vedere că stabilirea nomazilor și distribuirea de pământ pentru a-și construi case și a cultiva grădini erau în dezacord cu modul de viață itinerant ce-l practicau de secole. În plus, distribuirea de pământ rromilor a fost prezentă doar la nivelul discursurilor parlamentare. Apoi, punerea sa în practică ar fi pus cu siguranță probleme de adaptare nomazilor. Transformarea unui sedentar în nomad este

²⁷⁶ Informații despre abolirea robiei rromilor se găsesc expuse pe larg în capitolul următor al acestei lucrări.

deosebit de dificil de realizat, în primul rând datorită refuzului celui în cauză de a-și schimba modul de viață moștenit - considerat ca fiind singurul ce i se potrivește, cu un alt stil de viață blamat de întreaga comunitate și care-i este complet străin. Aceeași interpretare trebuie dată încercării de inversare a procesului amintit mai sus, de unde și refuzul țiganilor nomazi de a se așeza definitiv în sate.

Contextul socio-economic din principate era adesea perturbat de rezistența romilor așezați în fața abuzurilor vătafilor, precum și de stricăciunile produse de nomazi, în principal pe pământurile particulare. Dacă prima categorie era practic o componentă a masei țărănești, având aceleași deziderate și probleme, bune și rele, nomazii sunt foarte vizibili în societate, indiferent că este vorba despre prezența lor în orașe sau în mediul rural.

Sosiți din Imperiul Habsburgic la sfârșitul secolului al XVIII-lea, grupul netoților, deși redus numeric, nu cunoscuse lanțurile sclaviei și nici nu le va accepta pe termen lung. Ușurința și rapiditatea cu care se deplasau dintr-un loc în altul constituiau mijlocul principal de luptă față de tentativele Statului de a-i transforma în sclavi. Când autoritățile și-au dat seama de ineficiența acțiunilor lor, au încercat să-i expulzeze în mai multe rânduri, fără însă a reuși să scape complet de prezența netoților.

De la reducerea libertății de circulație, la starea de arest și expulzare

La 30 august 1831, un ordin al Ministerului de Interne și al Vorniciei Temnițelor – instituții ce se ocupau de supravegherea sclavilor Statului – decideau expulzarea în Turcia a tuturor netoților ce se găseau în principatul Țării Românești²⁷⁷. Această măsură radicală era considerată realizabilă datorită numărului redus de familii ce constituiau grupul netoților. Evenimentele se vor derula într-un climat ostil, din cauza unei puternice epidemii de holeră, ce bântuia prin țară încă din luna iunie. În cazul epidemiilor, nomazii erau văzuți ca agenți principali ai propagării acestora²⁷⁸, iar igiena lor era considerată ca fiind deficitară. Din această cauză, țiganii vor fi expulzați în afara orașelor și obligați să se spele în râurile din apropiere²⁷⁹.

În cazul netoților, sunt date ordine precise Comitetului Carantinei pentru a nu le împiedica deplasarea către portul Giurgiu, în vederea trecerii lor peste Dunăre, în Turcia²⁸⁰. Această măsură radicală ridică o serie de întrebări asupra mecanismelor ce determină și pun în mișcare o expulzare a unui grup compact de oameni, înfăptuită în stilul deportărilor de populație în Europa secolului XX.

²⁷⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Vornicia din Lăuntru, dosar 15/1831, f. 3.

²⁷⁸ Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc: Ciurma*, București, Institutul de Arte Grafice « E. Marvan », București, 1932, p. 89, 119.

²⁷⁹ Ibidem, p. 157. La 23 iulie 1793, în timpul epidemiei de ciumă, nomazii au fost evacuați din București.

²⁸⁰ ANIC, Vornicia din Lăuntru, dosar 15/1831, f. 18.

Un astfel de eveniment din istoria modernă a Țării Românești precede cu decenii bune, iar în unele cazuri cu aproape un secol, deplasări de populație ce au urmat în genere dezmembrării unui imperiu, anexării de teritorii sau schimbării regimului politic.

Raportul Comisiei de Stat din luna aprilie a aceluiași an 1831, arătase faptul că netoții nu doar că nu se integraseră în marea masă a celorlalți romei, sclavi ai Statului, pentru a fi utili, dimpotrivă ei creau tot felul de probleme prin locurile unde circulau, făcând numeroase furturi și stricăciuni prin sate. Mobilitatea lor ridicată și mijloacele reduse de supraveghere, acțiune și control de care dispuneau autoritățile, în particular cele ale otcârmuitorului de țigani, vor determina o opinie generală din partea administrației centrale că doar expulzarea acestora ar putea rezolva problema. În atingerea acestui scop, Statul valah va mobiliza principalele sale instituții: Vornicia din Lăuntru, Vornicia Temnițelor, Spătăria, Carantina, Visteria, Consiliul Administrativ și administrațiile fiecărui județ. Cu toții erau implicați în capturarea și trecerea grupurilor interceptate la sud de Dunăre. La începutul iernii, acest aparat represiv va reuși „ca să treacă în Turcia o sută șaptezeci țigani netoți, mici și mari, ce din porunca stăpânirii se izgonește din Principat”²⁸¹. În acest demers, autoritățile muntene nu au anticipat refuzul pașei de Nicopole în a-i primi, motiv pentru care netoții vor fi retrimiși la nord de Dunăre, în dreptul gurii Oltului²⁸².

Cu unsprezece ani înainte de a-și elibera sclavii, Statul muntean nu vede o altă soluție la problema netoților decât regruparea lor urgentă și punerea sub pază până la cristalizarea unei politici care să-l scape definitiv de această răspundere. Regruparea netoților, în mijlocul iernii, ridică probleme în primul rând de organizare și distribuire a hranei. Lipsa acestora i-ar fi făcut pe netoți de necontrolat, după cum remarcă un raport al Dvorniciei pentru Subocârmuitorul țiganilor Statului din Oltenia. Normalitatea acordării a 750 de ocale de mălai, în valoare totală de 145 de lei și 20 de parale este subliniată de proveniența banilor și anume din capitația deja plătită Statului de către netoți²⁸³.

Plata capitației denotă totuși supunere reală față de autoritățile Statului și utilitatea acestora pentru Trezorerie. În toată această perioadă Administrația căuta persoane particulare care ar fi fost de acord cu preluarea netoților ca sclavi, în schimbul plății „capitației pe tot anul, să asigureze și stăpânirea, că nu va îngădui a lor întreprindere în vechile năravuri și osebit statornicindu-i, să-i supuie la munci și meșteșuguri, apoi să poată face o buna ispravă în felul acestei împrejurări”²⁸⁴. Altfel spus, pentru a evita complicații viitoare, Statul îi oferea pe netoți gratuit particularilor; particulari ce se arătau întotdeauna gata să-i facă sclavi pe toți cei ce ar aduce un plus averii lor.

²⁸¹ Ibidem, f. 32.

²⁸² Ibidem, f. 37, 39.

²⁸³ Ibidem, f. 57, 104.

²⁸⁴ Ibidem, f. 122.

În septembrie 1832 sunt date ordine către autoritățile locale pentru identificarea tuturor netoșilor din Principat și trimiterea lor sub escortă la București, pentru a fi distribuiți particularilor. Dar împrăștierea acestora particularilor nu va aduce liniștea scontată, pentru că rapoartele ulterioare vor atesta imposibilitatea supravegherii și impunerii unui grup obișnuit cu o libertate totală²⁸⁵. Astfel, fuga netoșilor de la „stăpâni” este expresia concretă a eșecului politicii Statului valah de gestionare a instituției sclaviei în ansamblul său.

Gestionarea dezastroasă a situației de mai sus a avut un ecou deosebit în epocă, cu atât mai mult cu cât administrația rusă nu era străină de măsurile luate în privința drepturilor netoșilor. Generalul Kisselef pare să fi fost instanța ultimă care a refuzat eliberarea sclavilor prin Regulamentele Organice, iar mai apoi ar fi distribuit pe netoși boierilor.²⁸⁶

Expulzarea indivizilor și a grupurilor indezirabile, catalogați drept străini și vagabonzi, va fi întâlnită frecvent pe tot întinsul secolului al XIX-lea și până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, țișanii fiind printre grupurile țintă în toate statele ce au avut o astfel de politică. Însă împărțirea netoșilor particularilor este complet ieșită din schema practicilor sociale ale statelor Europei moderne. Înapoierea legislativă și instituțională în care se aflau Principatele Române în deceniul al treilea al secolului XIX le plasa mai aproape de Evul Mediu european și de sclavia din colonii.

Ca urmare a eșecului acestei politici, este foarte posibil ca Statul să fi conștientizat caracterul arhaic al sclaviei și necesitatea unei reforme profunde. Faptul că rromii netoși sau ceilalți rromi nu erau considerați drept cetățeni ai Statului, ci bunuri din averea stăpânului, indiferent că acesta era Statul, Biserica sau orice particular, făcea imposibilă inserția lor socială și în mecanismele de ordine și control. Diferența se va observa câteva decenii mai târziu, când desființarea sclaviei și obligativitatea biletelor de circulație pentru a se putea deplasa în interiorul țării și a pașapoartelor individuale pentru circulația către statele vecine, vor da Statului modern instrumentele necesare controlării și limitării străvechii circulații a rromilor. Opinia unui înalt funcționar în aparatul de stat al Țării Românești sintetizează excelent gândirea administrativă, pe care rromii vor trebui să o înfrunte cel puțin pentru încă un secol:

„Ei conservă gusturile și obiceiurile nomade în mijlocul populațiilor civilizate de cultivatori. Preferă un trai privat de hrană și căldură unuia regulat și laborios. Numai violența îi determină să-și modifice felul de viață și, pentru a scăpa, atunci când se poate, se expatriază. Au dispărut în toate părțile din Europa, unde poliția le-a interzis o viață nomadă; s-au refugiat în țările unde sunt tolerați.”²⁸⁷

²⁸⁵ Ibidem, f. 637.

²⁸⁶ J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 338.

²⁸⁷ D. Bușă, coord., *op. cit.*, vol. III, 2006, p. 190-191.

Curentul aboliționist

Curentul aboliționist autohton și racordarea la aboliționismul vest-european și nord-american. Articole de presă. Scrierile călătorilor străini și români

În prima jumătate a secolului al XIX-lea își fac loc în presa românească numeroase articole privitoare la avansul mișcării aboliționiste din Europa Occidentală și Statele Unite ale Americii²⁸⁸. Influența acesteia asupra celor două principate românești este indiscutabilă, chiar dacă nu s-au înregistrat presiuni politice directe. Racordarea celor două mișcări aboliționiste s-a făcut în principal prin influența asupra oamenilor politici români școliți în Vest și prin presă, de multe ori patronată de aceiași politicieni sau de către oameni de cultură din anturajul lor. Comerțul cu sclavi este văzut de semnatarii articolelor ca o „scârboasă neguțătorie”, în vreme ce relațiile privind condițiile de călătorie a sclavilor către America și Europa sunt de natură a terifia orice suflet creștin.

La începutul secolului al XIX-lea, puterile politice și militare ale Europei și SUA vor scoate traficul de sclavi în afara legii, inițiativă la care se va alătura și Biserica Catolică, prin intermediul *Scrisorii apostolice* a Papei Grigore al XVI-lea, din decembrie 1839. Marea Britanie va desființa sclavia din coloniile sale în 1833, prevăzând o perioadă de tranziție, ce s-a finalizat la 1 iunie 1838. Aboliționistii englezi nu s-au oprit aici ci, pentru a lupta împotriva sclaviei din lumea întreagă, au fondat în 1837 *Societatea britanică și străină împotriva sclaviei*, oarecum în urma *Societății franceze pentru abolirea sclaviei*, înființată în 1834. Inițial, pentru francezi, eliberarea sclavilor era văzută a fi una graduală și prin răscumpărare. Viziunea aceasta, exprimată de Lamartine în 1842, se va modifica radical, iar revoluția de la 1848 a făcut posibilă decretarea eliberării imediate a sclavilor din coloniile franceze. În Principatele Române, dacă semnalele venite din Vest erau de acest tip, din sudul continentului, contrar a ceea ce s-ar putea crede, ele nu difereau semnificativ. Închiderea de către sultan a pieții de vânzare de sclavi din Constantinopol, la începutul anului 1846, era confirmarea ireversibilității procesului în toate statele moderne ale lumii.

Pe lângă presa din Țările Române, conectarea realităților românești la cele europene s-a făcut și prin intermediul călătorilor străini. În țările din vestul Europei nu se mai regăseau de multă vreme sclavi. Aceștia erau parte a societăților din colonii. Cetățenii metropolelor, care nu călătoreau în colonii,

²⁸⁸ Pentru o descriere amănunțită a reflectării aboliționismului european și nord-american în presa românească, vezi Raluca Tomi, *Aboliționismul românesc la 1848*, în *Revista Istorică*, Serie nouă, tomul XX, nr. 1-2, ianuarie-aprilie, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 47-61.

erau departe de a avea în fața ochilor tabloul complet al sclaviei. Informațiile lor erau fragmentare și luate, în principal, din presă. Călătorind în Țările Române, intrau în contact direct cu Instituția sclaviei, într-un spațiu nu foarte îndepărtat de centrul Europei. Pentru ei, neobișnuiți cu tabloul unei societăți în care se practicau inegalități sclavagiste, intrarea în Principate reprezenta un șoc vizual și emoțional considerabil. Slavii țigani, descrierea cotidianului lor, umilințele și suferințele îndurate, se regăsesc astfel în numeroase scrieri²⁸⁹. Exponențiali sunt Felix Colson și Jean Alexandre Vaillant, autorii a două lucrări de care se leagă foarte multe informații cunoscute astăzi despre slavii țigani din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Foto bărbier țigan

Auguste Raffet, *Bărbier țigan*, târgul Giurgiului, Țara Românească 1839

Dintre producțiile autohtone, cea mai importantă este deja amintita schiță a lui Mihail Kogălniceanu, scrisă și ca urmare a interesului manifestat de Alexander von Humboldt: „Alexandru Humboldt, spirit eminent cercetător, îmi arată o deosebită dorință de a cunoaște în ce constă literatura noastră, și îndeosebi m-a întrebat despre soarta și caracteristica țiganilor noștri. Spre a-i satisface curiozitatea, eu am scris în limba germană o scurtă privire asupra micii noastre literaturi de pe atunci, pe care am publicat-o în *Lehmann's Magazin für die Litteratur des Auslandes*. Tot pentru Humboldt am publicat apoi o broșură în limba franceză, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue de Cigains*, în prefața căreia chemam luarea-aminte a filantropilor asupra acestui nenorocit popor slav în țara mea, în sânul Europei civilizate, și tratat ca lucru prin înseși legile țării noastre”²⁹⁰.

Eufrosin Poteca, Teodor Diamant, Cezar Bolliac și alți intelectuali militează la început cu timiditate pentru eliberarea „bunului țigan”, cu însușiri nobile și umane, egal astfel cu stăpânii lui. Legile eliberării din 1843, 1844 și 1847 reprezintă acte politice ale domnitorilor, dar în același timp și succese ale militanților aboliționisti. Aceste manifestări, corelate curentului aboliționist general european și nord-american, se vor multiplica în preajma revoluției de la 1848 și au făcut posibilă, chiar dacă pentru puțină vreme, eliberarea ultimilor slavi.

Desființarea sclaviei țiganilor aflați în posesia Statului și a Bisericii se va dovedi o sarcină mai ușoară și pentru că în dreptul primei categorii era vorba de

²⁸⁹ Paul Cernovodeanu, coord., *op. cit.*, vol. I (2003), vol. II (2005); Daniela Bușă coord., *op. cit.*, vol. III (2006), vol. IV (2007), vol. V (2009).

²⁹⁰ M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țărănilor*, București, Tipografia Carol Göbl [discursul rostit în ședința solemnă din 1/13 aprilie 1891 la Academia Română], 1891, p. 7-8.

o acțiune a domnitorului în favoarea unui grup de oameni aflați în propria ogradă, ce continuau plata contribuțiilor lor la Stat. Biserica se va găsi prinsă oarecum în capcană, între cele lumești și roada Duhului. Pe de-o parte i se va împune acordul asupra unui act public de filantropie, în urma căruia va pierde o parte din bogăția proprie, pe de altă parte va câștiga la capitolul imagine, sau cel puțin nu și-o va deteriora printr-un refuz categoric. În ultimă instanță, ea nu ar fi avut mijloacele să se opună hotărârii puterii laice. În dreptul sclavilor aflați în posesie particulară, forțele oponente sunt inițial sensibil egale. Influența economică și politică a marilor boieri era hotărâtoare pentru stabilitatea domniei. Dincolo de orice considerente umanitare, pentru prințul domnitor era de preferat a avea în aceștia un aliat.

De ce va fi împotriva proprietarilor particulari atât de acerbă și eficientă? Acumularea de sclavi atinsese cote greu de crezut. Către sfârșitul deceniului patru, francezul Raoul Perrin nota că „sunt unii boieri care mai au până la cinci-șase mii de țigani, răspândiți pe proprietățile lor și utilizați la muncile cele mai grele, cele mai înjositoare și mai respingătoare. Câteodată îi vând sau îi schimbă pe acești sclavi ca pe vite, valorând atâta pe cap de persoană, în funcție de vârstă, înălțime, forță și sex.”²⁹¹

Versantul aboliționist al societății valahe și moldave se va constitui cu pași mai mari (vezi exemplul boierului Ion Câmpineanu) sau mai mici, fără a reuși totuși să-i cuprindă și pe opozanți. Mecanismul după care funcționa acesta îl regăsim descris de același Raoul Perrin:

„Mișcați de sentimente filantropice, mai mulți boieri au recunoscut nedreptatea robiei perpetue și au acordat o cvasi-libertate țiganilor lor. Astfel, în schimbul unei răscumpărări stabilite în funcție de importanța și valoarea muncii, cu puterea și vârsta celui în cauză, acesta poate străbate Țara Românească sau rămâne la București, pentru a-și vedea de propriile treburi. În fiecare an însă, la un moment fixat, trebuie să reapară în fața stăpânului său. Atunci îi plătește datoria și în unele cazuri, din micile sale economii, îi dă stăpânului suma de bani pe care acesta o cere pentru a-l vinde. Bietul rob devine în acest fel propriul stăpân și după un timp își restabilește calitatea de om, pe care o transmite apoi copiilor săi. Astfel de cazuri sunt rare, dar ele există și, în interesul umanității, sperăm că vor exista și în viitor [...]”²⁹².

Eliberarea sclavilor particulari va ține de un realpolitik al domnitorilor celor două principate, către sfârșitul războiului Crimeii. Clasa politică, în virtutea interesului superior de stat, va fi nevoită să se supună acestor decizii.

Abolirea sclaviei

²⁹¹ D. Bușă, coord., *op. cit.*, vol. III, 2006, p. 759.

²⁹² *Ibidem*, p. 760.

Eliberarea sclavilor Statului din 1843 în Țara Românească

„Proiect pentru desființarea dajnicilor de supt administrația Vorniciei Temnițelor și trecerea lor supt administrația ocârmuirilor de județe. Realități economice”.

Domnia lui Bibescu reprezintă un punct de cotitură în istoria rromilor din Țara Românească pentru că de aceasta se leagă reducerea semnificativă a numărului sclavilor, prin eliberarea în primă instanță a sclavilor Statului, iar apoi a celor ai Bisericii. Din considerente nu foarte clare, însă parțial explicabile, Bibescu nu va definitiva această mare reformă, ci va lăsa sclavii particularilor în continuare înlănțuiți și la dispoziția stăpânilor lor. Totuși, eliberarea primelor două categorii de sclavi, care însumau majoritatea rromilor din Principat, și răscumpărările de sclavi de pe piața particulară, vor lărgi considerabil cadrul emancipării acestora de pe urmă.

Votarea Legii pentru desființarea sclaviei țiganilor Statului de către Adunarea Obștească, la 16/28 martie 1843, a însemnat sfârșitul sclaviei pentru un număr însemnat de rromi, între care o pondere importantă o deținea nomazii. Promulgarea Legii de către domn la 22 martie/2 aprilie 1843 a consfințit votul Adunării. În fapt s-a realizat un artificiu juridic prin care rromii „ce plăteau impozit administrației Vorniciei Temnițelor au trecut sub administrația ocârmuirilor de județe, măsură prin care sunt eliberați din sclavie și trecuți în rândul românilor supuși la impozit personal”²⁹³. Principala realizare a acestei măsuri a fost crearea unei economii importante de bani ce se va adăuga așa-zisei cutii de rezervă, ale cărei fonduri erau destinate prin Regulamentul Organic răscumpărării rromilor sclavi. Aceasta era alimentată de capitația pe care fiecare rrom nomad trebuia să o plătească până în ziua în care s-ar fi așezat într-un sat și ar fi trecut astfel în rândul țăranilor agricultori ce plăteau impozit la Stat²⁹⁴. Decretul lui Bibescu privește astfel mai curând pe rromii nomazi ce se aflaseră sub administrația Vorniciei Temnițelor și care urmau să treacă sub administrația prefecților de județe. Rromii sedentari se aflau deja sub acest regim, introdus prin articolul 95 din Regulamentul organic.

Această măsură, făcând inutil personalul angajat la strângerea capitației nomazilor în birourile Vorniciei Temnițelor, crea, dintr-o singură mișcare, o economie bugetară de 47.600 de lei. Bibescu va decide suplimentarea fondurilor cutiei de rezervă cu jumătate din această sumă (23. 800 de lei), cealaltă jumătate rămânând beneficiul Statului. În ziua în care nomazii urmau să se așeze în sate definitiv, încetând astfel cu plata capitației și trecând în rândul țăranilor, Statul se angaja să verse în fiecare an întreaga sumă de 47.800 de lei în cutia de rezervă ce era folosită la răscumpărarea de sclavi de la particulari. Statul nu

²⁹³ Gh. Bibescu, *op. cit.*, Tome deuxième: *Lois et décrets. 1843-1848*, p. 32.

²⁹⁴ *APR*, XII/I, p. 303.

pierdea nimic din această situație, deoarece suma aceasta era înlocuită de impozitele plătite de rromii sedentarizați. În același timp se crea o economie importantă de 47.600 de lei, utilizată în favoarea rromilor vânduți pe piața liberă de către stăpânii lor.

Articolul 1 al Legii trecea pe toți rromii contribuabili, ce se aflau sub administrația Vorniciei Temnițelor, direct sub administrația prefectilor, păstrându-se aceleași caracteristici ale regimului sub care s-au aflat anterior. Ei continuau să plătească capitația fixată prin articolele 5 și 6 din Legea N°6/1832. Capitația urma să fie plătită către subprefecți și subordonații acestora, până la începutul celei de-a patra perioade a viitorului recensământ, dacă până atunci se dovedea că viețuirea li s-a îmbunătățit și că au încetat să mai circule prin țară. Drept urmare a acestei acțiuni, întreaga cancelarie a Vorniciei temnițelor și cele ale sub-administratorilor ce depindeau de ea urmau să fie complet desființate. Sumele pe care Vornicia le primea din capitația rromilor – conform cu dispozițiile articolelor 10, 11 și 12 ale amintitei legi – urmau să fie păstrate în Visteria Statului.

În articolul 2 se prevedea că, urmare a acestei măsuri administrative din care rezulta în fiecare an o economie de 47.600 de lei în profitul cutiei de rezervă, era necesar să se adauge la fondurile constituite pentru răscumpărarea rromilor sclavi (până la trecerea completă a acestora în rândul țărănilor) capitația pe care ei o plăteau în acel moment și 23.800 de lei suplimentați de către Visterie, adică jumătate din cei 47.600 de lei economisiți²⁹⁵.

Deoarece în ziua în care rromii vor face parte din rândul țărănilor agricultori, ei vor înceta să mai plătească zeciuială pentru că vor avea de achitat o contribuție la cutia satelor, Visteria va vărsa la cutia de rezervă cei 47.600 de lei rezultați din economia obținută prin desființarea cancelariei.

Acest plan al Administrației era funcțional pe hârtie. Punerea lui în practică ridica problema eliminării circulației nomazilor domnești, fără a se lua în calcul interconectarea acestor grupuri cu celelalte grupuri nomade ce aparțineau particularilor. Sedentarizarea țiganilor Statului nu se putea definitivă în condițiile existenței și circulației unui număr consistent de nomazi din rândurile sclavilor boierești. Comisia Adunării ce funcționase în 1831, propusese ca măsurile ce trebuiau luate cu sclavii Statului în vederea sedentarizării, să fie extinse și la rromii din proprietatea boierilor. Probabil această recomandare nu fusese urmată și de măsuri practice și punitive pentru sclavii și stăpânii recalcitranți așa că, situația rămăsese în continuare neschimbată.

Departamentul Treburilor din Lăuntru a dat, în 28 august/9 septembrie 1843, dispoziția relativă la așezarea țiganilor nomazi²⁹⁶ ce aparțineau

²⁹⁵ APR, XII/I, p. 301-303.

²⁹⁶ „vagabonzi” în textul original.

particularilor. Astfel, văzând că numeroși rromi ce aparțineau proprietarilor particulari „duceau o viață plină de hoinăreli și vagabondaj, că-și schimbau mai mereu locul unde își instalaseră corturile și nu au nici un domiciliu cunoscut”, Guvernul, pentru a reuși să execute dispoziția luată în vederea așezării generale a acestei categorii de persoane, prevenea pe toți proprietarii de sclavi din acest principat că vor trebui să ia – într-un interval de 18 luni, începând din acel moment, măsurile necesare pentru stabilirea numiților țigani pe pământurile lor sau pe alte proprietăți și să-i așeze de o manieră stabilă în case, după exemplul celorlalți locuitori. În cazul în care, termenul de 18 luni fiind depășit, se vor găsi rromi hoinărind prin principat, Guvernul urma să ia măsurile necesare pentru stabilirea lor pe proprietățile Statului, fără a mai ține seama de apartenența la stăpâni sau preferințe legate de locul unde ar fi dorit să-și stabilească sclavii²⁹⁷.

Deceniile următoare au făcut dovada inadecvării acestor obiective cu frământările sociale generate de fracționarea reformei aboliționiste.

Eliberarea sclavilor Bisericii din 1847 în Țara Românească

La jumătatea secolului al XIX-lea se înregistrează dezbateri aprinse asupra problemei sclaviei rromilor, considerată de numeroși intelectuali ca o mare dezonoare pentru poporul român.

În 1843, sclavii Statului fuseseră eliberați. Un număr mai mult sau mai puțin considerabil de sclavi aparținând particularilor erau eliberați în fiecare an, prin răscumpărare de la stăpânii lor care-i vindeau Statului. Era o emancipare graduală, lentă și care era departe de a-și vedea sfârșitul. Țara Românească, rămasă cu trei ani în urma Moldovei la capitolul acestei reforme, a găsit voința politică necesară eliberării sclavilor Bisericii abia la începutul anului 1847, când domnitorul Gheorghe Bibescu a trimis Adunării un proiect de lege pentru emanciparea sclavilor aparținând Mitropoliei, episcopieiilor, mănăstirilor, metocurilor, bisericilor și ai oricărui alt așezământ public, propunând, în același timp, ca impozitul ce urmau să-l plătească Statului să fie folosit la răscumpărarea de sclavi vânduți de particulari pe piața liberă.

Răscumpărările de rromi anterior anului 1848 sunt nesemnificative, însumând aproximativ 1.030 de persoane. Revoluția pașoptistă este probabil motivul pentru care în 1848 au fost eliberați, prin răscumpărare de la particulari, 2.219 persoane. Proprietarii, cel mai probabil, ajunseseră să fie despăgubiți în urma acțiunii Comisiei pentru liberarea țiganilor, astfel că nu au mai solicitat, după înfrângerea revoluției, revenirea acestora în proprietatea lor.

Situația răscumpărării de rromi în intervalul 1833–1850, sintetizată de Venera Achim după sămile Vistieriei, arată conform tabelului de mai jos²⁹⁸. Făcând abstracție de anul 1849, pentru care nu sunt cifre sigure, totalul este de

²⁹⁷ Gh. Bibescu, *op. cit.*, Tome premier: *Correspondance et documents 1843-1856*, p. 34-35.

²⁹⁸ Venera Achim, *op. cit.*, p. 57.

4.331²⁹⁹ de rromi. Efortul financiar al Vistieriei nu este de neglijat, dar el a fost însă compensat în timp prin creșterea numărului de contribuabili, în special după 1847. Anterior acestui moment, unul din principalele argumente pentru eliberarea sclavilor Bisericii ținea de insuficiența fondului din care se realizau răscumpărările de sclavi de la particulari și Biserică, începând cu 1843, precum și solida economie a acesteia din urmă, ce permitea eliberarea sclavilor fără a exista pericolul falimentului nici uneia dintre mănăstiri.

Tabel cu numărul sclavilor răscumpărați de către Stat de la particulari

Anul	Răscumpărați	Anul	Răscumpărați
1833	-	1842	2
1834	-	1843	-
1835	72	1844	221
1836	10	1845	493
1837	-	1846	-
1838	3	1847	-
1839	100	1848	2.219
1840	3	1849	Neprecizat
1841	82+10 sălașe	1850	1.085

Votarea legii

„Veți obține, votând această lege, unul din drepturile cele mai puternice la recunoștința umanității și posterității”, spunea Bibescu către Adunare, în încercarea de a-i motiva și a obține votarea legii. Nemaiputând amâna momentul și fiind pe deplin conștientă de importanța reformei, Adunarea generală, în frunte cu mitropolitul țării, a votat în unanimitate proiectul de lege la 11 februarie 1847.

Sanționarea legii emancipării rromilor de către domnitor vine ca o urmare firească a aspirației generale către dezvoltarea societății românești în „spiritul epocii și al progreselor civilizației”. Tot el adăuga că „Ședința din 11 februarie 1847 va face epocă în anele istorice ale patriei noastre”. În acest punct

²⁹⁹ Am calculat pentru cele 10 familii de robi din anul 1841 o medie de 4,1 persoane per familie, cifră rezultată din tabelul familiilor robilor mănăstirești eliberați în iarna anului 1847.

Bibescu s-a înșelat, pentru că eliberarea sclavilor de la 1847 nu a mai fost amintită nici măcar în cadrul strict al Bisericii, din considerente de imagine preferându-se ascunderea sub preș a unui asemenea eveniment, mărș pentru unii și rușinos pentru alții.

În 11/23 februarie 1847 „au fost eliberați toți țiganii Mitropoliei, cei ai episcopiiilor, ai mănăstirilor și metocurilor, ai bisericilor și ai oricărui alt așezământ public, fără excepție, ce se găsea pe teritoriul Țării Românești”³⁰⁰. Numărul acestor mănăstiri era considerabil, ridicându-se la 103 stabilimente ce dețineau 11.445 de familii de sclavi rromi. Cele mai multe familii³⁰¹, în număr de 2.088, se aflau în proprietatea mănăstirii Cozia, ctitoria lui Mircea cel Bătrân. Dintre județe, Prahova avea 8.870 de sclavi rromi, fiind primul din Țara Românească. Totalul sclavilor Bisericii din Țara Românească era de 47.245³⁰², ce trăiau în 11.446 de familii, o familie având în medie 4,12 persoane.

Foto Văcărești 1847

fila 1 și 4 din catagrafia țiganilor desrobiți ai Mănăstirii Văcărești. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București. Foto Petre Petcuț

Eliberarea sclavilor Bisericii a introdus în economie un număr însemnat de artizani ce-și vor putea exercita în mod liber meseriile. Dependența de biserică și mănăstiri absorbea capacitățile productive și nu permitea dezvoltarea unei economii familiale normale. Statul, la rândul său, pierdea în fiecare an importante venituri fiscale de care avea mare nevoie pentru modernizarea țării. Sclavia a reprezentat din acest punct de vedere o pierdere de venituri comparabilă pierderilor cauzate la bugetul de stat de către munca la negru și economiile subterane din contemporaneitate. Cei aproape 11.500 de capi de familie aveau aceleași perspective ocupaționale ca și până atunci: continuarea lucrului în agricultură, pe pământurile așezămintelor religioase, și integrarea în cadrul starostiilor existente, precum cele de potcovari, lăutari etc., pentru care plăteau patentă la Stat³⁰³. Inserția lor economică nu a fost o problemă atât de dificilă, cum se va dovedi cea a emancipaților din stăpânirea particulară. Aici este principalul câștig financiar al Statului, ce reușește să-și crească veniturile prin creșterea numărului de contribuabili dintre artizani.

Întrebarea care se ridică este de ce n-a eliberat Bibescu, în același timp, și sclavii particularilor și au trebuit să treacă încă nouă ani până la acest moment?

³⁰⁰ Gh. Bibescu, *op. cit.*, Tome deuxième: *Lois et décrets. 1843-1848*, p. 442.

³⁰¹ *APR*, XVII, p. 311.

³⁰² *APR*, XVII, p. 310.

³⁰³ VI. Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente, 1800-1848*, Cluj, 1970, p.204-205.

Să fi fost teama că Visteria nu va putea susține plata despăgubirilor către proprietari? Nici în 1856 nu va fi capabilă să rezolve acest handicap, decât cu ajutorul îndatorării către aceștia prin emiterea de obligațiuni de Stat. Eliberarea sclavilor particulari la 1847, prin despăgubire, ar fi intrat în contradicție cu cea a sclavilor Bisericii, ce s-a făcut fără despăgubire. Biserica nu a primit nimic în schimb. Dimpotrivă, pe viitor va trebui să dea o sumă de bani pentru răscumpărarea de către Stat a sclavilor vânduți de către particulari.

Două răspunsuri pot explica parțial această strategie politico – socială urmată de Bibescu. În primul rând i-a fost teamă de împotrivirea proprietarilor și de tulburările sociale cauzate de masa mare a foștilor sclavi ce și-ar fi găsit cu toții eliberarea în același moment și, pe de altă parte, a sperat că majoritatea proprietarilor își vor elibera sclavii voluntar, fără ca Statul să trebuiască a-i despăgubi pentru valoarea acestora. Fără participarea Bisericii, sclavia își pierdea din suportul moral și argumentația religioasă anterioară. Numai că reacția proprietarilor afișată un an mai târziu, în timpul Revoluției din 1848, avea să arate că societatea civilă nu era încă pregătită să renunțe la sclavie, dezaprobată de mulți în teorie, dar argumentată de practica acelorași oameni. Cu trecerea anilor s-a văzut că doar o măsură generală de eliberare luată de Stat, putea fi cu adevărat eficace³⁰⁴. În 1843 și în 1847 Statul nu era suficient de puternic pentru a aboli definitiv sclavia pentru toate categoriile de rromi.

Revoluția de la 1848 și desrobirea țiganilor prin despăgubire (punctul 14 al Proclamației de la Izlaz)

Anul 1848 consacră în Țara Românească punerea în practică a ideii unei rupturi complete cu Instituția sclaviei, încercare ce ar fi trebuit să reușească, dar care se va transforma, prin intervenția otomană, într-o mare deznădejde pentru „negrii” români sau, altfel spus, urmașii vechilor „athinganoi”, veniți de la sud de Dunăre cu puțin înaintea secolului al XV-lea. Inițiat în fapt odată cu Regulamentele Organice la începutul anilor treizeci, aboliționismul mai avea de depășit un ultim obstacol pentru a înregistra un succes definitiv, eliberarea sclavilor particulari.

Anacronism și interes de stat

Demolarea instituției sclaviei, pe de-o parte, și schimbarea mentalităților puternic înrădăcinate în timp și în practici de violență socială pe de altă parte, începuse cu partea de sus a colosului. Moștenitoare a sclaviei din epoca romană și ranforsată cu practicile locale timp de cinci secole, această „lepră socială” s-a dovedit greu de înlăturat. Derularea procesului era previzibilă. În privința instituției sclaviei, deciziile erau luate de domnitorul țării și de Adunarea

³⁰⁴ Alfred Poissonnier, *Les esclaves Tsiganes dans les principautés danubiennes*, Paris, 1855, p. 49.

Obștească, ce reprezenta mai curând marii proprietari de moșii și de sclavi. Totuși, ea nu s-a constituit într-un obstacol major la eliberarea sclavilor Statului. În 1843, marii boieri și clerul erau împotriva unei măsuri ce ar fi putut conduce la eliberarea sclavilor proprii. Faptul că sclavii Statului deveniseră, puțin câte puțin, o povară prea grea pentru administrație era în favoarea Bisericii și a proprietarilor particulari ce puteau obține de la Stat sclavi gratuit, cu împrumut sau în chirie. Randamentul economic scăzut ce reclama schimbarea sistemului, nu era absolut deloc considerat de boieri și Biserică un motiv suficient în privința eliberării propriilor sclavi. Așezămintele Bisericii, subordonate în mare parte mănăstirilor grecești, aveau un interes economic puternic în acumularea de posesiuni mobile și imobile, implicit de sclavi. Eliberarea acestora nu s-a putut face decât la decizia puterii politice, în speță a domnitorilor celor două principate.

Politic, poziția domnitorului Gheorghe Bibescu nu va avea de suferit în urma eliberării sclavilor Statului, pentru că eliberarea lor a fost gândită ca o măsură economică ce elimina o categorie de contribuabili adesea instabilă și care necesita un aparat administrativ separat. În locul ei se va aplica emancipațiilor legislația generală a țării. Aceștia intrau în categoria contribuabililor țărani și plăteau capitație. Financiar statul câștiga mai mulți bani, iar din punct de vedere social erau prevenite tulburări grave ce se vor face simțite în rândul sclavilor particularilor în timpul revoluției de la 1848.

Puterea protectoare și Puterea suzerană nu aveau motive să-și facă griji sau să se implice în vreun fel, deoarece cadrul politico-militar rămânea neschimbat. Aceleași argumente sunt valabile și în dreptul sclavilor mănăstirești. Conștientă de anacronismul situației, Biserica nu a protestat. Nici ea nu pierdea nimic economic, pentru că foștii sclavi rămâneau să lucreze pe mai departe pământurile bisericii, cu titlu dearendă și, mai apoi, conform învoielilor agricole. Dimpotrivă, câștigul Bisericii este unul însemnat, în primul rând la capitolul imagine.

Ideea unei aboliri complete a sclaviei în timpul Revoluției de la 1848, vine de la aceleași persoane care în deceniile trei și patru au constituit opoziția regimului regulamentar. Permeabilitatea mediului intelectual valah și moldav la ideile revoluționare franceze se explică, cu precădere, prin instrucția de care au beneficiat numeroși tineri din Principate în vestul Europei și, în special, în Franța.

Contaminare revoluționară

Revoluția din 23, 24 și 25 februarie 1848 de la Paris, pornită sub impulsul liberalilor și al republicanilor, a stabilit, printre altele, sufragiul universal și abolirea sclaviei. Această din urmă reformă va fi legată până la capăt de persoana celui mai fervent susținător al ei din deceniile premergătoare proclamării celei de-a doua Republici. La 4 martie 1848, chemat să facă parte

din guvernul provizoriu al Republicii, pe poziția de sub-secretar de stat la Marină, post ce-l așeza în fapt ca ministru al Coloniilor, Victor Schoelcher va anunța că din aceea zi „nici un teritoriu francez nu mai poate avea sclavi”³⁰⁵.

Numeroși intelectuali din Principatele Române se aflau în prima linie revoluționară. Reveniți în Țara Românească și Moldova, ei difuzează ideile Revoluției franceze, idei ce vor găsi de altfel o susținere consistentă în rândurile boierimii liberale. Complexitatea obiectivelor revoluționare a făcut ca în lupta pentru înlăturarea orânduirii feudale și a dependenței ruso-otomane să fie implicate numeroase grupuri sociale, pornind de la sclavii țigani, la țărani, târgoveți, meșteșugari, mica boierime și intelectualii instruiți, adepți ai ideilor revoluționare franceze. Martoră stă adunarea din 20 iulie de la Filaret, compusă din vreo 30.000 de oameni, o mulțime pestriță de români, greci, bulgari, germani, francezi, unguri, armeni și evrei, țărani și țigani în cea mai bună rânduială.³⁰⁶

Sclavii nu au fost cauza sau unul din scopurile Revoluției. Pentru eliberarea acestora nici n-ar fi fost nevoie de răsturnarea ordinii politice existente în Stat. Sclavia era doar parte din înapoierea socială a Vechiului Regim. Înlăturarea acestuia atrăgea după sine, implicit, distrugerea relicvelor medievale din sistem. Dezrobirea romilor venea în urma multor alte puncte importante, 13 mai exact. Articolul 14 din programul Revoluției proclama „emanciparea țăganilor cu despăgubire”³⁰⁷. Această măsură privea ultima categorie de sclavi, cea a particularilor și, odată cu eliberarea lor, distrugerea instituției sclaviei trebuia să fie completă. Numărul celor care urmau a fi eliberați nu este cunoscut pentru că sclavii particularilor nu făceau, de regulă, obiectul catagrafiilor oficiale, iar actele de identitate vor apărea mai târziu. În februarie 1856, ultima lege ce desființa sclavia va atinge aproximativ 50.000 de indivizi. Cel mai probabil, numărul acestora trebuie să fi fost mai ridicat în 1848, dacă luăm în considerare sclavii eliberați voluntar de stăpânii lor la 1848, pe cei care au fugit la sud de Dunăre cu ocazia tulburărilor Revoluției, revenind în deceniile următoare și care nu au fost prinși în catagrafia dezrobirii, plus toate răscumpărările de sclavi de către Stat și punerea lor în libertate. Toate aceste acțiuni au fost realizate până în 1856.

Elementele progresiste și liberale, unele dintre acestea fiind foști proprietari de sclavi, vor constitui glasul și brațele cele mai puternice aflate în slujba emancipării. Ei declarau, în proclamația din 9/21 iunie 1848, că „poporul român leapădă de la sine neomenia și rușinea de a ține robi și declară libertatea țăganilor celor particulari. Cei care au suferit până în prezent rușinea păcatului de a avea robi sunt iertați de Poporul român, iar Patria, ca o mumă bună, va

³⁰⁵ Marin Gaston, *L'abolition de l'esclavage*, Presses universitaires de France, Paris, 1948, p. 54.

³⁰⁶ Apud C. Tamaș, *op. cit.*, p. 268.

³⁰⁷ *Anul 1848*, I, 1902, p. 495-496.

despăgubi din vistieria sa pe oricine va reclama că a avut pagubă din această faptă creștinească”³⁰⁸.

Părunși de spiritul Revoluției și conștienți de gravitatea situației, unii proprietari și-au eliberat sclavii renunțând la despăgubirea oferită de stat. Unul dintre aceștia, Nicolae Rosetti, președinte al Judecătoriei Câmpulung Muscel, la citirea proclamației și-a eliberat sclavii, dăruind fiecăruia câte 7 sfați³⁰⁹.

Comisia de eliberare

Guvernul provizoriu va întâlni o puternică rezistență internă față de reformele anunțate. Dezrobirea Țiganilor nu făcea excepție. Conducerea centrală dorea emanciparea rapidă a ultimilor sclavi. Mijloacele umane utilizate erau însă slabe și dispuneau de resurse puține. Constituirea unei comisii de eliberare formată din trei persoane, la 26 iunie, la puțin timp după preluarea conducerii la nivel central și local de către revoluționari, nu va reuși să rezolve toate problemele ridicate de eliberarea unui număr însemnat de oameni. Din comisie făceau parte Ioasaf Znacoveanu (președintele Comisiei și egumenul mănăstirii Snagov), Cezar Bolliac și Petrache Poenaru.

Procesul eliberării trebuia să fie construit în jurul a două elemente majore: proclamarea eliberării sclavilor și constituirea listelor de emancipați ce urmau să fie utilizate pentru acordarea despăgubirilor viitoare.

Conform proclamației Comisiei din 26 iunie, sclavii rromi trebuiau să-și schimbe statutul juridic începând cu ziua de 10 iulie. Comisia de eliberare începea la 8 iulie distribuirea билетelor de eliberare tuturor sclavilor, indiferent dacă stăpânii lor vor solicita sau nu acest lucru³¹⁰. În acest moment se declanșează rezistența la reformă, ce se materializează prin acte de opoziție și chiar de violență, ale căror principale victime erau sclavii. Lungul drum dintre București și fiecare oraș și sat al țării, adăugat la reaua voință a anumitor funcționari și proprietari de sclavi, se vor dovedi suficiente în a îndepărta ziua libertății cu mai multe săptămâni³¹¹. Creșterea distanței față de centru întărea semnificativ opoziția proprietarilor. Violența va câștiga repede și anumite grupuri de rromi așteptau în zadar să fie eliberați. Vidul temporar de autoritate, cauzat de schimbarea conducerii centrale, era sesizat, în egală măsură, de ambele tabere.

³⁰⁸ M. Kogălniceanu, *Schiță despre țigani*, p. 46.

³⁰⁹ Ioan C. Brătianu, *Anul 1848*, I, 1902, p. 495. Sfanțul era o „veche monedă austriacă de argint având valoarea de aproximativ doi lei, care a circulat și în Țările românești la începutul sec. XIX”

³¹⁰ *Anul 1848*, II, 1902, p. 439.

³¹¹ C. Tamaș, *op. cit.*, p. 272. Foștii posesori de țigani din județul Mehedinți s-au plâns administrației locale că „din pricina depărtării ce mijloace de la acest district până la capitala București” nu pot ajunge acolo cu documentele solicitate, cheltuielile de deplasare depășind uneori despăgubirea ce urma a fi încasată.

Agitatori între sclavi. Revolte. Participare la Revoluție

Bulversările socio-economice și politice generate de revoluții sunt copleșitoare. Coroborate cu abolirea sclaviei și eliberarea unui grup important de oameni, riscă să devină de necontrolat. Revoluția este comparabilă cu abolirea sclaviei. Diferența constă cu precădere în caracterul relativ pașnic, de cele mai multe ori, al celei de-a doua. Când se unesc cele două manifestări, o revoluție și o eliberare din sclavie, conținutul rezultat devine incendiar. Experiențele anterioare arătasera că mobilitatea și modul de viață tradițional nomad al unei părți considerabile a rromilor reapar cu ocazia fiecărei schimbări majore în societate.

Nomadismul tradițional trebuie înțeles ca o măsură de protejare și de supraviețuire a familiei și a grupului deoarece el permite trecerea în invizibilitate în caz de amenințare fizică iminentă. Aceasta a fost teama principală a guvernului provizoriu, care cerea administrațiilor de județe o supraveghere strictă a tuturor celor care vor încerca să-și părăsească comuna de reședință³¹². Nu doar eliberații de la 1848 profitau din plin de noua situație, ci și grupurile emancipate anterior, foștii sclavi ai Statului și ai Bisericii, statorniciți prin măsuri fiscale în anii precedenți și care erau antrenați în circulație sau vagabondaj, după limbajul de epocă.

Acolo unde noile dispoziții vor sosi mai repede, mulțimea emancipaților a constituit o masă de manevră ușor de manipulat în mâinile anumitor indivizi, ce aveau câte ceva de împărțit cu partizanii vechiului regim. Acești „agitatori”, erijați peste noapte în „lideri de țigani”, vor încerca să-și atingă propriile scopuri politice și să regleze vechi diferende cu proprietarii de moșii și de sclavi, folosindu-se de poziția lor din fruntea grupurilor de emancipați, înarmați mai mult sau mai puțin și fidelizați cu tot soiul de promisiuni³¹³.

Nu s-a analizat până acum capacitatea de reacție de care au dat dovadă grupurile de rromi la aflarea eliberării, în momentul declanșării revoluției. Au fost ei corelați acesteia? Un posibil răspuns îl aflăm din numeroasele documente juridice post-revoluționare ce inculpau indivizi acuzați ca fiind revoluționari. Unul dintre aceste procese derulate după eșecul schimbării regimului regulamentar ni-l prezintă pe un anumit Ioan Bunescu, acuzat, printre altele, de a fi fost înarmat cu o pușcă cu care a tras asupra unui curier al autorităților. În pledoaria sa, Bunescu se apără a fi purtat arme pentru „învierșunarea țiganilor”,

³¹² Ioan C. Brătianu, *op. cit.*, III, p. 143.

³¹³ Mihai Regleanu, *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1962, p. 33. Urlățeanu Costache, « a fost între țigani tulburător de căpetenie », se găsea la 22 noiembrie 1848 pe lista arestaților politici de la mănăstirea Văcărești.

adică pentru „frica țiganilor ce erau răzvrățiți”³¹⁴. Era o răzvrătire ce mergea în sensul și scopul general al revoluției sau era cauzată de interese proprii grupului de sclavi? Ce a generat mobilizarea rromilor în contextul tulbure din vara anului 1848?

Revolta rromilor nu s-a declanșat concomitent cu mișcarea revoluționară ce a schimbat conducerea țării ci va avea loc puțin mai târziu, în momentul în care vor fi înștiințați de noua stare de lucruri creată de revoluție. Sunt semnalate mai multe revolte, în special în Oltenia, urmare directă a eliberării ordonate de către Guvernul revoluționar și refuzată de proprietari³¹⁵. Aderarea rromilor la dezideratele revoluționare era posibilă doar după rezolvarea principalelor probleme, eliberarea din sclavie. Grupurile deja eliberate în anii anteriori acționau diferit, în sensul cerințelor maselor de țărani, de acces la resursele pământului.

Un alt nume ce apare în documente este Ioan Gheorghescu³¹⁶, originar din orașul Târgoviște și care-i „îmbrăca pă țigani și-i învăța cum să se vaete pe la porțile boierilor, ocărându-i”. El manifesta contra vechiului regim, făcând „parada îngropării Regulamentului cu colivă de nisip, ardei și alte bazaconii” și striga pe ulițe să se omoare aristocrației. Emisarul turc Fuad Efendi, trimis la București să negocieze cu revoluționarii, a fost primit cu strigăte de o mulțime de romi, ce difuzau de fapt mesajul aceluiași Ioan Gheorghescu.

Parucicul în ostafcă, Toma Coțescu, un alt nume ce apare în documente, se afla într-o situație similară. Proprietar de moșii, el fusese implicat în revoltele iscate în acele momente. Acuzatorii îi imputau chemarea țăranilor clăcași de pe moșia sa și a altor „alăturași lăcuiitori la răzvrătire, făgăduindu-le arme, bani și apărare de toate datoriile sătești și proprietăricești, după care puindu-se în capul lor și înarmați fiind cu ciomege” cereau sătenilor să nu mai primească pe niciun dregător al stăpânirii. Mai apoi, fiind însoțit de Gheorghe Petrescu, se aflau în „capul țiganilor și al vagabonților și amenințau orașul (Pitești) să-l aducă în stare a să ara porumbul printr-nsul, făcând și alte multe înfricoșări asupra proprietarilor țiganilor...”³¹⁷.

Aceste dezordini și revolte vor conduce grupurile de romi la nesupunere față de îndatoririle avute, chiar și în dreptul celor care fuseseră eliberați anterior revoluției. Toma Coțescu, conform mărturiilor, știuse să câștige încrederea și

³¹⁴ Procesul lui Ioan Bunescu din 6 iunie 1849, arestat la Văcărești. M. Regleanu, *op. cit.*, p. 252-253.

³¹⁵ Intr-o scrisoare din 13 iulie 1848, Comisia de eliberare a țiganilor cerea Ministerului de Interne să se asigure că proprietarii de robi se conformau la dispoziția de eliberare ce era deja în vigoare încă din 10 iulie. Informațiile sosite din teritoriu erau de natură a îngrijora Guvernul din cauza posibilelor revolte ale țiganilor ce-și revendicau libertatea, conform Proclamației guvernului provizoriu, dar care era contractată cu forța de foștii stăpâni. I.C. Brătianu, *op. cit.*, II, p. 478.

³¹⁶ M. Regleanu, *op. cit.*, p. 278.

³¹⁷ Ibidem, p. 308.

speranțele a aproape 200 de oameni. Aceste evenimente au determinat locuitorii din Pitești să trimită o scrisoare, pe 24 iunie 1848, către administratorul județului Argeș, ca să-l îndepărteze din oraș pe Toma Conțescu, cu motivul că tulbură liniștea obștii cu amenințări asupra proprietății și altele asemenea. Opresorii se găseau oarecum la cheremul celor opresați. Generațiile de țărani și de sclavi, cu situație economică cel puțin precară, tratați animalicește, încercau să-și regăsească demnitatea umană, proiectându-și suferința asupra foștilor stăpâni. Violența îndurată și interiorizată o viață întreagă, chiar acumulată și transmisă din generație în generație, era logica ultimă ce structura comportamentul uman în confruntarea emancipat-fost stăpân. Acesta din urmă nu sesizează corect evoluția lucrurilor și continuă aplicarea aceluiași metode de constrângere folosite anterior pentru menținerea autorității sale.

Opoziția stăpânilor era împărțită de numeroase elemente din Administrație. Aceasta denotă, în fapt, o opoziție față de legitimitatea guvernului revoluționar. Toate deciziile acestuia, în privința sclavilor, erau sabotate. Revolta rromilor este generată de această insubordonare a puterilor administrative locale. Polițistul Crăciun Stoian, reprezentant al Guvernului revoluționar la Pitești, ținuse secretă eliberarea rromilor timp de trei săptămâni și doar intervenția lui Toma Conțescu făcuse ca lucrurile să se schimbe. În virtutea cărui interes nu s-a supus hotărârilor guvernului al cărui reprezentant era? Nu a considerat oportună eliberarea rromilor pentru a evita dezordini sociale în jurisdicția unde asigura ordinea publică? Greu de crezut. Transmiterea ordinelor de la București către funcționarii din teritoriu putea fi blocată cu ușurință la acest nivel inferior sau prezentată distorsionat. Polițistul încercase să împiedice punerea în practică a eliberării prin diverse mijloace, chiar și atunci când populația fusese deja informată. Pentru meritele sale, el va ieși repede din închisoare, fără a fi considerat revoluționar de către Restaurație³¹⁸.

Participarea rromilor eliberați la revoluție nu se rezumă doar la revolte locale, ce servesc interesul unuia sau altuia de prin partea locului. Identitatea sclavilor nu se limita doar la identitatea rromani, ci ei se considerau români, locuitori ai acestei țări și frați de arme cu restul revoluționarilor. Consecință directă a implicării rromilor în mersul Revoluției, generalul Gheorghe Magheru, membru în Guvernul provizoriu de la București, a organizat în cadrul armatei sale de voluntari o „companie de țigani” sub comanda lui Marin Petrescu³¹⁹, care a luptat pentru Revoluție, după cum au luptat și soldații rromi în toate războaiele României moderne.

Lucrările Comisiei

³¹⁸ Ibidem, p. 504-507.

³¹⁹ Ibidem, p. 473-474.

La începutul lucrărilor sale, Comisia de eliberare se va confrunta cu o enormă cantitate de muncă ce trebuia îndeplinită cât mai repede, cu resurse umane și materiale puține. Trei persoane se găseau în fața mai multor zeci de mii de emancipați, cu situațiile lor specifice. Fiecare dintre acestea trebuia verificată pentru o corectă despăgubire a proprietarului, apoi un bilet de eliberare era întocmit pe numele sclavului. Parcursul era lung și dificil din cauza proastei funcționări a mijloacelor de comunicare, a reunirii tuturor hârtiilor trebuincioase, producerea altora noi etc. Doar constituirea mai multor comisii, în fiecare din marile orașe ale țării, ar fi putut rezolva această provocare, nevoie ce fusese deja semnalată de mai multe persoane³²⁰. Ministerul de Interne nu va aviza inițial constituirea altor comisii la nivel local, însă va pune la dispoziția Comisiei din București un spațiu mai mare, utilizat mai înainte de către Comitetul Carantinei³²¹.

O eroare a Comisiei a fost prevederea prin care sclavii nu începeau să se bucure de libertatea lor, decât după ce Comisia va slobozi biletele la mâna posesorilor. Nu s-a luat în calcul opoziția proprietarilor de sclavi, ce trebuiau să se prezinte la Comisie cu actele de proprietate, pentru a primi biletele de eliberare pentru sclavii lor și despăgubirea aferentă. Acești proprietari întârziiau, pe cât posibil, în speranța înfrângerii revoluției, însă au reușit astfel să-i determine pe sclavi a merge ei înșiși la București pentru a primi biletele de slobozenie ce atestau eliberarea lor. Numai că mulțimea ajunsă în Capitală îngreuna foarte tare lucrările Comisiei. Odată ajunși la București, românii se adunau împrejurul Statui Libertății³²² din Piața Curții Administrative, în Podul Mogoșoaiei³²³, în așteptarea eliberării anunțate de revoluționari³²⁴. Eliberările anterioare, de care beneficiaseră celelalte două categorii de sclavi, determinaseră

³²⁰ Administratorul orașului Craiova semnală necesitatea unei asemenea comisii de eliberare. De altfel, la Craiova vor avea loc practici punitive față de robi de-a dreptul incredibile. Un raport al administrației din 16 august constată numeroasele „neorânduiești vâtemătoare liniștei publice, atât din partea emancipaților, cari doriau a se bucura de dreptul libertății, cât și din partea posesorilor lor, cari se împotriveau a-i lăsa liberi și a le da tot de odată și lucrurile ce au fost ale acelorora”. Ioan C. Brătianu, *op. cit.*, III, p. 307. „Emancipații își pretindeau libertatea ce de atâtea ori li s-a făgăduit fără a li se da. Iar posesorii lor, stăpâniți de mârșavul egoism, se împotriveau cu toată tăria. Curțile posesorilor resunau de țipetele emancipaților cari ereau băgați din nou în fieare și suferiau bătăi; chiar și în Poliție am găsit emancipați osândiți, pentru că nu voiau a reprimi jugul de care scăpaseră odată”. *Ibidem*, p. 482.

³²¹ 19 iulie 1848, *Ibidem*, II, p. 590.

³²² Statuia Libertății din dealul Filaret a fost mutată în piața Curții Administrative din Podul Mogoșoaiei; ea era socotită drept apărătoare a dreptății, ceea ce a făcut să fie numită și „Statuia Justiției”. Imaginea ei s-a păstrat în „*Illustrierte Zeitung*” din Leipzig pe anul 1849. Vezi N. Vătămanu, *Statuia Libertății din 1848*, în *Catastih de bucureștean*, ed. îngrijită de dr. Sandu Pavelescu, Buc., ed. Libra, 1980, p. 98.

³²³ Azi Calea Victoriei, unde este Muzeul colecțiilor de Artă.

³²⁴ Gh. D. Iscru, *Revoluția română din 1848-1849*, Editura Albatros, București, 1988, p. 135-136.

apariția în rândurile ultimilor sclavi a unei așteptări active în speranța producerii evenimentului mult dorit și în dreptul lor.

Nicolae Balotă din Pitești, care a fost în timpul revoluției sub-administratorul plășii Gălășești, confirmă exodul de populație, plecată din casele și de pe moșiile stăpânilor lor: „Pe la începutul lui iunie am ieșit afară la o moșioară a mea, din pricina holerei. Am șazut acolo până în iulie, când m-am întors la Pitești, văzând că țiganii m-au lăsat și că puținii clăcași nu se supuneau la datoriile lor”.³²⁵ De ce era surprins un funcționar al guvernului revoluționar de acest comportament al rromilor? De fapt, el trebuia să-i elibereze voluntar începând cu 10 iulie, conform politicii Administrației centrale.

Administrația de Vâlcea făcea cunoscut sub-administrațiilor plășilor că „mulți țigani după la deosebite locuri, de afară du prin sate, ar fi alergat în Capitală, cărduri, cerând bilete de a lor liberare, a căror mergere fără a fi chemați, pricinuieste pierderea de vreme și Comisiei”. Și cerea ca „toți țiganii particularilor, câți se vor afla prin sate, să stea nestrămutați pe la locuințele lor și să aștepte în liniște”.³²⁶ Liniștea nu era posibilă atât timp cât nu era urmată de modificarea imediată a condițiilor de dependență personală. În acest context, liniștea nu însemna lipsa tulburărilor, ci stoparea circulației rromilor, circulație care neliniștea proprietarii acestora, prin riscul existent de a pierde despăgubirea, dacă nu puteau justifica posesia sclavilor. În lipsa frecventă a catagrafiilor aduse la zi și a actelor de proprietate, doar prezența fizică a rromilor putea face dovada apartenenței la averea stăpânului.

Începând cu 20 iulie, Comisia va cere Ministerului de Interne autorizarea administrațiilor și sub-administrațiilor locale pentru a elibera și ele biletele de slobozenie. În fiecare județ urmau să fie trimise câte două mii de bilete³²⁷, iar termenul încheierii listelor de emancipați era stabilit pentru 7 septembrie.

Totuși, vor exista și aici disfuncționalități. Comisia de eliberare dăduse aproape zece mii de bilete până la 30 iulie și douăzeci de mii până la 10 august³²⁸. Ea considera astfel inoportună trimiterea altor bilete în teritoriu și considera că poate încheia singură această acțiune³²⁹. Volumul de muncă era impresionant, fiecare din cele trei persoane ce compuneau comisia reușind, în medie, să elibereze câte 300-330 de bilete de slobozenie pe zi. Lucrarea de eliberare a билетelor de slobozenie se va desfășura de la 11 iunie și până la 13

³²⁵ Corneliu Tamaș, *op. cit.*, p. 274.

³²⁶ *Ibidem*, p. 271.

³²⁷ Ioan C. Brătianu, *op. cit.*, II, p. 634-635.

³²⁸ *Ibidem*, p. 330.

³²⁹ *Ibidem*, p. 61.

septembrie 1848. Numărul total al biletelor eliberate nu este cunoscut însă, cu siguranță depășește cifra de douăzeci de mii.³³⁰

Abuzuri. Reclamații. Proprietari versus sclavi

Cronica eliberării sclavilor de la 1848 mărturisește despre conflictele create de foștii stăpâni care, regăsindu-se fără sclavi, căutau cu orice preț să le creeze acestora tot felul de dificultăți în noua lor viață. Începând cu 25 iulie, Comisariatul Poliției Capitalei raporta numeroase reclamații și plângeri înaintate de către foștii proprietari de sclavi contra acestora, pentru presupuse furturi din casele lor de haine și obiecte domestice. Cercetările Poliției vor pune în lumină adevărul și anume că acele haine și obiecte reclamate erau lucruri personale ce aparțineau emancipaților. Pentru a stopa astfel de piste greșite, ce consumau inutil energiile agenților, Poliția cerea ca pedeapsa legală ce se aplica pentru furt să fie aplicată proprietarilor sau, mai corect, falșilor posesori ai obiectelor reclamate.

Populația liberă, datorită incapacității statului de a impune peste tot legea, a acționat, la rândul ei, pentru limitarea abuzurilor. Aleșii satului Făureștii din județul Vâlcea, au mers la proprietarul satului ce deținea sclavi și „... în temeiul poruncilor le-am dat drumul la toți câți s-au găsit în curtea proprietarului nostru”. Adică cinci țigani au plecat, unii pe la Zătreni, alții pe la Gănești, iar un țigan, anume Pătru, cu familia sa a rămas în curte, cu învoire cu tocmeală de către proprietar³³¹. Aici este vizibilă adevărata nevoie economică a gospodăriei boierești. 15-20% din efectivul de sclavi existent la curte era de strictă necesitate funcționării gospodăriei. Restul nu aducea un câștig efectiv și era, în același timp, împiedicat să se dezvolte în nuclee economice independente de averea stăpânului.

Migrația emancipaților are aceleași cauze, dar manifestate în unele locuri într-un mod violent. În satul Budești, județul Vâlcea, proprietarii sunt aceia care o determină, în detrimentul păstrării emancipaților în economia sătească. O notă de regret pentru pierderea lor reiese din mărturia aleșilor satului, ce au mers la proprietatea lui Iancu Diclescu ca să-i citească ordinul pentru „dezrobiții particulari”. Proprietarul, după ce a aflat de emancipare „s-a sculat asupra dezrobiților și i-au jefuit de ce-au avut pe la ușa caselor lor și acum văz că-i gonește și îi bate în toate zilele și acei țigani dezrobiți, dacă au văzut că le face cum sus zice, au plecat care încotro, unde nici nu știm”.³³²

Numeroase reclamații se înregistrează și în rândurile emancipaților. Sunt aceleași cazuri în care românii trebuiau să părăsească locuința foștilor stăpâni, fără a putea lua cu ei nici măcar hainele personale. Situația în care se aflau le

³³⁰ Ibidem, III, p. 345.

³³¹ C. Tamaș, *op. cit.*, p. 275.

³³² Ibidem.

făcea imposibilă găsirea unui nou loc de muncă. Florian Aaron arată că în Dolj „unii țineau pe emancipați închiși și în fiară spre a nu auzi glasul libertății ce răsună pe uliță; alții, deși le da drumul, după ce mai întâi îi bătea ca pe vite, unii îi despuia de hainele pe care le plătiseră în robia trecută și îi scotea goi din curte, alții și mai nemiloși opreau lucrurile, vitele care erau dreaptă proprietate a emancipaților, drept adaos la despăgubire pentru pierderea lor externă”³³³. Debandada pare a fi completă. Rapoartele Poliției vorbesc despre mai multe mii de proaspăt eliberați ce vagabondau goi pe străzile capitalei Țării Românești. Pentru a evita agravarea situației, reacția Guvernului revoluționar este rapidă și promptă: Poliția trebuia să intervină pentru a remedia acest abuz și să-i oblige pe foștii proprietari să restituie toate bunurile ce aparțineau emancipaților³³⁴.

În 13 august se înregistrau altfel de plângeri ale unor rromi, aceștia fiind forțați de foștii stăpâni să rămână în slujba lor și pe mai departe³³⁵. Acest tip de tensiune era prezent în fiecare județ al țării. Explicația lui trebuie căutată în contextul intern și internațional potrivit schimbărilor sociale și în situația politică ambiguă în care se derula procesul eliberării.

Naționalism românesc

La 6 septembrie 1848, pe Câmpia Libertății din București și în alte centre urbane din țară a avut loc spânzurarea Regulamentului Organic și a Arhondologiei. Participanți necondiționați la eveniment, în rândul maselor populare, au fost și numeroși emancipați. Naționalismul incipient, necesar pentru realizarea unei unități spirituale și emoționale a mulțimii, a făcut apel cu această ocazie la talentul rromilor ursari, pentru intonarea de versuri populare, cunoscute și iubite de toți³³⁶. Ursarii erau un grup de nomazi ce aparținuseră în cea mai mare parte Statului, astfel că ei fuseseră eliberați încă din 1843. Jucatul ursului prin satele și târgurile țării îi califica, asemenea lăutarilor, ca păstrători și purtători ai tradițiilor și obiceiurilor românești. Ei erau un liant important în transferul cultural din diferitele regiuni ale țării. Figuri cunoscute și acceptate de toți, ursarii au ocupat, în modul cel mai normal, locul de animatori ai unor asemenea adunări revoluționare.

Intervenția otomană. Sclavia restaurată

Intervenția armată otomană va pune capăt celor trei luni de guvernare revoluționară și de libertate pentru ultimii sclavi. Reacția rromilor este deosebit de puternică în fața perspectivei de a-și pierde libertatea. Felicia Racoviță înștiințează pe o prietenă a sa că țiganii s-ar fi dus cu o petiție la Fuad Efendi,

³³³ Ibidem, p. 278.

³³⁴ Ioan C. Brătianu, *op. cit.*, II, pp. 727-728.

³³⁵ Ibidem, III, p. 388.

³³⁶ C. Tamaș, *op. cit.*, p. 280.

cerându-i să-i elibereze, că de nu vor da foc orașului³³⁷. Cererea lor nu a avut însă rezultatul sperat, neimpresionându-l pe emisarul turc.

Un decret din 28 septembrie 1848 al lui Fuad Efendi și al caimacamului C. Cantacuzino va readuce lucrurile pe făgașul „normalității”, desființând valabilitatea biletelor de slobozenie și posesorii lor revenind la situația anterioară revoluției, adică la statutul de sclavi. Singurii care nu și-au pierdut libertatea au fost sclavii eliberați fără despăgubire, prin bunăvoința proprietarilor³³⁸.

Efectele celor trei luni de schimbare au continuat să se facă simțite și mai târziu, fapt ce atestă saturația la care se ajunsese și pregătirea psihologică a elementului uman pentru libertate. Stadache Bârseseu reclama, la 17 noiembrie 1848, Cârmuirii județului Vâlcea că „țiganii nici până acum n-au pierdut fumul libertății”, deoarece când unul Radu a fost dojenit, au sărit și ceilalți, care au adus injurii soției proprietarului. Cere să se ia cele mai drastice măsuri, „să li se facă o strașnică înfrânare”³³⁹.

Tot în noiembrie 1848 fusese eliberat sclavul Ghiță Ionescu, împreună cu soția și copiii. Rămas pe mai departe în slujba fostului stăpân, vornicul de poliție Costache Nicolescu, cu simbrie, în scurtă vreme au început să apară disfuncționalități în relația astfel convenită. Neplata simbriei și trimiterea soției lui Ghiță la moșie, departe de acesta, l-au determinat pe proaspătul eliberat să-și caute dreptatea prin chemarea fostului stăpân la judecată. Petiția va ajunge, în 1856, chiar la domnitorul Știrbei, care-i confirmă statutul de om liber.³⁴⁰

Episodul fugitiv al libertății din timpul Revoluției a adâncit rana din societatea românească, sclavia fiind mult mai mult resimțită de zecile de mii de oameni care avuseseră de îndurat greutăți și violențe pentru câteva momente de libertate. Bătăi, spoliери, expulzări, insulte și multe alte răutăți precursore intrării în posesia biletului de eliberare, toate acestea s-au dovedit suferințe inutile într-un final deoarece rezultatul a fost pentru mulți un tratament chiar mai dur decât cel dinainte.

Deși sclavia era condamnată mai peste tot în Europa și cu câteva decenii mai înainte se luaseră primele măsuri pentru desființarea ei, la 1848 era încă devreme pentru dispariția acesteia din spațiul românesc. Cauzele sunt multiple. Asocierea reformei cu mișcarea revoluționară o aruncau deja în ilegalitate. Influența puternică în Principate, a Imperiilor Otoman și Țarist, două dintre cele mai înapoiate state de pe scena politică europeană, nu putea decât să transmită un mesaj către garantarea status-quo-ului anterior momentului revoluționar. Astfel că, presiunea internațională, corelată cu

³³⁷ Ibidem, p. 283.

³³⁸ Ioan C. Brătianu, *op. cit.*, IV, p. 572.

³³⁹ C. Tamaș, *op. cit.*, p. 284.

³⁴⁰ ANIC, M.I., Diviziunea rural-comunală, dosar 31/1856, f. 6.

instabilitatea internă, vor constitui cauzele principale ale eșecului abolirii definitive a sclaviei. Opt ani mai târziu, un context politic diferit va permite reușita definitivă a procesului.

În 14 ianuarie 1856, cu puțin înainte emiterii *Legiurii pentru emanciparea țiganilor din Prințipatul Românesc*, domnitorul Barbu Știrbei transmitea Adunării Obștești, printre altele, următoarea cerință: „Desăvârșita desființare a robiei țiganilor, consacrată prin dispozițiile Regulamentului Organic și prin legiuirea din anul 1847, în urma cărora s-au și desrobit țiganii Statului și ai Clerului, ajunsese a fi o trebuință care nu se mai putea amâna. Recomandăm, la a Obștescului Divan serioasă luare aminte, proiectul de legiuire chibzuit pentru aceasta de către Sfatul Administrativ Extraordinar și nu ne îndoim că va prețui această neapărată și de mare importanță măsură”. De ce nu amintește Știrbei și momentul de la 1848? Cel mai probabil pentru că ar fi acordat legitimitate unei acțiuni înfăptuite de un guvern nelegitim, aceasta fiind cauza ce a determinat și invalidarea decretului aboliționist de către Fuad Efendi și caimacamul Cantacuzino, imediat după restaurație.

În România, generațiile următoare au păstrat în memorie acțiunea revoluționarilor de la 1848. În 1892, ziarul „*Adevărul*”, vorbind de *Titanii* de la 1848, scria că abolirea sclaviei a fost opera lor, fapt pentru care solicita admirația cititorilor articolului în dreptul guvernului revoluționar³⁴¹. La aceea vreme, revoluționarii de la 1848 nu mai erau niște proscriși, ci eroi naționali. Astăzi nu ar trebui să existe nici eroi și nici proscriși, iar istoria să-și îndeplinească doar sarcina pentru care există, după spusele lui Paul Veyne, aceea de a povesti fapte adevărate³⁴².

Sfârșitul sclaviei în Țara Românească. Legea din 8/20 februarie 1856

Atestată documentar direct din 1385, dar posibil a fi existat și anterior, politica Statului muntean de a alimenta din rezervorul său, prin diverse donații, acumulările de sclavi din țigănia boierească și mănăstirească, va cunoaște la jumătatea secolului al XIX-lea un revers financiar deloc neglijabil pentru Vistieria țării. Pentru a elimina „flagelul” umanitar întreținut mai bine de cinci secole, Vistieria va trebui să răscumpere cu bani ceea ce mărinimia domnitorilor oferise de bunăvoie.

În lipsa unei măsuri de eliberare generală, domnitorul Țării Românești, Barbu Știrbei, emitea la 22 noiembrie/4 decembrie 1850 o ordonanță în favoarea sclavilor particulari, cerând Sfatului Administrativ al țării să împiedice „ca o familie de țigani să fie împărțită, în caz de donație sau de vânzare și să vegheze ca actul de vânzare sau de donație, pentru a fi confirmat, să conțină numele

³⁴¹ Ziarul „Adeverul” din 12 iunie 1892.

³⁴² Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1999, p. 10.

părinților și copiilor lor”. El mai decidea ca orice vânzare de rromi, ce însuma de la una la trei familii, să aibă drept cumpărător Ministerul de Finanțe, care îi va pune imediat în libertate³⁴³.

În 8/20 februarie 1856, s-a adoptat „Legiuirea pentru emancipăția tuturor țiganilor din Prințipatul Românesc”, trimisă Vorniciei din Lăuntru imediat de către Știrbei pentru a fi publicată în Jurnalul Oficial³⁴⁴. Legea era însoțită de o notă a Vorniciei ce invita proprietarii să depună fără întârziere, până la 1 iulie 1856, o catagrafie a țiganilor, exactă și clară, conformă cu legea. Proprietarii a mai mult de 50 de sclavi puteau depune catagrafia cel târziu până la sfârșitul anului.

Articolul 1 al legiurii decreta sfârșitul robiei, eliberarea fiecărui țigan ce se afla în această categorie și înscrierea lui imediată în rândul contribuabililor Statului.

Articolul 2 stabilea suma de 10 galbeni de fiecare sclav ca despăgubire pentru proprietarii acestora³⁴⁵. Până la suma de 500 de galbeni, despăgubirea urma să se facă în bani, în cursul următorilor doi ani. Cazurile prioritare erau cei ce deținuseră între una și cinci familii de sclavi, apoi proprietarii a mai mult de șase familii, a căror valoare nu depășea 500 de galbeni, adică un maximum de 50 persoane și, grosso-modo, 10 familii.

Foto 1856

Legea emancipării țiganilor din Țara Românească. Prima pagină. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București. Foto Petre Petcuț

Proprietarii ai căror sclavi depășeau valoarea de 500 galbeni, primeau obligații de Stat, în valoare de 200 de galbeni fiecare, cu o dobândă de 5% pe an, începând cu luna iulie 1857 (articolul 3). Articolul 4 cerea proprietarilor de una și până la douăzeci de familii de rromi să remită Vistieriei o listă exactă a sclavilor deținuți, notând sexul, vârsta și localitatea de reședință, toate aceste formalități fiind necesare în vederea despăgubirii. Proprietarii a mai mult de

³⁴³ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 96.

³⁴⁴ ANIC, M.I., Diviziunea rurală-comunală, inv. 319, dosar nr. 28/1856, f. 3-4.

³⁴⁵ Prețul de 10 galbeni plătiți de Stat reprezenta valoarea medie a unui rob în epocă. În anii anteriori, Statul valah cumpărase robi de la particulari cu prețuri cuprinse între 10 și 14 galbeni. *APR*, XVI, Țara Românească, 1850-1851, București, 1909, p. 309. Visteria cumpărase de la marele ban, Barbu Știrbei, în anul 1845, 493 de țigani, plătind pentru fiecare dintre aceștia câte 14 galbeni. De asemenea, plătise Raliței Nenciuleasa, în 1847, câte 12 galbeni pentru fiecare din cei 140 de robi răscumpărați, iar fraților Dimitrie și Costache, câte 10 galbeni pentru fiecare din cei 5 țigani și, banului C. Ghica, iarăși câte 10 galbeni pentru fiecare individ din cei 83 de robi vânduți Statului. Vezi și *Documente de arhivă privind robia țiganilor: epoca dezrobirii*, culegere editată de Venera Achim, Raluca Tomi, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 151.

douăzeci de familii aveau termenul limită pentru depunerea listei până la începutul anului 1857, în caz contrar pierzând dreptul la despăgubire.

Dajdia emancipaților urma să fie adăugată fondului de răscumpărare a sclavilor, instituit în 1847. Impozitul tuturor rromilor se va constitui într-un fond special, în afară de trei lei ce vor fi vărsați de fiecare în cutia statului. Înaintea acestei emancipări, numărul contribuabililor rromi către stat era de 18.621 de indivizi, ce plăteau un impozit de 50 de lei fiecare, suma anuală ridicându-se la 931.050 lei. La acest fond se vor adăuga impozitele noilor emancipați (articolul 5). Însărcinați cu administrarea acestui fond au fost cinci boieri de notorietate și Mitropolitul țării (articolul 6). Dintre boieri îi notăm pe Banul C. Herescu, Vornicul Barbu Catargiu, Aga Costache Brăiloiu și Clucerul Predescu³⁴⁶. Ziua de 8/20 februarie devenea sărbătoare națională (ziua de solemnitate), fiind stipulată la articolul șapte al legiurii emancipării³⁴⁷.

Departamentul din Lăuntru solicita autorităților locale să facă imediat și după modelul furnizat de la București, catagrafia tuturor familiilor de rromi, ce aparțineau particularilor și care sunt așezați în sate și în orașele muntene. Această catagrafie trebuia să conțină numele stăpânului lor și să fie trimisă Departamentului din Lăuntru până pe 15 aprilie 1856, fără nici o întârziere. După această dată, familiile de rromi vor fi înscrise imediat în rândul contribuabililor. Vistieria este beneficiara capitației rromilor, câte 50 de lei anual pentru fiecare familie, ea trebuind să-i protejeze de orice altă impunere la dări.

Aceste catagrafii erau esențiale pentru cunoașterea numărului sclavilor, repartiția lor teritorială și proprietarii de care aparțineau. Conform modelului de tabel după care urma să se facă recenzarea rromilor, aceasta trebuia să conțină date despre localitatea de reședință, sectorul pentru cei din capitală, numele și prenumele, numărul lor, vârsta, meseria, numele proprietarului și observații pentru cei care renunțau la despăgubire.

Litera B

Model cu „obșteasca catagrafie de numele și deosebitele împrejurări ale țiganilor foști robi pe la particulari și care i-au eliberat după legiuirea pentru emancipare”.

Satul sau orașul	Clasa sau vâpseaua și mahalaua	Numele desrobiților	Familii	Bărbați	Femei	Vârsta	Meseria	Numele fostului posesor	Observații pentru cei care renunțau la despăgubire
Orașul		Ion Stan capul	1	1		40	Bucătar	D	

³⁴⁶ ANIC, M.I., Diviziunea rurală-comunală, dosar nr. 28/1856, f. 3.

³⁴⁷ Ibidem, f. 17-18. La inițiativa legislativa a deputatului rromilor, Nicolae Păun, la sfârșitul lunii februarie 2011, a fost votată Legea privind comemorarea dezrobirii rromilor, lege promulgată de președintele Traian Băsescu în 10 martie 2011. Anterior, inițiativa fusese respinsă de către Senat, dar a primit votul decisiv în Camera Deputaților.

București		familii						
		Mariea soția sa			1	30	Spălătoreasă		
		Radu fiul lor		1		17	Fecior		
		Ion idem		1		15	Idem		
		Stanca idem			1	13	Slujnică		
		Ancuta idem			1	10	Nu are		

Eliberarea sclavilor Bisericii și Statului în Moldova

Instituția sclaviei, pe tot parcursul existenței sale în cele două principate românești, nu a cunoscut deosebiri majore de la un stat la altul. Legislația similară avea menirea de a stopa circulația sclavilor, ce puteau prefera un stat în detrimentul celuilalt. Situațiile sclavilor romi din cele două principate vor cunoaște, cu mici diferențe, același parcurs juridico – administrativ. Sclavia valahă este astfel indisolubil legată de sclavia moldavă, iar strânsa lor relație va corela și momentul desființării acestei instituții. Era absolut normal ca eliberarea sclavilor statului valah din martie 1843 să împingă și Moldova la o acțiune similară. Aceasta se va produce la începutul anului următor însă, lucru interesant, Statul nu-și eliberează, în primul moment, sclavii proprii, ci pe cei ai Bisericii. Evident s-a avut în vedere, încă de la început, eliberarea ambelor categorii, însă se ridică întrebarea de ce s-a acordat întâietate sclavilor Bisericii, care au fost calculele ce au dus la adoptarea acestei ordini în întâietate? Este posibil să se fi avut în vedere, pe lângă alte aspecte, și acela al imaginii Bisericii, imagine ce trebuia serios refăcută după cinci secole de interpretare distorsionată a dogmei creștine ce spunea că nu mai există sclavi și slobози, ci toți sunt una în Hristos³⁴⁸?

Această strategie avea avantajul de a lăsa impresia că Biserica a fost aceea care a dat tonul schimbării sociale. Totuși, propunerea a venit din partea domnitorului Mihail Sturza, în urma căreia, la 31 ianuarie/12 februarie 1844, Adunarea Obștească a Moldovei a votat legea “pentru regularizarea țiganilor Mitropoliei, a episcopiiilor și mănăstirilor îndeobște”³⁴⁹. În baza ei, românii aparținând Bisericii și mănăstirilor deveneau liberi. După modelul muntean, dările adunate de la ei formau un fond special, destinat răscumpărării sclavilor pe care particularii îi scot la vânzare.

La 14/26 februarie 1844, Adunarea Obștească a votat legea prin care sclavii Statului, atât cei așezați, cât și cei nomazi, deveneau liberi, dobândind aceleași drepturi ca și ceilalți locuitori ai țării. Pentru încurajarea așezării în sate, românii primeau anumite scutiri fiscale. Această ultimă prevedere denotă

³⁴⁸ Apostolul Pavel, în Epistola către Galateni, capitolul 3:28 ”Nu mai este nici iudeu, nici grec; nu mai este nici rob, nici slobod; nu mai este nici parte bărbătească, nici parte femeiască, fiindcă toți sunteți una în Hristos Isus.”

³⁴⁹ Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 95.

practicarea unui mod de viață nomad de către numeroase grupuri de rromi, cu precădere cei aflați anterior în proprietatea Statului. Pentru a maximiza efectul acestor scutiri fiscale, înlesnirile ar fi trebuit dublate de împroprietărirea familiilor itinerante.

Eliberarea sclavilor particulari și abolirea sclaviei în Moldova.

Eliberarea ultimilor sclavi în Moldova, cei ai particularilor, a fost un act politic inițiat de către domnitorul Grigore Ghica. Domnitorul moldav a adresat un ofis „Către Consiliul nostru ecstraordinar”, în 28 noiembrie 1855³⁵⁰, solicitând redactarea unui „nou proiect de lege” pentru emanciparea sclavilor particulari din Moldova. Argumentele lui Ghica aminteau că țelul propus în 1844, „ca într-un număr de ani robia să dispară, avându-se speranța că cei mai mulți dintre proprietarii de robi vor elibera ființele omenești ce stau sub atârănarea lor”, n-a fost atins, deoarece „cu mâhnire însă ne vedem siliți a mărturisi că foarte puțini au răspuns până acum la această chemare umanitară” și că „pe de altă parte fondurile afectate la răscumpărarea robilor fiind foarte restrânse, n-au putut opera încă desăvârșita lor emancipare”.

Dezrobirea rromilor este pentru Ghica o reformă care derivă din „însăși legile omenirii și privește cu osebire la demnitatea țării”, ea având astfel întâietate în fața celorlalte reforme reclamate de modernizarea țării. O asemănare frapantă cu jocurile politicii de astăzi se găsește în continuarea argumentației lui Ghica. „În momentul când Europa arată un interes viu pentru Principate și meditează regularea soartei lor, este de datoria nației noastre ca și ea să facă de la sine un pas înainte. Au trecut ani îndelungați de la abolirea robiei în statele lumii vechi. Singurele Principatele Române au păstrat această urmă defăimătoare a unei societăți barbare, doar aici robia face încă parte din ordinea socială, anomalie care trebuie să dispară, este în nepotrivire cu sfintele dogme ale religiei creștine, cu principiile de umanitate și cu vitalul interes de stat.”

Care putea fi acest interes de stat ce, după cinci secole de sclavie, devenise vital să se rupă de una din instituțiile sale? În mod cert este vorba de consolidarea poziției Moldovei în plan internațional, la finalul Războiului Crimeii. Partenerii de discuții erau state ce condamnau în mod deschis sclavia de peste Atlantic și din Principate. Momentul abolirii sclaviei este rezultatul mai multor factori. Conferința internațională de la Viena, cu participarea Imperiului Otoman, a Marii Britanii, a Franței, Austriei și Rusiei, din martie – iunie 1855, a anulat protectoratul Rusiei asupra Principatelor Danubiene și le-a confirmat autonomia politică. Sfârșitul Războiului Crimeii și Congresul de Pace de la Paris vor influența decisiv dezvoltarea politică a Principatelor. Ele rămâneau

³⁵⁰ Departamentul de Finance, *Acte oficiale urmate la ocazia disrobirei țiganilor particulari din Moldova*, Iasii, 1855, p. 4-5.

încă sub suzeranitate otomană, dar beneficiau de protecția colectivă a statelor combatante, ce interziceau unei singure puteri să intervină în problemele de administrație internă a Principatelor³⁵¹.

Pentru a obține acest tratament binevoitor din partea Europei, administrațiile centrale din cele două state au încercat, la rândul lor, să-și facă datoria. Toată Europa era împotriva sclaviei, instituție ce era încă prezentă în cele două principate românești, în Statele Unite ale Americii și în diverse colonii. Sclavia trebuia abolită, pentru a avea curajul necesar solicitării unei situații mai bune pe plan internațional.

Proiectul trebuia să aibă la bază două acțiuni imediate:

„1. Eradicarea nemijlocită a sclaviei din Moldova.”

„2. Regularea și modul repartiției despăgubirii cuvenită îndrituiților”.

Abolirea sclaviei era astfel enunțată clar și fără echivoc, dar concepută în legătură organică cu despăgubirea stăpânilor, evitându-se astfel împotrivirea marilor boieri, proprietari de numeroși sclavi și care puteau bloca proiectul. Despăgubirea fiind garantată prin lege, cei ce s-ar fi manifestat contra eliberării rromilor puteau fi acuzați ca dușmani și trădători ai interesului vital de Stat, în plan internațional.

Consiliul Administrativ Extraordinar al țării va fi de acord și va decreta, „exaltat”, ziua de 28 noiembrie 1855 drept „cea mai frumoasă pagină în progresul neamului Român”, încadrând-o și ca zi de sărbătoare pentru patrie. Doi membri ai Consiliului, vel vistierul Petre Mavrogheni și directorul Departamentului Justiției, Mihail Kogălniceanu, au fost desemnați să se ocupe imediat de elaborarea proiectului de lege.

Divanul General a fost convocat două zile mai târziu în ședință ordinară de către Ghica, pentru a dezbate pe marginea proiectului de lege. În 10/22 decembrie 1855 el a votat „Legiuire pentru desființarea sclăviei, regularea despăgubirei și trecirea Emancipaților la dare, primită la Secret de Stat, pe lângă adresa Divanului General, sub N. 3”. Împărțirea legii în trei capitole corespundea cu abolirea sclaviei, catagrafierea sclavilor și despăgubirea proprietarilor.

Articolul 1 decreta abolirea sclaviei în Moldova și principiul libertății pentru toate persoanele ce vor intra în principat. Eliberarea țiganilor era prevăzută în articolul 2, pe viitor nemaifiind permisă deținerea, vânzarea și cumpărarea de sclavi în Moldova.

Toți proprietarii de sclavi erau obligați să depună la Vistierie, în maxim două luni de la publicarea legii, o listă cu numărul de rromi, pentru ca aceștia să fie înscrși în registrul eliberaților, iar stăpânii să-și poată primi despăgubirea. Doar boierii ce se aflau plecați din țară la momentul acela beneficiau de 6 luni

³⁵¹ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 375.

suplimentare. Rromii lingurari și vătrași, ce erau așezați în sate, au fost estimați la valoarea de opt galbeni, iar lăieșii nomazi la patru galbeni, fără a se face diferențe legate de sex³⁵². Doar invalizii și sugarii erau exceptați de la plata despăgubirii (articolele 3, 4 și 5). Celelalte articole din capitolul 1 stabileau că suma maximă anuală alocată despăgubirii proprietarilor este de 595.330 de lei (295.330 de lei – impozitul țiganilor deja eliberați, 200.000 de lei – suplimentați de către Vistierie și 100.000 de lei – suplimentați de Biserică). Pentru a facilita formalitățile, toți rromii urmau să fie recenzați, iar Visteria calcula prețul lor total și plățile ce urmau a se face anual. Acestea urmau a fi făcute în bani și în obligațiuni de Stat cu dobândă de 10%. Proprietarii ce renunțau la despăgubire urmau a fi scutiți de impozit la Stat pe o perioadă de zece ani.

Recenzarea sclavilor, prevăzută la capitolul 2, urma să se facă de o comisie de anchetă, special constituită în vederea realizării catagrafiei. Recensământul reprezenta și suportul informațional după care noii cetățeni urmau să fie înscrși în rândul contribuabililor Statului.

Datorită sumelor mari ce trebuiau plătite particularilor pentru cei eliberați, Statul moldav va face apel la emiterea de obligațiuni nominale și de două categorii: prima cu o valoare variabilă de 100 până la 1000 de lei, iar cea de-a doua cu o valoare fixă de 1.000 de lei. Ele urmau să fie trecute în Registrele datoriei publice. Din nefericire, aceste liste nu s-au păstrat în arhive, ori n-au fost încă identificate și publicate.

În privința rromilor (sclavilor), catagrafiile generale ale Țării Românești și Moldovei îi înregistrau doar pe țiganii Statului, de altfel singurii sclavi care figurau în rândul contribuabililor. Rromii particularilor și cei ai mănăstirilor fiind scutiți de impozite, nu figurau în catagrafi.

Statistica Țării Românești din anul 1837 înregistrează 8.288 de țigani ai Statului, 23.589 de țigani mănăstirești și 33.746 de țigani boierești³⁵³. În catagrafia țiganilor Statului făcută în același an de Vornicia Temnițelor figurează 5.672 de familii³⁵⁴.

Prețul plătit de Țara Românească pentru un individ fiind de zece galbeni, iar de Moldova opt galbeni pentru sedentari și paru galbeni pentru nomazi, rezultă o diferență considerabilă ce nu poate fi explicată decât prin prisma prețului mediu de vânzare al robilor din cele două state vecine. În mod normal, rromii din Țara Românească erau mai numeroși decât cei din Moldova, statul din sud fiind de secole principalul aprovizionator pentru principatul Moldovei. Regula de bază a pieței este generarea unui preț mai ridicat în zonele îndepărtate

³⁵² În anii precedenți se vânduseră țigani vătrași la prețul de opt galbeni pentru un individ și țigani nomazi (lăieți) pentru șase galbeni, prețul unui individ. *Documente de arhivă privind robia țiganilor: epoca dezrobirii*, p. 190 – 201.

³⁵³ APR, IX, I, p. 1164-1165.

³⁵⁴ Ibidem, p. 1143-1144.

de sursa de sclavi. Pentru că nu ar fi fost profitabil economic cumpărarea unui sclav cu zece galbeni la București și vinderea lui cu opt galbeni la Iași.

De unde provenea atunci această diferență de preț între cele două principate românești? Un răspuns sigur este dificil de formulat, pentru că lipsesc studii asupra prețurilor pământului și ale diverselor bunuri mobile și imobile practicate în cele două state, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Putem emite ipoteza că prețurile, în ansamblul lor, erau mai ridicate în Țara Românească comparativ cu Moldova. Dar dobânda anuală plătită de Stat pentru titlurile emise la eliberarea sclavilor este de 5% în Țara Românească și de 10% în Moldova, adică dublul celei dintâi. Aceasta pare să indice o inflație mai mare în statul din nord. De asemenea, faptul că Moldova încetase în secolul al XIX-lea să se mai aprovizioneze cu sclavi de pe piețele din Țara Românească, bazându-se în principal pe sporul natural intern. Și randamentul economic poate avea un rol în prețul final plătit de Stat, lucru cert în dreptul nomazilor, dar discutabil pentru vătrași.

Țara Românească nu face diferență între prețul plătit pentru un rrom așezat și prețul unui nomad, foarte posibil datorită unei prezențe mai reduse a acestora din urmă, comparativ cu Moldova și, drept urmare, insignifiantă în suma totală de plată către proprietari. Este un fapt știut, cei mai mulți nomazi aparținuseră Statului și fuseseră eliberați în 1843.

Un afiș publicitar contemporan despre sclavie

Începând cu anul 1992³⁵⁵, circulă în rândul a numeroase instituții și ONG-uri din România și din Europa o imagine reprezentând un afiș public de vânzare prin licitație a unei familii de sclavi ce pretinde, conform datei ce se poate citi pe acesta, a fi din 1852. Lipsa imaginilor despre sclavie și a documentelor explicite și ușor de digerat de către public i-au asigurat o largă circulație acestui afiș, făcându-l celebru. În prezent se poate întâlni aproape peste tot unde se amintește de istoria rromilor, pe web-site-uri de internet ale Consiliului European, BBC, ONG-uri cu renume și credibilitate, pe forumuri de discuții și bloguri personale, în cărți și reviste, materiale tip Power Point prezentate la seminarii și colocvii, chiar și în teze de doctorat susținute în afara României. Nu se citează însă nici o sursă și nimeni nu a văzut sau nu poate spune unde se află acesta păstrat în forma sa fizică. Consider că este necesar să-l analizăm pentru că ridică o serie de probleme evidente.

³⁵⁵ Anul 1992 l-am considerat anul de debut al utilizării și circulației afișului în urma afirmației lui Vasile Ionescu, prin care informa de aducerea unei copii a acestuia din Franța, în anul 1992, de către dânsul, obținut din biblioteca unui ONG, căruia nu-i cunosc numele, fără a fi văzut însă originalul vreodată.

Foto afiș sclavi

Deja titlul ridică un prim semn de întrebare. A VINDE seamănă foarte bine cu expresia franceză actuală A VENDRE, în română folosindu-se mai degrabă DE VANZARE. Afișul continuă cu „un prim sălaș de robi sau sclavi țigănești”. Aici este o repetiție ce în epocă nu era folosită în cadrul aceleiași propoziții, fiind redundantă. Spre sfârșitul sclaviei, termenul vechi de rob/robie va fi înlocuit în mod aleatoriu în unele texte cu cel de sclav/sclavie preluat din limba franceză. Era de asemenea improbabilă alăturarea termenului juridic Sclavi unui termen etnic Țigănești, fiindcă toți sclavii erau țigani, așa că se spunea simplu țigani. Corectă ar fi fost anunțarea vânzării unui "sălaș de țigani".

Se poate argumenta aici că această repetiție este tocmai pentru că termenul *sclav* era nou în limbă, așa că-l asociem cu rob, pentru a fi înțeles de toți. Să nu uităm însă că generația pașoptistă era profund francofonă. Data documentului este din 8 mai 1852 și licitația urma să se desfășoare la mănăstirea Elias (probabil biserica Sfântului Elias din Moldova, pentru că nu se află niciuna cu acest nume în lista cu mănăstirile ce și-au eliberat sclavii în 1847, în Țara Românească). Această licitație din 1852 avea loc în curtea unei mănăstiri cu toate că așezămintele bisericesti nu mai aveau sclavi din 1844, de opt ani. Data este scrisă cu cifre romane MDCCCLII, cu toate că în epocă se scria, fără excepție, cu cifre arabe (1852).

De mare relevanță este chipul aflat în centrul afișului. Imaginea utilizată aparține picturii și gravurii francez Theodore Valerio, ce a traversat principatele pe la 1851-1852 și poartă denumirea de *Prisonnier Tsigane*, publicată la expoziția universală de la Paris din 1855. Puțin probabilă utilizarea ei în 1852 pe un afiș din Moldova. În plus, când vrei să vinzi ceva utilizezi o imagine mai atrăgătoare și nu un om în lanțuri. Finalul textului este iarăși ciudat, "în condiție fină" cu aceeași trimitere la limba franceza (*condition fine*) pentru că în română se folosește mai curând „în condiție bună”. Scrierea este complet neadecvată, la 1852 încă se foloseau caractere chirilice, trecerea la alfabetul latin efectuându-se treptat, între 1860 - 1862.

Cantitativ, vânzarea comportă neconcordanțe. Inițial este vorba despre un sălaș (familie) ce înglobează 18 persoane. Înțelegem de aici că este vorba despre o familie extinsă, întâlnită cu precădere în rândul nomazilor. Detalierea membrilor familiei ridică probleme. 10 băieți plus 7 femei și trei fete însumează 20 de persoane. Cu două mai multe decât numărul trecut inițial în afiș. Ilogică și componenta familială. Lipsesc bărbații, sunt 7 femei și 13 copii (10 băieți și 3 fete). În acest caz nu poate fi vorba despre un sălaș, ci părți din mai multe familii, adunate laolaltă.

Deplasând accentul de pe analiza conținutului către identificarea mesajului pe care realizatorul acestui afiș a dorit să-l transmită publicului

neavizat și lipsit de experiența parcurgerii documentelor istorice, sunt două aspecte ce ies în evidență, constituind probabil și scopul final al realizării falsului. Două cuvinte sunt scrise cu un font mult mai mare decât restul textului, din dorința de a face să sară în ochi faptul că avem de-a face cu SCLAVI, iar pentru a întări și mai mult caracterul particular al anunțului, sunt SCLAVI ȚIGĂNEȘTI.

Al doilea aspect pus în afiș este imaginea unui prizonier țigan, cu picioarele în lanțuri și afișând o mimică tristă, datorată privării sale de libertate. Tipul acesta de sclav era, cu siguranță, cunoscut și des întâlnit în principate, exprimând pedeapsa suferită urmare a fugii de la stăpân, a răzvrătirii sau a încălcării unei legi. Poziționarea acestuia central, ocupând aproape o treime din afiș, nu are nimic de-a face cu ideea vânzării unor astfel de personaje, ci este cu scopul vădit de a întări prin efectul vizual, mesajul anterior, SCLAVI ȚIGĂNEȘTI.

Afișul este un fals de secol XX din spațiul francez sau francofon, cu caracter propagandist și politic, făcut de cineva care avea nevoie să aducă în atenție sclavia rromilor și nu deținea materiale adecvate. Astfel de licitații au avut loc până la abolirea sclaviei din 1856, însă este un fals și nici o motivație nu-i poate schimba acest aspect.

Măsurile Statului pentru sedentarizarea nomazilor

Catagrafierea emancipațiilor și sistemul garanțiilor

Odată aprobată de către Divan și domnitor, punerea în practică a *Legiuirii pentru emanciparea țiganilor particulari* devine ocupația principală a autorităților competente din Țara Românească. În viziunea acestora, exista pericolul ca eliberarea sclavilor să genereze o mobilitate enormă în cadrul populației țigănești, ce putea destabiliza ordinea internă a țării³⁵⁶. Erau necesare măsuri energice ale administrației centrale și locale pentru așezarea lor în sate și pentru reușita supravegherii și a controlului acesteia. Mulțimii emancipațiilor din 1855-1856 i se adăugau zecile de mii de rromi ce fuseseră eliberați anterior și care nu fuseseră stabiliți complet de către autorități. Lipsa pământului în proprietate, în special, făcea dificilă așezarea durabilă a emancipațiilor.

Administrațiile de județe vor întâmpina numeroase dificultăți în catagrafierea celor eliberați³⁵⁷. Cei mai mulți dintre cei care lucraseră la curtea și în casele stăpânilor lor nu reușiseră să obțină nici până în ziua eliberării acele

³⁵⁶ ANIC, M.I., Diviziunea rurală-comunală, dosar nr. 28/1856, f. 32-33.

³⁵⁷ Ibidem, f. 54. "Cei mai mulți aflați până acum prin curțile posesorilor lor nu pot să dea cuvenite chezașuiri nici pentru a lor statornicire spre a se putea afla în ființă când se va cere împlinirea dăjdiilor de la dâșii, nici pentru bune purtări în societate".

garanții cerute de autorități. Acestea erau de trei tipuri: garanții pentru un domiciliu stabil, garanții cu referire la prezența lor în momentul plății impozitului și garanții pentru un comportament onorabil în societate. Cerințele acestea, chiar și îndeplinite inițial, nu prezentau nici o siguranță reală a unei continuități de la un an fiscal la altul. Persoanele cărora trebuiau să le fie aplicate erau foști sclavi, de curând eliberați, ce nu avuseseră timpul și instruirea necesară pentru a fi responsabilizați în privința noului lor statut juridic, de cetățeni, cu îndatoririle fiscale aferente.

Garanția unui domiciliu stabil putea fi prezentată de către proprietarul unei locuințe sau al unui teren care-i accepta acolo, în folosul slujbei prestate sau al chiriei plătite. Această garanție era foarte importantă, pentru că din ea decurgea realizarea celei de-a doua, cea a plății impozitului. Sclavii ce aparținuseră anterior Statului și care fuseseră eliberați încă din 1843/1844 erau, putem zice, obișnuiți cu plata unui impozit anual, deoarece fuseseră supuși și anterior eliberării la acest tip de plată. Tot o dare anuală fusese percepută și de la grupurile semi-nomade din proprietatea Bisericii și a unora dintre particularii bogați, ce dețineau sute de sclavi. Problema apare însă în dreptul sclavilor de curte și ogor, care locuiau și se hrăneau în casa stăpânului, fiind mereu la dispoziția acestuia și neplătind în schimb nici o taxă sau dare către Stat ori stăpân. După eliberare, mulți dintre ei vor fi dați afară din casele și curțile stăpânilor și vor trebui să-și caute de lucru ca argați, servitori sau să se alipească grupurilor semi-nomade. Impozitarea acestei categorii a fost probabil cel mai dificil de realizat.

Garanția a treia, pentru un comportament onorabil în societate, este cuprinsă parțial în primele două, adăugându-se și o componentă de educație civică, cetățenească. Existența unui domiciliu și plata impozitului te scoteau din asocierea cu vagabondul, ce nu are domiciliu stabil și nici meserie aducătoare de venit. Pentru a deveni cetățean în deplin sens al termenului, trebuia să arăți și un comportament ca atare.

Foștii proprietari, văzându-se rămași fără sclavi, nu voiau să se pună garanți pentru aceștia și nici să le permită în continuare să locuiască la curte ori în casele în care slujeau. A garanta în dreptul unui fost sclav, de curând eliberat, însemna să-ți asumi un risc de loc de neglijat deoarece deveniai responsabil împreună cu persoana emancipată de plata impozitului și de eventualele datorii pe care acesta le putea face între timp.

Fiind informate de această situație și încercând să prevină posibile mișcări de populație, administrațiile locale, prin vocea prefectilor, au dat ordine stricte Poliției să fie vigilentă și să-i supravegheze fără întreruperi pe emancipați. În fața avalanșei de solicitări venite din partea administrațiilor locale, în care se cereau instrucțiuni despre felul în care trebuia acționat cu acești oameni, domnitorul Barbu Știrbei va emite o rezoluție în data de 7 martie 1856, prin care hotăra că acei emancipați ce „nu vor putea da nici o dovadă de mijloacele

viețuirii lor, să vor statornici pe moșii și locuri unde și lor li-ar veni mai bine după felul osebitei lor meserii”³⁵⁸. Această decizie conduce la ipoteza că domnitorul Știrbei considera drept cea mai bună metodă de a preîntâmpina convulsiile sociale, inerente eliberării din sclavie, lăsarea pieței forței de muncă să se autoregleze în funcție de cerere și ofertă.

Sclavia crease aglomerații umane disproporționate de nevoile economice existente. Aruncarea atâtor oameni în stradă pune probleme absorbției lor sociale și profesionale rapide, în același spațiu geografic. Libera circulație pe o perioadă scurtă de timp, dublată de posibilitatea așezării pe terenuri de stat, la libera lor alegere, iar pe cele private, cu acordul evident al proprietarilor, avea avantajul uniformizării repartiției lor geografice, această re poziționare funcționând ca o supapă ce elibera presiunea acumulată în anumite zone cu concentrație mare de emancipați.

Ideea domnitorului era în sine genială, dar nu comporta mijloace concrete de aplicare și încurajare a ei. Totul este lăsat iarăși la inițiativa emancipatului neinstruit și la acordul proprietarului de terenuri. Doar că diferența de statut dintre cele două părți este copleșitoare. În timp ce primul este lipsit de pământ, deusolat complet de libertatea în care fusese părăsit imediat ce i se oferise, cel de-al doilea, potentat local și fost proprietar de sclavi, va negocia cu o categorie de cetățeni ce nu valorase în ochii lui, în urmă cu un an, mai mult decât viața unui animal din gospodărie. Se încerca așadar jucarea unei noi piese, dar cu aceiași actori, ce nu-și însușiseră încă noile roluri.

Statul, în postura sa de arbitru al relațiilor sociale, nu era suficient de birocratizat pentru a-i putea proteja pe emancipați de abuzurile inerente situației. În consecință, nici economic și nici social eliberarea nu a produs o schimbare pozitivă în viața romilor. Doar libertatea juridică a jucat un rol pozitiv în deciziile emancipaților. Ce ar fi trebuit schimbat în acel moment istoric pentru a scoate populația de romi din periferia în care se afla în marea ei majoritate? Rezultate semnificative s-ar fi obținut printr-o măsură de împrumut, cel puțin cu loturi pentru casă și grădină, după modelul reformei de mai târziu a lui A. I. Cuza. Dar și această reformă a lui Cuza a avut limite repede atinse, prin însăși construcția ei.

Articolul 4 din Legea rurală din anul 1864 stabilea că „Văduvele fără copii, nevolnicii, sătenii care n-au meseria de agricultori și n-au făcut clacă și, prin urmare, n-au avut pământ de hrană, mărginiți fiind numai în locul caselor și al îngrăditurilor lor, toți aceștia devin proprietari numai pe locurile legiuite cuvenite pentru case și grădini”³⁵⁹. Familiile ce au putut beneficia de terenuri

³⁵⁸ Ibidem, p. 60.

³⁵⁹ Constantin N. Hamangiu, *Legi uzuale*, vol. II, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1900, p. 1397.

pentru case și grădini au fost în număr de 60.651.³⁶⁰ Acest articol va exclude de la împroprietărire un număr semnificativ de țărani și cea mai mare parte a foștilor sclavi, rromii așezați fiind utilizați de către stăpânii lor în numeroase ocupații casnice, fără legătură directă cu agricultura. Luând ca exemplu cazul unui emancipat fierar, ce locuia într-un sat în care toți sătenii primiseră pământ, cu excepția lui, acesta nu va putea niciodată să suplimenteze venitul familiei sale prin agricultură; cel mult, el și familia lui, se puteau angaja ca zilieri la moșieri sau la țărani fruntași. Descendenții acestor familii vor fi și ei lipsiți de pământ, fiind astfel condamnați la a continua meseria tatălui lor.

Foto Fierar
gravură după desen

C. Popp de Szathmary, *Fierarul*,

Goga”, Cluj

Biblioteca județeană ”Octavian

Rromii nomazi nu vor primi nici măcar locuri de casă și grădini, fiind lipsiți complet de obiectul legii agrare. Pentru a fi putut beneficia de împroprietărire, ar fi trebuit ca anterior să se așeze pe moșiile Statului sau pe cele particulare. Specificul lor economic și social nu permitea însă acest mod de viață. Viețuirea în comunități ce însumau de la câteva familii, înrudite între ele, la grupuri de peste zece corturi, făcea imposibilă absorbția lor economică de unul-două sate, în condițiile în care acestea erau slab populate, iar cea mai mare parte a nevoilor economice era satisfăcută în cadrul gospodăriei. Repararea ceanurilor, a căldărilor și a altor vase din metal, precum și a inventarului agricol putea fi obiectul unei singure familii de rromi fierari într-un sat, însă un grup de cinci-zece familii, după două-trei zile trebuia să caute noi comunități țărănești, cu acest specific de nevoi economice.

Migrație sat-sat și sat-oraș

În acest context, înlesnirea acordată de domnitor nu a fost suficientă pentru a preveni convulsii și dezordini sociale, pentru că nu asigura proprietatea asupra terenului sau a locuinței emancipatului. În schimb, este excelentă pentru a genera o mobilitate ridicată în rândul rromilor, ce se pot muta de pe o moșie pe alta fără restricții, în virtutea rezoluției domnitorului. Numeroasele probleme provocate de nomazi în Moldova au dus la dispersarea grupurilor în satele moldovene, de către prefecturi, în vederea obținerii unei proporții de „un eliberat, pentru fiecare grup de 20 de case moldovene”³⁶¹.

³⁶⁰ Constantin C. Giurescu, , *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ediția a doua, București, Editura Științifică, 1970, p. 284.

³⁶¹ ANIC, M.I., Diviziunea rurală-comunală, dosar nr. 539/1863, tot dosarul.

Documentele arată cauzele acestor situații conflictuale. Problemele persistau din cauza unei „lipse de ameliorări a situației foștilor țigani lăieși ... căci, după emancipare, nimeni nu s-a preocupat de soarta lor”³⁶². Chiar în situația în care rromii încercau să se așeze în sate, ei întâlneau opoziția puternică a țăranilor ce nu acceptau decât arareori prezența lor prelungită pe teritoriul comunei. Stabilizarea majorității emancipaților n-a avut astfel efectul scontat de autorități. În Țara Românească situația a stat diferit, rezoluția lui Știrbei permițând migrarea a numeroși rromi la oraș, realitate vizibilă și astăzi în mediul urban din sudul României. Acest lucru s-a petrecut din cel puțin două considerente: migrația economică și în vederea reîntregirii familiei, datorită separărilor rezultate în urma tranzacțiilor recente cu sclavi.

În primul caz, scăpați de lanțurile sclaviei, numeroase familii rromi, din considerente economice, încercau să se reunească în localitățile mai bogate, ce ofereau mai multe debușee economice proaspeților cetățeni. Ei își vor părăsi locuințele și stăpânii înainte de a fi trecuți în catagrafie și eliberați. Fuga de la (fostul) stăpân era o practică curentă în lunile ce urmează anunțului public al abolirii sclaviei. Situația Dumitranei Pleșoianca din Târgoviște, ce-și revendica, printr-o scrisoare către administrația județului Dâmbovița, pe cei patru sclavi fugiți la București, în speranța reîntoarcerii acestora, nu era singulară. Ea indica numele și adresa din București unde puteau fi găsiți și anume: Marghioala cu fiul său, Dumitru, cu fiica sa, Frușina, ce era căsătorită cu Răducanu. Toți patru locuiau la domnul Becar, undeva „supt Mitropolie, în cășile răposatului arhimandrit Isaia Carpenișanu. Revenirea celor patru în Târgoviște, înainte de 15 aprilie, era necesară pentru a fi trecuți în următoarea catagrafie³⁶³. Astfel de situații se repetă în mai multe rânduri, dându-le numeroase bătăi de cap autorităților și foștilor proprietari. Suflul de libertate începuse să bată cu putere și determina o mișcare importantă a rromilor ce părăseau satele, din voință proprie ori izgoniți, pentru a-și căuta de lucru la oraș. Capitala rămâne destinația principală pentru persoane ca Ion țiganul, ce pleacă din Râmnic și ajunge în București, unde „se preumblă slujind pe la birturi și hanuri”³⁶⁴.

Foto Preziosi 1

Preziosi. Grup de rromi nomazi la Filaret, lângă București, 1869. Colecția Victoria and Albert Museum

Într-un alt exemplu, foștii sclavi ai pitarului Naie Hristodorescu din Târgoviște, anume: Ion Kade, 65 de ani; Cionița, nevasta sa, 55 de ani; Stan, fiul

³⁶² Ibidem.

³⁶³ ANIC, M.I., Diviziunea rurală-comunală, dosar nr. 28/1856, f. 58.

³⁶⁴ Ibidem, f. 62.

lor, 27 de ani, Rada, sora sa, 25 de ani și Vasile, fratele lui Pană, 21 de ani, plecaseră cu toții la București în martie 1856. Rada își găsisse deja să lucreze ca spălătoareasă la curtea lui Scarlat Bărcănescu, un important funcționar de la Justiție. Rezolvase și problema noii locuințe, având garanția brutarului Petrache Zotovici, stăpânul său cerând apoi înscrierea Radei pe listele preliminariei de emancipare pentru a putea fi despăgubit³⁶⁵.

În al doilea caz și pentru prima dată în istorie, familiile despărțite prin vânzări-cumpărări între stăpâni de sclavi particulari se puteau reuni liber, fără a mai putea fi constrânse în niciun fel de relațiile de proprietate. La 9 martie 1856, mai mulți rromi din județul Mehedinți solicitau aprobare pentru a se muta la părinții lor din Craiova și să fie catagrafiați acolo³⁶⁶. În mod normal, nomazii trebuiau recenzați în locurile unde se aflau la momentul catagrafiei. În anumite cazuri, ei cereau să fie înscriși cu impozitul în alte localități, mai convenabile pentru o viitoare sedentarizare³⁶⁷.

Foștii proprietari, aceiași care la 1848 *le luau și hainele de pe ei*, făceau și de această dată cât se putea de dificilă viața rromilor, încercând să perceapă impozitul acestora, fără să țină seama de legea eliberării, care stabilea că după data de 15 aprilie 1856, emancipații își vor plăti capitația la Stat. Aceste abuzuri vor determina Administrația să ia măsuri pentru protejarea lor de plata a două impozite anuale.

Mișcările de populație rromani, suprapuse momentului emancipării, vor face imposibilă evidența și controlul acesteia de către Stat. Migrația sat-oraș poate fi interpretată și ca rezultatul tentativei de rupere completă cu viața de sclav, cu precădere pentru cei care nu dețineau avere personală, de natură a-i menține pe loc. Poate chiar mai important decât acest aspect este izgonirea emancipaților de la curțile și de pe terenurile foștilor stăpâni. În fața acestor oameni se profilau două opțiuni: găsirea unei localități care să le permită așezarea pe teritoriul comunei sau migrația la oraș, în căutarea unei slujbe casnice, de servitor, vizitiu, iar pentru cei care cunoșteau suficient de bine o meserie, integrarea lor într-un atelier de profil.

O parte importantă a emancipaților s-a stabilizat relativ repede, ori nu s-a mișcat deloc, fiind asimilată ocupațional în satele românești. Au existat însă grupuri numeroase ce au păstrat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o mobilitate ridicată, în pofida eforturilor depuse de autorități pentru așezarea lor.

Dubla alegere a lui Cuza și punerea în practică a planurilor de unire a Țării Românești cu Moldova necesitau, din considerente economice și de logistică, informații detaliate asupra elementului uman ce forma populația Principatelor Unite. Pentru militari, cunoașterea efectivelor armatei este prima măsură luată

³⁶⁵ Ibidem, f. 66.

³⁶⁶ Ibidem, f. 64.

³⁶⁷ Un exemplu este cel din 13 martie 1856. Ibidem, f. 73.

de proaspătul comandant numit în fruntea ei. Colonelul Cuza trebuia să urmeze această logică, cu atât mai mult cu cât trecuseră doar trei ani de la emanciparea rromilor boierești, iar autoritățile statale duceau o lipsă acută de informații și statistici clare despre emancipați. Nu se va ajunge, în fapt, niciodată la o evidență sigură a acestora. Cele două principate românești nu beneficiau de informații coerente privind populația de etnie rromă de pe cuprinsul teritoriului lor. Nevoia unui tablou complet al emancipaților se datora în principal, credem noi, plăților care se făceau anual pentru despăgubirea proprietarilor, atât din Moldova, cât și din Țara Românească, la care putem adăuga perspectiva stabilizării acestora și chiar dorinței căutării unor soluții la nevoile lor economice, eventual prin împroprietărire. Structura emancipaților nu era uniformă din perspectivă ocupațională, sau a statutului lor juridic anterior abolirii sclaviei, nuanțe generatoare de diferențe suficient de puternice pentru ca în „Instrucțiunile pentru delegații comisiilor de cataografie”, din iulie 1859, să se prevadă la Secția a II-a, art. 24 următoarele:

„În tabloul N° XIII se vor însemna țiganii desrobiți cu anume arătare, nu numai cu caracterile necesare populației, cuprinse în deosebitele rubrici, dar și a cui proprietate au fost: adică a clerului, a Statului, a acelor rescumpărați de Stat, a acelor dăruți de particulari, și a acelor de sine rescumpărați. La rubrica de profesie, se va însemna cu amănunțime, în coloanele respective, mijloacele cu care se hrănesc, adică ca cultivatori, ca meseriași, la care să se specifice anume meseria, adică: hierari, pieptănari, spoitori etc., precum și acei ce se hrănesc cu artele liberale, adică scripcari, cobzari, ursari etc.

Asemine se vor trece fiecare la rubricile respective – și se va însemna asemine în observații, condiția desrobirei adoptată de proprietari.”³⁶⁸

Statistica fiscală a Țării Românești din anul 1859 și publicată în 1860 avea să înregistreze un număr de 426.120 de familii dintre care 32.000 erau familii de rromi emancipați și 1.819 holtei dezrobiți. Numărul rromilor emancipați în Țara Românească se ridica la circa 162.000 de persoane, reprezentând 6,7% din populația principatului. Estimările pentru Moldova dau cifra de 100.000 de indivizi, adică 7% din locuitori³⁶⁹. Câteva mii sau zeci de mii circulau în interior sau se aflau deja în afara granițelor țării, iar creșterile teritoriale succesive ale României au adăugat numărul considerabil de 151.711 indivizi, celor existenți în Regat. Cei mai mulți proveneau din Transilvania, unde statistica lui A. Fényes din anul 1867, înregistrează un număr de 58.000 de rromi, iar în conscripția din anul 1893 cifra aproape s-a dublat, ridicându-se la 105.034 de indivizi³⁷⁰.

³⁶⁸ *Documente privitoare la istoria economică a României. Statistică. Țara Românească și Moldova. Seria B, vol. I, București, 1960, p. 114*

³⁶⁹ Venera Achim, *Țiganii din principatele române în epoca dezrobirii*, p. 59

³⁷⁰ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 117

La recensământul general al populației României din anul 1930, rromii declarați ca atare erau în număr de 262.501 indivizi, reprezentând 1,5% din populația totală³⁷¹. Cifra este inferioară celor din secolul al XIX-lea și se explică printr-un fenomen de asimilare în rândul populației majoritare, neînregistrarea voluntară ca țigani și emigrația posibil semnificativă de până la declanșarea primului război mondial.

Guvernul Principatelor Unite, devenit după 1866 al României, nu a avut o politică clară și coerentă în privința foștilor sclavi. Intrarea lor în rândul cetățenilor i-a românizat în ochii administrației. Excepție făceau nomazii, care circulau și în țările limitrofe și cărora li se putea refuza reintrarea în România, în lipsa deținerii actelor adecvate. Interesul organismelor statale românești pentru rromi se dezvoltă ca o consecință a dificultăților și problemelor create în special de grupurile nomade. Circularele Ministerului de Interne către prefecturi sunt rezultatul semnalelor venite din teritoriu. În afara acestora și în legătură directă cu specificul nomazilor amintit mai sus, controlul rromilor ca individ sau grup se realizează cu instrumentarul legislativ utilizat pentru străinii prezenți pe teritoriul României. Măsurile anti-imigrație vor avea în centrul lor două grupuri absolut indezirabile: evreii și țigani. Ambele categorii sunt exemplificate în discursul politic și în circularele ministeriale și prefecturale.

Capitolul V. Circulație, supraveghere și control în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Necesitatea unui capitol despre circulația autohtonilor și străinilor în Țările Române/România s-a impus din nevoia de a cunoaște în ce măsură această evoluție spre modernizare administrativă a avut un impact semnificativ asupra circulației rromilor, după dezrobire.

Reglementările generale de circulație au fost destinate, cu precădere, reducerii și controlului mobilității grupurilor de rromi? Sau acestea nu reprezentau decât un segment minoritar din ansamblul indivizilor și grupurilor considerate dăunătoare ordinii sociale din statul modern?

O radiografie a perioadei de după emancipare scoate în relief convulsiile sociale inerente unei reforme de o asemenea anvergură (7% din populația Principatelor a fost afectată direct de abolirea sclaviei), înfăptuite cu mijloace administrative și financiare reduse. Recenzarea noilor cetățeni, prelevarea impozitelor, stabilizarea circulației interne prin așezarea emancipaților erau doar

³⁷¹ Ibidem, p. 120

câteva din măsurile cu caracter urgent luate de tânărul stat român. Emanciparea juridică a rromilor nu a fost însă dublată de o emancipare socială, care să asigure pe viitor reducerea decalajului față de restul societății. Analiza atinge și cadrul în care s-a desfășurat circulația rromilor și a străinilor în interiorul țării și limitarea acesteia la frontieră, pe sensul de intrare în țară. Statul român, constituit pe o bază națională, își va pune problema modernizării aparatului său administrativ ce viza supravegherea și controlul general al pământenilor și străinilor în interiorul căreia se înscrie atenția particulară arătată circulației rromilor, indiferent că aceștia sunt autohtoni sau străini.

Modificările suferite de legislație au permis crearea organelor abilitate a elibera și a controla hârtiile de circulație și au generat măsuri de control și de reglementare a circulației și circulare prefecturale de stopare a vagabondajului. Toate acestea se aplică în principal circulației străinilor. Autohtonii intră mai curând sub incidența Legii Poliției rurale, a convențiilor agricole și a Legii Comerțului ambulant, analizate în partea a doua a capitolului.

Dosarele de arhivă rezultate din intersectarea rromilor sedentari și nomazi cu practica administrativă modernă încheie capitolul. Pentru autorități este problematică distingerea cu claritate a semi-nomazilor de sedentari, pentru că nu se încorporează în limbajul administrativ nici un termen care să desemneze grupurile de rromi cu ocupații sezoniere, prin prisma cărora erau obligați la deplasări temporare, cu caracter economic, în alte zone ale țării. Motivele creșterii circulației scapă funcționarului lipsit de instrucția necesară înțelegerii acestei categorii de cetățeni. Reacția directă la constrângerile administrative este că nomazii înțeleg mai curând să respecte cursul unei ape decât o linie imaginată (frontiera) trasată arbitrar de către om. Frontierele dintre state, chiar și închise, nu reprezentau bariere insurmontabile pentru rromii obișnuiți cu trecerea în invizibilitate în caz de conflict. Amploarea circulației scapă astfel ochilor istoricului, pentru că registrele de frontieră sunt limitate la categoria călătorilor cu acte în regulă. Rromii așezați cad și ei victimă noilor reglementări administrative sau funcționarilor, prieteni ai celor puternici. Expulzarea rromilor din centrul Constanței, de pe terenurile unde erau proprietari înaintea sosirii administrației românești și relocarea lor la marginea orașului este un caz-școală de măturare a gunoiului din cameră și ascunderea lui după ușă. Este un exemplu repetat în numeroase alte locuri din România.

Rromii au fost depășiți, după emancipare, ca număr și vizibilitate de către minoritatea evreiască, emigrată masiv, în special, în Moldova. Amenințarea unei suprapopulări a României cu evrei a reprezentat coșmarul clasei politice românești, la care s-a adăugat, rapid, circulația grupurilor de nomazi rromi, autohtoni sau străini, ce scăpau controlului autorităților de stat. Restricțiile impuse traversării frontierei și sejurului acestor grupuri indezirabile în România nu s-au aplicat și rromilor sedentari, atâta timp cât stăteau pe loc. A vedea cât de importantă a fost această circulație a nomazilor și cât de eficiente s-au dovedit

măsurile administrative în supravegherea și controlul ei reprezintă obiectivul acestui capitol.

Ideea unei migrații interstatale importante, declanșată odată cu emanciparea de la jumătatea secolului al XIX-lea, este des întâlnită la istoricii și lingviștii ce acordă interes rromilor. O serie de documente, prezentate mai jos, confirmă asemenea cazuri, fără a constitui un corpus major, suficient de puternic pentru a explica impresia de invazie a nomazilor est-europeni prezentă în statele din vestul continentului. Acest fapt nu exclude posibilitatea reală ca lucrurile să se fi petrecut chiar așa. Doar o cercetare interdisciplinară, care să cuprindă o arie geografică mai mare, ar putea stabili măsura în care rromii emancipați au emigrat în țările vecine, folosind punctele de trecere a frontierei sau ocolindu-le și scâpând astfel registrelor de călători.

Istoricul hârtilor de circulație

Pașapoarte. Bilete de drum. Bilete de 48 ore

În perioada regulamentară a Principatelor (1831-1856) a fost stabilit primul statut al pașapoartelor românești (au circulat trei denumiri ale acestora: pasapoarte, paspoarte sau pasporturi). Erau tipărite sub formă de certificat, având imprimată stema Moldovei sau a Țării Românești, fiind folosită limba română, scrisă cu caractere chirilice și unele caractere latine. Costul eliberării unui pașaport se ridica în Moldova la suma de 10 lei, în vreme ce în Țara Românească acesta era gratuit.

Pașapoartele pământene, prin reglementările acordării lor, favorizau nobilimea și clasa de mijloc (burghezie, negustorime, orașenime). Țăranii liberi și căpătâierii (cei alungați de pe moșii) beneficiau și ei de libertatea de circulație, în vreme ce țăranii clăcași își văd și pe mai departe posibilitatea de circulație internă îngădită, chiar și după adoptarea legiuirilor agrare din anul 1851.³⁷²

Persoanele ce se făceau vinovate de treceri clandestine erau aduse „la urma lor”, măsură luată și în dreptul țiganilor fugiți și care după data de 15 iulie 1835 trebuiau returnați prin cărmuirile locale. Cei care se făceau vinovați de adăpostirea și ascunderea fugarilor erau obligați la plata dublă a capitației pe care cel fugit o datora Statului. Principala problemă ridicată Statului ce se moderniza era instabilitatea elementului uman, a cetățeanului contribuabil,

³⁷² O descriere detaliată a acestora o găsim la Emil Arbonie, *Călătoriile cetățenilor români peste hotare în perioada 1918-1948. Acte și proceduri. Studiu de caz: județele transilvănene*, teză de doctorat sub conducerea cercet. șt. dr. Gheorghe Iancu. Academia Română. Institutul de Istorie "George Bariț" din Cluj-Napoca, Cluj Napoca, 2006

nesiguranță ce se traducea prin fluctuații importante ale taxelor și impozitelor colectate la bugetul de stat.

Constituirea uniunii vamale moldo-muntene, în vara anului 1860, a dus la îmbunătățirea legislației comune de frontieră prin adoptarea unui tarif vamal unic și stabilirea de măsuri comune privind trecerea frontierei, inclusiv returnarea persoanelor trecute ilegal sau fugite. Sătenii din localitățile de frontieră, constituind mâna de lucru necesară activităților agricole temporare, erau scutiți de obligația obținerii de pașapoarte, trecerea frontierei făcându-se în baza răvașelor eliberate de conducătorii satelor și în urma aranjării condițiilor de muncă și de plată cu proprietarii de moșii situați în statul vecin. Eliberarea răvașelor de drum era posibilă doar în baza achitării de toate îndatoririle fiscale (dajdia către stat și impozitul datorat cutiei satului).

Relațiile celor două principate cu imperiile vecine vor cunoaște serioase obstrucționări relativ la recunoașterea pașapoartelor autohtone. Până la 1860 – 1866, pașapoartele muntenești și moldovenești trebuiau transcrise obligatoriu în limba turcă³⁷³, cu justificarea necunoașterii de către credincioșii mahomedani a limbilor străine, în fapt căutându-se astfel menținerea vasalității celor două principate. La rândul său, Curtea imperială de la Viena va recunoaște doar la 28 octombrie/9 noiembrie 1843 valabilitatea pașapoartelor moldovenești, titularii acestora având obligația obținerii vizei consulare și prezentarea acestora spre avizare autorităților locale din imperiu³⁷⁴.

Revoluția de la 1848 și unirea celor două principate din 1859 vor crea conflicte diplomatice cu statele vecine, care nu recunosc inițial pașapoartele emise de tânărul Stat român. Criza cu Imperiul Austro-Ungar se va sfârși în data de 14 mai 1859 și către toamna anului 1860 se vor normaliza oarecum și relațiile cu Imperiul Otoman.³⁷⁵

În anul 1862 are loc desființarea obligativității pașaportului pentru călătoriile cetățenilor români pe teritoriul fostelor principate Țara Românească și Moldova, deplasarea făcându-se pe baza biletului de drum. Eliberarea pașapoartelor va trece în subordinea Ministerului de Interne din București. Reorganizarea acestui minister în anul 1873 va menține în atribuțiile sale eliberarea pașapoartelor și a biletelor pentru trecerea frontierei pe termen scurt.³⁷⁶ Cererile de pașapoarte emise în străinătate erau de competența legațiilor și consulatelor aflate în subordinea Ministerului Afacerilor Străine.

Pașapoartele din România modernă erau tipărite în formă de certificat, pe fața unei singure coli de hârtie, păstrându-se verso-ul liber aplicării vizelor românești și străine. Aplicarea fotografiei pe pașaport se va efectua cu întârziere, începând cu anul 1912, odată cu stabilirea noului statut al

³⁷³ Ibidem, p. 112.

³⁷⁴ Ibidem, p. 113.

³⁷⁵ Ibidem, p. 131.

³⁷⁶ Ibidem, p. 133.

pașaportului românesc. Valabilitatea acestora era de 11 luni de zile. La expirarea lui, autoritățile române refuzau adeseori primirea în România a evreilor și a rromilor pe motivul expirării pașaportului și a posibilității de a fi devenit între timp supușii unui alt stat. Se eliberau și pașapoarte valabile doar pentru ieșirea din țară, revenirea fiind astfel imposibilă³⁷⁷.

Anexa 8

Pașaport valabil doar pentru ieșirea din țară. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București. Foto Petre Petcuț

Ministerul Afacerilor Străine atrăgea atenția, într-o adresă către Ministerul de Interne din 19 aprilie 1874, asupra interpretării greșite a legislației, prin pierderea naționalității pentru cetățenii români aflați în afara țării cu pașapoarte expirate. „Vom observa totu de uă dată că după principiile în genere admise, perimarea termenului unui pasportu nu pote trage după sine perderea naționalității possessorului său dându-i dreptul la uă altă protecțiune”³⁷⁸.

În baza dispozițiilor legale de la 1864-1866, orice persoană domiciliată în comunele urbane sau rurale care plătea impozit Statului, se bucura de exercițiul drepturilor civile, implicit de beneficiul obținerii actelor de călătorie în străinătate.³⁷⁹

În contrapartidă, emigrarea în România modernă era posibilă doar cu prezentarea de garanții de bune purtări. Aceste garanții nu puteau fi prezentate decât de către cetățeni români ce-și asumau supravegherea comportamentului noului venit în țară. Persoanele de naționalitate română, aflate pe teritoriul statelor vecine, erau acceptate cu mai mare ușurință decât musulmanii, evreii, ungurii sau rromii, criteriul religiei ortodoxe având și el un rol deloc neglijabil.³⁸⁰

Circulație și control intern. Trecerea frontierei. „Regulamentul pasportelor și al biletelor de drum”. *Sejurul în Capitală*

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea „nu există o posibilitate reală de a controla frontierele și era extrem de dificilă operațiunea de repatriere a

³⁷⁷ ANIC, M.I., Divizia Administrativă, dosar 155/1868, f. 49.

³⁷⁸ Ibidem, dosar 66/1874, f. 5.

³⁷⁹ Ibidem, p. 151.

³⁸⁰ ANIC, M.I., Divizia Administrativă, dosar 75/1876, ff. 44 – 46.

celor care le forțau pentru a pătrunde în țară”³⁸¹. Pentru a lupta împotriva acestei deficiențe instituționale, de securitate a teritoriului național, autoritățile centrale vor dispune luarea de măsuri legislativ-administrative, reglementând în detaliu intrarea și circulația străinilor în Principat, precum și circulația autohtonilor în interiorul și exteriorul granițelor țării. Pașapoartele și biletele de drum vor fi atinse în principal de aceste modificări, prin intermediul a două regulamente, suplinite ulterior de numeroase circulare ministeriale. Birocrațizarea aparatului administrativ de stat este și rezultatul ocupațiilor succesive ale Principatelor de către Rusia țaristă. Dosarele relativ numeroase păstrate în arhive, cu listele de pasageri intrați și ieșiți din Principate sunt urmarea cerinței Curții imperiale de la St.Petersburg, pentru bună informare privind funcționarea punctelor de control și trecerea graniței.

Consiliul administrativ extraordinar încheiat în 16 februarie 1852 a redactat „Regulamentul pasportelor și al biletelor de drum” ce avea ca obiectiv reglementarea circulației interne și externe atât a străinilor ce intrau în Principate cât și a pământenilor care solicitau permisiune de ieșire.³⁸² Din comisia care s-a ocupat de redactarea acestui Regulament făceau parte logofătul Emanoil Argiropol, aga Dimitrie Ioanidis și polcovnicul Haznaski. El conținea în forma inițială 18 articole, iar în forma sa finală, 20 de articole.

Articolul 1, în forma inițială lăsa comandantului punctului de frontieră decizia primirii sau respingerii străinilor, prin vizarea sau refuzul vizării pașapoartelor acestora. Prefectul județului în care se afla punctul de frontieră respectiv avea îndatorirea supravegherii respectării legii de către comandant, acesta fiindu-i direct subordonat. În lipsa comandantului, vizarea pașapoartelor se făcea de către prefect. „Tot streinul ce a intra în Principat va fi dator, îndată ce va sosi la oricare punct de hotar, a-și înfățișa pasportul la comandirul punctului, care îl va visa de-l va găsi în bună regulă ... În neaființa comandirului, însuși Prefectul pune visă asupra paspoartelor valabile.”³⁸³

În forma sa finală, publicată în Jurnalul oficial, schimbarea este semnificativă, pentru că decizia aparține comandantului punctului de frontieră doar în situația în care prefectul lipsește. Aici relația este inversată, comandantul fiind obligat să aștepte decizia prefectului, evident consultându-se reciproc. „Tot streinul ce a intra în Principat va fi dator, îndată ce va sosi la oricare punct de hotar, a-și înfățișa pasportul la comandirul punctului, care văzându-l, îl va îndrepta la cârmuitor, unde va fi prezidență de cârmuire, iar de nu va fi cârmuire, comandirul va visa însuși pasportul sau nu, după cum îl va găsi regulat sau nu.”³⁸⁴

³⁸¹ Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919): De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 176.

³⁸² ANIC, M. I., Divizia Administrativă, dosar 157/1860, f. 11.

³⁸³ Ibidem, f. 41.

³⁸⁴ Ibidem. f. 11.

Această schimbare trebuie pusă în legătură cu slaba pregătire profesională a comandanților punctelor de frontieră, situație conștientizată de către Ministerul de Interne. Principala problemă este legată însă de presiunea mare realizată asupra prefectului, prin mâinile căruia trebuiau să treacă, în punctele importante de frontieră, zeci sau poate sute de pașapoarte zilnic, la care se adăugau responsabilitățile și nevoile unui județ întreg.

Acceptarea sejurului străinilor era urmată de înregistrarea acestora, consemnându-li-se, conform cerințelor articolului al doilea, numele și prenumele, vârsta și naționalitatea, profesia, locul de unde vin și unde merg, numărul pașaportului și termenul acestuia de valabilitate. Raportul cu listele în care erau înregistrați pasagerii ce intrau și ieșeau din țară erau trimise de către comandantul punctului de frontieră „șefului oștirii” și, de două ori pe săptămână, duplicata acestui raport ajungea la Cărmuirea județului și de acolo la Ministerul din Lăuntru (articolul 3).

Poliția Capitalei avea, de asemenea, cunoștință de numele celor care solicitaseră permisiunea de intrare în Principat cu scopul declarat de a se dirija într-acolo (articolul 4). Sosirea străinului în Capitală trebuia să fie urmată în maxim 24 de ore de prezentarea acestuia la Poliție, pentru a-i fi verificate pașaportul, viza primită la frontieră și scopul vizitei sale, după care i se „acorda rămânerea în oraș pe un termen limitat” înscris pe un „bilet de ședere”, unde se aflau trecute și semnamentele deținătorului titular. Toate cărmuirile de județe trebuiau să urmeze aceeași procedură ca și în Capitală (articolul 5). Informațiile necesar a fi știute de către străini se distribuiau la intrarea în oraș, sub formă de broșură, tipărite în limba română, scrisă în grafie chirilică și traduse în germană și franceză.

Anexa 9

„Biletul de slobodă petrecere în Capitală” era emis de către prefectura Capitalei și conținea informații în cadrul a două coloane distincte. În coloana din stânga erau trecute date despre fizionomia posesorului (vârsta, statura, culoarea părului, a ochilor, nasul, gura, fața și deosebite alte semne distinctive), iar în coloana din dreapta, date despre sejurul în capitală (numărul pașaportului, protecția consulară de care ținea, profesia exercitată), cu mențiunea „i se dă voe de zile ... a stăruii în Capitală, și ca să nu fie supărat până la soroc, i se dete aceasta; iar după soroc va pleca negreșit”. Actul era încheiat de semnătura prefectului Capitalei și ștampilat la îmbinarea celor două coloane.

Anexa 10

Se puna în vederea gazdelor particulare și a deținătorilor de hoteluri ca să „stăruiască însuși asupra-i (n.n. străinului) a se înfățișa la Poliție în sorocul de

24 de ceasuri”, putând fi primiți doar în baza acestui bilet. Pentru un control încă și mai riguros, biletul, odată obținut, urma a fi arătat și epistatului mahalalei. Datoria locuitorilor Capitalei care găzduiau străini era și aceea de a anunța Poliția în privința lipsei acestui bilet, în caz contrar fiind pasibili de amendă de la 50 până la 500 de lei.

În baza acestei simple prevederi de la articolul 7, Poliția îi va transforma pe toți cetățenii mai înstăriți ai orașului în informatori. Schimbarea gazdei creează iarăși îndatorirea atât pentru fosta, cât și pentru prezenta gazdă, de a anunța schimbarea la Poliție, în caz contrar amenda fiind de la 10 la 60 de lei.

Pașapoartele străinilor urmau a rămâne în păstrarea Poliției, care anunța consulatelor respective pentru a fi transferate acestora. La împlinirea termenului de ședere, străinul era dator să se prezinte spre a-și viza din nou pașaportul, înainte de a părăsi țara. Prolungirea vizei de ședere era posibilă la cererea consulatului, cu explicarea motivelor ce stau la baza ei, iar noua perioadă era trecută pe biletul de ședere și în registrul Poliției. Cel care nu făcea acest lucru, intra sub incidența măsurilor polițienești de expulzare a vagabonzilor (art. 9). Deplasarea străinilor în interiorul principatului era posibilă prin vizarea biletului de ședere obținut inițial, cu obligația părăsirii teritoriului țării la expirarea acestuia sau a prezentării la biroul județean de Poliție, în vederea prelungirii lui (art. 10). În sarcina cârmuirilor și a sub-cârmuirilor de județe cădea obligația unei bune primiri și a vegherii asupra respectării termenului biletului de ședere (art. 11) și supravegherea străinilor aflați în trecere spre Capitală sau spre orașele importante ale țării (art. 12). Articolul 13 extrapolează prevederile articolelor 5-10, prevăzute în principal pentru București și în dreptul orașelor reședință de județ. Comandantul armatei urma să-i instruiască pe comandanții punctelor de frontieră în vederea trimerii a două rapoarte săptămânal, la cârmuirile locale, cu situația celor intrați și ieșiți din principat, iar cârmuirile, la rândul lor, să raporteze direct către Departamentul din Lăuntru, chiar și în situația lipsei oricărui trafic prin punctul respectiv (art. 14). Pentru a se putea ține o evidență exactă a călătorilor intrați și ieșiți din țară, urma să se angajeze patru persoane ce vor fi în legătură cu „Poliția Capitalei, șeful oștirii, comitetul carantinelor, cârmuirile județelor și celelalte dregătorii”. Aceste patru persoane aveau datoria întocmirii de tabele, în ordine alfabetică, în care să centralizeze informațiile primite din teritoriu privind deplasarea străinilor în Principat, numărul și numele acestora (art. 15). Scrierea răvașelor de drum și a pașapoartelor se făcea de către cancelaria adjunctului șefului poliției capitalei, angajându-se un șef de cancelarie, un ajutor și un scriitor de bilete și pașapoarte. Plata noilor slujbași era acoperită din veniturile rezultate din eliberarea biletelor de drum și a pașapoartelor (art. 16). Cum volumul de lucru nu putea fi acoperit doar de biroul din Capitală, fiecare cârmuire de județ trebuia să angajeze un scriitor, cu îndatoriri identice cu cele ale colegului din Capitală (art. 17). Supravegherea și controlul tuturor indivizilor și cu precădere a străinilor, fiind

ineficientă în mare parte datorită aparatului polițienesc insuficient dezvoltat, se hotărăște a se lua măsura instituirii de bariere la intrările principalelor orașe ale țării, unde fiecărui trecător urmau să-i fie verificate hârtiile de identitate și călătorie (art. 18).

Complementar controlului și vizării pașaportului, biletul de drum era în același timp act de identitate și de călătorie, fiind cerut la ieșirea din țară sau la barierele orașelor.

Eliberarea biletelor de trecere a frontierei pe termen scurt (bilete de 48 de ore) intra în atribuțiile ispravnicilor de județe, de altfel ca și eliberarea biletelor de liberă circulație pentru străinii intrați în principate pe baza pașapoartelor naționale.³⁸⁵

Proiect provizoriu de circulație în Principate

O adresă către Ministerul de Interne, cu numărul 12.863, din 7 octombrie 1860, ne arată câteva din detaliile motivației elaborării unui nou regim al circulației interne. „Comunicațiile interne între diferitele orașe ale Principatelor Unite, prin îndeplinirea strictă a prescripțiilor ce regulează slobozirea și înfățișarea biletelor de drum, sunt întru-totul îngreunate ... că asemenea stare de lucruri nu numai că împiedică relațiile reciproce între ambele principate, fiind pasagerul silit a înfățișa documentul numit de a constata identitatea sa la orice poliție orășenească, la orice punct păzit”³⁸⁶, situație percepută de către negustori ca fiind și mai mult îngreunată după dubla alegere a lui Cuza, cu un an înainte. Aceste dificultăți de circulație trebuiau neapărat înlăturate și „introdus un nou mod de constatare a identității individului călător, mai în armonie cu tendințele naționale de astăzi, mai cu ușurință pentru cetățenii români.”³⁸⁷

Propunerea înaintată ministrului era ca fiecărui cetățean al unui oraș, ce primește anual un bilet din partea autorităților locale în care i se recunoaște calitatea de locuitor al aceluși oraș, să-i fie suficient acel bilet în justificarea identității sale și pe baza lui să poată călătorii oriunde în interiorul țării. Biletul urma a fi arătat la bariera orașelor sau la căpitănia porturilor, iar șederea peste un termen legal de opt zile trebuia să se facă doar în baza unui „bilet de permanentă” eliberat de Prefectură.³⁸⁸

Urmare a acestei notificări din provincie, legislativul a elaborat un *Proiect provizoriu până la promulgarea noii legiuri pentru sloboda preumblare și exersare a comerțului, atât în toate porturile acestor Prințipate, cât și prin toate orașele de negoș*. În baza lui, orice cetățean al principatului putea primi un bilet de drum, după un model unic. Acesta era eliberat de către prefecuri, era individual, iar termenul lui varia în funcție de necesitățile fiecărui individ, fără a

³⁸⁵ E. Arbonie, *op. cit.*, p. 89.

³⁸⁶ ANIC, M. I., Administrative, dosar 157/1860, f. 28.

³⁸⁷ Ibidem, f. 28v.

³⁸⁸ Ibidem, f. 31.

putea totuși depăși un an. Prețul pentru eliberarea unui asemenea bilet era de un sfanț. Principal mijloc de constrângere, garanțiile oferite de o terță persoană, erau necesare și în cazul eliberării acestor bilete de drum, pentru a împiedica o eventuală fugă din cauza datoriilor și a taxelor neplătite către Stat sau către cutia satelor. Sătenii care aduceau diverse produse spre a fi vândute în piețele orașelor puteau circula pe baza biletelor sătești, care le erau eliberate gratuit. În dreptul patentarilor, starostele acestora era chezaș, ceilalți contribuitori primind biletele de drum cu acordul comisarilor fiscali, care garantau plățirea contribuțiilor către Stat. Biletul de drum autoriza pe titular la deplasări individuale și transporturi de marfă nelimitate ca număr, dar cuprinse în termenul său de valabilitate. Deplasările erau trecute într-un registru, iar taxa de drum era eliminată. Supușii străini, care plăteau și taxa pe patentă, primeau aceste bilete de drum pe garanția starostelui unde plăteau patenta. Transilvănenii ce aveau pașapoarte expirate, în temeiul acordului din 1842 dintre Transilvania și Țara Românească, erau socotiți drept pământeni, ieșind de sub protecția consulatului cezaro-crăiesc și primeau inițial bilete de drum după regimul străinilor, după care erau trecuți în rândul contribuabililor Statului iar biletele de drum ulterioare li se eliberau pe baza de garanții, ca și celorlalți pământeni³⁸⁹. Străinii, alții decât transilvănenii, primeau aceste bilete doar pe durata valabilității pașapoartelor lor, la expirarea acestora fiind obligați a se deplasa la cea mai apropiată prefectură de poliție pentru a-și lua viza de plecare din principat. În caz contrar, era solicitată intervenția consulatelor sub a căror protecție se afla respectivul călător, pentru a-i organiza plecarea; termenul de trei zile odată depășit, expulzarea se îndeplinea de către autoritățile românești. Sunt numeroase cazurile de expulzări a supușilor otomani, austrieci, prusaci ce se găseau fără pașapoarte sau cu actele expirate și neînregistrate la poliție. Trimiterea lor peste graniță se făcea de către prefecturile de frontieră, în baza unui ordin al ministrului de Interne (ordin deschis), ca urmare a aprobării cererii birourilor de poliție, baza juridică fiind clasificarea acestora în categoria de „bagabont”.³⁹⁰ Expulzările austrieților, ungarilor, transilvănenilor se făceau cu precădere de către Prefectura Prahova. Sistemul funcționa cu rapiditate, fără a fi obstrucționat de chestiuni birocratice. Se practicau chiar și expulzări în pofida valabilității pașaportului.³⁹¹ În urma adreselor de protest primite de la consulatele străine, Ministerul Treburilor Străine va cere, în 27 martie 1861, ministrului de Interne expedierea motivațiilor expulzărilor și suspendarea acestora până la clarificarea fiecărui caz.³⁹² Expulzarea nu ținea cont de situația materială a celui aflat în conflict cu legea și putea interveni oricând, ca urmare a unui control banal al actelor de stare civilă.

³⁸⁹ Ibidem, f. 36v.

³⁹⁰ ANIC, M.I., Diviziunea Administrativă, dosar 270/1861, f. 130.

³⁹¹ Ibidem, f. 304.

³⁹² Ibidem, f. 272.

Vagabonzii născuți în România nu puteau fi izgoniți, ci erau trimiși în localitățile de origine.³⁹³

Proiectul provizoriu de circulație din 1860 a scos la iveală unele cazuri de indivizi sosiți anterior în țară, fără a deține documente conforme și care se văd, pe mai departe, în afara legii. Aceștia sunt adesea cunoscuți de Poliție, precum Alesandru Mavrogheni „rumân, însă pentru că Prefectura îl cunose că el este venit aici din Rusia la anul 1858 fără nici un fel de document ... a face celle de cuviiță de a-l izgoni din Țară, peste frontieră, la locul de unde se vede venit”.³⁹⁴ Din cercetarea efectuată de către angajații Ministerului de Interne, pentru stabilirea exactă a situației acestuia, a rezultat că este fiu al stolnicului Mavrogheni, a locuit de mic copil în Rusia, iar în București se ocupa cu comerțul de birji, în colaborare cu starostele de birjari rus. Din considerente economice și sociale nu trebuia trecut în categoria vagabonzilor. Lipsa documentelor de identitate îl incriminează și-l salvează, în același timp. Tentativa de expulzare este abandonată din lipsa actelor care să-i dovedească proveniența rusă, ceea ce-a dus la opoziția grănicerilor ruși. Situațiile de acest fel puneau în încurcătura Administrația românească, a cărei remarcă: „a trecut Dunărea fără nici o rânduială, nici ca străin, nici ca pământean”³⁹⁵, face dovada eforturilor depuse de aceasta pentru clarificarea stării civile a numeroase persoane, mai mult sau mai puțin autohtone.

Regulamentul din 1/13 martie 1880, reînnoit la 1/13 noiembrie 1883 și la 2/14 august 1900, solicita ca străinii să-și procure bilete de ședere, bilete de identitate, pașapoarte sau alte hârtii doveditoare pentru a putea circula nestingheriți pe teritoriul țării, în caz contrar fiind expulzați pentru vagabondaj³⁹⁶. Vagabonzii sunt definiți în Codul Penal din 1864, la capitolul V, secțiunea a II-a, art. 217 drept „oamenii fără căpătâi, care n-au nici domiciliu statornic, nici mijloc de hrană, nici exersează obișnuit vreo profesiune sau meșteșug”.³⁹⁷ Articolele următoare stabilesc că nimeni nu poate fi declarat vagabond, decât numai prin sentință judecătorească, vârsta minimă fiind de 16 ani.³⁹⁸ Articolul 220 privește vagabonzii străini, el oferind baza juridică pentru expulzarea acestora peste graniță.

Măsurile de reducere a vagabondajului. Circulare

³⁹³ Ibidem, dosar 46/1867, f. 54.

³⁹⁴ Ibidem, dosar 270/1861, f. 132.

³⁹⁵ Ibidem, f. 225.

³⁹⁶ C. Turliuc, *Organizarea României Moderne*, vol. I, pp. 68 – 69.

³⁹⁷ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. I, p. 837.

³⁹⁸ Ibidem, p. 837, art. 218.

Constituirea statului modern român s-a făcut pe baze naționaliste, exploatându-se temerile xenofobe cu precădere din mediul rural, iar neșansa de a fi desemnat drept dușmanul numărul unu al poporului român au avut-o imigranții evrei, din ce în ce mai numeroși, în special în Moldova. Rromii, aflați pe o treaptă socio-economică inferioară populației majoritare, îndeletnicindu-se cu toate slujbele de lepădat ale societății, vor fi tolerați la periferie, din considerente de obișnuință și din nevoia raportării la unul aflat mai jos decât restul indivizilor cunoscuți prin tot mai răspândita denumire de „români”.

Evreii și țiganii – principalul pericol pentru națiunea română

În preajma adoptării Constituției, Ion Brătianu s-a adresat Adunării cerând respingerea emancipării evreilor cu următoarele cuvinte: „Evreii au devenit o plagă socială pentru România, o plagă socială de care trebuie să ne scăpăm și asta nu pentru că ei sunt mai înapoiți decât noi, căci avem o clasă încă mai înapoiată decât dâșii, o pătură socială mai joasă decât evreii; aceștia sunt țiganii și noi le-am dat drepturi fără ca cineva să se împotrivescă. Contra evreilor nu voi ridica nici considerația că ei sunt mai puțin civilizați, ci pur și simplu aceea a marelui lor număr care amenință, după cum spune toată lumea, naționalitatea noastră, iar atunci când națiunea este amenințată, ea se apără și devine, nu intolerantă, ci prevăzătoare”³⁹⁹. Acest discurs, din iunie 1866, este deschizător de drumuri pentru politica guvernelor României, inițial față de evrei, dar asociindu-i foarte repede și pe rromi. De ce numărul mare de evrei, nici mai înapoiți, nici mai puțin civilizați decât românii, cei mai mulți dintre ei posedând capitaluri însemnate, ajunge să fie considerat de către Brătianu drept o „plagă socială”? Caracteristicile lor economico-sociale îi plasau într-o poziție favorabilă pentru satisfacerea necesităților unei societăți cu multe deficiențe cronice. Amenințarea reală ce plana asupra națiunii române era rămânerea ei în înapoierea socială și economică istorică pe care o înregistra în raport cu națiunile central și vest-europene, pe care Brătianu le cunoștea atât de bine. Totuși, această politică protecționistă a întârziat schimbarea și progresul pe care îl putea produce dinamica imigranților evrei. Contrar viziunii omului politic român, drepturile acordate rromilor nu sunt urmarea conștientizării unei normalități sociale, ci au fost văzute ca un act de mărinimie al poporului român acordat amărăților de țigani. În pofida acordării de drepturi egale, aceștia din urmă nu puteau oricum niciodată ajunge la statutul poporului român (decât prin asimilare) pentru a reprezenta o amenințare reală de ingerință în societatea românească medie și înaltă. Un alt cunoscut istoric și om politic, contemporan cu Brătianu și fost deputat în Adunarea Generală a Țării Românești din 1857, într-o lucrare apărută în 1882, acuza evreii că „vor să înființeze un stat în Statul român, și că contopirea – nu asimilarea, care nu va să dică de cât tăierea

³⁹⁹ C. Turliuc, *op. cit.*, vol II, Editura Junimea, Iași, 2004, p. 37-38.

perciunilor – cu care diplomații ne a asurdit, nu e decât uă ficțiune, uă inesactitudine amăgitoare spre a-și arunca la noi gunoiele din țerra lor...”⁴⁰⁰. Complotul internațional amenința, într-un final, cu distrugerea Statului român. Mai mult imaginară decât reală, această amenințare servea foarte bine construcției statului național, ce se solidifică mai repede și mai bine raportându-se la pericolul evreiesc din secolul al XIX-lea. Atenția acordată evreilor ascunde minoritatea romă până la deportarea acesteia în Transnistria. Scăderea numerică semnificativă suferită de evrei, după ultimul război mondial, îi va aduce în prim plan pe țigani/romi, percepuți de extrema dreaptă ca fiind pericolul principal ce amenința neamul românesc.

Circulare pentru controlul și stoparea vagabondajului

Devenit ministru de Interne, Brătianu va cere prefectilor, în anul 1867, printr-o serie de circulare (21 martie/2 aprilie, 7/19 aprilie, 24 aprilie/6 mai și 7/19 mai) luarea de măsuri concrete pentru stoparea vagabondajului și împiedicarea evreilor de a se stabili în sate, a arenda pământ sau a deține hanuri și cârciumi⁴⁰¹. Văzut ca o consecință directă a imigrărilor masive, eradicarea vagabondajului va rămâne în atenția administrației românești până la declanșarea celui de-al doilea război mondial. Preluat din limbajul juridic francez, vagabond este orice individ care nu poate face dovada exercitării unei profesii fățișe și recunoscute ca atare, sau că deține un anumit capital. El nu putea face astfel dovada unui mijloc vizibil de existență și era trecut automat în categoria celor care trăiesc din înșelarea locuitorilor țării, în special din mediul rural. Drept vagabonzi erau considerați de către poliție și străinii care aveau pașapoartele expirate, le declarau pierdute sau depășeau viza de ședere în România. Etichetarea și tratarea ca vagabond se făcea cel mai adesea în contradicție cu prevederile Codului Civil care statua ca faptul de vagabondaj să fie hotărât printr-o sentință judecătorească. Presiunea exercitată asupra prefectilor în a identifica și expulza vagabonzii, această piedică în drumul coagulării națiunii, crește în urma unei circulare ministeriale în care se insistă că „vagabonzii se cunosc chiar după înfățișare”.⁴⁰² Această politică are totuși limitele sale, pentru că numărul mare de arestați, cu titlul de „vagabonzi”, ajunge să depășească capacitatea Statului de a-i reține. Numeroși indivizi reținuți sunt astfel cedați comunităților locale, ce-i solicitau datorită legăturilor de rudenie sau în scopuri lucrative, pe baza garanțiilor oferite de acestea.⁴⁰³

Prefectura județului Muscel, într-un raport din 21 ianuarie 1869 adresat ministrului de Interne, semnală că „n-a refuzat intrarea în Țară a nici un

⁴⁰⁰ Ioan Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866)*, cu un apendice, București, Tipografia Ștefan Mihălescu, 1882, p. 227.

⁴⁰¹ Ibidem, p. 41.

⁴⁰² ANIC, M.I., Divizia Administrativă, dosar 83/1868, f. 53.

⁴⁰³ Ibidem, f. 15.

pasageriu ce s-a prezentat cu pașpoarte în regulă și certificate pe termenul mărginit, afară de Unguri, Țigani și Ovrei, care dupe ordinu Diviziei 1 Teritorială Militară N. 5311 din 17 iulie, urmată dupe alu Domnului Ministru de Resbelu, suntu popriți absolut aceste națiuni fără căpătâi, fie în grupă sau individualu”⁴⁰⁴. Interzicerea intrării în România pentru romi, lipsită de fundament juridic, are caracter agravant datorită relațiilor strânse de familie ce uneau grupurile de nomazi, aflate adesea pe teritoriul mai multor state. Ele sunt obligate să treacă și să rămână în invizibilitate, pentru a reuși să evite restricțiile circulatorii impuse la frontieră în mod absolut arbitrar, doar pe baza apartenenței etnice.

Mihail Kogălniceanu, noul ministru de Interne în guvernul condus de Dimitrie Ghica, va emite opt noi circulare în cursul anului 1869 (5/17 ianuarie, 15/27 ianuarie etc.) care au un conținut restrictiv la adresa evreilor și a străinilor, similar circularelor anterioare⁴⁰⁵.

Multe ordine administrative ajung să se contrazică, unele dintre ele având scopul corectării ilegalității altora, aflate deja în vigoare. Circulara cu Nr. 4508, din 1871, privind interzicerea intrării în țară a persoanelor fără meserie reală și capital (vagabonzi disimulați), rămâne în continuare valabilă deși se afla în contradicție cu o altă circulară, Nr. 9981, din 5 iulie 1872. Aceasta din urmă reamintea prefectilor că vagabonzi sunt doar persoanele condamnate de judecător pentru acest delict. Incompatibilitatea acestora două nu scapă tuturor funcționarilor, prefectul de Roman remarcând-o într-o scrisoare către ministrul de Interne, din 26 martie 1874⁴⁰⁶.

Ordinul ministerial cu Nr. 4147, din 1871, impunea prefectilor să nu permită intrarea în România a străinilor fără meserie și fără a deține un capital minim de 1852 de franci⁴⁰⁷. Acest prim filtru era valabil la frontieră, odată intrați în România, pentru străinii cu documente necorespunzătoare, se aplica legislația privitoare la vagabonzi⁴⁰⁸. Solicitarea dovedirii disponibilității sumei de 1852 de franci la frontieră va genera un val de cereri adresate Ministerului de Interne, prefecturilor, chiar și Ministerului de Război pentru a permite intrarea în țară a lucrătorilor agricoli sezonieri, a speculanților, lucrătorilor la căile ferate (în special italieni) ce nu puteau prezenta această sumă.

Probabil că intensificarea imigrației evreilor în Moldova a fost la originea unei noi circulare⁴⁰⁹ în vederea întăririi controlului la granița de Nord, pentru că este adresată doar prefectilor din Suceava, Dorohoi, Botoșani, Iași, Fălciu și Bârlad. În ea se solicita „să se constate numărul indivizilor intrați în

⁴⁰⁴ Ibidem, dosar 155/1868, f. 55.

⁴⁰⁵ C. Iancu, *op. cit.*, p. 106.

⁴⁰⁶ ANIC, M.I., Divizia Administrativă, dosar 116/1874, f. 15 recto + verso.

⁴⁰⁷ Ibidem, f. 25.

⁴⁰⁸ Ibidem, f. 30.

⁴⁰⁹ Ibidem, dosar 95/1879, f. 3. Este vorba despre circulara cu Nr. 11992/1879.

țară în aceste din urmă timpuri, dacă au pașapoarte în regulă, profesii, de ce rasă și protecție sunt, unde s-au stabilit...”. Supravegherea și controlul străinilor, în aceste județe și la frontieră, erau esențiale: „Opriți desăvârșit invaziunea vagabondilor. Prin înțelegere cu comandantii punctelor de frontarii luați măsuri energice și eficiente ca, negreșit, nimeni să nu se strecoare printre pichete”. În același scop, de a se debarasa cât mai repede de persoanele străine, indezirabile, telegrama către prefecți cu nr. 13.022, din 9 iulie 1879, cerea acestora luarea de măsuri rapide de expulzare: „Puteți trimite Parchetului, spre a sesiza Justiția și a se pronunța sentinți de expulsiuni contra vagabondilor. Când însă starea de vagabond strein este recentă și vădită, Administrațiunea, prin măsuri administrative va dispoza trecerea lor peste frontieră”.⁴¹⁰

Aceste dispoziții sunt împlinite întocmai de către prefectul județului Dorohoi. Într-o telegramă din 29 mai 1877, acesta solicita Ministerului de Interne acordul pentru expulzarea unui fochist țigan, aflat în căutare de lucru, dar manifestând o „conduită de toată bănuiala” în ochii autorităților publice⁴¹¹. Aprobarea nu întârzie să sosească, iar individul Ion Moroșanu este „dat peste frontieră”.

După proclamarea Regatului s-a adus în prim-plan un proiect de condiționare a șederii străinilor în România, un fel de concesiune la presiunile conservatoare. Redactat sub imperiul manifestărilor nihilist-socialiste de la Iași, proiectul devenea lege la 7 aprilie 1881. La 15 aprilie 1881, în Cameră, Ion C. Brătianu socotea că România ajunsese „receptacolul tuturor vagabonzilor din Europa”. Situația se datora faptului că devenise un leagăn al libertății, unde străinii găseau o țară „mănoasă”, putând să se întrețină cu „puțin”.

Legea asupra străinilor⁴¹² permitea expulzarea, printr-o decizie a Consiliului de Miniștri, a „străinilor care ar tulbura liniștea publică sau ar compromite siguranța statului” (art. 1). Guvernul putea expulza în afara țării orice persoană fără a da vreo motivație (art. 2), armă aplicată în nenumărate cazuri împotriva evreilor și a rromilor. Un străin expulzat reintrat în România, va fi arestat și deferit poliției corecționale, pedeapsa fiind închisoarea de la cinci zile până la șase luni, după executarea căreia fiind condus imediat la frontieră, fără a dispune de dreptul de a indica punctul de ieșire. Străinul venit în țară și care nu va avea un domiciliu cunoscut va fi dator ca în termen de 10 zile de la sosire să obțină „o carte de libera petrecere” de la poliția sau administrația locală, pe timpul cât va arăta că voiește să stea sau să călătorească prin țară. Este evident că legea, în punctele sale principale, reia și îmbunătățește legislația anterioară asupra circulației și șederii străinilor în România. Ea este în același

⁴¹⁰ Ibidem, f. 77.

⁴¹¹ Ibidem, dosar 79/1879, f. 22.

⁴¹² „Monitorul Oficial”, nr. 4, din 4 aprilie 1881, p. 176.

timp expresia noului statut, de monarhie, de care trebuiau să țină seama puterile vecine.

Opinia publică românească, așa cum reiese din dezbaterile publice și relatările presei, a considerat pe evrei drept o populație străină, care trebuia mai întâi asimilată și abia apoi integrată în corpul politic al țării. Diferența de percepție referitor la rromi se datorează lipsei concurenței politice și economice masive și pierderii etnicității în momentul accederii pe poziții economico-politice importante. Restul rromilor erau percepuți și tratați ca cetățeni de mâna a doua, în cel mai bun caz. Etnonaționalismul românesc nu a intrat în contradicție cu afirmarea identității de tip național a rromilor, cum a fost în cazul evreilor, din simplul motiv ca nu a existat o astfel de manifestare în rândul foștilor sclavi sau a descendenților acestora. Percepția majoritarilor i-a plasat totuși pe rromi în categoria alogenilor, dar cu un caracter inofensiv naționalismului românesc. Intervențiile marilor puteri nu i-au avut niciodată drept obiectiv, nici măcar unul periferic. Din acest punct de vedere rromii s-au plasat pe poziții apropiate populațiilor din colonii, fie că acestea fuseseră sau nu reduse în sclavie.

Criza economică de la sfârșitul secolului al XIX-lea a generat un mare val de migrație din toată Europa de Est către țările din vestul continentului și SUA. În România, cei care au plecat, în principal, au fost evrei, în număr de 60.000⁴¹³, rromii fiind cu siguranță în număr mai mic și imposibil de estimat pentru moment.

Reglementări de securitate și muncă

Eliberarea sclavilor particulari va aduce în atenția autorităților un număr însemnat de persoane de ale căror comportament și acțiuni fuseseră responsabili, până la un punct, stăpânii acestora. O primă măsură a Administrației Centrale este restrângerea libertății de circulație. Pentru a merge într-un alt sat va fi nevoie de autorizații de circulație, eliberate de către Poliție și, după 1893, de Jandarmerie. Majoritatea rromilor nomazi practicau un comerț rural de tip ambulant sau lucrau, cu și fără contract, la antreprenori de tot felul, ori pe moșiile boierești. Rromii de vatră schimbau adesea locul de reședință în speranța găsirii de condiții de viață și de muncă mai bune. Locuitorii din localitățile unde se realiza mutația, făceau tot ce le stătea în putință pentru ca aceștia să nu mai revină în satele și comunele inițiale⁴¹⁴. Tot acest interes era legat de economia locului, în mod evident existând o cerere importantă de fierari și alte meserii artizanale ce nu putea fi satisfăcută prin resursele umane proprii.

⁴¹³ C. Iancu, *op. cit.*, p. 215.

⁴¹⁴ ANIC, Diviziunea rurală-comunală, dosar 9/1857, f. 82-83.

Două legi vor reglementa relațiile din lumea rurală și, implicit, dintre rromi și români.

Legea Poliției Rurale

Legea Poliției Rurale, publicată în „Monitorul Oficial” din 25 decembrie 1868⁴¹⁵, dădea comunelor posibilitatea acceptării sau nu a rromilor, pe teritoriul lor. Consiliile comunale, în funcție de nevoile economice ale localităților, permiteau șatrelor de nomazi să se instaleze pe pământul comunei. În același timp, sătenii trebuiau să acorde garanții autorităților pentru nomazii stabiliți acolo.

Articolul 10, care stipula că nici o persoană fără căpătâi nu se poate stabili într-o comună fără a avea o autorizație prealabilă din partea Consiliului Comunal, se remarcă a fi un obstacol serios pentru nomazii ce schimbau foarte des localitățile, în vederea practicării meseriilor tradiționale și pentru a face comerț. Cum pământul aparținea boierilor, Bisericii și Statului iar, după reformele lui Cuza, în ecuație intrând și o parte a țărănimii, terenurile erau atent supravegheate, ceea ce făcea folosirea lor frauduloasă extrem de dificilă. Particularii, în principal, nu vor permite rromilor nomazi să folosească resursele pământului, apa și lemnul fără compensații substanțiale, greu de satisfăcut.

Articolele următoare din Legea Poliției Rurale reglementau situația vitelor. Astfel, când acestea erau lăsate să producă stricăciuni (articolul 17), erau închise într-un ocol până la sosirea proprietarului lor (articolul 23) ce va plăti despăgubirea, după caz (articolele 23 și 25)⁴¹⁶. Boierii puteau omorî vitele găsite în culturi, practică autorizată de articolele 29 și 98, ce derogau de la dispozițiile Codului Civil (articolul 1001). Articolul 60 și articolul 76 priveau situațiile de criză din comună. Pentru a le preîntâmpina, se hotăra înființarea în fiecare comună a unui serviciu de pază de către locuitorii acesteia și de către primar, în timpul zilei și noaptea, îndreptat contra răufăcătorilor. Principalul său obiectiv era alertarea imediată a locuitorilor și raportarea incidentului la Subprefectura locală, ce era obligată să acționeze imediat cu un număr de soldați suficient de mare pentru arestarea răufăcătorilor.

Legea Poliției Rurale. Teorie vs. practică

Reglementarea legislativă prezentată mai sus, deși pare suficient de elaborată pentru a descuraja situațiile conflictuale, cu atingere a dreptului de proprietate asupra pământului, frecvente de altfel, și în care erau implicați și

⁴¹⁵ Ibidem, dosar 50/1868.

⁴¹⁶ Ibidem, f. 10.

nomazii este, în realitate, dificil de aplicat. Un document din 22 iulie 1869, emis de Prefectura județului Bacău și care are drept destinatar Ministerul de Interne, semnala că în noaptea din 6 spre 7 iulie „o ceată de țigani unguri, poposind la Capul Dracului, pe proprietatea Băcăniei, au dat drumul cailor prin fânețe și alte holde ce erau pe acolo”⁴¹⁷. Care era soluția potrivită pentru o astfel de situație ce nu era deloc singulară? În cazul amintit aici, proprietarul, cu niște vătășei ai săi, primarul și Consiliul Comunal s-au reunit și au mers pe teren pentru a constata pagubele și a stabili despăgubirea. Rromii n-au fost de acord a merge la Primărie, pentru a plăti 100 de galbeni drept despăgubire și, pentru a se disculpa, le-au arătat un bebeluș de trei luni ce murise în urmă cu aproape trei zile. În fața unei noi somații pentru a merge la Primărie și a plăti despăgubirea pentru stricăciunile produse, nomazii au pus mâna pe ciomege, i-au fugărit pe primar și pe ceilalți și au plecat apoi fără să despăgubească pe proprietarul terenurilor stricate și fără să explice de ce duceau cu ei un copil mort. Acest tip de evenimente denotă posibilitățile reduse de supraveghere și control de care dispuneau autoritățile locale și acțiunile ineficiente, neconvingătoare și lipsite de fermitate ale comunelor în fața grupurilor nomade, de dimensiuni medii și mari.⁴¹⁸

Instrucțiunile ministerului încearcă în zadar să inducă fermitate în capacitatea decizională a autorităților locale. În acest caz, prefectul trebuia „de îndată a chema la răspundere primarul respectiv care, de îndată, trebuia a se conforma legii Poliției Rurale spre a ridica pe toți sătenii, dacă trebuință era, și să urmărească pe acea ceată de țigani care a devastat holdele proprietății și să-i supună la despăgubirea prescrisă de lege”. Concluzia ministrului poate fi văzută ca o stare de fapt generală a acelor ani: „Ministerul vede, cu părere de rău, că în acel district, până acum, Legea Poliției Rurale este mai deloc pusă în aplicare și nicidecum pătrunsă și simțită de autoritățile chemate a o executa”⁴¹⁹.

Accesul emancipațiilor nomazi la pământ

În postura de sclavi, nomazii beneficiaseră de o largă autonomie de circulație pe tot cuprinsul țării, obstacolele întâlnite fiind minime, datorită influenței stăpânilor lor. Abolirea sclaviei a fost de natură să impulsioneze tendința libertății de circulație, nemaifiind legați juridic de un stăpân și supravegheați continuu de vătafi. Însă libertatea juridică antrena și responsabilitatea juridică, astfel că numeroase acțiuni ce anterior nu făceau obiectul penalităților Statului, după 1856 vor conduce la conflicte din ce în ce

⁴¹⁷ Ibidem, Diviziunea comunală, dosar 12/1869, f. 180.

⁴¹⁸ Vezi anexele 11, 12 și 13, ce prezintă imagini cu grupuri de țigani nomazi din perioada interbelică.

⁴¹⁹ Ibidem, f. 182.

mai numeroase între nomazi pe de-o parte, proprietari particulari și Stat⁴²⁰ pe altă parte. Pământul, pădurile, izlazurile ce pot fi folosite fără a avea probleme sunt din ce în ce mai puține. Legea rurală din 14/26 august 1864 recunoștea țăranilor supuși la dare drepturi depline de proprietate asupra pământului, dar nu și asupra pădurilor, acestea fiind, de altfel, elementul cel mai important în economia grupurilor de rudari și lingurari.

Urmare a acestei legi, grupurile de nomazi ce produceau stricăciuni nu mai puteau fi împrăștiate în sate ca mai înainte, ci erau deferite justiției, pentru a plăti despăgubiri. Această lege va da romilor sedentari pământ pentru a-și construi case și a planta grădini⁴²¹. Numărul celor ce au primit pământ de la Stat a fost foarte mic, ceilalți fiind nevoiți să încheie contracte de folosință a pământului cu marii proprietari particulari și cu Biserica. Unii dintre ei, în special din rândul semi-nomazilor, își vor părăsi casele și grădinile pentru a-și practica meseriile în alte localități, acumulând în acest fel datorii față de proprietarul pământului unde locuiseră. Aceste mișcări vor da naștere la numeroase procese între cele două părți, ce au continuat până la noua reformă agrară din anul 1919. Mobilitatea nomazilor, suprapusă interesului economic, îi aducea adesea chiar în piețele din interiorul orașelor, ceea ce-i deranja pe locuitori. Orașenii din Turnu Severin solicitau interzicerea accesului șatrelor de romi în piețe pentru că, cel mai adesea, se venea cu tot grupul, inclusiv căruțe, cai și celelalte animale.⁴²²

Legea nr. 394, din 31 martie 1864, pentru comunele urbane și rurale, publicată în Monitorul Oficial din 31 martie 1864, la articolul 73, alineatul 5, dădea dreptul Consiliului Comunal „a-și da numai socotința” față de cererile de împământare ale străinilor domiciliați în comună.⁴²³ Hotărârea autorităților centrale prevalează astfel asupra deciziei locale, ceea ce permitea mult mai ușor așezarea în sate a persoanelor străine locului, inclusiv a romilor nomazi. Atunci când s-au așezat, emancipații au fost asimilați din punct de vedere fiscal țăranimii. Cea mai mare parte nu au primit pământ și uneltele necesare lucrului acestuia, situație ce-i va obliga să lucreze în continuare pentru foștii stăpâni.

Convențiile agricole

⁴²⁰ Ibidem, dosar 35/1866. Din acest document reiese situația conflictuală dintre un grup de aproximativ 60 de romi rudari, ce aveau în fruntea lor tot un emancipat, pe nume Ion Trandafir, consilier comunal în Poenari-Vulpești, județul Ilfov și subprefectul ce încerca arestarea vinovaților de stricăciuni din pădurile Statului. În raportul său, Directorul Prefecturii propunea împrăștierea rudarilor sau dinproprietărea cu pământ pentru a-l lucra.

⁴²¹ Ibidem, dosar 135/1865.

⁴²² Nicolae Prună, *Administrația locală în România modernă. Perioada 1864-1876*. Vol. I, Drobeta Turnu Severin, Editura Univers, 2002, p. 23.

⁴²³ *Lege pentru comunele urbane și rurale a Principatelor-Unite-Române*, București, Imprimeria Statului, 1865, p. 23.

Arendarea pământului marilor proprietari către țărani a fost reglementată prin mai multe legi speciale, derogatorii principiilor de drept civil: legea din 18 martie 1866, legea din 7 aprilie 1872, legea din 14 mai 1882 și legea din 22 mai 1893⁴²⁴. Termenul convențiilor nu a fost prevăzut în legile din 1866 și 1872. Încheierea lor pe o perioadă de mai mulți ani imobiliza persoanele în cauză, restrângându-le libertatea de angajare. Legea din 1882 a fixat ca timp maxim de arendă perioada de trei ani, iar pentru lucrările agricole, un an.

Legea convențiilor agricole a fost considerată ca „legea legilor țăranimii”⁴²⁵, sub prescripțiile ei trăind majoritatea cetățenilor României moderne. Derogările sale de la dreptul comun au avut o contribuție importantă la crearea unui altfel de servaj. Convențiile agricole sunt prezentate ca fiind contracte confuze, abuzive și fictive. Acest fapt determina numeroși țărani să evite contractele scrise, cei ce lucrau fără acestea fiind mai mulți decât țăranii ce aveau un contract redactat cu proprietarul pământului⁴²⁶.

Sistemul normativ și practica contractuală creaseră o „nouă servitute sub o nouă formă” sau „exploatarea muncii umane și nu a pământului”⁴²⁷. Abuzurile proprietarilor și ale fermierilor nu erau luate în seamă de autorități, fiind considerate delictive civile. În aceste condiții, când un grup se întreba până la ce punct merge lăcomia fermierilor și răbdarea țăranilor⁴²⁸, concluzia celorlalți era alarmantă: când sunt tăiate toate mijloacele de trai ale unei clase întregi de oameni, sunt aduși în punctul în care nu mai știu să aleagă ceea ce legea le permite sau nu. Aceasta era situația țăranimii la 1907 și, bineînțeles, a romilor⁴²⁹.

Prevederile art. 13 al legii de tocmeli agricole au fost modificate în 1872 în sensul executării silite a țăranilor: „În caz când, după îndemnul și execuțiunea Consiliului Comunal, locuitorii vor arăta îndărătnicie sau vor dosi din comună, Consiliul îndată va cere de la Subprefectura locală a-i trimite ajutor de dorobanți, necesari în executarea locuitorilor îndărătnici sau fugari, în contul vinovatului”. Această prevedere, deosebit de nedreaptă față de comunitatea sătească, va fi eliminată în 1882.

⁴²⁴ Emil Cernea, *Criza dreptului în România la 1907*, Universitatea din București, 2003, p. 22; url. <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/cernea/index.htm>.

⁴²⁵ Georgescu C. Vrancea, *Comentariul legii pentru învoielile agricole*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1908, p. 4.

⁴²⁶ Gheorghe D. Scraba, *Starea socială a săteanului: după ancheta privitoare anulului 1905, îndeplinită cu ocaziunea Expozițiunii Generale Române din 1906 de către Secțiunea de Economie Socială*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907, p. 85.

⁴²⁷ Vasile M. Kogălniceanu, *Un cuvânt asupra învoielilor agricole*, București, Noua Tipografie Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1907, p. 8.

⁴²⁸ Alexandru V. Gîdei, *Chestiunea țăărănească, Recensiune și studiu asupra scrierii d-lui Sp. C. Haret*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1905, p. 67.

⁴²⁹ E. Cernea, *op. cit.*, p. 37.

Legea din 1893 a limitat la un an încheierea contractelor în bani, pământ arabil și pășune, avându-se în vedere ca țărani să nu datoreze sume mari de bani, cum se întâmpla în cazul arendării pe mai mulți ani⁴³⁰. Totuși, diminuarea închirierilor îi dezavantaja pe țărani pentru că dădea posibilitatea creșterii sumelor de arendare a pământului. În realitate, termenul arendării putea fi prelungit chiar și mai târziu prin sistemul obligațiilor țărănimii și angajamentul acestora de a-și plăti datoriile în muncă, pe parcursul anilor următori.

Contracte în baza convențiilor

Convențiile agricole oferă cadrul necesar inserării economice a grupurilor de rome emancipați. Sunt contracte colective de muncă, încheiate între administratorul unei moșii, al unui domeniu al coroanei sau un antreprenor particular cu vătaful unei cete de rome așezați sau semi-nomazi, în care se prevedeau numărul lucrătorilor, perioada ce trebuia a fi lucrată, natura lucrului și plata în bani și în alimente. O astfel de situație, din 25 iunie 1869, surprinde un grup de nomazi ce lucrau la canalizarea Dâmboviței. Ei fuseseră angajați de către un antreprenor ce luase acel șantier de la Ministerul Lucrărilor Publice⁴³¹. Un alt contract, între un grup de emancipați și un fermier este semnalat la 12 martie 1863⁴³². Emancipații fuseseră tocmiți să realizeze un canal pentru a aduce apă din Argeș însă inexactitățile contractuale, generatoare de abuzuri, din partea beneficiarului, îi vor determina să-l anuleze. Aceste două exemple permit descifrarea câtorva din caracteristicile economice ale nomazilor, ce-i făceau de preferat în ochii antreprenorilor. Primul ține de concentrarea mâinii de lucru disponibilă în cadrul unui singur grup. Nu era necesară aducerea mai multor indivizi din sate distincte. Timpii de deplasare și mijloacele de transport erau eliminate complet, datorită instalării șatrei în apropierea șantierului. Necesitățile de cazare sunt acoperite de utilizarea corturilor. Lucrările importante de infrastructură, ce s-au realizat în România modernă, au făcut apel în mare parte la lucrători străini, de origine italiană, bulgară, germană etc. Dintre autohtoni erau folosiți obligatoriu vagabonzii și cerșetorii apti de muncă.⁴³³ La fel se întâmpla și cu acoperirea deficitului de brațe de muncă din agricultură. Principala dificultate în aducerea acestor lucrători străini era legată de obținerea permisiunii intrării în România. Ori nomazii erau deja în interior, se deplasau și se cazau prin mijloace proprii, singura obligație a angajatorului fiind efectuarea plății contractuale. Este foarte posibil ca aceste contracte încheiate între nomazi și diverși beneficiari să fi fost destul de numeroase în epocă. Ele nu puteau însă avea o durată suficient de mare pentru a genera o modificare a stilului de viață

⁴³⁰ Scraba, *op. cit.*, p. 101.

⁴³¹ Ibidem, p. 167.

⁴³² ANIC, M.I., Diviziunea rural-comunală, dosar 99/1863.

⁴³³ ANIC, M.I., Diviziunea administrativă, dosar 46/1867, f. 89.

nomad. Astfel că finalizarea contractului era de natură a impulsiona nomazii la reluarea periplului lor prin țară.

Legea asupra comerțului ambulant. Comercianții țigani.

O altă branșă economică a romilor era formată din mici comercianți ce lucrau, de obicei, singuri, uneori fiind însoțiți de cineva din familia lor. Ei obțineau cărțile de artizani ce le permiteau să practice fără probleme micul lor comerț ambulant. Cunoscuți în documentele vremii sub numele de colportori, negustorii ambulanti romi nu s-au aflat însă în atenția autorităților, cum era cazul în dreptul evreilor sau al altor naționalități, aflați sub restricțiile legii. Erau considerați drept români în actele oficiale și nu erau văzuți ca un element de concurență important față de autohtoni, ei înșiși fiind considerați, cel mai adesea și pe bună dreptate, drept autohtoni.

Legea asupra comerțului ambulant din 17/29 martie 1884 interzicea complet acest tip de comerț în orașe, cu excepția situațiilor menționate în lege (art. 1). Produsele industriei casnice puteau fi comercializate fără autorizație (art. 6) în comune și în târgurile autorizate de către Consiliul Județean, conform articolului 65 din Legea consiliilor județene (art. 7). Articolul 5 din Regulamentul pentru aplicarea legii comerțului ambulant stipula că doar lăutarii își puteau practica liber meseria, fără a avea nevoie de vreo autorizație și fără a întâmpina vreo restricție⁴³⁴. De altfel, acești lăutari erau destul de apreciați în România, unele grupuri ajungând chiar celebre în țările Europei de Vest și în America. Există articole în presă în care se remarcă talentul lor și succesul obținut pe scenele internaționale⁴³⁵.

Foto Taraf ochi albi
Taraful lui Ochi Albi

C.Popp de Szathmari.

Sursa

<http://galeriidearta.blogspot.fr>

Lăutarii erau însă un grup aparte, ce nu se integra în rândurile comercianților ambulanti, ci se intersecta doar accidental cu aceștia. O circulară din 1889 a Ministrului Agriculturii și Comerțului, către prefecți, pentru realizarea de tabele statistice oferă, la cinci ani de la promulgarea legii, o privire oficială a poziției avută în economia românească de către colportori. Conținutul ei, pe lângă o undă de naționalism, denotă preocupările Ministerului pentru

⁴³⁴ Hamangiu, *Codul general al României*, p. 524.

⁴³⁵ Un exemplu este articolul apărut în ziarul *Adeverul* din 8 iunie 1891 (anul trei, N° 850) și care adresează cuvinte elogioase unui mic taraf rom ce concertase la Amsterdam. Aceștia se aflau în turneu prin Franța, Germania și Olanda iar pentru anul următor își propuseseră să participe la Expoziția Universală de la Chicago.

protejarea comerțului autohton, în speranța impulsionării acestuia și a îndepărtării colportorilor de alte naționalități.

„Domnule Prefect.

Vă este îndestul cunoscut scopul legii asupra comerțului ambulant din 15 martie 1884, care tinde a proteja comerțul stabil și onest, asupra căruia cade toate sarcinile Statului, contra concurenței necinstite ce se exercită pe o scară întinsă de către niște colportori de mărfuri, în cea mai mare parte străini de neamul nostru și fără nici un scrupul de conștiință.

.....

Pentru ca Ministerul Agriculturii și Comerțului să poată fi pus în pozițiune de a cunoaște mișcarea comerțului ambulant din toată țara, în cazurile când acest comerț urmează să fie autorizat și, în același timp, de a putea ști și aprecia cam de către cine anume persoane, de ce naționalitate și de ce religie se exercită mai mult comerțul ambulant și asupra căror categorii și feluri de mărfuri au o mai multă înclinare de a face comerț, Subscrisul are onoare a vă ruga, D-le Prefect, să binevoiți a da ordinele convenite autorităților comunale din județul Dvs, ca, în conformitate cu prescripțiunile art. 19 din regulamentul zisei legi, să întocmească un tablou întocmai după formularul ce vi să alătură pe lângă acesta și care va fi înaintat fiecărei plăși spre a-l pune la dispoziția comunelor din cuprinsul ei și în care tablou se trece după ordinea în care s-au eliberat cărțuliile din cursul anului curent 1889, următoarele date statistice mai principale: Numele și pronumele comercianților, naționalitatea, religiunea lor, domiciliul, etatea, indicarea obiectelor pentru care este autorizat de a face comerț etc”⁴³⁶.

De aici au rezultat nenumărate dosare de arhivă privind colportorii în România. Dificultatea principală întâlnită în analiza acestor statistici este indicativul naționalitate, acesta fiind „română”, atât pentru români, cât și pentru rromi.

Tabelele fac dovada locului relativ neglijabil ocupat de rromi printre colportorii ce srtăbăteau țara în ultima parte a secolului al XIX-lea. Întru-un raport al primarului comunei București către Ministrul Agriculturii, Industriilor, Comerțului și Domeniilor ce privea cărțuliile eliberate de Primărie „în cursul anului expirat 1889 persoanelor care exercită comerțul ambulant”, rromii colportori aveau doar două meserii declarate, majoritari fiind spoitorii⁴³⁷:

Nr. crt.	Nume și prenume	Naționalitate	Religie	Meserie	Observații
1.	Nicolae Anghelescu	Română	Ortodox	Spoitor	Singur
2.	Ali Ain Ali	Română	Ortodox	Spoitor	Singur
3.	Costache Baeram	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor

⁴³⁶ ANIC, M.A.I., Direcția Statistică, dosar 1529/1889, f.1-3.

⁴³⁷ Ibidem, f. 37.

4.	Andrei Costache	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
5.	Iordache Filip	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
6.	Dumitru Ion	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
7.	Pavel Ali	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
8.	Gheorghe Dumitru	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
9.	Nicolae Constantin	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
10.	Nicolae Petre	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
11.	Grigore Gurgugiu	Română	Ortodox	Spoitor	Ajutor
12.	Anica Constantinescu	Română	Ortodox	Ghiculoare	Singură

În această situație, naționalitatea nefiindu-ne de ajutor, meseria și, uneori, numele fac diferența între români și rromi. În județul Mehedinți este înregistrat un spoitor de țingiri, ce este de naționalitate turc, de religie mahomedan și însoțit de două ajutoare.

În județul Mușcel, tabelul din 25 mai 1890, redat mai jos, privitor la anul 1889, arată o altă ocupație, aflată în exclusivitatea rromilor. De această dată, naționalitatea este mai explicită și permite interpretarea indicatorului.

Nr. crt.	Nume și prenume	Naționalitatea	Religia	Meseria	Observații
1.	Cârstea Ilie	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
2.	Marin Cârstea	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
3.	Oprea Neaga	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
4.	Vasile Bostan	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
5.	Oprea Ilie Iordan	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
6.	Ion Ilie Bondoretu	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
7.	Ion Oprea Stan Brezu	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur
8.	Dobre Oprea Corâia	Român emancipat	Ortodox	Vânzător de sticle cu sacul pe spinare	Singur

Pentru a-și putea vinde marfa fără probleme, aveau nevoie de cărticica de vânzător ambulant ce le era eliberată de către Primăria din comuna de rezidență. De obicei, obținerea acesteia nu ridica probleme deosebite.

Documentele statistice sunt sărace în informații și nu permit o privire îndeaproape a situației comercianților ambulanz. Se consemnează naționalitatea și religia. Colportajul n-a fost apanajul principal al românilor, ci mai curând al evreilor, rromilor, bulgarilor și al altor minorități etnice ce nu posedau întotdeauna pământ. Arhivele nu conțin date suficient de detaliate pentru a

identifica rromii, acolo unde naționalitatea nu diferă, iar numele sunt similare. Totuși, sunt surprinse grupuri de nomazi din România sau din statele vecine României ce fac comerț sau sunt angajate în cadrul diverselor lucrări publice de amploare ce încep să fie din ce în ce mai numeroase, odată cu modernizarea Statului și a societății.

Circulație și practică administrativă în statul modern. Dosare de arhivă

Am văzut că, în perioada sclaviei, rromii sunt prezenți în numeroase documente de cancelarie, fiind obiectul donațiilor, confirmărilor, actelor de vânzare-cumpărare precum și în documente de proveniență particulară, care atestau transferul de proprietate, zestre și diverse pricini judiciare ce-i aveau ca obiect. Emanciparea rromilor, finalizată prin actul de la 20 februarie 1856 va modifica sensibil prezența particulară a acestora în documentele oficiale sau private, „emancipații” sau „țigani” făcând obiectul unei atenții deosebite doar în cazuri excepționale, dintre care vom reda unele exemple mai jos. Către mijlocul secolului al XIX-lea și cu precădere în a doua parte a lui, numeroși rromi își vor părăsi localitățile, în principal cele din mediul rural, și vor emigra în toată Europa. Este vorba atât de grupuri de rromi nomazi, cât și de rromi sedentari, așezați în sate de secole. În numeroase rânduri ei vor fi arestați pentru vagabondaj și retrimiși în România, după judecată.

Revenirea refugiaților în țară

Agitațiile din anii 1848-1849, provocate de revoluție și înfrângerea acesteia prin intervenția otomană, determinaseră numeroși rromi să treacă la sud de Dunăre, în încercarea de a se pune la adăpost până la terminarea conflictului. La revenirea în România, după aproape două decenii, nu au mai fost acceptați de către săteni să se așeze în comuna de unde plecaseră inițial și nici în alte comune ori pe pământurile particularilor. În fața problemei instalării grupului de rromi, soluția Administrației Statului va fi, în același timp, concretă și drastică: „veți lua măsuri pentru a-i trimite pe acești emancipați acolo de unde au venit, dacă nu-și găsesc într-o perioadă fixă de timp un loc unde să stea și un mijloc prin care să-și garanteze stabilitatea”⁴³⁸. Statul își îndeplinește astfel fragmentar rolul de arbitru al societății, intervenind doar în acțiunile de expulzare și fără a se implica în găsirea unei soluții convenabile, de așezare pe un teren al Statului sau privat, pentru subiecții săi. Spunem „subiecții săi”, pentru că sunt recunoscuți

⁴³⁸ ANIC, M.I., Administrative, dosar 28/1866.

drept „emancipați”, adică foști sclavi ce fuseseră eliberați de către Stat. Mobilitatea rromilor nu se constată doar în dreptul lor, țărani de la sud și nord de Dunăre schimbând protecția în funcție de facilitățile sau poverile fiscale la care erau supuși, încurajați tacit de Statul de destinație, care-i primește cu brațele deschise și-i înscrie imediat între contribuabili. Rromii fac același lucru, cu deosebirea că este vorba, în majoritatea cazurilor, de grupuri și nu practică întotdeauna agricultura, ci diverse meserii tradiționale. Aceste diferențe, la care se adaugă statutul de emancipat, constituie suficiente motive pentru a reduce semnificativ interesul Statului Român în a-i considera drept cetățeni ai săi. O scuză mai mult sau mai puțin valabilă poate fi instabilitatea fiscală a emancipaților și posibilitățile reduse de supraveghere și control ale nomazilor, care lăseau loc la nenumărate nereguli săvârșite de aceștia, în special, la sate.

Foto 31
Bassarab. *Nomazi*

Ludovic

Sursa

<http://galeriidearta.blogspot.fr>

Ieșirea și intrarea călătorilor în România

Supravegherea circulației în România modernă este punctul de căpătâi în politica Statului de informare cu privire la autohtonii și străinii prezenți în țară. Primul filtru era instituit la punctele de trecere a frontierei, aici fiind opriți și întorși „la urma lor” toți indivizii dubioși, iar restul, cei care obțineau permisiunea de trecere, erau înregistrați. Registrele în care se notau toți călătorii ce intrau și ieșeau din țară erau întocmite de către comandantul punctului de trecere și trimise apoi prefectului de județ. Analiza acestor registre permite identificare intensității circulației rromilor, pe sensul de ieșire din România, în scopul observării existenței sau inexistenței unei emigrații către statele vecine din Sud-Vest și Vest. Trecerea legală a frontierei se făcea prin patru localități, două dintre acestea fiind porturi la Dunăre.

Vârciorova⁴³⁹, aflată în apropiere de Caransebeș, era un punct de frontieră important la granița de Vest cu Imperiul Austro-Ungar. Acest punct deservea trecerea din și către teritoriile austro-ungare.

Gruia este o localitate aflată în Sud-Vestul României, în apropierea Dunării, între Drobeta-Turnu Severin și Calafat; pe aici circulau călătorii din Serbia și din Imperiul Otoman.

Severin și Bechet, două localități – port la Dunăre, prima situată în Vestul României, era folosită ca punct de trecere către Serbia și Austro-Ungaria; cea de-a doua, în Sud, făcea legătura cu Bulgaria/Imperiul Otoman. Listele de

⁴³⁹ „Vercerova” în document.

pasageri consultate cuprind astfel frontiera României de Vest, Sud-Vest și, parțial, Sud. Anii studiați sunt 1868, 1870, 1872 și 1873⁴⁴⁰.

În registre se notau numele și prenumele călătorului, vârsta, naționalitatea, data intrării, data ieșirii, protecția (statul sub a cărei protecție se afla), profesia, locul de unde vine și cel spre care se îndreaptă și durata sau termenul călătoriei. Din toate aceste informații, singurele ce ne dau indicii despre persoanele care ne interesează sunt *naționalitatea* și *profesia*. Indicii respectivi nu sunt însă lipsiți de probleme, pentru că, în situația acceptării profesiei de căldărar în dreptul rromilor, există cazuri de indivizi cu naționalitate română, de profesie căldărari și cu protecție austriacă. Unul dintre aceștia era Mateovici Teodor, ce venea de la Craiova și mergea la Vărădia⁴⁴¹. După naționalitate era român sau sârb (apare în ambele feluri), iar profesia îl recomandă mai degrabă drept rrom. Leigar Ion este de naționalitate țigan, supus austriac și, de meserie, căldărar. Venea de la Severin și trecea în Austria⁴⁴², unde-și avea locuința. Putem conchide, din aceste două exemple, că meseria este un indice relativ, fără a clarifica dacă este vorba sau nu despre rromi. Lucrurile sunt la fel de nesigure și pentru naționalitate. Cazul lui Ureche Dinu, ce trece frontiera în două rânduri, în cursul anului 1868, pe la punctul Gruia, ne arată, cu certitudine, că naționalitatea era un indice relativ în ochii comandantului de grăniceri, când era vorba despre rromi. Numărul pașaportului, identic în ambele cazuri - 1314, ne confirmă că este vorba despre aceeași persoană. În prima ocazie, din 29 mai, în dreptul naționalității apare „emancipat” (prin extensie însemna țigan din România), iar în dreptul profesiei „rudar”. În 5 august naționalitatea sa, notată în registru, este „sârbă”, profesia rămâne aceeași iar protecția, în ambele ocazii, este sârbească. Cum se explică deosebirea de naționalitate? Rudarii sunt un grup de rromi ce se află răspândiți în România și în toate statele balcanice. În nordul Dunării, fuseseră sclavi până în 1856 iar, 12 ani mai târziu, funcționarul român îi percepe ca emancipați. De unde știa el că respectivul rudar aparținuse grupului de sclavi eliberați, și nu era originar din Serbia sau Bulgaria? Nu era posibil să poată face deosebirea, doar dacă nu i se confesase Ureche Dinu însuși. Fiind notat inițial ca emancipat, a doua oară sârb, este sigură percepția neclară a unor funcționari în privința rromilor. Veridicitatea numelor și a prenumelor călătorilor este și ea, în unele cazuri, cel puțin îndoielnică. Istodor este tot una cu Teodor, Odrad cu Prodan, pentru a da unele exemple din înregistrările la frontieră.

Anexa 14

⁴⁴⁰ ANIC, M.I. Diviziunea Administrativă, dosar 61/1868, 23/1870, 60/1872 și 70/1873.

⁴⁴¹ „Veratie” în document.

⁴⁴² Austria semnificând Imperiul Austro-Ungar.

În cursul celor patru ani sunt 37 de indivizi ce ies din România în 47 de rânduri, diferența de 10 ieșiri este dată de ieșirile repetate ale câtorva persoane, precum lăutarul austriac Talu (Tol) Josef, sau rudarul sârb Odrad Marin. În anul 1868 se înregistrează 28 ieșiri, în 1870 avem 11 ieșiri, în 1872 sunt trecute 6 ieșiri efectuate exclusiv de căldărari, pe la punctul Vârciorova, iar în 1873 un lăutar ungar tranzitează punctul Bechet. Rudarii se îndreptau către Serbia și Turcia, căldărarii, lăutarii și muncitorii către Imperiul Austro-Ungar. Circulația rromilor este redusă ca intensitate și se pierde, practic, în fluxul general. Este o circulație locală, de frontieră, individuală sau în grupuri de două-trei persoane, generată de nevoi economice. Cu siguranță, datele furnizate de registrele de călători nu reprezintă tabloul complet al circulației rromilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Șatrele de nomazi împrumutau rute diferite sau, în lipsa documentelor de stare civilă, nici nu erau înregistrate.

Sedentarizarea nomazilor în comune. Supravegherea polițienească în România

După mai bine de 13 ani de la abolirea completă a sclaviei, la 6/18 iunie 1869, nomazii făceau obiectul unui raport al Ministerului de Justiție către Ministerul de Interne, în care se sublinia necesitatea sedentarizării lor în comune, iar în caz de delikte comise de aceștia, denunțarea lor imediată la Parchet⁴⁴³. Acest raport al Justiției privea evenimente grave ce avuseseră loc în mediul rural, unde grupuri de lăieți circulau prin județe, se instalau „două sau trei zile într-o comună, devastează terenurile pașnicilor locuitori de țară, fură, pretutindeni pe unde ajung, vitele sătenilor, țin calea trecătorilor în drumuri, îi bat și-i jefuiesc”.

Relațiile de familie și de grup foarte puternice îi determinau pe nomazi să-și ascundă și să-și protejeze pe responsabilii acestor fapte, atitudine ce făcea mult mai dificile acțiunile Poliției în a-i descoperi. Practic „comunele a căror poliție este puțin organizată sunt în prada lor”⁴⁴⁴. În răspuns la acest raport, Ministerul de Interne emite circulara cu N° 9063, din 13/25 iunie 1869, prin care se dădeau dispoziții prefectului să ia măsuri în tot districtul „ca unde se vor fi ivind niște asemenea bande să se risipească de îndată” grupurile de nomazi și să-și trimită pe fiecare din membrii acestora în comunele de proveniență⁴⁴⁵.

Autoritățile comunale trebuiau să-și supravegheze pentru a nu le permite să circule fără a avea un contract de muncă. Autoritățile din comuna de destinație aveau obligația să-și supravegheze strict, iar la sfârșitul contractului să-și trimită de unde veniseră. Aceia dintre nomazi ce ar fi dorit să rămână și pe mai departe

⁴⁴³ ANIC, M.I., Diviziunea Comunală, dosar 12/1869, f. 162.

⁴⁴⁴ Ibidem, f. 163.

⁴⁴⁵ Ibidem, f. 165.

în noua localitate se aflau în atenția Poliției pentru a combate posibilele „furturi și alte inconveniențe”. Evoluția deloc satisfăcătoare a evenimentelor arată limitele posibilităților administrației românești în a rezolva repede această problemă.

O circulară a aceluiași ministru de Interne, din 26 ianuarie/6 februarie 1870, readuce în atenția prefecturilor aceleași grupuri de lăieți, ursari și căldărari ce „umblă din loc în loc” și „pricinuiesc pagubă pe unde trec cu devastarea livezilor și a holdelor de către vitele lor și așin calea trecătorilor” fără o reacție pe măsură din partea Justiției, din cauza faptului că ei „umblă în cete”⁴⁴⁶. Un astfel de caz se petrecea în județul Romanați, unde Consiliul Județean solicitase deja luarea de măsuri disciplinare. În răspunsul primit de la Ministerul de Interne, se făcea trimitere la circulara N° 9063 din anul 1869, pe care am amintit-o mai sus, și la articolul 10 din Legea Poliției Rurale; aplicarea acestora două permițând, cel puțin teoretic, obținerea unui rezultat satisfăcător pentru siguranța publică.

Circulația între Principatele Unite/România și imperiile vecine

Deplasările voluntare de populație, cu precădere din și către Imperiul Otoman erau frecvente și priveau încercarea de a fugi de fiscalitate și acumularea de datorii. Se pleacă la adăpostul întunericului, cu toată familia, cu vitele și lucrurile ce se puteau transporta. Fuga sătenilor, conștientizată a doua zi, este semnalată autorităților, informația ajungând adesea chiar pe biroul ministrului de Interne. De aici se solicită anchete minuțioase privind cauzele ce au determinat fuga oamenilor. Statul vecin, beneficiarul imigrației, este deschis acestui flux uman, ce-l întărește demografic și economic. În cazul Principatelor Unite și mai apoi, al României, noii sosiți sunt imediat trecuți în rândul contribuabililor și li se permite să se așeze la o distanță securizantă, de 40-50 km de frontieră. Naționalitatea română și religia creștină sunt condiții suficiente pentru o adopție rapidă în sânul poporului român.⁴⁴⁷ Evreii și țigani, iar în măsură mai mică populațiile de confesiune musulmană, „beneficiază” de un tratament complet diferit, finalizat în majoritatea cazurilor printr-un refuz în acordarea permisiunii de ședere și o expulzare peste frontieră.

În dreptul nomazilor, închiderea unei frontiere echivala cu restrângerea semnificativă a ariei lor de deplasare și serioase probleme de natură economică. Semi-nomazii din Banat sau din Transilvania se găseau astfel în conflict cu autoritățile române de frontieră, datorită noii legislații ce nu mai permitea accesul cu ușurință în România⁴⁴⁸. Pentru a suprima vagabondajul, guvernul

⁴⁴⁶ Ibidem, f. 185.

⁴⁴⁷ Ibidem, Diviziunea Administrativă, dosar 181/1875, f. 1,2 etc.

⁴⁴⁸ În 16/28 septembrie 1871, prefectul județului Vâlcea solicita explicații ministrului de Interne în dreptul câtorva cereri de sejur întocmite de rromi din Transilvania „care locuiesc în comunele

dăduse instrucțiuni stricte autorităților de frontieră în privința condițiilor ce trebuiau a fi îndeplinite de străinii ce doreau să intre pe teritoriul românesc⁴⁴⁹. Astfel, intrarea în România era interzisă tuturor „israeliților” și „țiganilor” ce nu aveau în posesie suma de 5000 franci⁴⁵⁰. Toți străinii necunoscuți, „muncitori calificați, precum zidar, dulgher, secerători și agricultori vor fi considerați ca muncitori doar când vor putea prezenta acceptul prefectului moldavo-valah pentru intrarea lor în Moldova”⁴⁵¹.

Datorită schimbărilor survenite de puțin timp în legislație și a temerii într-o interpretare greșită a ei, autoritățile de frontieră nu știau sau, mai corect spus, nu-și asumau răspunderea acordării permisiunii de intrare în România pentru evrei și țigani, indiferent de situația și starea financiară și profesională a acestora. O scrisoare a prefectului de Iași, trimisă Ministrului de Interne, la 17 mai 1867, solicita instrucțiuni dacă trebuie să oprească complet intrarea în România a „ovreilor și țiganilor”, chiar și în situația în care aceștia aveau pașapoarte în regulă⁴⁵². În scrisoarea de răspuns, din 24 mai 1867, ministrul le condiționa intrarea de producerea de „dovezi că au resurse de trai pentru minimum șase luni”.

Un calcul sumar al timpului necesar schimbului de corespondență între prefect și ministru relevă inconveniente în plus, ce se interpuneau trecerii graniței. Scrisoarea a fost trimisă către ministru în 17 mai și a ajuns în 22 mai. Răspunsul ministrului datează din 24 mai, la care trebuie adăugate cele cinci zile necesare scrisorii pentru a ajunge la prefect. Sunt 12 zile. Dacă adăugăm două zile pentru demersul inițial al petiționarilor la frontieră, rezultă minimum două săptămâni de așteptare a răspunsului, petrecute undeva într-o localitate mică de frontieră, în condiții discutabile și care implicau costuri suplimentare considerabile. O astfel de situație, cu siguranță, nu era singulară. Această realitate era de natură să descurajeze circulația către România a marii majorități a rromilor și evreilor străini.

Circulația rromilor nomazi era amplă în epocă între România și Imperiul Austro-Ungar, dar reproducerea vechilor trasee va deveni din ce în ce mai dificilă din cauza multiplicării hârțiilor cerute la frontiera românească. Pentru a putea intra, rromii trebuiau să prezinte, pe lângă pașapoartele individuale,

vecine” și care ar dori să comercializeze în România obiecte fabricate de ei înșiși. Un alt caz este cel din 21 mai 1868; antreprenorul Kogalniceanu trebuie să ceară ministrului de Interne permisiunea pentru a aduce din Brașov 20 de familii de muncitori angajați a fabrica un million de cărămizi în comuna Nerojii.

⁴⁴⁹ ANIC, M.I., Diviziunea Administrativă, dosar 105/1871, f. 13.

⁴⁵⁰ Ibidem, f. 12.

⁴⁵¹ Ibidem, f. 31.

⁴⁵² Ibidem, dosar 252/1867, f. 5.

garanții pentru comportamentul lor și existența unor contracte de muncă. Chiar în situația îndeplinirii tuturor condițiilor cerute, acceptul rămânea improbabil⁴⁵³.

Sosirea la Calafat a unei șatre de romei austrieci, ce doreau să treacă din Turcia în Imperiul Austro-Ungar, via România, îl găsește pe comandantul punctului de frontieră nepregătit în luarea unei decizii. Șeful ierarhic direct, prefectul de Dolj, Mănescu, are aceleași îndoieli în aplicarea legii, astfel că se consideră necesară a avea dezlegare de la Ministerul de Interne. Ordinul ministerial cu nr. 20216, din 1866, la care se face referire în corespondența prefect-ministru, prevedea existența mijloacelor de viață necesare pentru întregul grup, pe perioada de tranzit, pentru a permite trecerea prin România.⁴⁵⁴

Anexa 11

Aceeași problematică, a acceptării nomazilor din Austro-Ungaria (în fapt erau romei originari din Banatul românesc de astăzi), face obiectul unei corespondențe bogate între consulul austriac, Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul de Interne din România⁴⁵⁵. Schimbul de scrisori demonstrează viziuni diferite ale consulului austriac față de considerațiile autorităților române în privința legalității circulației nomazilor între cele două state vecine.

În aprilie 1872, un grup de romei „căldărari sub corturi”, ce era format din șapte familii, se afla la punctul de trecere a frontierei din localitatea Vercerova. Demersul lor de intrare în România întâmpină dificultăți, deoarece doar capii de familie aveau pașapoarte individuale. Grupul număra aproximativ 50 de persoane, cu toții regăsindu-se pe verso-ul paginii de identitate a celor șapte pașapoarte. Urmare a instrucțiunilor speciale primite de la București, comandantul localității Vercerova declara că nu poate permite intrarea vagabonzilor în România și „mai cu seamă Ovrei și Țigani”⁴⁵⁶.

Consulul austriac va accepta până la urmă punctul de vedere oferit de autoritățile române și va solicita permisiunea doar pentru „un cetățean al Imperiului Austro-Ungar, numit Mihail Anghel, împreună cu familia sa, de 5 membrii, și cu căruța cu doi cai”, pentru că este de „profesie căldărar și nu intră între vagabonzi, deoarece are pașaport în regulă...”⁴⁵⁷, dar toate aceste eforturi

⁴⁵³ Este cazul unui grup de cărămidari austrieci ce a fost angajat la Orșova, în 28 mai 1867, de un antreprenor român pentru fabricarea de cărămizi la Turnu Severin pentru construirea unui spital (Ibidem, dosar 252/1867, f. 4, 6. Răspunsul afirmativ va fi dat după negocieri dificile abia în 10 aprilie 1868 (f. 19). 11 luni au trebuit să aștepte cei 19 romei și familiile lor ca să primească aprobarea intrării în România pe o durată de trei luni.

⁴⁵⁴ ANIC, M.I., Diviziunea Rural-Comunală, dosar 158/1866, ff. 28, 29.

⁴⁵⁵ ANIC, M.I., Diviziunea Administrativă, , dosar 70/1872.

⁴⁵⁶ Ibidem, f. 56.

⁴⁵⁷ Ibidem, f. 59.

au fost degeaba. Insistențele consulului imperiului vecin, în notele⁴⁵⁸ sale către Ministerul Afacerilor Externe și către Ministerul de Interne român, ne determină să considerăm că rromii aveau o poziție privilegiată în raporturile lor cu Guvernul imperial. Cu ajutorul acestor ultime elemente aduse de consul, aflăm motivul cererilor de sejur în România. Pentru aceste „paisprezece familii de căldărari austrieci din Banat, cu pașapoarte în regulă,... și care au fost obligați să-și părăsească țara și să caute un refugiu în România din cauza foametei și a inundațiilor”, consulul cerea permisiunea intrării lor „cu titlu umanitar și, de asemenea, ca o eventuală reciprocitate”.

Noul prefect de Dolj, Lagadi, înștiința Ministerul de Interne, în 11 mai 1873, de prezența a 25 familii de rromi în județ, opt dintre acestea îndreptându-se către București. Fiind originare din Ungaria, era necesară deținerea de pașapoarte, pentru a le fi permisă șederea în Capitală, după cum este specificat și în nota de informare trimisă de la minister către Prefectura Poliției Capitalei.⁴⁵⁹ De această dată nu se mai solicită dovada resurselor financiare pentru a se acorda permisiunea șederii în țară, pentru că această formalitate era cerută la frontieră iar rromii se aflau deja în Principate.

În lumina documentelor, problemele cu care se confruntau rromii apar aproape identice tratamentului la care erau supuși evreii. Sub unele aspecte, aceștia din urmă erau încă și mai defavorizați, ei neavând dreptul să se „statornicească prin comunele rurale”⁴⁶⁰.

Legislația restrictivă de epocă este rezultatul temerii infiltrării în România a unor elemente periculoase pentru ordinea internă a țării. O telegramă confidențială din 1/13 aprilie 1871 a ministrului de Interne informa pe prefectii din Mehedinți, Dolj, Romanați, Teleorman, Vlașca, Ialomița, Brăila și Ismail că „după încetarea războiului franco-german (1870-1871) un însemnat număr de indivizi care au luat parte la răzbel în legiunile streine au pornit a se întoarce la urma lor, dar mulți dintrânșii și-au îndreaptat drumul către România”⁴⁶¹. Această telegramă nu este complet lipsită de fundament, însă permitea prefectilor să interzică intrarea în România tuturor persoanelor incomode din orice punct de vedere, iar șatrele de rromi și comercianții evrei reprezentau două categorii complet distincte de țăranul autohton, cetățean veritabil, supus și ascultător în fața autorităților țării. Mesajul este recepționat corect de corpul prefectural, dispus mai degrabă la interpretarea cu fermitate a directivelor venite de la București, sau la închiderea cvasi-totală a granițelor, până la obținerea dezlegării

⁴⁵⁸ Nota cu N° 4192 poartă data din 26 aprilie 1872 și ea vine în continuarea a două note precedente, nota N° 899 din 21 martie 1872 și nota N° 938 din 30 martie 1872, emise pentru aceeași problemă a nomazilor.

⁴⁵⁹ ANIC, M.I., Diviziunea Administrativă, , dosar 58/1873, ff. 115, 116.

⁴⁶⁰ Ibidem, dosar 105/1871, f. 34, (este o ordonanță a ministrului de Interne către prefectii, din data de 3 ianuarie 1870).

⁴⁶¹ Ibidem, f. 39.

din partea ministrului pentru cazurile mai complicate. Prefectul de Iași, deși nu fusese inclus între destinatarii telegrammei din aprilie 1871, prin atitudinea adoptată denotă cunoașterea și aplicarea principiilor acesteia: „subscrisul nu s-au crezut în drept a deschide fruntaria și a face pe teritoriul Românesc locul unde trebuie să se arunce totu ce are de lepădatu statele circumvecine”⁴⁶².

Emigrarea țiganilor, vagabondaj de natură socială

A considera că circulația rromilor era exclusiv direcționată către Vest și Sud ar fi o ipoteză falsă. Nordul și Estul s-au constituit deasemenea în porți de ieșire din Principate, chiar dacă, următoarea generație, născută în Polonia sau Rusia se putea întoarce spre Vest.

Un extras dintr-un proces verbal întocmit la Ekaterinburg, la 27 august 1873⁴⁶³, ne arată că țiganii plecați din Moldova depășiseră Basarabia și pătrunseseră adânc în Imperiul Țarist. Ekaterinburg este un centru urban important ce se află aproape de munții Urali, la 1417 km Est de Moscova. La vremea respectivă număra între 40.000 și 50.000 locuitori. Cazul amintit aici vorbește de un rrom ce, conform declarației sale, se numea Mărgean Panachiev Mile, în vârstă de 50 de ani și originar din satul Broscăuți⁴⁶⁴, districtul Mihăileni. El fusese sclavul postelnicului Costache Plaina și, de mai mult de 12 ani plecase de la stăpânul său. După ce trecuse prin câteva sate din Muntenia⁴⁶⁵, plecase cu mai mulți rromi în Rusia. Semnalmentele sale erau următoarele: vârsta 50 de ani, părul și sprâncenele negre, barba și mustățile grizonate, ochii căprui, gura și barba regulate și fața curată. Ca semnalmente particulare avea o tăietură pe frunte, deasupra sprâncenelor și o tăietură deasupra genunchiului stâng.

Consulatul general al Rusiei a cerut autorităților române să facă cercetările necesare pentru a stabili originea acestui „țigan arestat pentru vagabondaj” la Ekaterinbourg. Într-un prim moment, prefectura districtului Dorohoi scria, la 15 octombrie 1873, Ministerului de Interne că de 25 de ani nici o persoană cu numele Mărgean Panachiev Mile nu a fost văzută în comuna Broscăuți și că martorii indicați în procesul verbal din Rusia nu există și nici n-au existat. În consecință, răspunsul românesc din 19 noiembrie 1873 a fost că nu „s-a putut constata de temeinic arătările sus-numitului că ar fi originar din România”⁴⁶⁶. Urmează o nouă cerere din partea rusă⁴⁶⁷, semnată de consulul I. Zinoviev,

⁴⁶² Ibidem, dosar 66/1874, f. 9v.

⁴⁶³ Ibidem dosar nr. 149/1873, f. 111.

⁴⁶⁴ „Borsconț” în textul documentului.

⁴⁶⁵ Trecerea acestuia prin câteva sate din Muntenia trebuie înțeleasă în sensul efectuării mai multor încercări de sedentarizare, de așezare în respectivele sate, însă fără succes.

⁴⁶⁶ Ibidem, f. 112.

⁴⁶⁷ Ibidem, f. 153.

pentru a obține acele informații, dar cu același rezultat⁴⁶⁸. Mutația decisivă a fost făcută de Consulatul rusesc în 9 octombrie 1874, odată cu un nou raport însoțit de două anexe și de fotografia lui Mile⁴⁶⁹. Cu ajutorul acestor două ultime dovezi, autoritățile române ajung să regleze o situație ce ar fi putut declanșa, după spusele ruse, un conflict de încredere între cele două state vecine. Procesul verbal cu numărul 3219 din 26 octombrie 1874, orele 14, înfăptuit în urma unei noi cercetări în satul Broscăuți, constata următoarele:

„Individul Vasilache Gavrilu, pronumit și Păpușoi, de religie ortodocsă, în etate de 97 ani, văduvoi, de profesiune cultivator, domiciliat în citata comună, recunoaște poza ce i s-au arătat ce este al țiganului Mărgian Panache Milia, ce au fost robu a defunctului postelnic Costache Plainou, proprietarul moșie citatei Broscăuții, la care dânsul au fost vechil timpul peste 30 ani, și că numitul Mărgian Panache Mile au fost adus de stăpânul său, Plainou, pe acia moșie, de unde, nu știe, decât că Mile era holtei când au fost adus, ca de 20 ani, că odată cu a lui aducire, au venit și frate-său, numit Panache Mile, ce era mai mare și om onest, fiind și, mai mulți ani, Bulubași (mai mare peste ciata Țigănească de pe ace moșie), Fănuțe Mile, frate mai mic, și tatul lor, numit Iordache Mile Cârnu”. După o bucată de vreme, Mărgian Panache Mile s-a căsătorit cu Maria, fata lui Vacul Iordache, robi ai aceluiași stăpân. Nunta a fost oficiată de fratele său, preotul satului, pe nume Tudor Gavrilu, decedat din păcate de vreo zece ani. Istoria lor se oprește în urmă cu 20 de ani, în momentul în care numitul țigan Mărgian Panache Mile, cu nevastă-sa, Maria, cu fratele său, Panache, și cu tatăl lor, Iordache Mile Cârnu, și alți țigani, cu toții au plecat pe o altă moșie a stăpânului, numită Târgul Cucului⁴⁷⁰.

Din declarațiile redată mai sus reiese că în 1853, cu trei ani înainte de eliberare, grupul de romi schimbă moșia, pierzându-și oarecum urma. Logica ne face să credem că rămăsese în proprietatea aceluiași stăpân până la abolirea sclaviei din 1855-1856, când are loc intensificarea circulației proaspeților emancipați, cu repercursiuni locale dar și pe arii geografice mai largi. Abolirea sclaviei din cele două principate românești avusese ecou în toată Europa, autoritățile statelor vecine fiind capabile să realizeze legătura între prezența mai numeroasă a romilor și reforma socială din cele două principate. Conectarea emancipării romilor cu apariția lor mai apoi în țările vecine este realizată de judecătorul rus din Ekaterinbourg ce solicita răspuns la o întrebare pertinentă: „În ce perioadă au fost eliberați țiganii în România?”, pentru a avea cel mai probabil o idee de perioada petrecută de Panachiev Mile în Rusia.

⁴⁶⁸ Ibidem, f. 157.

⁴⁶⁹ Ibidem, f. 189.

⁴⁷⁰ Ibidem, dosar 149/1873, f. 210-211.

„Țigani” sau „emancipați” ? Emigrația rromilor în Basarabia

La 13 ianuarie 1879, Ministerul Trebilor Streine înainta o cerere ministrului de Interne Mihail Kogălniceanu, aflat la al doilea mandat de ministru, în care se semnală o notă a consulului general al Rusiei privitoare la arestarea, pentru lipsă de pașapoarte, în districtul Bender din Basarabia, a țiganilor „Vasile Ciurar cu soția sa, Eftenie, și fiul său, Marc, Diordi Cebotar, Constantin Cebotar și Stegar Cebotar, cu soția sa, Elena, fiica Maria și fratele seu, Stegar Cebotar Constantin, care la interogatoriu au declarat că sunt născuți în satul Cucu, din districtul Focșani, și că pe furiș au părăsit România pentru a sustrage familia lor de la recutare pentru Miliție”⁴⁷¹. Informația este trimisă mai departe, de la Ministerul de Interne către prefectul județului Râmnicul Sărat, reluându-se datele amintite mai sus. Interesantă este totuși diferența în limbajul administrativ, atunci când se referă la grupul arestat în Basarabia. Pentru Ministerul Trebilor Streine, aceștia sunt „țigani”, în vreme ce Ministerul de Interne îi percepe mai degrabă ca „emancipați”⁴⁷². Altfel spus, limbajul diplomatic resimte o conotație etnică, cea de „țigan”, pe când limbajul administrației interne vede, mai degrabă, importanța categoriei sociale, „emancipat”. Se va utiliza, de altfel, în numeroase documente, formula „român emancipat”, cu referire la rromii autohtoni.

Răspunsul prefecturii Râmnicul Sărat, din 29 ianuarie, este „că acei emancipați în adevăr au fost în aceea comună, dar că ei s-au făcut nevăzuți înainte de emanciparea lor, cum și c-au fugit spre a scăpa de robia în care se aflau”⁴⁷³ și nu din alte motive. Dacă acesta este adevărul, de ce ar fi mințit grupul de rromi, privitor la motivele plecării lor din Moldova? Cu siguranță din teama de represalii, atât de obișnuite și frecvente pentru fuga de la stăpân, în perioada sclaviei. Exista oare posibilitatea ca ei să nu fi știut că sclavia fusese desființată deja de 13 ani? Cel mai probabil că auziseră despre un asemenea eveniment, măcar povestit de grupurile de rromi venite ulterior din Moldova sau, mai recent, din România.

Limbajul folosit în corespondența sub-prefectură/prefectură/minister este iarăși sensibil la cultura administrativă ce diferea de la un funcționar la altul. *Robie* și *sclavie*⁴⁷⁴ sunt folosite în egală măsură pentru descrierea aceleași situații. Punctul de trecere al frontierei pentru repatrierea rromilor arestați în Basarabia este Sculeni, în județul Iași.

Corespondența dintre Ministerul Affacerilor Streine (schimbare de titulatură a ministerului, Trebile devin Affaceri – semn al modernizării instituționale prin modernizarea limbajului administrativ, copiat după francezul Affaires) și Ministerul de Interne indică o neconcordanță între răspunsul

⁴⁷¹ ANIC, M.I., Administrative, dosar nr. 27/1869, f. 1.

⁴⁷² Ibidem, f. 2.

⁴⁷³ Ibidem, f. 3.

⁴⁷⁴ Ibidem, f. 4.

prefecturii Râmnicul Sărat trimis Ministerului de Interne (se confirmă locul de proveniență a rromilor ca fiind comuna Cucu) și telegrama adresată Prefecturii Iași, în care se neagă acest fapt. Cele două ministere sunt puse în încurcătură, deoarece rromii se aflau deja la Sculeni și se aștepta autorizarea intrării lor în România, cât mai rapidă, pentru a se evita un conflict diplomatic cu Rusia.⁴⁷⁵ Raportul ulterior arată că emancipații erau originari din Moldova și locuiseră provizoriu în comuna Cucu.

Locuirea provizorie este iarăși o achiziție relativ recentă a limbajului administrativ din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Anterior locuirea într-un sat sau pe un domeniu era validată de proprietarul aceluși loc imediat, din considerente fiscale. Statul modern continuă să fie interesat de fiscalitate, dar ia în calcul și „interesul național” sau naționalismul caracteristic perioadei. Locuirea provizorie este de natură a induce ideea unei apartenențe provizorii în cadrul unei comunități și a unei națiuni. Forțat de copleșitoarea vecinătate statală, într-un final se ajunge la primirea lor în țară și autorizarea așezării într-o comună, unde puteau obține garanțiile obișnuite, relativ la plata impozitului, domiciliul stabil și comportamentul onorabil în societate⁴⁷⁶.

Expulzarea „țigănilor nomazi” din centrul Constanței

Adăugarea Dobrogei la România, în 1878, a transferat, odată cu administrația, și marginalizarea rromilor, geografică și socială, după modelul existent în provinciile istorice românești.

La 9/21 martie 1880 va fi promulgată *Legea pentru organizarea Dobrogei*. Sub incidența ei vor intra toți locuitorii provinciei, inclusiv rromii semi-nomazi și așezați, majoritatea de confesiune musulmană. Prin legea din 1882, modificată în 1884, rămâneau proprietate absolută a statului toate terenurile și clădirile care au aparținut guvernului otoman înainte de 11 aprilie 1877; pădurile, afară de cele recunoscute particularilor sau destinate a se da comunelor; minele, lacurile, bălțile, canalele și pescăriile de orice natură, pământurile emigranților care nu s-au înapoiat la căminele lor și nu le-au reclamat în termen de un an de la promulgarea legii.

La 10 ianuarie 1891, primăria Constanței înștiința Ministerul de Interne despre intenția ei de a muta din centrul orașului mai multe familii de rromi ce-și construiseră „încă din timpul guvernului otoman, pe locurile comunale, mai multe bordeie”. Gândindu-se cum ar putea fi folositori orașului, Primăria nu dorea expulzarea acestora, ci doar mutarea lor la periferie, pe loturi mai mici și inferioare valoric⁴⁷⁷. Suprafața totală ce urma a fi preluată de la rromi era de 49.750 m², urmând a le fi vânduți 33.712 m² „cu un preț destul de avantajos”.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Ibidem, f. 11-12.

⁴⁷⁶ Ibidem, f. 13-14.

⁴⁷⁷ ANIC, MI, dosar 565/1891, f. 1, recto + verso.

⁴⁷⁸ Ibidem, f. 3v.

Rromii, pentru a fi puși în posesia lor, trebuiau să le cumpere, la prețul de 1 leu m².

Implicarea pe care o dorea Consiliul comunal Constanța, din partea Ministerului de Interne era aprobarea acestui plan, ocolind căile judecătorești, mai costisitoare financiar și nu atât de rapide în obținerea unui verdict favorabil. În 23 martie 1891, ministerul de Interne își va da acordul favorabil pentru realizarea exproprierii terenului aflat în proprietatea grupului de rromi, permițând astfel Primăriei Constanța de a vinde locurile de casă sau a construi altceva acolo.⁴⁷⁹ Ministrul de Interne care a aprobat cererea primăriei era Lascăr Catargiu, de la Partidul Conservator, fiind la al patrulea său mandat, din 21 februarie 1891 până la 25 noiembrie 1891.

Istoria acestei exproprieri este însă suficient de îndelungată pentru a cuprinde în total prezența a nu mai puțin de 4 miniștrii de Interne, ultimul dintre cei confrunțați cu problema rromilor din Constanța fiind Anastase Stolojan (3 februarie 1896 – 21 noiembrie 1896). Acesta din urmă fiind membru în PNL, putem conchide că este o afacere deschisă de conservatori și încheiată de liberali, fără ca, în privința rromilor, să fi existat abordări diferite între liberali și conservatori.

Este un caz special, care va arăta, pe baza schimbului de corespondență triunghiular, Minister – Prefectură – Primărie, imaginarul plin de prejudecăți și stereotipuri din provincie, în contrast cu eforturile ministrului de Interne de a asigura o aplicare corectă și echitabilă a legii. Ministrul de Interne era conștient de trunchierea realității de către Primăria Constanței, în special după o nouă adresă primită la minister în 20 iunie al aceluiași an, în care se solicitau condiții încă mai dezavantajoase pentru proprietarii de bordeie rromi: „Consiliul Comunal, deliberând din nou asupra stabilirii definitive a țiganilor în oraș și vădind că ei sunt o populație care nu se poate deprinde de a ține curățenie în locuințele lor, că nu sunt susceptibili de a progresa și nici în stare să facă case bune de locuință”, hotărăște să li se ofere loturi de pământ la marginea orașului, în suprafață de 100 m², pe o durată de 15 ani, cu o chirie anuală de 20 de lei. Conform noului plan, ei puteau fi din nou scoși din casele lor, înainte de împlinirea termenului de 15 ani, la simpla decizie a Consiliului Comunal, fiind despăgubiți doar cu valoarea casei construite.

Aprobarea ministrului era cerută pentru a se „elimina astfel din oraș o populație rebelă progresului și regulilor de igienă și salubritate publică”.⁴⁸⁰ Înfierarea lor, fără a fi fost neapărat necesară pentru obținerea acordului ministrului, premerge discursul public din preajma deportării rromilor în Transnistria, în perioada celui de-al doilea război mondial. Eliminarea din oraș a unei populații rebele, cu probleme grave de igienă (ceea ce semnifică în subtext

⁴⁷⁹ Ibidem, f. 4.

⁴⁸⁰ Ibidem, f. 5 recto + verso.

o amenințare gravă pentru sănătatea întregii comunități a orașului) va fi extinsă câteva decenii mai târziu la scară națională, pentru a justifica politica deportării. În 1881 nu se punea problema unei astfel de măsuri radicale însă elemente din argumentația primarului Constanței se aseamănă puternic cu discursul guvernului Antonescu în privința rromilor.

Adresa ministrului Catargiu către prefectul Constanței, din 11 iulie, denotă insuficienta cunoaștere a grupului în cauză, în ochii lui toată problema fiind necesar a se cerceta „pentru stabilirea țiganilor în localitate”. Dar respectivul grup era instalat încă din timpul stăpânirii otomane, adică înainte de 1877. Nu se punea problema instalării unui nou grup, străin de localitate, cum ajunge să fie considerat, încetul cu încetul, grupul de rromi propus delocalizării de către primărie. În locul unui raport corect, grefat pe cerința ministrului, prefectul județului Constanța trimite un răspuns ce denotă atât incompetență și incultură, cât și faptul că nu și-a îndeplinit deloc misiunea. El nu aduce efectiv nici o informație de natură a clarifica situația în ochii superiorului său de la București. Cel mai probabil nici nu s-a deplasat în teren pentru a verifica informațiile primite de la centru. Miezul raportului său este că „Stabilirea țiganului nu poate avea loc niciodată, fiindcă natura țiganului e nomadă. Era de ajuns ca Primăria să destineze loc pentru întinderea corturilor lor ...”⁴⁸¹

Este incredibil cum discursul unui prefect sau al unui primar de la sfârșitul secolului al XIX-lea este identic cu cel produs de administrația publică a secolului XXI din numeroase state europene. Atributul de nomazi, pus în dreptul unui grup, instalat în oraș înaintea administrației românești, vădește penetrarea în limbajul administrativ a prejudecăților care circulau în societate în privința rromilor.

În urma unei noi solicitări a ministrului, din data de 31 august, răspunsul prefectului este de natură a clarifica situația: „A le desființa bordeiele și a deveni proprietar pe locurile lor de casă, pe care le stăpânesc încă din timpul Turciei și a le mai cere și 20 de lei anual pentru 100 de metri pătrați ce li se oferă în schimb, socot că e prea mare nedreptate, afară că Consiliul își rezervă dreptul a-i alunga și de acolo oricând va găsi necesar, în condițiune numai să le despăgubească clădirea.”⁴⁸²

O dată cu instalarea administrației românești în Dobrogea, fusese proclamată garanția respectării proprietăților locuitorilor provinciei. Ministerul de Interne și Prefectura Constanței sunt conștiente de încălcarea acestui drept, în pofida așa-zisei necesități publice. Pentru că rezolvarea problemei salubrității ar fi constat în obligarea rromilor în a curăța zona și refacerea locuințelor. În eventuala sistematizare a străzilor și a construirii de bulevarde rromii ar fi trebuit să primească în proprietate suprafețe echivalente și ajutoare pentru

⁴⁸¹ Ibidem, f. 9.

⁴⁸² Ibidem, f. 13.

construirea unor noi locuințe în zone prevăzute pentru locuire. S-a considerat însă că simpla evacuare și mutare a acestui grup la periferia orașului, într-un loc mai puțin vizibil pentru comunitate, este de o corectitudine mai mult decât suficientă pentru indivizii în cauză. Din acest motiv se revine asupra planului inițial, propunându-se o locație încă și mai îndepărtată, solicitare de chirie, termen limită de 15 ani, cu posibilitatea reducerii lui, după dorința Consiliului Comunal etc. Într-un final, Prefectura sesizează corect aceste abuzuri și, cu acordul Ministerului, va acționa pentru limitarea lor, impunând darea loturilor de la marginea orașului în proprietatea familiilor strămutate din centrul Constanței.

Prezența rromilor în oraș avea vechime și precede dezvoltarea localității din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Vicontelex Alexis de Valon, cu patru decenii în urmă, debarcând la Constanța, fusese întâmpinat de „câteva femei zdrențăroase și niște țigani murdari,” în vreme ce localitatea nu era altceva decât „un cătun ca vai de el, cu colibe destul de asemănătoare vizuinilor castorilor”⁴⁸³.

În statistica din anul 1900, pentru județul Constanța, apar 654 de țigani turciți și 136 de țigani creștinați. Vasile M. Kogălniceanu, în 1908, înaintează cifra de 2.639 de țigani, ceea ce duce la o creștere de peste 300%.⁴⁸⁴

Dintre rromii întâlniți pe cuprinsul Dobrogei, doar o mică parte erau așezați. Eugène Pittard arăta că „sedentarii sunt în număr mic”⁴⁸⁵, așezați în câteva sate, cu precădere în nordul provinciei. Ceilalți erau semi-nomazi, veniți din Muntenia la strângerea recoltei de cereale. Interesant că această circulație sezonieră, de tip economic, nu este văzută ca un nomadism deplin, dar nici nu-i consideră pe acei oameni drept sedentari, poate datorită taberelor ridicate provizoriu, pe durata lucrului, direct pe câmp sau la marginea satelor de români. Nomazii, constituiți în grupuri numeroase, constituiau o categorie aparte, ce reușea să-și păstreze libertatea de mișcare printr-o independență economică bazată, pe lângă lucrul în agricultură sau construcții și pe producerea de obiecte de uz casnic, din fier și din lemn, ce le comercializau apoi în localitățile din regiune.

Agricultori și ambulanți rromi

Viața agricultorilor rromi se aseamăna puternic cu cea a țaranului român, cu excepția inventarului agricol și a suprafeței de pământ deținute. În dreptul noului emancipat, acestea erau sensibil mai reduse, dacă nu tindeau chiar aproape către zero. Principalele necazuri erau legate de lipsa pământului, a animalelor de lucru și a inventarului agricol. Conflictele ce rezultau de aici vor

⁴⁸³ D. Bușă, coord., *op. cit.*, vol. IV, p. 305.

⁴⁸⁴ Costache, Dieaconu, *op. cit.*, pp. 200 – 201.

⁴⁸⁵ Eugène Pitard, *Les Tziganes ou Bohémiens*, p. 60.

privi rezolvarea datoriilor acumulate an de an și care dădeau loc la numeroase procese în Justiție cu moșierii și arendașii români sau greci. În căutarea unor surse complementare de venit rromii combină agricultura cu meseriile tradiționale. Erau oare ocupațiile de vizitiu, lăutar, potcovar, bucătar, căldărar, șelar, tăbăcar, brutar, fierar, cobzar, cojocar etc. suficiente pentru a le asigura o viață ferită de probleme?

Câțiva ani de la momentul eliberării sclavilor Bisericii, rromii continuau să formeze un grup de contribuabili expus bunului plac al fermierilor și autorităților locale. Fiind nevoiți de jocul economic să locuiască, în continuare, în apropierea mănăstirilor de care aparținuseră până nu demult, dependența de resursele acestora este totală și necruțătoare. Conflictele erau astfel inevitabile.

Într-unul din aceste cazuri, rromii ce locuiau lângă mănăstirea Snagov au prezentat o petiție „cuvioșii sale Părintelui Arhimandrit și egumen al sfintei mănăstiri Snagov”⁴⁸⁶, pentru a-i spune „cele ce ne-au venit asupra”. Textul petiției amintește arhimandritului că „deși cealaltă stăpânire ne-au dezrobît de câțiva ani” și că ei sunt acum „clăcași români”, totuși sunt „năpăstuiți” de către un dorobanț și vătaful satului lor, ce „prin silință și cu bătaî adunându-ne pe toți, cu voie și fără de voie”, îi obligă să lucreze pe domeniul Tărtășești al subcârmuitorului. Acolo erau „ținuți în lucru câte trei și patru săptămâni la facerea unor binale⁴⁸⁷ ... , încă și păziți de dorobanți, asemenea unor arestați. Pentru plata zilelor ce facem în zisul lucru vedem că ni se plătește de către vătaful nostru numai câte o a treia și a patra parte din ce ni s-ar cuveni de drept ce să promisă pentru munca noastră.” Cei care nu se supuneau acestui regim de muncă și de plată „să ea de către numiții și fără de voie bătându-ne, și pe care din noi lasă, să glounte de către numiții”.

Această situație „cu totul neomienească” îi obliga să lucreze pentru alții în momentul în care „și noi avem trebuință asupra muncii câmpului și dintr-această pricină ne rămân bucatele nelucrate”. Plângerea lor este memorabilă: „De aceia dar, nemaiputând suferi jugul acesta, alergăm toți cu lacrimi fierbinți la mila Preacuvioșiei voastre, ca un stăpân și părinte al nostru, să ne ajutați la plângerile noastre ...”. Ei solicitau despăgubiri în „banii ce ne-au luat vătafu Alîzi și cu ceaușu de dorobanți” și „depărtarea din vătăfie” a celor vinovați. În cazul în care nu se va face nici o „punere la cale pentru aceasta, arătăm Preacuvioșiiilor voastre că negreșit se va sparge lotu, ducându-ne fiecare încotro mila Domnului ne va îndrepta, căci ne-am speriat de atâtea beilicuri și jefuiri ce ni se fac de numiții”.

Documentele cu acest tip de informație abundă, până la revolta țăranilor din 1907. Se pune astfel în lumină situația juridico-economică a rromilor

⁴⁸⁶ ANIC, Așezământul mănăstirii Snagov, inventar 263, dosar 50/1850-1855.

⁴⁸⁷ Bina, *binale*, s.f. Clădire în construcție sau în reparație, conform

<http://www.webdex.ro/online/dictionar/binale>

dezrobiți, așezați în sate, ce se confruntă cu aceleași probleme ce afectau țărâniea din România. Pentru aceste persoane, grupurile nomade ajung să se constituie, ca și în trecut, într-un loc de refugiu pentru nemulțumiți, rândurile semi-nomazilor îngroșându-se semnificativ.

Printre semnăturile din josul documentului țiganilor de la mănăstirea Snagov, citat anterior, și care vroiau să se separe de grup, se pot citi câteva nume ce se leagă de meseriile purtătorilor: Ion Vizitiu, Chirița Lăutarul, Ivan Potcovaru, Ioniță Călărașu, Iancu, fiul lui Stan bucătarul etc.

În noiembrie 1861, la Tribunalul Județean din Buzău era pe rol un proces între „Ghinea sin Manea, Gheorghe Ghinea, Stoianu Lăutarul, Dumitru brat Stoianu, Marica Vaduva si Dima sin Caliu Lautaru”⁴⁸⁸ și Episcopia Buzăului pentru câteva bucăți de pământ și casele de pe ele, ce fuseseră obținute de aceștia după eliberarea sclavilor Bisericii din anul 1847, în același timp cu statutul lor de țărani clăcași ai mănăstirii. Episcopatul le-a luat înapoi pământurile și casele și le-a dat ca „embaticuri”⁴⁸⁹ lui Iosif Dumler, Mincu Căldăraru și Belicu Căldăraru. Numele acestora din urmă, trecute în document, ne permit să emitem ipoteza că era vorba despre un evreu și doi rromi. Statutul evreilor nepermițându-le deținerea de proprietăți în mediul rural, este foarte posibil ca Iosif Dumler să fi apelat la închiriere pentru a evita constrângerile legii. Mincu Căldăraru și Belicu Căldăraru, după nume par a fi nomazi ce vor a se instala durabil pe pământurile Episcopiei.

Schimbul de chiriași efectuat de Episcopie și care generează acest conflict, ce va ajunge în justiție, este probabil rezultatul nerespectării acordului încheiat anterior cu reclamanții. Cine se face vinovat de aceasta? Episcopia sau reclamanții? Este dificil de spus, pentru ca nu avem rezultatul procesului. Este foarte posibil ca pământurile Episcopiei să fi fost ocupate în totalitate de țărani și emanați, iar noii chiriași să fi oferit condiții mai avantajoase pentru proprietar. În acest document mai apar alți opt indivizi cu meseriile lor: Pană Curelaru, Milă Tăbăcaru, Sava Spoitoru, Stoianu Brutaru, Ghinea Fieraru, Dumitru Lăutaru, Naie Cobzaru, Ionu Cojocaru, toți fiind meseriași pe lângă Episcopie. Ruptura contractuală suferită de reclamanți semnifica, pe lângă pierderea locuinței și a terenului aferent, pierderea inserției sociale și economice, element dificil de realizat în lumea rurală a secolului XIX.

Care erau perspectivele pentru acest segment al emanaților ca să găsească un alt domeniu sau o comună unde să se instaleze și unde ar fi fost

⁴⁸⁸ ANIC, Episcopia Buzău, doc. 31.

⁴⁸⁹ Embaticul este un „drept real de folosință asupra imobilului altuia care izvorăște dintr-o locațiune perpetuă sau de lungă durată. Își are originea în dreptul roman. I s-a recunoscut importanța și actualitatea prin Codul Civil de la 1864 și a fost desființată virtualmente prin legea agrara din 1921.”

<http://www.euroavocatura.ro/dictionar/4073/Embatic#ixzz1KtRBaAW>

nevoie de meseriile lor? Cu siguranță existau și alte locuri unde se puteau integra social și profesional. Dar riscul principal era legat de prelungirea timpului de căutare, care se traducea în câștig financiar redus și acumularea de datorii la Stat (prin neplata impozitului) și la diverși proprietari de terenuri (taxă de folosință a pământului, pășunii, apei), ori chiar la cămătări. Presiunea economică ce apăsa familiile respective era de natură a determina plecarea în căutarea unor condiții mai bune de viață, scăpând astfel de plata datoriilor și a constrângerilor aferente.

Foto contract agricol

Contract agricol din anul 1915, Domeniul Coroanei Segarcea. Direcția Județeană Dolj a Arhivelor Naționale. Foto Petre Petcuț

În concluzie, multiplicarea hârtiilor cerute de autorități pentru intrarea pe teritoriul României și a hârtiilor necesare deplasării în interiorul țării este expresia modernizării administrative a statului și a consolidării lui pe baze naționaliste. Principalele obstacole în acest demers sunt reprezentate de imigrația evreiască numeroasă și dificultățile în a controla circulația grupurilor de rromi semi-nomazi. Majoritatea circularelor anti-imigrație și de stopare a vagabondajului nominalizează aceste două categorii în mod expres, interzicându-li-se pătrunderea și circulația în țară.

Constituirea României moderne, act politic petrecut imediat în urma eliberării sclavilor țigani, a pus guvernele țării, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în fața unei provocări majore, ce nu a fost niciodată abordată la nivel național: scoaterea emanațiilor din periferie și integrarea lor în economia și în societatea românească, aflată în plin proces de modernizare.

Lipsa proprietății asupra pământului și lipsa instrucției școlare erau realități apăsătoare cu care se confruntau majoritatea locuitorilor țării, inclusiv totalitatea foștilor sclavi. Proscrierea țiganilor, în calitatea lor de sclavi, vreme de cinci secole, a păstrat neschimbat și după emancipare decalajul dintre ei și restul cetățenilor României iar starea lor de înapoiere generalizată a mărit falia psihologică ce despărțea cele două grupuri. Rromii au ajuns să fie percepuți drept un grup etnic greu sau imposibil de schimbat, fiind o adevărată piatră de moară ce întârzia decolarea societății românești.

Respingerea și lăsarea rromilor în periferie, ca și până atunci și, mai nou, blocarea lor la frontieră, au fost coordonatele politicii Statului, de la abolirea sclaviei și până la declanșarea primului Război Mondial, față de cei mai dificili subiecți ai săi.

Capitolul VI. Rromii între două migrații

A doua mare migrație a rromilor

Les neuf dixièmes des Roms de Montreuil viennent de Russie parce que nous avons tous des noms russes: Maximoff, Koudakoff, Blinoff... Cela vient de loin, cela vient de Russie. Mon arrière-grand-père est venu de Roumanie mais ils avaient quitté la Roumanie après la fin de l'esclavage, vers 1860. C'est là qu'ils sont allés en Russie et mon arrière-grand-père, qui est dans mon livre „Le Prix de la liberté”, sous le nom d'Istvan, quand on lui a demandé quel nom il prendrait en Russie, comme il faisait deux mètres dix, il a dit: „Je suis le plus grand”, alors on l'a appelé „Maximoff”.

Mateo Maximoff, scriitor rom instalat la Montreuil (Beatrice Jaulin, *Les Roms de Montreuil*, p. 40).

Secolul al XIX-lea este secolul migrațiilor europene. Între 1820 și 1920, 60 de milioane de europeni au părăsit bătrânul continent pentru Lumea Nouă⁴⁹⁰. Europa se afla în plin proces de transformare, dezvăluind o lume deosebit de animată și cu un grad ridicat de mobilitate. Spațiul este din ce în ce mai mult o noțiune ce ține de distanțele de comunicare între oameni decât de structuri geografice. Indivizii construiesc rețele familiale sau profesionale stabile și rezistente în timp. Circulația în acest spațiu apare deci ca un fenomen natural, puternic înrădăcinat în societate.

Istoricii care se ocupă de studiul migrațiilor contemporane împart mulțimea care pleacă în mai multe grupuri, atașate fiecare unei perioade distincte. Astfel, până către 1880, majoritatea emigranților proveneau din Irlanda, Germania și Marea Britanie. Din 1880 și până la declanșarea Primului război mondial, italienii, scandinavii și slavii sunt mai numeroși. Între 1900 și 1913 Europa pierde anual 1 milion de locuitori⁴⁹¹. Destinațiile principale au fost Statele Unite ale Americii, Canada, Australia și statele Americii de Sud.

⁴⁹⁰ Jeffrey G. Williamson, *Migrations mondiales*, în *Finances & Développement*, vol. 43, nr. 3, septembrie 2006, p. 24, articol consultat online în 5 mai la adresa <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/fre/2006/09/pdf/williamson.pdf>.

⁴⁹¹ Ibidem.

Parte integrantă a mării migrații europene au fost și grupuri de rromi plecați, în principal, din statele Europei Centrale, de Est și de Sud. Inițial nu se urmărește tendința generală către vest, grupurile nomade pendulând mai mulți ani între state din centrul și estul Europei după care se îndreaptă către țărmul Atlanticului. Istoricii și lingviștii care s-au aplecat asupra fenomenului vorbesc despre „a doua mare migrație” a rromilor, prima fiind cea din secolele XIV–XV.⁴⁹²

Există două opinii relativ la cauzele declanșării acestei mișcări de populație în rândul rromilor. Prima consideră că un rol determinant l-a avut abolirea sclaviei în Țara Românească și Moldova⁴⁹³, reformă juridică ce a eliberat un număr de până la 250 000 indivizi. Mobilitatea ridicată a doar o cincime dintre aceștia (50.000 indivizi) ar fi fost suficientă pentru a crea impresia de invazie în anumite zone din Vestul continentului, iar lipsa lor ar fi trecut practic neobservată în Principate. Am văzut anterior că documentele interne atestă importante mișcări de populație rromani, a căror rezonanță și efect este posibil să-i fi atins într-o oarecare măsură și pe confrății din exteriorul Principatelor Unite.

A doua ipoteză restrânge sensibil cauzalitatea abolirii sclaviei și a rromilor atinși de reformă, plasând natura evenimentului într-o arie mai largă, tot de limbă română, dar care atunci cuprindea teritoriile aflate sub administrație otomană, austro-ungară, românească și țaristă⁴⁹⁴. Pentru că reconstituirea exactă a migrației rrome este dificil de realizat de către istorici în stadiul cercetării actuale, s-a recurs la rezultatele lingvisticii, care remarcă puternice influențe ale limbii române în limba rromani vorbită de marea majoritate a rromilor emigrați. În afara acestora există și grupuri de rromi în a căror limbă nu se regăsesc împrumuturi din română, după cum există și grupuri de rromi din Balcani ce aveau ca limbă maternă dialecte românești. Este vorba despre băieși, rudari și ursari ce părăsesc peninsula aproximativ la aceeași dată. Numele comun dat rromilor în Franța, Italia sau Spania este cel de „țigani unguri”.

Angus Fraser, a cărui analiză este preluată în parte și de Viorel Achim, identifică un prim val, format din căldărari, ce se răspândește, începând cu deceniul șase, spre Rusia, Bulgaria, Serbia și Grecia; state ce nu au reprezentat pentru unele grupuri decât o etapă, urmată apoi de continuarea mișcării spre vest.⁴⁹⁵ Foletier consemnează, la rândul său, apariția acestora, în 1865, la

⁴⁹² Vezi Elena Marușiakova și Veselin Popov, „Les migrations des Roms balkaniques en Europe occidentale: mobilités passées et présentes”, în *Balkanologie*, vol. XI, nr. 1-2, decembrie 2008, p. 4, disponibil online și consultat în 15 aprilie 2012 la adresa <http://balkanologie.revues.org/index972.html>.

⁴⁹³ Foletier, *Les bohémiens en France au XIXe siècle*, p. 115.

⁴⁹⁴ Angus Fraser, *op. cit.*, p. 250.

⁴⁹⁵ Ibidem, p. 243.

Berleberg, Armsberg și Dantzig, iar în 1868, în Varșovia⁴⁹⁶. Această „invazie a căldărarilor” va conduce la o tentativă a asumării unei poziții dominante în rândul rromilor polonezi, mai ales prin crearea contestatei dinastii de regi rromi: Dimitrie, Mihail, Vasile, Mateiaș, Rudolf și Ianoș Kwieck, emigrați din România⁴⁹⁷. 1868 este și anul apariției primelor grupuri în Anglia. Rusia va cunoaște migrația căldărarilor și a ciurarilor în mod direct, sau prin intermediul Poloniei, după cum s-au petrecut lucrurile și pentru Peninsula Scandinavă.

Nomazii călătoreau în compania întregii familii, grupurile având o structură modulabilă și fiind cel mai adesea constituite din familii înrudite între ele, în număr de două, trei sau mai multe, ce totalizau 15, 20, 30 de indivizi, ajungându-se în cazul grupurilor mari până la 150 de persoane. Căruțele erau descoperite și trase de cai mici și rapizi. Corturile erau ridicate la fiecare staționare peste noapte iar căruța era adăpostită în interior.

Către mijlocul secolului sunt semnalate familii rromani ce staționau în apropierea porturilor de îmbarcare de la Atlantic. Adele Sutre a întâlnit astfel de situații consemnate în Arhivele Departamentale din Gironde, Franța, în care autoritățile bordeleze permiteau staționarea, în mod excepțional, aproape de port, a rromilor ce doreau să traverseze Atlanticul, în situația existenței unei hotărâri a primăriei ce interzicea staționarea caravelor rromilor pe teritoriul orașului. Ne găsim aici în cadrul unei excepții juridice ce creează un teritoriu specific, de așteptare și speranța unei viitoare îmbarcări către America⁴⁹⁸. De ce se ajungea la decizia continuării drumului către Lumea Nouă, în condițiile în care Franța reprezenta deja o societate și un cadru economic mult superior țărilor din Europa de Est? Continuarea emigrației poate fi explicată, parțial, prin aceleași raționamente care au determinat declanșarea ei. Includ aici presiunea socială și a autorităților asupra familiilor rromani, în vederea sedentarizării acestora, realizate în momentul imediat anterior plecării. Nu trebuie neglijat nici mirajul condițiilor în noua patrie, povestit de călători sau aflat din ziare.

Nomadismul „exclusiv urban”, de staționare la periferia marilor orașe, de care vorbește Viorel Achim, este greu de împăcat cu circulația nomazilor din Franța, Belgia sau Elveția, ce cauza atâtea probleme locuitorilor din mediul rural. Târgurile și iarmaroacele cele mai mari se aflau în marile aglomerații urbane, cu afluență considerabilă de vizitatori. Este de înțeles prezența nomazilor la asemenea evenimente, ce asigurau un public numeros reprezentațiilor lor artistice. Dar hrana zilnică era adusă de câștigul realizat în micile localități ce legau centrele urbane importante. La un moment dat s-a

⁴⁹⁶ Foletier, *op. cit.*, p. 116.

⁴⁹⁷ Vasile Ionescu, coord., *Rromii în istoria României. Antologie și bibliografie*, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, București, 2002, p. 127.

⁴⁹⁸ Adele Sutre, *La présence tsigane au Etats Unis et au Canada (XIXème – XXème siècle)*, articol din 25 septembrie 2011, consultat în 20 mai 2012, la adresa <http://terriat.hypotheses.org/432>

produs așezarea unor familii, cum avem exemplul rromilor căldărari din Montreuil, un oraș/suburbie din estul Parisului, instalați durabil începând cu anii 1920, după o tentativă anterioară nereușită din cauza declanșării primului război mondial.⁴⁹⁹ Marea majoritate a nomazilor însă a continuat să străbată departamentele franceze și țările vecine, până la internarea în lagăre din preziua celui de-al doilea război mondial.

În rândurile acestui prim val al rromilor orientali erau numeroși rromi originari din Rusia și Polonia, aceștia din urmă având și ei documente de identitate rusești. Se ocupau de confecționarea și reparatul căldărilor, cositorit, facerea de coșuri din nuiele sau erau geambași de cai. Ursarii nu se aflau printre ei.

Alte apariții interesante și distincte de incursiunile rromilor nomazi, în acest prim val, au reprezentat-o tarafurile de lăutari. Primii care-i uimesc pe vestici prin virtuozitate, încă din 1840, sunt rromii unguri, prezenți apoi la mai toate expozițiile universale de la Paris. Ei vor fi urmați curând de tarafuri rusești și românești (1889)⁵⁰⁰

Al doilea val migrator se va desfășura între anii 1905 – 1913. Căldărarii constituiau grupul principal, pornit din România, Austro-Ungaria, Rusia, Serbia, Italia, Grecia și Turcia. Întreg Estul, Sudul și Centrul Europei este atins de această mișcare. Ei străbat Germania, Franța, Anglia unde se imbarcă pentru SUA sau țări ale Americii Latine.⁵⁰¹ Migrația lor s-a întins pe parcursul a două – trei generații. Prin numărul lor ridicat, rromii central și est-europeni au depășit grupurile de rromi instalate pe parcursul secolelor anterioare în statele respective.

Nomazii orientali în Franța

Valurile de rromi nomazi, comparabile, în viziunea lui François de Vaux de Foletier, migrației de la începutul secolului al XV-lea, vor lovi cu precădere Franța rurală. Primirea nou veniților nu a fost tocmai binevoitoare. În 1866, unul dintre primele grupuri nomade, ai cărui membri aveau pașapoarte austriece, vizate de consulul francez din Berlin, a fost refulat de autorități, după puțină vreme, către Belgia. Sosirea altor grupuri, anii următori, în Franța, nu a mai fost întâmpinată cu aceeași ostilitate din partea administrației. Pictori și desenatori sunt seduși de aspectul lor pitoresc. Reprezentativă este gravura lui Brouetta din 1867, a unui grup nomad ce staționa lângă Vatimont, în Moselle.⁵⁰² În fiecare loc unde ajungeau stârneau curiozitatea și uimirea locuitorilor, prin

⁴⁹⁹ Béatrice Jaulin, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁰⁰ Ibidem, p. 137 – 140.

⁵⁰¹ Angus Fraser, *op. cit.*, p. 246; Viorel Achim, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁰² Foletier, *op. cit.*, p. 118.

confecționarea butonilor din argint sau a pipelor lungi, folosite în egală măsură de bărbați, femei și chiar copii.

Foto anexa 16

Rromi unguri la Vatimont, Moselle,
în Franța, 1867

Prezența rromilor în Franța se modifică pe parcursul ultimelor trei decenii ale secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX. Pe lângă rromii orientali sunt semnalati și Sinti piemontezi. Grupuri importante de Manouches și Sinti vor părăsi Alsacia și Lorena în urma anexării acestor provincii de către Germania, în 1871, pentru a se răspândi în departamentele Franței. În 1872, vor fi văzuți la porțile Parisului, alături de grupuri venite din Estul Europei. Se diferențiau de aceștia prin îmbrăcămintea mai sobră, rulotele din lemn, închise cu uși și ferestre, în vreme ce rudele îndepărtate din Est călătoreau în căruțe cu coviltir sau descoperite complet, iar femeile purtau îmbrăcămintă viu colorată⁵⁰³.

Paul Bataillard întâlnea la Paris, în 1871, un anume Demeter, vorbitor de rromani, română, maghiară și germană⁵⁰⁴. Pe căldărarii unguri, la Paris sau aproape de Paris, istoricul francez avea să-i observe în patru rânduri⁵⁰⁵, din octombrie 1871 și până în mai 1873, ceea ce ne dă dreptate să credem într-o prezență destul de numeroasă a rromilor în Franța, la începutul deceniului șapte. Grupuri de căldărari vor fi văzute și studiate de mulțimea curioasă chiar la porțile Parisului. Ursarii din Serbia și Bosnia și grupurile de rromi lovara din Transilvania ajung în Hexagon începând cu anul 1872. Ursarii poartă nume balcanice, Galubavich, Lazarovich, Mitrovich, Iovanovich, Georgewics etc. Către 1900, rromii vor renunța la inadaptele căruțe închise cu răchită în favoarea rulotelor din lemn, după modelul nomazilor din Alsacia și Lorena.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, creșterea numerică a fost lipsită de importanță, dar creșterea rapidă în vizibilitate a generat sentimentul unei invazii a rromilor⁵⁰⁶, cu precădere în mediul rural, unde populația locală era mai redusă numeric. Legea din 1912, ce a introdus obligativitatea carnetului antropometric de identitate pentru nomazi, este întrucâtva o urmare firească a acestor tensiuni și temeri cu care se confruntă cetățenii și administrațiile locale, transmise cu rapiditate legislativului francez.

⁵⁰³ Ibidem, p. 100.

⁵⁰⁴ Ibidem, p. 122.

⁵⁰⁵ Paul Bataillard, *Sur les origines des bohémiens ou tsiganes. Les tsiganes de l'âge du bronze*, Paris, Editor Ernest Leroux, 1876, p. 20.

⁵⁰⁶ *Le Petit Journal* publica pe ultima pagină din suplimentul său ilustrat din 18 decembrie 1898 o imagine cu o adunare numeroasă de țigani din Estul Europei, denumind-o sugestiv „Une invasion des Hongrois à Carcassonne”.

Trebuie remarcat faptul că numeroasele familii ce străbăteau Franța la sfârșitul secolului al XIX-lea însumau mai multe grupuri etnice, între care rromii erau minoritari. Ocupațiile acestora și modul de viață itinerant s-au dovedit însă suficient de asemănătoare pentru a constitui un grup omogen în ochii opiniei publice. Administrația îi numea generic nomazi, "cheminaux", "bohemiens" sau "romanichels".

Fin cunoscător al grupurilor de rromi din Europa de Sud-Est și din Balcani, antropologul Eugène Pittard pune în discuție metodologia recensămintelor efectuate asupra rromilor, arătând că era posibilă înregistrarea aceluiași grup nomad în Turcia, în Bulgaria, România și Serbia, bineînțeles, la date diferite. În țările Europei occidentale identificarea era și mai dificil de realizat, iar amestecul populațiilor itinerante era complet. „De exemplu, în Elveția, Franța, vom vedea trecând frecvent grupuri de fabricanți de coșuri, căldărari, geambași etc., ce trăiesc ca nomazi, dar care nu sunt în nici un fel, am spus deja, țigani. Sunt sigur că, totuși, un recensământ oficial i-ar face să figureze în acest grup”⁵⁰⁷, conclusea eminentul antropolog. Recensământul general al nomazilor din 1895, din Franța, și documentele consultate de noi în arhivele departamentale din Hexagon tind să dea dreptate acestei opinii.

Migrația rromilor orientali în Franța nu s-a realizat în interiorul unei societăți cu circulație zero, ci s-a înscris în linia unor importante mișcări interne de populație legate, în special, de activități economice sezoniere sau ambulante, cu o lungă tradiție istorică. În 1814, doar din regiunea Creuse s-au deplasat către Ile de France și Lyon 18.000 de lucrători în construcții. Numărul acestora era în 1825 de 22.000 pentru a crește în 1846 către 34.000⁵⁰⁸. Ancheta agricolă realizată în 1852 a arătat că doar migrațiile agricole, legate de recoltat, antrenau 880.400 de persoane, dintre care 60% erau bărbați⁵⁰⁹. Cel mai important aspect în interiorul acestei circulații, pentru autoritățile franceze, este delimitarea străinilor de restul persoanelor aflate în mișcare. Astfel, între 1880 și 1910, s-a ajuns la dezvoltarea unui control al mobilității ce a rezultat în construirea artificială a categoriei administrative a nomazilor.

Foto Le Petit Parisien
din 01/07.1906

„Le Petit Parisien” nr. 908

Substratul acestor acțiuni ține de reprezentarea practică ce funcționează în sistemul administrativ și care este rezultatul unui sistem de reprezentări mentale individuale ce nu se mulțumește să circule doar în lumea

⁵⁰⁷ Eugène Pittard, *Les Tziganes ou Bohémiens. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans*, Société Générale d’Imprimerie, Genève, 1932, p. 44.

⁵⁰⁸ Georges Duby și Armand Vallon coord., *Histoire de la France rurale. Apogée et crise de la civilisation paysanne de 1789 à 1914*, Tomul 3, Ed. du Seuil, 1976, p. 75.

⁵⁰⁹ Ibidem, p. 76.

reprezentărilor, ci ajunge să servească unei acțiuni a reprezentărilor practice ce corespunde vizibilității practice. Spre exemplu, aplecarea naturală a nomadului către acțiuni ce intră sub incidența legii, cu caracter penal. Mai pe scurt, a trăi țigănește. Pe acest principiu s-au organizat autorizarea și restricțiile de circulație a nomazilor. Aceasta a dus la o poziționare politică a rromilor în majoritatea țărilor europene la sfârșitul secolului al XIX-lea. Sistemele rromani au fost puse în situația de a elabora compromisuri culturale și politice pentru a rămâne identificabile, de unde și impresia că sunt mereu aceleași.

Perioada interbelică

După realizarea mării Uniri și formarea statului România, numărul populației de rromi a crescut simțitor, dar la recensământul general din 1930 s-au declarat *țigani* 262.501 persoane, adică 1,5% din populația țării. 221.726 de rromi (84,5% din total) locuiau în sate, iar 40.775 (15,5%) în orașe. O simplă comparație între cifrele anterioare, care numai pentru Țara Românească și Moldova dădeau această cifră, precum și rezultatele recensământului din 1930 denotă că rezultatele sale nu redau exact numărul rromilor care trăiau în România. Ion Chelcea, în monografia etnografică despre țigani, înainta cifra de 525.000 de indivizi.

În mediul rural, marea majoritate a rromilor constituia mâna de lucru cea mai ieftină din agricultură, utilizată cu precădere de marii proprietari de pământ și pe domeniile Coroanei regale. Erau conduși de vătafi, ce negociau în numele lor contracte colective de muncă, potrivit învoielilor agricole, după modelul impus încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Instalarea în sate a întârziat să se realizeze pentru că lipsa pământului în proprietate personală a determinat perpetuarea unei existențe la periferia comunității rurale.

Foto rromi Segarcea

Rromi lucrând pe Domeniul Coroanei Segarcea, 1917. Imagine preluată de pe <http://www.geheugenvannederland.nl>

Geografic, aglomerările de bordeie nu aparțineau niciunei comune, fiind consemnate pe hărți drept "Bordeie de țigani". Stabilitatea acestora depindea și ea de constrângerile impuse de zona de lucru. Proprietățile de mai multe mii de hectare necesitau deplasarea lucrătorilor pe distanțe considerabile, de unde și necesitatea implantării comunității cât mai aproape de terenul de muncă. Acest model economic avea să fie puternic perturbat de deportarea a numeroși lucrători agricoli în

Transnistria, începând cu anul 1942, necesarul de brațe de muncă fiind repede completat cu prizonieri din Uniunea Sovietică.

Perioada interbelică se remarcă prin începutul mișcării rrome de emancipare și apariția unei elite de tip nou care nu și-a pierdut, odată cu ascensiunea socială, identitatea etnică. Au fost înființate organizații socio-profesionale proprii. Cei mai dinamici sunt lăutarii, cu tradiție asociativă (breslele) mai veche și personalități cunoscute și apreciate în societate. Grigoraș Dinicu⁵¹⁰ a fost figura emblematică a muzicienilor rromi de dinainte de comunism.

În martie 1933, la București, Calinic I. Popp-Șerboianu înființa Asociația Generală a Țiganilor din România. Se aveau în vedere alfabetizarea, publicarea de cărți privind istoria rromilor, înființarea unei universități populare rrome, a unui “muzeu național” rrom, înființarea de ateliere unde să lucreze rromi, colonizarea tuturor rromilor nomazi, înființarea de “sfaturi județene” și a unui “sfat suprem al bătrânilor” pentru rezolvarea unor litigii între rromi etc.

Anexa 35
1935

Glasul Romilor, an II, nr.2, p.1, august

G. A. Lăzărescu-Lăzurică, scriitor și gazetar rrom, inițial colaborator al lui Șerboianu, a părăsit asociația și a pus bazele Uniunii Generale a Rromilor din România al cărei prim congres (8 octombrie 1933) a ales comitetul de conducere și ca președinte activ pe Lăzurică, iar președinte onorific pe Grigoraș Dinicu. Sub următorul președinte, Gheorghe Niculescu, U.G.R.R. s-a dovedit activă în relațiile rromilor cu autoritățile și a editat organe de presă proprii: *O Róm* la Craiova (septembrie-octombrie 1934) și *Glasul Romilor* la București (1934-1941).

Anexa Glasul Romilor
noiembrie 1934

Glasul Romilor, primul număr, 1-15

Deportarea în Transnistria

Abolirea sclaviei la jumătatea secolului XIX a declanșat începutul antițigănistului românesc. Au fost vizați îndeosebi nomazii, dar și sedentarii lăsați pe drumuri de foștii stăpâni și transformați în vagabonzi și apatrizi de circularele Ministerului de interne. Ascensiunea socială nu se putea produce decât cu prețul asimilării în rândul masei majoritarilor. Era de neconceput ca un țigan să reușească, să ajungă sau să depășească nivelul românilor. Problema

⁵¹⁰ Grigoras Dinicu s-a născut la 3 aprilie 1889, în cartierul „Scaune” al lăutarilor bucureșteni, pe strada Sfinților, într-o familie de muzicieni cu tradiție îndelungată. A avut o bogată activitate solistică ce i-a adus o recunoaștere internațională. Este cunoscut mai ales pentru compoziția sa din 1906, Hora Staccato. Grigoraș Dinicu moare la 28 martie 1949 în București.

antițigănească se poate pune deschis în condițiile politice propice din preajma declanșării războiului.

Datorită modificării regimului politic în România prin guvernarea generalului Ion Antonescu și a puternicei influențe germane, și-a făcut loc ideea că este mai bine ca rromii să fie luați cu forța din casele și localitățile unde locuiau și să fie trimiși la est de râul Nistru, în Ucraina de astăzi. Se dorea separarea rromilor și a altor minorități de români pentru a se obține o națiune română pură, fără a fi amestecată cu alte rase umane, după modelul aplicat în Germania cu evreei și rromii.

Prin Ordinul Nr. 19 862 din 19.XI.1940, Ministerul Afacerilor Interne interzice rromilor ursari de a mai plimba urșii prin sate și prin orașe și a da spectacole cu ei. Autorizațiile pe care le dețineau în acest sens le sunt retrase. Executarea acestui ordin se va face cu sprijinul jandarmeriei.

Din proprie hotărâre, mareșalul Ion Antonescu a decretat deportarea rromilor în Transnistria în vara și la începutul toamnei lui 1942. El și-a motivat hotărârea prin presiunea opiniei publice care reclama unele furtișaguri și alte fapte mai grave făcute noaptea de grupuri de oameni printre care erau și rromi. Deportarea s-a făcut în baza unui recensământ din data de 25 mai 1942, care a clasificat rromii propuși pentru deportare în două mari categorii: 1) rromi “nomazi” (căldărari, lingurari) și 2) rromi “stabili” care nu aveau mijloace de existență sau ocupații precise ori care făcuseră pușcărie.

Dintre rromii “stabili”, au fost astfel recenzați pentru deportare 4496 de bărbați, 4710 femei și 10.011 copii, 601 vehicule și 1.151 de animale. Evacuarea rromilor nomazi a fost făcută ca urmare a ordinului nr. 1051 din data de 24 mai 1942 al Ministerului Afacerilor Interne, urmat după ordinul 70/942 al Președinției Consiliului de Miniștri.

Foto hartă deportare

Schița deportării rromilor nomazi
în Transnistria. Arhivele
Naționale Istorice Centrale,
București

Acțiunile de evacuare

Între 1 iunie – 18 iulie 1942 au fost evacuate în Basarabia 81 de sălașe cu 5.842 de membri (61% din totalul care trebuia evacuat), din Basarabia fiind evacuate în Transnistria 54 de sălașe cu 5.027 de membri (53% din totalul care trebuia evacuat în Transnistria). Au fost deportați, conform cifrelor oficiale, între 25.000 de rromi și anume toți nomazii, precum și o parte dintre rromii stabili. Chiar și soldații rromi care în viața

civilă erau nomazi, au fost scoși din armată și trimiși în Transnistria. Aceștia au fost așezați în hotarul sau în vatra unor sate situate pe malul Bugului și ținând de județele Golta, Oceakov, Balta și Berezovka. Unii rromi au fost cazați în bordeie de pământ, iar alții în case. Nu le-au fost asigurate condiții minime de cazare și de încălzire pe timpul iernii, într-o casă cu trei camere fiind îngrămădiți 20-25 de oameni. Încetul cu încetul, gardurile, acoperișurile din lemn, tot ceea ce putea arde a fost folosit pentru încălzire pe timpul iernii, astfel că în primăvară satele erau de nerecunoscut. Bolile au lovit crunt oamenii, făcând victime numeroase, atât în rândul rromilor deportați, cât și printre jandarmii care trebuiau să-i păzească.

Foto Doc Transnistria

Arhivele Naționale
Istorice Centrale, fond
Inspectoratul General al
Jandarmeriei, dosar 130/1942

(...)

„Datorită acestei stări de lucruri la iarnă vor muri de frig și subalimentare cum au murit și în iarna trecută, rămânând ca la primăvara viitoare problema țișanilor să dispară odată cu dispariția lor ” (...)

INSPECTOR JANDARMI ODESSA

Lt. colonel, Petrescu

(...)

„Într-o săptămână au venit 15.000 de țișani, Comandantul Legiunii de jandarmi mi-a raportat verbal, după primele trenuri, că aceștia au venit într-o stare de mizerie de neînchipuit. Am plecat cu automobilul și am întâlnit grupuri, grupuri, îndreptându-se pe jos și cu căruțele spre sovhozuri. Erau mulți bătrâni, femei și foarte mulți copii. În căruțe erau paralitici, bătrâni de peste 70 de ani, orbi, cerșetori, unii muribunzi. Marea majoritate, aproape goi, în zdrențe.” (...)

Lt. colonel Vasile Gorsky, fost prefect al județului Oceakov

15 aprilie 1945⁵¹¹

Genocidul din Transnistria

Măsura deportării a vizat persoanele considerate periculoase pentru siguranța cetățenilor și ordinea în stat. O mutare a populației de asemenea

⁵¹¹ *Deportarea Rromilor în Transnistria*, antologie și prefață de V. Ionecu, Ed; Centrului Rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, București, 2000, p. 192.

dimensiune nu putea avea loc fără multiple greutăți și greșeli din partea legiunilor de jandarmi în primul rând. Au fost deportați și rromi stabili, agricultori, comercianți și buni meseriași, care nu avuseseră vreodată probleme cu poliția. Există numeroase cereri din partea lor și din partea satelor de care aparțineau pentru a fi scoși de pe listele celor care urmau a fi deportați sau, în cazul în care deportarea avusese deja loc, pentru a fi aduși înapoi. Mulți soldați rromi reîntorși de pe front și-au găsit părinții, soțiile și copiii deportați în Transnistria și au cerut reîntoarcerea lor de acolo. Datorită unor condiții de trai extreme, în Transnistria au murit de foame, frig, boli și mizerie o mare parte din rromii deportați, estimativ, jumătate sau chiar mai mult dintre ei găsindu-și moartea acolo.

Foto 9

Rrom căldărar din comuna Ivești,
supraviețuitor al
deportării în Transnistria. Foto Petre
Petcuț

„Rromii n-au fost dezertori, trădători, nici spioni și acolo unde au fost duși, au făcut treabă, au muncit fără murmur. Că au rămas în urmă cu progresul vremurilor, nu este vina lor. Dacă, în trecut, s-ar fi ocupat cineva mai îndeaproape de acești oameni necăjiți, vă asigurăm că mult s-ar fi schimbat soarta lor și astăzi nu ar mai fi vorba de *rasism*”.⁵¹²

Ca un simbol al întregii națiuni române, primul om politic care a protestat împotriva măsurilor inumane luate de regimul antonescian împotriva rromilor a fost istoricul și omul politic Constantin I.C. Brătianu, care la 16 septembrie 1942 i-a trimis următoarea scrisoare Mareșalului Antonescu:

„Domnule Mareșal,

După persecuțiunile și expulzările evreilor, ca represalii în contra coreligionarilor lor din Bucovina și Basarabia, și sub influența tratamentului ce au suferit în Germania, astăzi se iau măsuri foarte stricte în contra țiganilor care sunt ridicați cu forța spre a fi trimiși, în vagoane plumbuite, în Transnistria, cum se întâmplă la Pitești. Nimeni nu înțelege scopul și interesul acestor expulzări. După cum știți foarte bine, acești cetățeni români nu au fost până astăzi supuși în Statul nostru la un tratament special. Ei sunt ortodocși ca și românii și ocupă în țara noastră un rol economic important, fiind meseriași dibaci, ca: potcovari, fierari,

⁵¹² Gheorghe Niculescu, președinte al Asociației Uniunea Generală a Romilor din România, în „Glasul romilor”, anul VII, nr. 1, aprilie 1941, p.3.

căldărari, cărămidari, zidari sau lucrători agricoli și salahori. Mulți sunt mici negustori, mici proprietari, lăptari etc. Aproape toți lăutarii din țara noastră sunt țigani și nu este sărbătoare populară care să se poată dispensa de concursul lor. Deodată, autoritățile le pun în vedere să plece din țara în care s-au născut și în care moșii și strămoșii lor au trăit, din țara pentru care, ca buni români, și-au vărsat sângele fiind înrolați în armată. În preajma iernii, ei trebuie să-și lichideze în câteva ore gospodăriile lor, din care nu au dreptul să ducă cu dânșii decât 20 de kg obiecte și îmbrăcăminte. Bătrâni, femei și copii sunt aruncați peste hotare în niște regiuni necunoscute lor, în care nu au nici un rost în viață. Și pentru ce această cruzime? Ce vină au nenorociții? Ce folos va rezulta din expulzarea lor? Oare țara românească, mai cu seamă după războiul actual, este suprapopulată și are o abundență de meseriași și muncitori, care cere sacrificarea unui număr mare din cetățenii ei? Nu-mi pot închipui că măsurile ce se iau pornesc din inițiativa sau cu știința Conducătorului Statului, și de aceea fac apel la Dvs., ca să faceți să înceteze o persecuțiune care ne va duce cu câteva secole înapoi, din istoria omenirii. Gândiți-vă ce se va întâmpla în Rusia reconstruită care ar urma exemplul dat de noi și care, pe de o parte, ar deporta în Turkestan sau în nordul Siberiei pe românii din Transnistria și ar trimite înapoi în România pe miile de cetățeni români expulzați sub regimul actual.

Primiți, vă rog, Domnule Mareșal, asigurarea simțămintelor mele alese.

s. Constantin I.C. Brătianu⁵¹³

Într-o notă din 23 octombrie 1942, se consemna că frunțașii liberali și țărăniști și-au manifestat acordul cu memoriul lui Brătianu⁵¹⁴. Este posibil ca oprirea deportarilor să se fi datorat, într-o oarecare măsură și acestora.

Foto Domeniul coroanei Direcția județeană Dolj a
Arhivelor Naționale.

În documentele premergătoare războiului și a deportării în Transnistria romii sunt numiți „muncitori agricoli emancipați”. Începând cu anii războiului ei vor fi numiți „țigani”.

Ca urmare a retragerii armatelor germane și române spre vest, în martie 1944, Președinția Consiliului de Miniștri încearcă evacuarea din Transnistria a „cetățenilor români fără deosebire de origine”, situație în care Subinspectoratul

⁵¹³ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București. Ed. Hasefer, 1998 apud *Deportarea Rromilor în Transnistria*, p. 117.

⁵¹⁴ *Deportarea Rromilor în Transnistria*, p. 139.

de Jandarmi Odessa raportează existența a 9916 evrei și 12.083 de țigani. Restul erau morți sau reveniseră în țară.

În aprilie 1945, când cetățenii români aflați pe teritoriul U.R.S.S. au fost oficial transferați în țară cu prilejul tabelelor întocmite de autoritățile sovietice, s-a considerat că unii dintre aceștia fugiseră în România, decedaseră ori rămăseseră în Uniunea Sovietică. Numărul celor deportați este încă necunoscut, variind între 25.000 până la 300.000 de romei. Documente disparate vorbesc de reîntoarcerea în țară a 6.000 de copii romei orfani. Comisia română pentru victimele Holocaustului a declarat 36.000 de morți, dar alte estimări propun o cifră mult mai mare. În anii '70, 36.000 de supraviețuitori au depus cereri de despăgubire, fără ca statul român să recunoască oficial deportarea.

Regimul comunist

După reîntoarcerea romeilor din Transnistria în satele lor, odată cu retragerea armatei germane și a armatei române, UGRR și-a reluat activitatea politică sub conducerea lui Gheorghe Niculescu, cu o solicitare de alianță politică adresată Partidului Național Liberal (fracțiunea Tătărăscu), rămasă fără răspuns din partea acestuia. Până în august 1947, U.G.R.R. reușește să se constituie în interlocutor doar la nivelul autorităților locale, fără a reuși să câștige încrederea guvernului și fiind supravegheată îndeaproape de serviciile de informații. Din a doua jumătate a lunii august se redeschid canalele de comunicare cu puterea centrală, iar liderii romei își oferă colaborarea Partidului Comunist. Sprijinul este reciproc, iar subordonarea U.G.R.R. se accentuează până la începutul anului 1949.

Decizia Consiliului de Miniștri din 25 ianuarie a desființat Uniunea, laolaltă cu alte organizații culturale și juridice.⁵¹⁵ Această măsură a luat prin surprindere liderii romei, ce încearcă să reintre în cărți prin cererea de înființare a Uniunii Populare a Romilor din România. Se propunea un Comitet de Inițiativă format din nume noi, ferite de colaborări anterioare cu partide politice, scoase acum în afara legii, Comitet condus de Petre Rădiță. Autoritățile comuniste au refuzat nașterea acestei noi organizații, refuzând implicit recunoașterea naționalității coabitante rome. Foarte posibil ca acest eșec să fi fost cauzat de lipsa elementelor de origine muncitorească în comitetul de conducere al noii Uniuni, dublat de o necunoaștere de către autopropușii lideri a realităților comunităților rome de pe teritoriul întregii țări. Noua Uniune a romeilor, lipsită de autoritate reală în comunități și neavând niciun fel de expertiză, nu se dovedea astfel un partener interesant pentru guvern.

⁵¹⁵ V. Achim, « La tentative des Roms de Roumanie d'obtenir le statut de minorité nationale en 1948-1949 », en *Etudes Tsiganes*, nouvelle série, numéro 38, 2009, p. 71.

În plan economic, reforma agrară realizată de guvernul Petru Groza în 1945 a permis împrăștierea a 19.559 de rromi⁵¹⁶, ceea ce reprezintă jumătate din cele aproximativ 40.000 de familii de rromi ce trăiau în România anilor imediat de după război.

Problema rromă devine acută la începutul anilor '60 pe măsură ce Partidul Comunist caută să consolideze unitatea națională și să omogenizeze societatea românească. Se avea în vedere crearea unei națiuni omogene din punct de vedere etnic prin asimilarea diverselor minorități etnice din România. Tensiunile naționaliste trebuiau să dispară odată cu instaurarea socialismului care ar suprima orice formă de opresiune, inclusiv cea naționalistă, și ar antrena dispariția treptată a minorităților naționale și a națiunii. Privite așa lucrurile, rromii erau considerați elemente alogene care trebuie românizate, identitatea rromă fiind asimilată unei culturi a sărăciei și subdezvoltării. Problema rromă era percepută în termeni de progres social.

Transformările majore suferite de societatea românească și modernizarea orașelor prin punerea în aplicare a unor vaste planuri de sistematizare au modificat substanțial habitatul rrom, destrămând comunitățile tradiționale, veritabile cartiere rrome la marginea orașelor. În locul lor s-au construit blocuri unde relațiile de familie și de neam nu au mai rezistat. Comerțul cu mărunțișuri le este interzis iar activitățile tradiționale rrome legate de comerț devin ilegale. În pofida acestui fapt, meseriile tradiționale, greu controlabile, reușesc să se mențină. Unele dintre obiceiurile ancestrale, asimilate rapid de rromi, nu s-au stins decât recent. Paparudele țigănci au colindat orașele și satele până în anii '90 ai secolului trecut.

Anexa Paparuda
„Paparuda”

C. Popp de Szathmari,

Comunitățile tradiționale nu s-au putut adapta suficient de rapid și nu au beneficiat de un ajutor special din partea statului ceea ce a dus la o marginalizare din partea populației majoritare și la o automarginalizare, ele închizându-se în fața schimbărilor. Autoritățile comuniste au dus o politică de spoliere continuă a familiilor de foști semi-nomazi, prin confiscări forțate de aur până când acestora nu le-a mai rămas mare lucru din comorile trans-generaționale specifice tezaurizării nomazilor. Restituirea de după comunism n-a acoperit furtul regimului anterior.

Anexa 32

Școala devine obligatorie, la nivelul anului 1966 aproape toți rromii având o educație corespunzătoare nivelului primar; sărăcia frânează însă școlarizarea copiilor, iar adesea familiile nu le pot cumpăra rechizite și tot ce este nevoie pentru a-și putea

⁵¹⁶ Ibidem, p. 65.

trimite copii la școală. Copiii rromi sunt, de multe ori, tratați diferențiat de profesori cu toate că, teoretic, în școli nu există discriminare.

Politica pro-natalistă a lui Ceaușescu și sistemul de ajutoare sociale a ajutat efectiv familiile sărace rrome; totuși, dificultățile economice și educația insuficientă din mediul rural vor menține multe familii în periferia economic, din care, singura șansă de a ieși a fost și rămâne emigrația post-comunistă în Occident. Indivizi și grupuri diverse de rromi sunt nevoite să mențină o circulație relativ importantă în cadrul statului socialist, în căutarea de contracte de muncă cu specific etnic (exemplul cel mai relevant este cel al ursarilor fabricanți de cărămidă) sau ca muncitori agricoli sezonieri în cadrul CAP-urilor.

Foto 22

Groapă de bordei pe malul Jiului, la marginea comunei Horezu-Poienari, jud. Dolj, în mai 2014. Foto Petre Petcuț

Circulația familiilor de cărămidari implica ruperea copiilor de școală și activarea lor ca lucrători la fabricatul cărămizii încă de la vârste fragede, dublată de măritatea voluntară sau prin răpire a fetelor. Reumatismul și spondiloza, boli degenerative ce afectează oasele și coloana vertebrală sunt mult mai frecvente aici, datorită locuințelor inadecvate și a neprotejării picioarelor și a mainilor la prelucrarea pământului cu apă, chiar și pe vreme rece. Numeroși copii sunt născuți la distanțe apreciabile de domiciliu și își petrec primele luni de viață în cabane improvizate, amplasate la marginea localităților, în apropierea lotului de teren folosit pentru fabricarea cărămidii.

Foto liești
2005. Foto Petre Petcuț

Fetiță de căldărari, Liești, jud. Galați,

O nouă migrație/circulație europeană

Eșecul recunoașterii minorității rrome drept „națiune conlocuitoare” nu a permis o reprezentare distinctă în clasa politică și în administrație. O elita intelectuală rromă autentică este greu de identificat datorită asimilării etnice, iar elita politică, fiind interzisă, a lipsit cu desăvârșire. Schimbarea de regim din decembrie 1989 i-a prins descoperiți pe rromi din această perspectivă, iar soluțiile propuse, cu excepția învățământului în limba rromani, se dovedesc în mare parte ineficace. Nu există mecanisme pentru prezervarea culturii, clasa politică veritabilă întârzie să se formeze, iar calitatea și numărul intelectualilor este discutabil. Votul nu a ajuns niciodată să fie unul etnic și datorită lipsei unui program propriu, merit să convingă și să atragă sprijinul de masă în sânul comunităților. Candidații rromi nu au fost decât actori

politici primiți de circumstanță în familiile politice majore din România. Așteptările mari, convingerea mai mult sau mai puțin justificată a deturnării fondurilor menite să îmbunătățească viața în comunități, cumpărarea voturilor cu o plasă de alimente, au dus la ideea că un gagiu este mai bun ca un rrom în reprezentarea la nivel de primărie și chiar la scară națională.

Foto 23.

Inscripții rasiste în zona
Universității, București, iunie
2005. Foto Petre Petcuț

Primul deceniu post-comunist a fost ocazia ratată a constituirii unei minorități politice omogene, unite sub conducerea reprezentativă a unor lideri ieșiți din rândurile ei. Atunci exista posibilitatea transformării entuziasmului libertății într-o puternică conștiință etno-politică. Ocazia a fost nu doar ratată, ci și înlocuită cu indiferență atunci când nu este întâmpinată cu adversitate. Refacerea este posibilă doar prin schimbarea atitudinii dublicitare a unora dintre lideri, eventual prin înlocuirea celor ce nu se pot reforma sau sunt incompetenți în pozițiile ocupate în instituțiile Statului. Un loc central în dezbateră internă trebuie rezervat dialogului între grupurile de rromi tradiționali și rromii aflați pe diferite trepte de asimilare culturală și lingvistică, dar care se auto-identifică în continuare drept rromi. Acesta ar trebui să asigure cel puțin un interes politic comun și programe culturale de natură a revitaliza versantul etnic.

Foto emigranți Franța

Rromi și români pe malul
Senei, la Villeneuve Saint-Georges,
Franța. Noiembrie 2013. Foto Petre
Petcuț.

Integrarea României în Uniunea Europeană a permis unui număr considerabil de români și rromi, atinși de sărăcie, să emigreze în Vest, în încercarea de a depăși impasul economic produs de destrămarea industriei și a agriculturii construite de comuniști și ajunse obiect al jafului generalizat din perioada vidului de putere creat de Revoluție. Întrebări multiple se ridică din perspectiva acestei libere circulații și posibilități de instalare în oricare stat din UE.

Foto vilă rromi
Dolj. Mai 2014

Vilă în construcție, Segarcea,

Foto Petre Petcuț

Se poate vorbi despre o diaspora rromă pe teritoriul UE? Se vor constitui legături suficient de puternice pentru crearea unei națiuni rromani? Va putea compensa o *intelligenția* rromă europeană deficiențele naționale de intelectuali și oameni

politici? Cum va arăta istoria pentru rromi în următoarea jumătate de secol? De răspunsul la astfel de întrebări va atârna existența sau dispariția identității a 20 de milioane de indivizi.

Imagine Cabană rromi Franța

Cabană de rromi români la Villeneuve Saint-Georges,
Franța. Noiembrie 2013. Foto
Petre Petcuț.

O parte a celor care au întreprins o activitate economică au reușit să depășească dificultățile financiare și să se integreze în clasa de mijloc de la oraș.

Migrația economică în Germania, Italia, Franța și Regatul Unit a permis îmbunătățirea situației economice a familiilor celor plecați. Nu putem aprecia cu exactitate câți sunt rromi din cele trei milioane de români plecați să lucreze în Europa, dar există cazuri de localități⁵¹⁷ unde au rămas să locuiască permanent doar bătrânii și copiii, toți cei capabili să lucreze fiind plecați.

Foto 21

Tabără de rromi
cărămidari la marginea
comunei Champlan,
Franța. Noiembrie 2014.
Foto Petre Petcuț

Încheiere

Ultimul popor migrator ce a atins Europa în perioada medievală a cunoscut o situație juridică și socială distinctă de restul populației, în aproape toate statele bătrânului continent. Deosebiri culturale și religioase semnificative la care nu au vrut sau au fost obligați să nu renunțe sub nici o formă și intoleranța popoarelor cu care au intrat în contact, le-au hărăzit rromilor secole de suferințe și umiliri, dublate de efortul constant de a nu dispărea din istorie. Situația lor în Țările Române se va dovedi aparte, datorită aparatului feudal minuțios reglementat ce-i va prinde, pentru aproape cinci

⁵¹⁷ Un exemplu este comuna Sadova din județul Dolj, unde majoritatea locuitorilor sunt plecați să lucreze în Germania și în Franța, fapt vizibil și prin vilele construite recent.

secole, „în lanțuri și fiare”⁵¹⁸, fără aproape nici o posibilitate de a scăpa vreodată.

Dependența inițială de autoritatea domnească s-a transformat, prin transferul de proprietate realizat în folosul mănăstirilor și al boierilor, într-o Instituție a sclaviei bine pusă la punct, cu dublă legitimitate: vechiul obicei al pământului și textele juridice ulterioare. Sclavia a funcționat fără întrerupere, indiferent de schimbările de domnie, de presiunea dominației otomane sau de modificarea frontierelor. Prezența copleșitoare a rromilor în interiorul acestei categorii juridice i-a dat un caracter unitar, unificând semnificațiile celor două componente, etnicul cu juridicul, într-un singur înțeles, codificat sub denumirea de *țigan*. Această populație este diversă ocupațional, poartă denumiri distincte în interiorul categoriei și se reînnoiește constant pe parcursul Evului Mediu printr-o imigrație continuă de la sud de Dunăre.

Sclavii țigani sunt integrați economic în societatea românească medievală, având însă o poziție marginală social și aproape inexistentă juridic. Ei sunt prezenți în acțiunile juridice ca obiect de litigiu între proprietari, la încheierea unui act juridic, ca obiect al unei donații, vânzări sau cumpărări, ori înscriși în foile de zestre. Eliberările sunt individuale și sunt ne semnificative ca număr.

În teorie exista dreptul sclavilor de proprietate asupra bunurilor mobile, dar acest drept este relativ în fapt, atâta vreme cât ei înșiși erau obiectul unei relații de proprietate absolută, depinzând de o altă persoană. Vânzarea sclavilor atinge, în general, doar individul sau familia în totalitatea ei, fără a include bunurile acestora. Lipsa acumulărilor materiale transferabile odată cu persoana sclavului se datora și stării de extremă sărăcie în care se viețuia. Cazurile de includere de bunuri în vânzările de sclavi sunt rare și ne semnificative ca pondere. Grupurile nomade înregistrează un statut juridic asemănător cu al sedentarelor, dar diferențele practice sunt importante, beneficiind de un regim de muncă și de proprietate mult mai favorabil, datorită autonomiei substanțiale în care se aflau, rezultat al mobilității constante. Acest fapt va permite teaurizarea câștigului, la adăpost de acțiunile spoliatoare ale stăpânilor.

În rândurile nomazilor, căsătoria se supune constrângerilor generale aplicate sclavilor, deoarece este vorba despre relația de proprietate stăpân – sclav. Schimbările juridice intervenite pe parcursul timpului în dreptul

⁵¹⁸ M. Kogălniceanu, *Schiță despre țigani*, p. 19; „Chiar pe ulițele orașului Iași, în tinerețele mele, am văzut ființe omenești purtând lanțuri la mâini și la picioare, ba unii chiar coarne de fier aninate de frunte și legate prin colane împrejurul gâtului. Bătăi crude, osândiri la foame și la fum, închidere în închisori particulare, aruncați goi în zăpadă sau în râuri înghețate: iată soarta nenorociților țigani.”. Vezi și *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor*, p. 42.

căsătoriei sclavilor aveau menirea îmbunătățirii controlului asupra uniunii acestora, excluzând posibilele situații conflictuale ce puteau apare în urma acesteia și permițând o supraveghere mai strictă a maselor de sclavi din țigănia proprie.

Familia sclavilor țigani, cunoscută sub termenul de *sălaș*, cunoaște dimensiuni variate, de la familie nucleară compusă din patru persoane (la 8 iulie 1609, *țiganul* Trifan, femeia Stana și copiii Stan și Iana sunt vânduți pentru 5.000 de aspri, fiind amintit faptul că erau un *sălaș*) și poate ajunge și la șapte cupluri căsătorite (13 aprilie 1646, Matei Basarab cumpără de la Andrei spătar un *sălaș* cu șapte cupluri pentru 150 de ughi). În acest din urma caz există posibilitatea să fie părinții cu șase fii căsătoriți sau poate fi vorba despre atribuirea termenului de *sălaș* unei șatre de țigani. Vânzările nu țin întotdeauna seama de păstrarea integrității familiei, existând cazuri când sunt vânduți și copii sugari⁵¹⁹. Nu este singurul caz de acest fel, dar nici nu reprezintă majoritatea vânzărilor de sclavi țigani din prima jumătate a sec. XVII, existând și o preocupare din ce în ce mai accentuată pentru păstrarea *sălașului* întreg.

Importanța economică a sclavilor reiese din numeroasele documente care atestă vânzări-cumpărări ale acestora, donații, litigii pentru stabilirea apartenenței lor la un stăpân sau altul etc. Dar, cel mai clar se observă acest fapt dintr-un firman al sultanului Mahmud I, de la jumătatea secolului al XVIII-lea, ca răspuns la cererea voievodului Țării Românești, Mihail Racoviță, de a trimite înapoi țiganii împrăștiați de-a lungul Dunării, pentru că plecarea acestora din „mănaștirile și cificurile boierești micșorau venitul miriei și tulburau nizamul Țării Românești”⁵²⁰.

Creșterea marelui domeniu feudal determină mărirea veniturilor obținute de către boier din plata dijmelor și creșterea valorii economice a sclavilor ca brațe de muncă implicate în agricultură și creșterea animalelor. De asemenea, crește și valoarea sclavilor care cunoșteau un meșteșug extrem de necesar curților boierești și mănaștirilor. Sclavia, pentru bunii meșteșugari, își pierde din caracterul său inițial și-i apropie de condiția șerbului. Aceștia ajung să aibă gospodăria și averea lor⁵²¹, pot să se răscumpere de la stăpân, ajung oamenii de încredere ai acestuia. Condiții de

⁵¹⁹ La 9 martie 1638, Voicu, care este popă în Orești, jud. Ilfov, vinde, în cel mai creștinesc spirit cu putință, Ghiurmei căpitan un “copil mic de țâță” pentru suma de 5 ughi. CDȚR, IV, doc. 1167.

⁵²⁰ CDT, 1965, p. 244, doc. 808.

⁵²¹ Constantin și Mogoș, fiii lui Mogoș logofăt din Păulești, vând mănaștirii Mislea un *sălaș* de țigani, și anume: pe Neagoe cu femeia lui Bana și cu copiii lor, Stana, Dobra, Lepădat și Neag. Documentul specifică să-i ia cu “bucate, stupi, vacă, bou” și tot ce vor mai găsi acolo. DRH, B, XXII, doc. 13.

viață mai bune au îndeosebi juzii și vătăfii de țigani (etnici rromi), care au rolul de intermediari între stăpân și sclavii din țigănia lui.

Prețurile de tranzacționare a sclavilor se constituie ca o componentă importantă a economiei Principatelor Române, în ansamblu și a fiecărui proprietar în particular. Tendința este de a cumpăra sclavi și nu de a-i vinde. Cine are bani îi cumpără, iar prețul lor crește fantastic în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

La începutul secolului al XIX-lea, după cinci secole de funcționare, Instituția sclaviei se afla la un pas de implozie, sub lovituri și acțiuni interne și externe ce vizau modernizarea societăților din Moldova și Țara Românească.

Dintre schimbările care au atins societatea și rromii în secolul al XIX-lea cea mai importantă a fost, de departe, abrogarea statutului juridic de sclavi și obținerea libertății personale. Cele două principate românești au câștigat în acest fel 250.000 de cetățeni și numeroase convulsii sociale inerente unui asemenea proces. Din acel moment, problema emancipațiilor cea mai stringentă, ce rămânea de rezolvat, era de natură socială – ieșirea din periferie. Statul nu a avut o politică clară în această privință, ci a mizat pe asimilarea emancipaților în rândul țăranilor și al orășenilor. Grupurile nomade s-au dovedit miezul dur al problemei, fapt ce a determinat o nouă abordare politico-instituțională a Administrației, centrată pe controlul circulației interne și închiderea frontierelor pentru rromii ce doreau să intre în România.

Abolirea sclaviei a fost un act cu multiple valențe dintre care am considerat oportună extragerea aspectelor politic și economic. Aspectele sale sociale nu s-au dovedit a fi în obiectivul conducătorilor decât într-o mică măsură. Prin eliberarea sclavilor particulari, Statul și-a dorit câștigarea bunăvoinței puterilor europene și întărirea legitimității sale externe. Eliberarea sclavilor Statului și ai Bisericii a lărgit baza de contribuabili și a redus, în același timp, cheltuielile aparatului administrativ.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, sclavii constituiau o populație numeroasă și variată, prezentă peste tot în cele două principate românești. Sclavia, după cinci secole de existență privilegiată, cangrenase toate sectoarele economiei și prinsese rădăcini puternice în societate. Analizată în profunzime, evoluția sa legislativă rămâne minimă și urmează schimbările economice și îmbunătățirea textelor juridice, cu precădere din deceniul patru.

Caracterul anacronic al sclaviei devine din ce în ce mai vizibil în Principate odată cu emanciparea graduală de sub suzeranitatea otomană și adoptarea Regulamentelor organice din 1831 și 1832. Mișcarea aboliționistă este mai degrabă slabă și ancorată în convingerile unui mic număr de intelectuali de spiță boierească și instruiți în marile universități europene.

Aflată în fața unei provocări pe care mișcarea aboliționistă nu o putea rezolva de una singură, decizia eliberării sclavilor este, în principal, rezultatul implicării personale a domnitorilor celor două principate românești. Sclavii Statului și ai Bisericii au fost primii eliberați, realizându-se în acest fel o diminuare considerabilă a presiunii sociale crescânde exercitate de mulțimea de țigani. Din această perspectivă, fragmentarea procesului eliberării a fost salutară și a permis o tranziție destul de suplă către libertate. Observația ce se impune acestui moment este aceea că domnitorii principatelor române ar fi putut interveni pentru eliberarea sclavilor din primele două categorii câteva decenii mai devreme. Biserica nu era suficient de puternică pentru a se opune. Probabil că nici nu ar fi încercat. Marile puteri vecine nu ar fi acționat în niciun fel, deoarece era vorba despre o problemă internă, rezolvată într-un context social calm, fără a se face apel la violență. Interesele lor regionale nu ar fi fost afectate de această măsură, ce ar fi condus, dacă era luată, la eliberarea sclavilor boierești mai devreme decât la jumătatea deceniului șase.

Eliberarea acestei din urmă categorii de sclavi a necesitat o pregătire mai lungă și a făcut apel la mijloace financiare importante. Pentru finalizarea cu succes a reformei era nevoie de un cadru intern, politic și social calm și de relații amicale cu puterile vecine. Legitimitatea eliberării sclavilor, acceptată în principiu, se lovea de poziția intransigentă a majorității proprietarilor funciari. Opoziția lor feroce a fost cea mai vizibilă la decretarea eliberării generale a sclavilor de către guvernul revoluționar de la 1848. Revoluția pașoptistă a asigurat, între altele, un cadru instituțional favorabil terminării reformei. Rezultatul a fost efemer datorită rezistenței acerbe a proprietarilor și a intervenției armate străine.

Abolirea sclaviei, finalizată în 1855/1856, era ireversibilă și incompatibilă cu proiectul unui stat român modern. Un număr important de oameni politici și proprietari de sclavi a înțeles importanța evenimentului, iar opoziția celorlalți a fost cumpărată prin despăgubiri plătite de către Stat. Eliberarea sclavilor a fost o reformă ce a permis unirea Moldovei și a Țării Românești pe baze sociale și juridice relativ sănătoase totuși, fără a rezolva problemele sociale ale minorității rromilor.

După dezrobire, documentele atestă o adevărată luptă de întâietate între foștii proprietari de sclavi și noile sate ce-i primesc pe o parte dintre emancipați. Această dorință a proprietarilor de pământ în a-și asigura elementul uman necesar lucrării acestuia se dezvoltă în opoziție acută cu numeroase cazuri de expulzare a emancipaților de pe domeniile și din casele foștilor stăpâni. Are loc astfel o reconfigurare a minorității rromani pe teritoriul României. Nomazii aveau o situație sensibil mai complicată. Ei erau obișnuiți din vremea sclaviei cu o libertate aproape totală, care le permitea să circule, desfășurarea unui mic comerț, practicarea liberă a meseriilor etc. Pentru toate situațiile conflictuale în care se găseau, stăpânul lor era, teoretic, responsabil și garanta pentru ei. Dar

libertatea juridică le-a adus și constrângeri importante. Libertatea de mișcare va fi condiționată de existența biletelor de autorizație, acestea necesitând, la rândul lor, prezența unui contract de lucru și a unei garanții privind comportamentul lor, oferită de același antreprenor de lucrări. Trecerea frontierei va deveni din zi în zi mai dificilă și prezenta riscul imposibilității întoarcerii. Autoritățile române de frontieră solicitau deținerea de pașapoarte individuale, în vreme ce familiile rome nomade aveau pașapoarte colective în care șeful familiei era trecut pe prima pagină, iar restul membrilor pe verso-ul acesteia. Împinse și de alte numeroase constrângeri, grupuri de rome nomazi și anumiți sedentari vor genera mișcări de circulație în evantai, care s-au înscris în arii teritoriale vaste din Balcani, Europa Centrală și de Est și până în Europa de Nord și de Vest.

Guvernele Principatelor Unite și, după 1866, ale României, nu au avut o politică socială specifică în privința foștilor sclavi. Deveniți cetățeni prin eliberare, emancipații au fost considerați români de către Administrație. Excepție au făcut nomazii care circulau și prin țările vecine și, datorită lipsei actelor de identitate care să ateste cetățenia română, riscau să devină apatrizi.

Dacă integrarea sedentarelor, a țiganilor de vatră, s-a realizat oarecum de la sine, prin acceptarea acestora în comunele rurale și urbane, nomazii au rămas în continuare într-un soi de periferie socială pe care o regăsim în toate statele europene. Nu putem vorbi în dreptul lor de periferie economică, caracteristică mai degrabă familiilor sedentare, pentru că nomazii constituie grupuri bogate, cu o lungă tradiție în comerțul cu cai și în tezurizarea aurului. Bogăția nomazilor iese la iveală de regulă la trecerea frontierei, când fac dovadă de resurse financiare însemnate, pentru a li se permite intrarea pe teritoriul noului stat.

Interesul organelor Statului român pentru țigani s-a dezvoltat cu rapiditate ca urmare a dificultăților în controlul circulației grupurilor nomade. Circularele Ministerului de Interne sunt rezultatul semnării acestei probleme de către prefecturi. În afara acestora și în legătură strictă cu specificul nomazilor, controlul țiganilor - individual sau în grup, a fost posibil prin utilizarea instrumentelor legislative folosite în dreptul străinilor și al vagabonzilor aflați pe teritoriul României. Măsurile anti-imigraționiste s-au concentrat în special pe respingerea a două grupuri etnice: evreii și țiganii. Acestea sunt prezente explicit în mai toate discursurile politice și în textul circularilor și corespondenței Ministerului de Interne către prefecturi.

Nomazii și - în special - nomazii rome vor face obiectul unei politici particulare pe teritoriul întregii Europe. Înțelegerea vieții nomadului, asimilată adesea în imaginarul social cu cea a vagabondului, era și este încă o provocare departe de a fi încheiată pentru factorul politic și cel științific, în același timp. Tăcerea și poziția marginală a grupului nomad, impusă și auto-impusă, vor reduce căile de comunicare cu autoritățile de Stat, un Stat ce nu reușește să-și decripteze diferenții subiecți. În România, slăbiciunea, incoerența și, în ultimă

instanță, falimentul politicii Statului vor fi exprimate prin numeroase interdicții de circulație și expulzări interne și externe din ce în ce mai numeroase.

Secolul XX a înregistrat la jumătatea sa o fractură comparabilă cu abolirea sclaviei. Deportarea unei părți a rromilor în Transnistria, cu scopul nedisimulat de a scăpa de ei, morți sau vii, și-a lăsat amprenta asupra perioadei comuniste, când s-a preferat asimilarea în scopul trecerii în invizibilitate, a unei identități proprii rrome, aducătoare de posibile necazuri.

Libertatea câștigată în 1990 încă nu este înțeleasă și valorificată la întregul său potențial. Se observă câștiguri și pierderi numeroase, încât este greu să te decizi dacă este mai bine sau mai rău ca înainte. Deceniile următoare vor clarifica ambiguitatea prezentului.

Prescurtări

ANIC – *Arhivele naționale istorice centrale*

APR – *Analele parlamentare ale României*

CDȚR - *Catalogul Documentelor Țării Românești*

CDM - *Catalogul documentelor moldovenești*

CDT - *Catalogul documentelor turcești*

DIR - *Documente privind istoria românilor*

DRH - *Documenta Romaniae Historica*

RI – *Revista de istorie*

SN – serie nouă

Bibliografie

Legislație

Analele Parlamentare ale României. 1831-1852, București, Imprimeria Statului, publicate între anii 1890-1895, 1896-1898, 1900-1903, 1905-1910, 1914-1915

Carte românească de învățătură. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu și format din Alexandru Costin, Vasile Grecu ș.a. București, Editura Academiei RPR, 1961, 432 p. cu figuri și rezumat în limba rusă și rezumat în limba franceză.

Codul Callimach. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București, 1958, 1016 p. cu anexe, figuri și rezumat în limba rusă și rezumat în limba franceză.

Hamangiu Constantin N., *Codul general al României*, vol I, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1900, 1323 p.

Hamangiu Constantin N., *Legi uzuale*, vol II, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1900, p. 1327-2794

Hanga Vladimir (coord.), *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1980

Îndreptarea Legii. 1652. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București, Editura Academiei RPR, 1962, 997 p, cu figuri și rezumat în limba rusă și rezumat în limba franceză.

Lege pentru comunele urbane și rurale a Principatelor-Unite-Române, București, Imprimeria Statului, 1865

Legiuirea Caragea. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București: Editura Academiei RPR, 1955, XXVIII, 340 p.

Pravilniceasca Condică. 1780. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București, Editura Academiei RPR, 1957, 268 p. cu 6 figuri + erată

„Monitorul Oficial”, nr. 4, din 4 aprilie 1881

Peretz, Ioan. *Robia – Curs de istoria dreptului român*, Vol. I – III, București, 1939

Peretz Ion, *Robia – Curs de istoria dreptului român*, București, 1934, 216 p.

Peretz Ion, *Curs de istoria dreptului român*, vol. IV, Hrisoavele Domnești, București, Tipografia Carageale, 1931

Peretz Ion, *Curs de istoria Dreptului român – monumentele vechiului Drept român*, vol. II, Partea I, București, 1928

Sobornicescul hrison, 1785, 1835, 1839. Ediție critică. Ediția a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei Române, condus de acad. Andrei Rădulescu. București, Editura Academiei RPR, 112p + erată

Dosare de arhivă

ANIC, Vornicia din Lăuntru: dosar 15/1831;

ANIC, Așezământul mănăstirii Snagov: dosar 50/1850-1855;

ANIC, Episcopia Buzău: doc. 31;

ANIC, M.I., Diviziunea rurală-comunală: dosar no. 28/1856; dosar 31/1856; dosar 9/1857; dosar 539/1863; dosar 99/1863; dosar 158/1866; dosar 50/1868;

ANIC, M.I., Diviziunea comunală: dosar 135/1865; dosar 35/1866; dosar 12/1869;

ANIC, M.I., Divizia Administrativă: dosar 157/1860; dosar 270/1861; dosar 28/1866; dosar 46/1867; dosar 252/1867; dosar 83/1868; dosar 155/1868; dosar 27/1869; dosar 105/1871; dosar 70/1872; dosar 58/1873; dosar 149/1873; dosar 66/1874; dosar 116/1874; dosar 181/1875; dosar 75/1876; dosar 79/1879; dosar 565/1891;

ANIC, M.A.I., Direcția Statistică: dosar 1529/1889;

ANIC, Ministerul Justiției, Direcția Administrativă: dosar 221/1899. Serviciul antropometric din București

Documente edite

Acte judiciare din Țara Românească. 1775-1781, Ediție întocmită de Gh. Cronț, Al. Constantinescu, Anuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, București, Editura Academiei RSR, 1973, 1065 p.

Bodea Cornelia, *1848 la români. O istorie în date și mărturii* vol. I, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982

Brătianu Ioan C., 1902, *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. I, 736 p.; II, 813 p.; III, 810 p., Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, București

Brătianu Ioan C., *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. IV, 756 p., București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1903

Catalogul Documentelor Turcești, Direcția Generală a Arhivelor Statului, întocmit de Mihai Guboglu, București, vol. I, 1960, 683 p. și 20 f. facsimile; vol. II, 1965

Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale (Arhivele Statului), vol. IV (1633-1639), întocmit de: Marcel-Dumitru Ciuca, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vatafu-Gaitan, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1981, 909 p., facsimile

vol. V (1640-1644), întocmit de: Marcel-Dumitru Ciuca, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vătafu-Găitan, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1985, 868 p.

vol. VI (1645 – 1649), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, București, Direcția Generală a Arhivelor Naționale ale României, 1993, 812 p.

vol. VII (1650-1653), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan și Melentina Bâzgan, București, Direcția Generală a Arhivelor Naționale ale României, 1999, 550 p.

Catalogul manuscriptelor românești, întocmit de Ion Bianu, tomul I, numerele 1-300, Edițiunea Academiei Române

Departamentul de Finance, *Acte oficiale urmate la ocazia disrobirei țiganilor particulari din Moldova*, Iasii, 1855

Diculescu Vladimir, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente. 1800 -1848*, Editura Dacia, Cluj, 1970, 270 p.

Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, secolul XVII, vol. XI (1593-1653), vol. XXI (1626-1627), vol. XXII (1628-1629), vol. XXIII (1630-1632), vol. XXIV (1633-1634)

Documente de arhivă privind robia țiganilor: epoca dezrobirii, culegere editată de Venera Achim, Raluca Tomi, București, Editura Academiei Române, 2010, 282 p.

Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800-1850, culese de Cojocaru Ion, București: Ed. Științifică, 1958, 2 vol.

Documente privitoare la istoria economică a României. Statistică. Țara Românească și Moldova. Seria B, vol. I, București, 1960

Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776 - 1861. Moldova, Seria A, vol. II, București, 1960

Documente privind istoria României, B, Țara Românească, secolul XVII, vol. I (1601-1610), vol. II (1611-1615), vol. III (1616-1620), vol. IV (1621-1625)

Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea. Culese de Ilie Corfus, București, Editura Academiei RPR, 1979

Năstasă Lucian, Varga Andrea, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, cuvânt înainte de Alexandru Zub, Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2001, 684 p.

Pascu Ștefan acad., editor, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A, Diplomataria, vol. V, Editura Academiei Române, București, 1990

Petcuț Petre, editor, *Rromii din România. Documente*, Editura ISPMN/Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, 498 p.

Potra George, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei, 1961

Regleanu Mihai, *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1962, 740 p.

Sturza A. Dimitrie, Petrescu Ghenadie, Sturza C. Dimitrie, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. II, Bucuresci, Tipografia „Carol Göbl” 1889

Sturza A. Dimitrie, Petrescu Ghenadie, Sturza C. Dimitrie, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. III, Bucuresci, Tipografia „Carol Göbl”, 1889

Sturza A. Dimitrie, Vartic C. Colescu, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VI, Bucuresci, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1896

Sturza A. Dimitrie, Petrescu Ghenadie, Sturza C. Dimitrie, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VII, Bucuresci, Lito-Tipografia „Carol Göbl”, 1892

Bibliografie generală

Anastasiu Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, București, Editura Albatros 1996, vol. I, 375p; volumul al II-lea, 1998, 352p.

Ciorănescu Alexandru, *Dicționarul etimologic român (DER)*, Ed. Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966

Costăchel V., Panaitescu P. P. Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Științifică, 1957, 560p.

Djuvara Neagu, *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les principautés danubiennes au début du XIX-eme siècle*. Publications Orientalistes de France, 1989. Cu titlul: *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, pentru ediția în limba română, București, Editura Humanitas, 1995, 401p., ediția a 4-a, consultată pentru prezenta lucrare este din 2006, 432 p.

Georgescu Alexandru, Sachelarie Ovid, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. 1611-1831*, București, Editura Academiei, 1982

Giurescu C. Constantin, *Istoria Românilor*, vol. II, de la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul, 528p. și vol. III, de la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote, 1601-1821, 781p. București, Editura All, 2000

Gîdei Alexandru V., *Chestiunea țărănească, Recensiune și studiu asupra scrierii d-lui Sp. C. Haret*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1905, 111 p.

Guțan Manuel, *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, București, Editura All Beck, 2005

Iancu Carol, *Evreii din România (1866-1919): De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, 444 p.

Iorga Nicolae, *Istoria Românilor*, București, Editura Enciclopedică, 1993

Iorga Nicolae, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, Vol. IV (1601-1699), București, Editura Ministerului de Instrucție, 1902, CCCXIX, 345 p.

Iscru Gheorghe D., *Revoluția româna din 1848-1849*, Editura Albatros, București, 1988, 262 p.

Istoria Românilor, vol. IV, Academia Română, București, Editura Enciclopedică, 2001

Majuru Adrian, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, Editura Compania, București, 2003, 280 p.

Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea, coord.: Achim Venera, Achim Viorel, București, Editura Academiei Române, 2010, 316 p.

Prună Nicolae, *Administrația locală în România modernă. Perioada 1864-1876*. Vol. I, Drobeta Turnu Severin, Editura Univers, 2002, 134 p.

Rezachevici Constantin, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2001, 864 p.

Scraba Gheorghe D., *Starea socială a săteanului: după ancheta privitoare anulului 1905, îndeplinită cu ocaziunea Expozițiunii Generale Române din 1906 de către Secțiunea de Economie Socială*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907, 328 p.

Turliuc Cătălin, *Organizarea României Moderne: Statutul naționalităților, 1866 - 1918*, vol. I, Iași, Editura Performantica, vol. II, Iași, Editura Junimea, 2004

Vrancea C. Georgescu, *Comentariul legii pentru învoielile agricole*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1908, 336 p.

Bibliografie generală despre sclavie

Chebel Malek, *Sclavia pe pământ islamic*, București: Editura Artemis, 2009, 384 p.

Cottias Myriam, Alessandro Stella, Bernard Vincent (coord.) *Esclavage et dépendances serviles: histoire comparée*; postfață de Claude Meillassoux, Paris, Edition l'Harmattan, Coll. Inter-National, 2006, 401 p.

Delacampagne Cristian, *Une histoire de l'esclavage, de l'Antiquité à nos jours*, Paris, Edition Le Livre de Poche, 2002, 320 p.

Martin Gaston, *L'abolition de l'esclavage*, Presses universitaires de France, Paris, 1948, 318 p.

Gordon Murray, *L'esclavage dans le monde arabe: VIIIe – XXe siècle*, Edition Robert Lafont, 1987, 265 p.

Heers Jacques, *Esclaves et domestiques au Moyen Age dans le monde méditerranéen*, Paris, Librairie Artheme Fayard, 1981, 296 p.

Marava Anne Hadjinicolaou, *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, Institut Français d'Athènes, 1950, 134 p.

Articole

Adeverul din 8 iunie 1891 (anul trei, N° 850)

Bulat, T. G., „Țigani domnești din Moldova la 1810”, în *Robia țiganilor în Țările Române. Moldova*, București, Editura Centrului Rromilor pentru politici publice “Aven Amentza”, 2000, p. 227-231

Cicanci Olga, „Aspecte din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII-XVIII”, în *Studii și articole de istorie*, vol. X, 1967

Cernovodeanu Paul, „Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea”, în *R.I.*, 33, nr. 6, 1980, p. 1071-1098

Clanet Elisabeth, „Fils du « Vent de l'Histoire » Un autre approche sur l'histoire de la migration des ancêtres des Rroms, Sinté et Kalé”, în *Etudes Tsiganes*, n. 39-40, 2010, p. 218

Constantin Florina Manuela, „Robia în pravilele românești ale secolului al XVII-lea. Indreptarea Legii (1652)”, în *Revista istorică*, tom XX, nr. 1-2, 2009, pp. 73 – 99

Constantin Florina Manuela, „Robii țigani din Țara Românească în justiție”, în *Revista istorică*, serie nouă, tomul XVIII, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2007, pp. 91 – 108

Filitti Georgeta, „Observații pe marginea Catagrafiei din 1838 (Vopseaua Galbenă, București) (I)”, în *Revista Arhivelor*, anul LXXX, vol. LXV, nr. 1-2/2003, pp. 102-121

Filitti Georgeta, „Observații pe marginea Catagrafiei din 1838 (Vopseaua Galbenă, București) (II)”, în *Revista Arhivelor*, anul LXXXI, vol. LXVI, nr. 1-2/2004, pp. 216-233

Gheonea Valentin, „Comercializarea și distribuirea sării în Țara Românească (1400-1850)”, în *Studii de istorie economică și istoria gândirii economice*, vol. III, București, 1998

Grigoraș N., „Robia în Moldova”, în *Robia țiganilor în Țările Române. Moldova, Rromii din România – studii și documente istorice*, antologie de Vasile Ionescu, București, Editura Aven Amentza, 2000, pp. 75-172

Ilieș Aurora, „Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în veacul al XVIII-lea”, în *Sclavia rromilor în Țările Române. Țara Românească*, Editura Centrului Rromilor pentru politici publice “Aven Amentza”, București, 2001

Lecca, Octav George, „Asupra originii și istoriei Țiganilor”, în *Viața Românească*, Iași, An III, vol. X, 1908, p. 174-197

Kogălniceanu Vasile M., *Un cuvânt asupra învoelilor agricole*, București, Noua Tipografie Profesională Dimitrie C, Ionescu, 1907, 32 p.

Lehr Lia, „Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VII, 1974, pp. 161-205.

Mioc, Damaschin, „Prețurile din Țara Românească în secolele XV-XVI și dinamica lor”, *R.I.* Nr. 2/1980.

Tomi, Raluca, „Aboliționismul românesc la 1848”, în *Revista Istorică*, Serie nouă, tomul XX, nr. 1-2, ianuarie-aprilie p. 47-61, București, Editura Academiei Române, 2009

Teze de doctorat

Achim Venera, *Țiganii din principatele române în epoca dezrobirii (1830-1860): Aspecte economice și statistice*, teză de doctorat sub conducerea prof. univ. dr. Maria Mureșan, cu rezumat în limba franceză, București, ASE, 2005, 208 p. și anexe 37 p.

Arbonie Emil, *Călătoriile cetățenilor români peste hotare în perioada 1918-1948. Acte și proceduri. Studiu de caz: județele transilvănene*, teză de doctorat sub conducerea cercet. șt. dr. Gheorghe Iancu. Academia Română. Institutul de Istorie Institutul de Istorie "George Bariț" din Cluj-Napoca, Cluj Napoca, 2006, 384 p.

Gebora Adalbert, *Situația juridică a Țiganilor din Ardeal*, teză de doctorat, București, Tipografia de Artă Leopold Geller, 1932, 103 p.

Scurtulescu Th. Boris, *Situația juridico-economică a Țiganilor din principatele române*, teză de doctorat, Iași, 1938.

Memorii de master

Vâlcu Aurel, *Circulația monetară în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, memoriu de master, Universitatea București, Facultatea de Istorie, 1998

Sinteze de istoria rromilor

Achim Viorel, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, 202 p.

Amza Tudor, Dr., *Țiganii, necunoscuții de lângă noi*, Editura Atlas Lex, București, 1996, 495 p.

Bloch Jules, *Les Tsiganes*, Paris, P.U.F., 1969

Chelcea Ion, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1944, 341 p. cu ilustrații

Cherata, Lucian, *Istoria Țiganilor*, București, Editura Z, 1994, 208 p., cu rezumat în limbile franceză și engleză

Clébert Jean-Paul, Silvester Hans, *Tsiganes et Gitans*, Paris, Edition du Chene, 1974

Clébert Jean-Paul, *Les Tsiganes*, Paris, Edition Arthaud, 1971

Costache Silviu, Dieaconu Daniel, *Rromii (țigarii) din România. Abordare istorico-geografică*, vol. 1, București/Piatra Neamț, Editura Universitară/Cetatea Doamnei, 2011, 212 p.

Crișan Nicolae, *Țigarii – mit și realitate*, București, Editura Albatros, 1999, 194 p.

Foletier, François de Vaux, *Les Tsiganes dans l'ancienne France* (Académie française, prix Broquette-Gonin) - Paris, Soc. d'édition géographique et touristique, collection „Connaissance du monde”, 1961

Foletier François de Vaux, *Mille ans d'histoire des Tsiganes* (Académie française, prix Broquette-Gonin) - Paris, collection „les grandes études historiques”, 1970

Foletier François de Vaux, *Les bohémiens en France au XIXe siècle*, Paris, Edition Jean-Claude Lattès, 1981, 250 p.

Foletier François de Vaux, *Le monde des tsiganes*, éditions Berger-Levrault, 1983, 213 p. + ilustrații

Fraser Angus, *Țigarii: originile, migrația și prezența lor în Europa*, traducere din engleză de Dan Șerban Sava, București, Editura Humanitas, 2010, 343 p., titlul original în limba engleză *The Gypsies*, conține bibliografie și note

Potra George, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, Mihai Dascăl Editor, 2002, 376p., cu ilustrații

Șerboianu C. J. Popp, *Les tsiganes. Histoire, ethnographie, linguistique, grammaire, dictionnaire*, Paris, Payot, 1930, 399 p.

Tamaș Corneliu, *Istoria țiganilor din Țara Românească 1241-1856 – 600 de ani de atestare documentară*. București, Ed. Oscar Print, 2001, 336 p.

Vaillant J. Alexandre, *Les Rômes, histoire vraie des vrais Bohémiens*, Les textes essentiels, Paris, 1979

Alte lucrări și texte despre rromi

Asséo Henriette, *L'inclusion exotique. Des Roms de Galicie traverse l'Europe 1907-1930*, Text prezentat la Colocviul din 8 et 9 decembrie 2011, Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales

Bataillard Paul, *Les Derniers Travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale*, Paris, 1872, 80 p.

Bataillard Paul, *Sur les origines des bohémiens ou tsiganes: Les tsiganes de l'age du bronze; études à faire sur les bohémiens actuels*, Paris, Ed. E. Leroux, 1876, 48 p.

Bataillard Paul, *Les zlotars dits aussi dzvonkars. Tsiganes fondateurs en bronze e ten laiton, dans la Galicie Orientale et la Bukovine*, Paris, editor Ernest Leroux, 1878

Băcanu, M., *Țigani – minoritate națională sau majoritate infrațională?*, București, Editor Bravo – Press, Colecția „Noi spunem adevărul”, 1996

Bernard H., *Moeurs des Bohémiens de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, Maisonneuve et C, Libraires-Éditeurs, 1869, p. 1-68.

Bibescu Gheorghe, *Règne de Bibesco*, par le prince Georges Bibesco, tome I, II, Paris, Librairie Plon, 1893, 1894. Tome premier: Correspondance et documents 1843-1856 (1893), 8 + XVI + 463 p. + 1 port. + 2 planșe; Tome deuxième: Lois et décrets. 1843-1848

Bobu Nicolae, *Carte despre rromi. Cutumă justițiară – judecata de pace a rromilor*, Tg. Jiu, Editura Gorjeanul, 2000

Cernăianu, C., *Țigani în biserică*, București, Tipografiile Române Unite, 1928

Dan Dimitrie, *Țigani din Bucovina*, Cernăuți, 1892, 32 p.

Itu Mircea, Moleanu Julieta, *Cultură și civilizație indiană*, București, CREDIS, 2001

Jaulin Beatrice, *Les Roms de Montreuil. 1945 – 1975*, Les Editions Autrement, Paris, 2000, 143 p.

Kenrick Donald, *Rromii: din India la Mediterana. Migrația rromilor*, traducere din limba engleză de Laura Lotreanu, București, Editura Alternative, 1998, 61 p.

Kogălnicenu Mihail, *Schiță despre țigani*, traducere de G. Ghibănescu, Iași, Tipografia Dacia, 1900, 66 p.

Kogălnicenu Mihail, *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor*, București, Tipografia Carol Göbl [discursul rostit în ședința solemnă din 1/13 aprilie 1891 la Academia Română], 1891, 49 p.

Lecca Octav George, *Istoria Țiganilor. Originea. Țigani în Europa. Populațiunea de azi. Limba. Religiunea. Moravuri și caracter. Organizația. Meserii și arte. Țigani în România. Desrobirea. Lăutarii. Literatura și Țigani etc.*, Caransebeș, Tip. Diecesana (Biblioteca Noastră. Director E. Hodos), 1898, 115 p.

Liégeois Jean-Pierre, *Tsiganes et Voyageurs*, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1985

Merfea Mihai, *Țigani – Integrarea socială a rromilor*, Brașov, 1991

Panaiteescu, Ioan C., *Robii. Aspecte țigănești. Originea, viața, ocupațiunile, obiceiurile, datinile, moravurile și desrobirea lor*. București, 1928

Paspati Alexandre G., *Études sur les Tchinghianés, ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople, impr. de A. Koroméla, 1870, 652 p.

Pitard Eugène, *Les Tziganes ou Bohémiens. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans*, Société Générale d'Imprimerie, Genève, 1932, 288 p.

Poissonnier Alfred, *Les esclaves tsiganes dans les Principautés Danubiennes*, cu o prefață de P. Chasles, Paris, Edition Ferdinand Sartorius, 1855, 64 p.

Pons Emmanuelle *Țigani din România. O minoritate în tranziție*, București, Editura Compania, 1999, 158 p.

Roman Ileana, *Țigani noștri*, Craiova, Editura Autograf MJM, 2010, 206p.

Sarău Gheorghe *Rromii, India și limba romani*, București, Editura Kriterion, 1998

Sarău Gheorghe, *Dicționar rom-român*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000

Stătescu Michail T., *Încercări asupra originii Țiganilor*, Craiova: Librar, Editor și Tipograf, Filip Lazăr, 1884, 32p.

Tissot Victor, *Voyage au pays des tziganes: (La Hongrie inconnue)*, Paris, E. Dentu editeur, 1880, 536 p.

Memorii și însemnări de călătorie

Bușă Daniela, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, București, Editura Academiei, 2006, 1005 p.

Bușă Daniela, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, București, Editura Academiei, 2007, 724 p.

Bușă Daniela, coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. V (1847-1851), București, Editura Academiei, 2009, 752p.

Cernovodeanu Paul coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, Vol. I, 1801-1821, București, Editura Academiei Române, 2003, 1009 p.

Cernovodeanu Paul, Bușă Daniela coord., *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2005.

Del Chiaro Anton Maria Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, introducere de N. Iorga, după textul reeditat de N. Iorga, traducere de S. Cris-Cristian, Iași, Ed. Viața Românească, 1929, XVI, 158 p.

De Demidoff Anatole, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Ediția a doua, revizuită și adăugită, Editor Ernest Bourdin, Paris, 1854, 510 p.

Holban Maria, editor, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, XLIX, 589 p.

Holban Maria, Cernovodeanu Paul, editori, *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1970, XXXVIII, 690 p.

Culegeri de articole și texte literare despre romi

Ionescu Vasile, editor, *O mie de ani de singurătate. Rromii în proza românească*, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, București, 2000, 630 p.

Ionescu Vasile, editor, *Robia țiganilor în Țările Române. Moldova, Rromii din România – studii și documente istorice*, București, Editura Aven Amentza, 2000, 258p.

Ionescu Vasile, editor, *Robia țiganilor în Țările Române. Țara Românească, Rromii din România – studii și documente istorice*, București, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, 2001, 240 p.

Ionescu Vasile, coord., *Rromii în istoria României. Antologie și bibliografie*, Editura Centrului rromilor pentru politici publice „Aven Amentza”, București, 2002, 135 p.

Lucrări în format electronic

Cernea Emil, *Criza dreptului în România la 1907*, Universitatea din București, 2003, url. <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/cernea/index.htm>

Dogaru Lucreția, *Teoria generală a dreptului (curs 3)*, disponibilă online la adresa: http://studentladrept.blogspot.fr/2009/01/lucreia-dogaru-teoria-general-dreptului_2119.html, consultată în 20 mai 2012

Lung Ecaterina, *Istoria și politica la începuturile evului mediu european*, 2003, <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/siteecaterina/32.htm>

Marușiakova Elena, Popov Veselin, „Les migrations des Roms balkaniques en Europe occidentale: mobilités passées et présentes”, în *Balkanologie*, vol. XI, nr. 1-2, decembrie 2008, p. 4, disponibil online și consultat în 15 aprilie 2012 la adresa <http://balkanologie.revues.org/index972.html>